STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07548

HOREVE VELTEN

Abraham Simchah Sachs

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א. ש. זאַקס

חרוב׳ע וועלטען

דריטע פארגרעסערטע אויפלאגע.

היברו פּאַבלישינג קאָמפּאַני
632-34 בראָדוויי, ניו יאָרק.
1927

Copyright, 1917.
By A. Sh. Sachs, New York.

צו דער צווייטער אויפלאגע.

די ערשטע אויפלאגע, וואָס איז בעשטאַנען פון שעהנע עטליבע טויזענד, איז זיך פערנאַנדערגעגאַנגען אין גענויע אכט חדשים. משמעות, אַז די „חרוב'ע וועלטען" האָבען געפונען אַ ווארעמען אבקלאַנג אין הארצען פון'ם אידישען פאָלק.

בעת מיר שרייבען די דאָזיגע צייל‎ען, זענען די ידיעות, וואָס קו־מען אָן פון די שלאַכטפעלדער, וואו עס ווערט בעשטימט דער גורל פון פעלקער און נאַציאָנען, ניט קיין גאַנץ פרעהליבע פאַר אונז אידען. מיט די ענדערונגען פון דער אייראָפּעאישער פּאָליטישער קארטע, ווערט דאָס אידישע לעבען צוריסען, צוברעקעלט, צופּיצעלט. און ווער וויס, אויב אָט די אָבגעזונדערטע טיילען וועלען מיט דער צייט צוריק קענען צוזאַמענוואַקסען אין איין גאַנצען אָרגאַניזם?

זאָלען מיר לכל הפּחות געדענקען דאָס ריינע, דאָס שעהנע, דאָס פּינטעלע איד פון אונזערע טאַטעס און מאַמעס...

אַ חוץ איינינע דרוקפעהלערן, וואָס ווערן דאָ אויסגעבעסערט בלייבט די צווייטע אויפלאַגע ניט פערענדערט פון דער ערשטער.

א. ש. זאַקס.

ניו־יאָרק, פעברואַר 1918.

צו דער דריטער אויפלאַגע

מיט ניין יאָהר צוריק, בשעת מיר האָבען געשריבען „צו דער צווייטער אויפלאַגע״, זיינען די מלחמה-וואונדען געוועזן רוי, אָפען. די בלוט, וואָס האָט פון זיי געטריפט, איז נאָך געווען פריש, וואַרעם...

די צייט — דער בעסטער היילער — האָט שוין באַוויזען צו באַדעקען די רויע וואונדען מיט דער ערשטער הייל-הויט.

אונזער מורא אָבער, אז די מלחמה וועט איבערלאָזען צובּרעקעלטע, צוריסענע טיילען פון אידישען פאָלק, וועלכע וועלען ניט אַזוי גיך צוזאַמענוואַקסען אין איין גאַנצען אָרגאַניזם, איז ניט געווען קיין אומזיסטע.

די ענדערונגען אינ׳ם אַלגעמיינעם פּאָליטישען און סאָציאַלען לעבען האָבען געלייגט זייער שטעמפּעל אויף דעם קערפּער פונ׳ם אידישען כּלל. עס איז פאָרגעקומען אַ גרויסע איבערקערעניש אין אונזער לעבען. צוזאַמען מיט דעם עקאָנאָמישען איבערבוי, ענטוויקעלט זיך אַ נייע אידישע פּסיכאָלאָגיע.

דער מהות פון אונזער נשמה-לעבען ענדערט זיך. צום גוטען אָדער צום שלעכטען — וועט די געשיכטע ענטפערען.

איין זאַך איז זיכער: די סאָציאַלע פאָרמע און ממילא אויך דער גייסטיגער אינהאַלט פון אונזער פריהערדיגען לעבען, פאַרגעהט — אויב עס איז ניט שוין אינגאַנצען פאַרשוואונדען.

וועלען מיר איצטער, מיט דער נייער אויפלאַגע פון די „חרוב׳ע וועלטען״, באַנייען דעם מאָנומענט, וואָס מיר האָבען מיט צעהן יאָהר צוריק געשטעלט אונזער אַלטער אידישקייט.

אין דער דריטער אויפלאַגע קומען צו פאָלגענדיגע נייע קאַפּיטלעך: די עגונה אין שטעדטעל; פּדיון שבויים; שבת בראשית; ל״ג בעומר; נתן דער וועכטער; אַ דין-תורה מיט׳ן רבונו של עולם; רבי אבא דער בית-דין שמש און דער מוכר-ספרים׳ניק.

א. ש. זאַקס

ניו יאָרק, מערץ, 1927.

אינהאַלט:

I

זיטען און מנהגים

די צושטערטע אידישע היים — 7
דער חדר — 10
קינדערשע חברות מיט גרויסע צוועקען — 19
דער סיום — 26
דער שטעדטעלשער פּאַטריאָטיזם — 36
אידישע טעכטער — 41
דער „פּאָליטישער קאַמף״ אין די אידישע שטעדטלעך פון ליטא און זאַמוט — 48
פּאַסקווילען און אויסגעטראַכטע לידער — 55
גמילת-חסד — 60
הסגת גבול — 67
אַן אורח לכבוד שבת — 72
עכוב הקריאה — 78
די קלפי — 84
מען טאָר ניט אויסזאָגען פון חדר — 90
אַן עגונה אין שטעדטעל — 96
פדיון שבויים — 104
דער ליטווישער למדן — 111

II

שמחות און אבילות

פּסח — 119
שבועות — 128
די „ניין טעג״ — 135

שבת חזון — 140
תשעה באָב — 146
שבת נחמו — 154
אלול צייט — 161
די סקאַרבאָווע ימים-נוראים'דיגע נגונים — 168
די ערשטע סליחות — 173
ראש השנה — 179
שבת שובה — 185
ערב יום כפור — 190
נעילה — 198
סוכות — 205
הושענא רבה — 212
שמחת תורה — 218
הערבסט — 226
חנוכה — 231
חמשה עשר בשבט — 240
פורים — 245
שבת בראשית — 255
ל"ג בעומר — 262

III

היימישע אידען

אַ מעשה וועגען רבי ישראל סאַלאַנטער — 273
דער קעלמער מגיד — 279
אַ דין-תורה מיט'ן רבונו של עולם — 285
נתן דער וועכטער — 292
רבי אבא דער בית-דין שמש — 300
דער מוכר-ספרים'ניק — 306

זיטען און מנהגים.

די צושטערטע אידישע היים

(אַנשטאַט אַ פאָרוואָרט)

ווי אַ מבול האָט די מלחמה דערטרונקען אין שטראָמען בלוט און טרעהרען הונדערטע טויזענדע אידישע פאַמיליען, וועלכע זיינען פון דור דורות געווען איינגעפונדעוועט אין די שטעדט און שטעדטלעך פון זאמוט און ליטא.

ווי בוימער ארויסגעריסען מיט זייערע וואָרצלען פון דעם באָדען, וואו זיי האָבען געוואקסען און געצויגען זייער יניקה, אזוי איז אויך דאָס אידיש לעבען איינגאַנצען אָבגעשניטען געוואָרען פון דעם לאַנד, מיט וועלכען עס איז געווען פערבונדען הונדערטער יאָהרען.

אָבער ווי גרויס עס זאָל ניט זיין די טראַגעדיע פון יעדען יחיד באַזונדער, ווען ער איז געצוואונגען אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען צו נעהמען זיין פאַמיליע און לויפען ניט ווויסענדיג אליין וואוהין, איבערלאָזענדיג זיין האָב און גוטס, זיינע שווער פערהאָרעוועטע בעבעכעס אויפ'ן יושר פון קאַזאַק — איז די טראַגעדיע פון אידישען כלל נאָך שרעקליכער און שוידערליכער.

אַ יחיד קען סוף־כל־סוף געפינען אַ שטיקעל פלאַץ, וואו צו עקזיסטירען און זיך איינצולעבען. דער כלל אָבער קען ניט אריבערטראָגען זיינע טראַדיציעס און מנהגים אויף אַן אנדער באָדען: ר ב י ישראל קען אויך לעבען אין רוסלאַנד, אין דייטשלאַנד, אין אמעריקא און ערגעץ אנדערש וואו; כ ל ל ישראל אָבער קען קיינמאָל צוריק געווינען דאָס, וואָס ער האָט געלאָזען אין זיין אַלטער היים.

די פעדים, וואָס האָבען פערבונדען די פערשידענע פרטים אין איין

כלל, די פערשידענע טיילען אין איין גאנצע, זיינען צוריסען געווארען. מעגליך, אז ביי אנדערע בעדינגונגען, אויף אן אנדער באדען, וועלען זיין אנדערע פעדים, עס וועט פון דעם תהו־ובהו זיך אויסקריסטאליזירען א נייעס לעבען, אויף די חורבות וועלען אויפגעשטעלט ווערען נייע אידישע געביידען, אבער דאס פריהערדיגע איז פערניכטעט, אוועק מיט'ן רויך און פייער און וועט שוין קיינמאל קיין תקומה ניט האבען.

אויף מאנכע איינגעווארצעלטע געוואוינהייטען, וועלכע זיינען אויסגעראט געווארען, וועט קיינער קיין טרעהר ניט פערגיסען. מען וועט זיי בעגלייטען מיט דער ברכה „ברוך שפטרני", אבער אויף פיעלע מדות און מנהגים, וועלכע האבען עקזיסטירט אין דעם אידישען לעבען פון ליטא און זאמוט, טהוט שטארק וועה דאס הארץ. פיל זיטען פון דעם אלטמאדישען אידישען לעבען זיינען עפעס בעגאסען מיט א בעזונדערען חן, מיט א בעזונדערער סימפאטיע, און קיין ציוויליזאציע און קולטור קען זיי ניט פערבייטען.

און טאקע איצט, ווען אלץ ווערט חרוב און מוחרב, ווען פון אלץ ווערט א תל, פאנגט זיך אן שטארק צו בייבקען נאך פיעלע זיטען, מיט וועלכע דאס אידיש לעבען אין ליטא האט זיך אויסגעצייכענט. ווי א טיפער זיפץ רייסט זיך פון הארצען ארויס: חבל על דאבדין.

אונזער גאנצע ציוויליזאציע איז שטאלץ מיט דעם דעמאקראטישען גייסט, וואס האט דורכגעדרונגען אלע ווינקעלעך פון לעבען. מען איז שטאלץ מיט די פאלקס־אינסטיטוציעס, וואו יעדער מיטגליד האט א דעה און א שטים. מען מאכט חוזק — מיט רעכט — פון די אלטע אבגעלעבטע צייטען, ווען דער ווילען פון פאלק איז פערגוואלטיגט געווארען. אבער ווייסט איהר, אז די דעמאקראטיע אין אונזער אידישען לעבען פון ליטא איז געווען ניט אינ'ם ערך העכער און עהרליכער, ווי די דעמאקראטיע פון אפילו אונזערע העכסט ציוויליזירטע רעפובליקען?

לאכט ניט, הייגטוועלטיגע, פון אלטע אידישע קהלות אין ליטא. לאכט ניט פון דעם שמוציגען אלטען חדר און פון דעם ניט פערקאמטען בייזען רבי'ן. אונטער דעם ניט שטארק היגיענישען קאפ פון רבי'ן האט

נעאַרבייט א שטאַרקער דענקונגס אפּאַראַט און אין דער אויסגעמאַגערטער ברוסט האָט געקלאַפּט א וואַרעם האַרץ, וואָס האָט געהאַט אין זיך מעהר ליעבע צו די קליינע פּוזאַקעס ווי דער היינטמאָדישער שטודירטער לעה־רער. איהר קענט טרייבען לצנות איבער דער רבי'צינס ציצנ, וואָס האָט געהאַט בעזונדערע פּריווילעגיעס אין שטעדטעל און פלעגט ניט זיין אזא מקפּדת און עובר זיין די גרעניצען פון פּריוואַט אייגענטום — איהר מוזט אָבער האָבען רעספּעקט און אכטונג פאַר דער רבי'צין גופא, וואָס פלעגט טאָג און נאַכט זאָרגען פאַר די עלענדע און געקריוודעטע. מיר קענען זיך אמאָל לוסטיג מאַכען איבער דעם אָדער יענעם ראש הקהל, איבער דעם אָדער יענעם פּרנס חודש — מיר קענען אָבער נאָך א סך לערנען פון דעם דעמאָקראַטישען סיסטעם, וואָס האָט געהערשט אין דעם געזעלשאַפט־ליכען לעבען פון אונזערע עלטערען און אור־עלטערען.

און ניט נאָר פאַר סענטימענטאַלע ראָמאַנטיקער, וועלכע בייִנקען און לעכצען נאָך דאָס אַלטע און פערשוואונדענע, וואו זיי קענען אונגע־שטערט מאָלען זייערע אידיליען, איז דאָס כלל־לעבען אין דער ליטא אינטערעסאַנט, נאָר אפילו די ניכטערע רעאַלע פּאָליטיקער קענען אויך אין פיעלע פּרטים ארויסטערנעהמען א מוסר־השכל פון די אַלטמאָדישע מנהגים.

אָט די מנהגים און זיטען וועל איך פּרובירען איבערגעבען פאַר דעם ברייטען עולם.

דער חדר

ענג און שמוציג איז געווען דער חדר, וואו מען האָט אונז געלערענט אלף בית, עברי, חומש און רש"י, תנך און גמרא. די לופט איז אין חדר געווען, ניט צו פערזינדיגען, דומפּיג און דיק, די פּאָדלאָגעס בלאָטיג און אנגעשפּיגען, די סטעלי — שוואַרץ. ווינטער פון דעם רויכערדיגען לאָמפּ און זומער פון די פּולקען פליעגען.

דער רבי, א איד א חלוש, וועלכער פלעגט זיך פערקייכען פון הוסטען און ניט קענען ציהען דעם אָטהעם, איז שטענדיג געווען פער'צרה'ט און פער'דאגה'ט איבער דער ביטערער חיונה. שכר־למוד איז געווען ווייניג און ניט אין דער צייט און ווי קליין די הצטרכות פון א קליין־שטעדטעלדיגען מלמד זאָלען ניט האָבען געווען, האָט עס ניט געקענט קלעקען. א שטענדיגער בעל־יסורים און מרי לב פלעגט דער מלמד כל המתו אויסלאָזען צו זיינע תלמידים, צו די יונגע חדר־קינדער, וועלכע זיינען געגאַנגען אויפ'ן אכטען, ניינטען אָדער, העכסטען, צעהנטען יאָהר פון זייער לעבען.

אָנפאַנג זמן, איידער דער רבי האָט געשלאָסען א נאָהענטע בעקאַנטשאַפט מיט'ן תלמיד און איז נאָך ניט געווען זיכער, אז ער וועט בלייבען ביי איהם אין חדר, פלעגט ער דעם אינגעל שאָנעווען און ניט פיהרען מיט איהם קיין גרויסע מחזקות. סוף זמן ווידער פלעגט דעם תלמיד'ס מערכה אויך זיין א בעסערע. דער מלמד האָט זיך גע'חנפ'עט צו איהם, ער זאָל ניט קאַליע מאַכען בין הזמנים, ווען ער וועט קומען צו זיין טאַטען בעטען, מען זאָל איהם אָבגעבען אויף נאָך אַ זמן.

אויך ניט אַלע טאָג אין וואָך זיינען געווען גלייך. אָנפאַנג וואָך, זונ־

טאָג, מאָנטאָג, פלעגט דער רבי ניט זיין אזוי אויפגערעגט. ער איז געווען אויסגערוהט פון שבת און איז געווען מיט די חדר־אינגלעך אויף א גוטען פוס, מעשה־גוטער ברודער. ער פלעגט אָפט שפּאַסען מיט די יונגע פּופּציקלעך, גלעטען זיי פאר די בעקלעך און דערצעהלען שעהנע מעשות.

וואָס שפּעטער אין דער וואָך, אלס זעלטענער פלעגט דער רבי זיין גוט אויפגעלעגט און אלץ ערגער פלעגט זיין דער מזל פון די קינדער.

אונז גופא פלעגט דאָס לערנען ווערען איבערדריסיג, אין חדר פלעגט זיך ניט איינזיצען, דער דרויסען האָט שטאַרק גערופען און געצויגען צו זיך און דער רבי ווידער, אַנגעמאַטערט און צורודערט, פלעגט זיך ניט קענען אַבהאַלטען און פלעגט אונז גאַנץ אָפט מכבד זיין... ניט מיט א גלעט נור מיט א קניפּ.

דער ערגסטער טאָג אין חדר איז געווען דאָנערשטאָג. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דער דלות האָט דעמאָלט געפייפט אין רבינ'ס הויז שטאַרקער ווי אַלע טעג. א גאַנצע וואָך איז דער דלות נאָך ווי עס איז געווען צו דערליידען. ניט זייענדיג קיין גרויסער מפונק אין עסען, פלעגט דער רבי מיט זיין הויזגעזינד אַנשטאָפּען די מאָגענס מיט כל בל. „יאָיך מיט נישט" איז געווען א גאַנץ געוועהנליכער אַנבייסען.

צרות איז געווען דאָנערשטאָג, דער טאָג, ווען די רביצין פלעגט דעם רבי'ן דערגעהן די יאָהרען מיט איהרע שאלות מכח שבת מאַכען. דאָנערשטאָג פלעגט ביי אונז אין חדר זיין אַן אמת'ער גיהנום. דער רבי פלעגט אַרומגעהן ווי א פערקאַכטער און מיר האָבען מורא געהאַט פאר איהם, ווי פאר'ן מלאך המות. די רביצין, שרה ריווע, האָט ביי איהם קיין אנדער נאָמען ניט געהאַט ווי מרשעת, הגם ער האָט ביי זיך אין הארצען געוואוסט, אז זי איז בטבע א גוטע און פרומע אידענע, און אז זי איז נעבעך ניט שולדיג, וואָס אויף איהר שווערען מזל איז אויסגעקומען צו זיין זיינס ביני וועלוועל דעם מלמד'ס, ווייב.

ביי זיך אין הארצען האָט דער רבי געוואוסט, אז ע ר איז דער שלים־מזל און ניט זי, אז אויב ער וואָלט ניט נאָך דער חתונה, ווען ער איז נאָך געווען אַן אײדים אויף קעסט, געוואָרען א מעהל־בייטלער און ניט אַנגעוואָרען זיין נדן ביים אַלטען מילנער, וואָלט זי, זיין ווייב, שרה

ריווע, גאר ניט געווען אזא ארורה און וואלט זיך ניט געשאלטען מיט טויטע קללות. אבער טאקע דערפאר, וואס ער האט געוואוסט, אז ער איז דער לא יוצלח, האט ער זיך אליין אינעווייניג געגעסען און איז געווען מלא רציחה. זיין כעס האט אין איהם געברענט ווי א פייער און ער האט איהם געמוזט מיט וואס עס איז איינשטילען. פלעגט ער זיך צושרייען אויף שרה־ריווע'ן, אז זי איז א גרויסע שווענדערקע און ווייס ניט ווי זיך צו בעגעהן מיט זיינע בלוטיגע פערדיענסטען.

— מרשעת! — האט ער זיך צוקאכט און דערביי פלעגט דער הוסט איהם אנפאנגען צו שטיקען און מיט יעדען ווארט פון זיין מויל איז ארויס א שטיק שלייען — מרשעת! פגע רע! וואו זאל איך דיר נעהמען געלד? וואו? וואס מיינסטו בין איך, שכנא צלאל'ס*) ראטהשילד בין איך?

דאס איז געווען דער ענטפער אויף דעם פארוואורף, וואס די רביצין פלעגט איהם מאכען, אז אלע ווייבער האבען שוין אלץ איינגעקויפט אויף שבת, אז זיי האבען שוין פיש און פלייש, און ביי איהר איז נאך אפילו ניטא אן אנפאנג פאר מעהל אויף חלה.

— דעם מלך'ס אוצר איז איהר וועניג, די שמאיע! — פלעגט ער דערנאך אונטערמומרמלען פאר די חדר־אינגלעך. דערביי האט דאס בלוט פון זיינע אדערען זיך ארייגגעגאסען אין זיינע אויגען און זיין איינגעפאלענע ברוסט האט זיך אנגעפאנגען צו הויבען ארויף און אראב. דער רבי האט געוואוסט, אז ער בעליידיגט זיין ווייב אומזיסט, אז זי איז ווייט ניט קיין שמאיע, אז זי איז דוקא א מחבל איינצוקויפען מיט א פאר גילדען מעהרער, ווי אנדערע ווייבער מיט א רענדיל. אבער, וואס זאל זי טהאן, אז זי האט נעבעך ניט די פאר גילדען.

מיר, די חדר־אינגלעך, האבען ליעב געהאט די רביצין, וועלכע פלעגט זיך גאנץ אפט אויסריידען פאר אונז איהר הארץ. מיר האבען

---

*) דער גביר פון שטעדטעל, אויף וועמען מען האט געזאגט, אז ער פערמאגט שווערע טויזענדער, וועלכע ער האט אמאל געפונען אין א זאסיק תבואה וואס ער האט אבגעקויפט פון א פויער.

שטארק רחמנות געהאט אויף איהר און זיינען געווען מלא רציחה אויפ׳ן רבי׳ן, פאר וואס ער איז איהר, די גוטע רביצין, ניט נוהג כבוד.

א חוץ, וואס דער רבי פלעגט זיין שלעכט אויפגעלייגט איז דאנערש־טאג געווען דער טאג, ווען מען האט געמוזט וויסען דעם לערנען פון דער גאנצער וואך. א סך טאטעס פלעגען שבת נאכ׳ן שלאף פערהערען זייערע קינדער און דער רבי האט געמוזט אויפפאסען, אז די תלמידים זאלען ווי־סען יעדען אויסרייד אויף אויסווענינג און ניט פערהאקענען זיך.

זעלטען ווען א דאנערשטאג אין חדר פלעגט פערביי בשלום, אהן גע־שרייען, אהן שטורכעס און בוכצעס, אהן קאנטשיקעס און אהן געוויין.

— פויער! גוי גמור! יורקע! יאזע! פעטרא! — זיינען געווען די צונעמענישען, וואס דער רבי פלעגט דאנערשטאג מעהר ווי אנדערע טעג געבען די זיבען־אכט־ניין יעהריגע תלמידים.

דעם טאג דאנערשטאג האבען מיר געהאסט ווי דעם טויט. פון אנ־פאנג זמן האבען מיר שוין געקוקט אין לוח אויסצוגעפינען, וועלכע טעג עס פאלען אויס די ימים טובים און ירידʼן, ווען מען געהט פריי. מיר האבען געהאלטען פאר א בעזונדערען מזל, ווען אט די פרייע טעג פלעגען אויס־פאלען אום דאנערשטאג.

„א שלעכטער זמן!" — פלעגען מיר איינע די אנדערע זאגען, נאכ־דעם, ווי מיר האבען דורכגעבלעטערט דעם גאנצען לוח און ניט אויסגע־פונען קיין איין פרייען דאנערשטאג.

* * *

דער ענגער חדר איז ניט געווען דער איינציגער ארט, וואו מיר פלע־גען פערברייגגען די טעג פון אונזערע קינדער־יאהרען.

בכלל האט עס געהייסען, אז די קינדער דארפען זיין איינגעשפארט פון דער פריה ביז ביינאכט אין חדר. אין אמת׳ן האט די קליינווארג גע־האט געגנוג פרישע לופט און צייט אויף פערשיעדענע שפיעלען.

אין חדר זיינען ניט געווען פערשיעדענע קלאסען, ווי אין א שוהל, להבדיל, נור כתות. א כתה וואס פרעפעלט, א כתה פאר עברי, און א כתה

פאר אָנפאנג חומש. ביים תנ"ך מלמד האָבען זיך די כתות אָנגעפאנגען פון א העכערער מדרגה: פון א חומש כתה ביז א כתה פאר „אלו מציאות" — דער אָנפאנג גמרא. ביים גמרא מלמד פלעגט נאָר זיין א כתה פאר תנ"ך, א כתה פאר גמרא אָהן תוספות און א כתה פאר גמרא מיט תוספות און מהרש"א. אזוי ווי דער חדר איז בעשטאַנען פון איין איינציגען צימער, האָבען אַלע כתות געמוזט זיך גע־פינען אין דעם דאָזיגען צימער. ווען איין כתה פלעגט לערנען, פלעגט די צווייטע כתה דארפען חזר'ן. אָט דאָס חזר'ן איז געווען א נס מן השמים פאר דעם יונגען עולם.

ווען חברה קליינוואַרג האָט דערשפירט, אז דער רבי קנייטשט שטארק דעם שטערן און איז פערטיעפט אין א שארפען ענין, פלעגט זי אָנפאנגען צו חזר'ן אויף די אויבערשטע קולות און דער רבי פלעגט אין גאַנצען צוטומעלט ווערען.

— קינדער — פלעגט דער רבי זאָגען צו דער חברה — איהר האָט שוין אָבגעח'זר'ט? געהט א ווייַלע אין געהעפט און רוהט זיך אָב, נאָר טשעפּעט אָקאָרשט ניט מענדע דעם בעל־עגלה'ס קליאַטשע.

עס פערשטעהט זיך, אז דער גאַנצער עולם האָט נור דערויף געוואַרט. ער האָט זיך אין א הרף עין א לאָז געטהאָן צו דער טהיר און פערלאָזען דעם חדר.

די קליינע פּיזאַקעס פלעגען זיך קליגען אויסצוגעפינען אנדערע וועגען, ווי אזוי צו דערגרייכען דעם בלויזען הימעל.

האָט מען דערשפּירט, אז א פּאָר שעהנע, ווייסע טויבען זיינען גע־קומען צופליהען אין געהעפט פּיקען קערנער, אָדער ווען עס האָט זיך דורך די פענסטער פון'ם חדר אריינגעטראָגען דאָס שפּיעלען פון לויער־מאַן, וועלכער האָט שטענדיג געהאַט מיט זיך דעם קוק־קאַסטען, וואו מען האָט געקענט זעהן דעם טייך סמבטיון, די הרי חושך, דעם טערק מיט די רויטע הויזען און אנדערע אַזעלכע אַנטיקען, אָדער ווען מען האָט זיך דערוואוּסט, אז „די קאָמעדיאַנטען ברעכען זיך אויפ'ן גאַס", האָבען זיך די יונגע נשמה'לעך אָנגעפאַנגען צו רייסען אין דרויסען.

ווי טהוט מען אבער? דעם „לערנען" האט מען נאך ניט איבערגע־חזר'ט און דער רבי האט גראד ניט צו טהאן מיט שווערע ענינים?

איז מען געפאלען אויף אן המצאה:

איינער נאך דעם אנדערען פלעגט צוגעהן צום רבי'ן און דערצעהלען אז ער דארף געהן אויף נקבים...

— אויף נקבים גדולים אדער נקבים קטנים? — פלעגט דער רבי שטעלען צום דאפראס.

— נקבים גדולים! — האט יעדער בעזונדער געענטפערט.

גאנץ אפט האט דער רבי פערשטאנען, אז דא איז עפעס ניט גלאט און אז חברה נארט איהם אפ. ער האט זיך אבער ניט געקענט העלפען און האט ווילענדיג ניט ווילענדיג געמוזט געבען א הסכמה צו געהן דרויסען.

איז דער רבי געווען אין א צו שלעכטען געמיטה, פלעגט ער זיך שטארק דינגען מיט'ן תלמיד, און צווישען תלמיד און רבי'ן פלעגט פארקומען פאלגענדער געשפרעך:

— רבי!!

— דהיינו, וואס?

— איך וויל אויף נקבים!

— נקבים גדולים, אדער נקבים קטנים?

— נקבים גדולים!

— ס'טייטש, דו ביזט דאך אצינדער געוועזן!

— איך וויל נאך אמאל. — דערביי פלעגט זיך דער כיטרער איינגעהאלטען ביים בייכעל און זיך קארטשענען אזוי ווי ער וואלט אומגעקומען פון וועהטאג.

— ליידסטו פון שלשול, ניט־דא־געדאכט?

—אוי, אוי, אוי... איך וויים ניט—האט דער תלמיד שוין געענטפערט מיט א האלב־וויינענדיגער שטים.

— וואס האסטו היינט געגעסען?

און ניט ווארטענדיג אויף אן ענטפער, האט דער רבי דערלאנגט א

מאַך מיט דער האַנד צום טהיר, וואָס עס האָט בעדייט א הסכמה ארויס־צוגעהן.

די „נקבים" זיינען געווען א טייערער מיטעל, ווי זיך ארויסצוכאַפּען פון ענגען חדר אויפ'ן פרייען לופט.

זיינען די „נקבים" פון דעם יונגען פּיזאק געווען שטאַרק אין חשד ביים רבי'ן, פלעגט ער מיטשיקען א שומר, וועלכער זאָל אלעם געגוי נאָכ־קוקען. אזוי אָבער ווי די אינגלעך פלעגען אלע מאָל זיין גוטע ברידער־צווישען זיך, און אין א יד־אחת קעגען רבי'ן, פלעגט דער „דאָקלאַד" פון דער אונטערזוכונג זיין גינסטיג פאר'ן תלמיד...

ניט אלע מאָל איז דער חדר געווען אן אָבקומעניש פאר'ן יונגען דור.

דער חדר האָט געהאט מאנכע גוטע טעג, אזוינע טעג, ווען דער רבי מיט די תלמידים פלעגען זיך פערהאַלטען ווי חברים און די בעסטע פריינד. א חוץ ל"ג בעומר, ווען דער רבי פלעגט צוזאַמען מיט די קינ־דער פּראַווען די סעודה של רבי שמעון בר יוחאי און מאנכמאָל אויך מאַ־כען א שפּאַציער אין וואַלד צו טרינקען „שולע": א חוץ ערב שבועות, ווען דער רבי מיט'ן גאַנצען חדר פלעגט אזוי שעהן זינגען אקדמות, איז א גוטער טאָג געווען פאר אונז, ווען דער רבי פלעגט זיך דארפען אריבער־קרויסטענען אויף א נייע דירה.

דעם טאָג, ווען דער רבי פלעגט זיך דאַרפען קרויסטענען, האָבען מיר ערוואַרט מיט אונגעדולד. ערשטענס זיינען מיר דעם טאָג געווען פריי פון לערנען און צווייטענס האָבען מיר סתם געהאט א גוטע צייט.

על פּי דין האָבען מיר נור געדארפט איבערטראָגען פון דער אַלטער דירה אין די ניי דירה די ספרים אליין. אין אמת'ן האָבען מיר געהאָלפען דעם רבי'ן און דער רבי'צין איינפּאַקען און אריבערשלעפּען אלע זייערע בעבעכעס: די קישענס, די בעטען, די שטוהלען און דאָס גאַנצע ביסעל אָרעמקייט.

דעם וועג אריבערצוטראָגען די זאַכען האָבען מיר אויסגעקליבען ניט דעם קירצעסטען, נור דעם לענגסטען. מיר פלעגען, אזוי ווי דעמאָנסטרי־רען מיט דעם רבי'ן'ס אָרימקייט איבער אלע גאַסען און מיט א כיון פער־

בייגעהן פאר די אנדערע חדרים, כדי יענע איינגלעך, מיט וועמען מיר האָבען שטענדיג געפיהרט מלחמות, זאָלען צופּוקעט ווערען פון קנאה.

די רביצין איז געווען זעהר רייך מיט וואַלגער־העלצער — געדענק איך. זי האָט געהאט מילכיגע, פליישיגע און פּאַרעווע. אזוינע, וועלכע זי האָט געקראָגען בירושה פון איהר באָבען, פון איהר שוויגער, און פון איהר מאמען, און אזוינע, וועלכע זי האָט אליין צוגעקויפט. זי האָט געהאט אזוי פיעל וואַלגער־העלצער, אז זיי האָבען געקלעקט פאר אונזער גאַנצער כתה. דאָס מאָל, ווען מיר פלעגען אריבערטראָגען די וואַלגער־העלצער, איז פאר אונז געווען דער פרעהליכסטער גאַנג.

מיר פלעגען זיך אויסשטעלען אין א רייה ווי סאָלדאַטען, די היטעלעך אַנטהון אויף דער לינקער זייט, די וואַלגער־העלצער, אויף וועלכע מיר האָבען אַנגעשפּילעט אונזערע שיכלעך און זעקלעך זיי זאָלען אויסזעהן ווי פּיקעס — אויף די פּלייצעס און מיר פלעגען מאַרשירען איבער אַלע גאַסען מיט גרויס גאוה און דערביי זינגען:

קמץ אלף — אָ
קמץ בית — באָ
באָ — באָ
נאָ פליעטשאָ,
ניע זשעלאיעם
ניטשאָ—וואָ!
אונז איז
ב—ראָ—שאָ!
ב—ראָ—שאָ!
ב—ראָ—שאָ!

דעם רבינ'ס קרויסטענען איז געווען א גרויסע פּאַסירונג אין אונזער קינדיש וועלטעל און לאַנג, לאַנג נאָכדעם, פלעגען מיר ניט אויפהערען צו ריידען וועגען דעם.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

קינדערשע חברות מיט גרויסע צוועקען

פון היגיענישען שטאנדפונקט איז דאס לעבען פון די אידישע קינדער אין זאמוט און ליטא ניט געווען בעזונדערס וואס מקנא צו זיין.

איינגעשפארט א היבש ביסעל טעג פון פריה ביז נאכט, אין די ענגע פייכטע און קאלטע חדרים, האט מען דערצו נאך אנגעשטאפט דעם אינ־געלשען מוח מיט א שווערען באלאסט פון פשט׳לעך און אויסריידען, וועלכע האבען קיין נוצען ניט געבראכט.

היינט דער רבי׳ס קאנטשיק ? ער איז דאך תמיד געהאנגען ווי דאַ־מאקלס שווערד איבער די יונגע רוקענס פון די צארטע, יונגע קינדער.

עס זיינען אבער געווען ספעציעלע „קינדער טעג", ווי די מאדערנע פעדאגאגיע וואלט זיי געווים אנגערופען. אין די דאזיגע טעג איז דער יונגער דור בעפרייט געווארען פון אלע לאסטען און האט זיך ניט נור שטארק משמח געווען אויף זיין אייגענעם שטייגער, נור ער איז אויך געווען דער העלד פון טאג, דער צענטער פון אלעמענס אויפמערקזאמקייט.

דער עלטערער דור מיט זיינע פיהרער פלעגט אין אזוינע טעג אב־טרעטען מיט גרוים דרך ארץ די כבודים און פריווילעגיעס צו די קליינע פיזאקעס, ארום וועלכע עס האט זיך קאנצענטרירט דאס גאנצע גייסטיגע לעבען פון שטעדטעל.

מיר וועלען זיך דא אבשטעלען אויף די אינגעלשע חברות פרחי שושנים, וואס זיינען געווען פערשפרייט אין כמעט אלע שטעדטלעך פון זאמוט, קורלאנד און ליטא.

שוין דער שעהנער פאעטישער נאמען „פרחי שושנים" (רויזען־בלומען) בעווייזט, אז די דאזיגע חברה איז שטארק פערצויגען און גע־

צערטעלט געוואָרען ביים ברייטען עולם. אזא בעציהונג צו זיך האָט די אינגעלשע חברה כשר וישר פערדינט. איהרע אויפגאבען, וואָס זי האָט זיך געשטעלט, זיינען ווירקליך געווען שעהן און גרויס.

די חברה פרחי שושנים האָט געלעבט מיט דעם צוועק אריינצור־געבען ספרים אין בית המדרש.

די גרעסטע טייל ש״ס׳ן און פוסקים, די חבורים פון די ראשונים און אחרונים זיינען אין די בתי מדרשים אריינגעגעבען געוואָרען אָט דורך דער אינגעלשער חברה.

ווען איהר וואָלט אריינגעגאנגען אין א זאמוטער בית המדרש וואָל־טען אייך זיך גלייך געוואָרפען אין אויג גרויסע גמרא׳ס און אנדערע ספרים, איינגעבונדען אין לעדער. אויפ׳ן מיטעלפונקט פון רעכטען טאָ־וועל איז אָבגעדריקט א פיערעקיגע (אין דער פאָרמע פון א ווערפעל) קיכעל, וואו עס איז אויסגעקריצט מיט גאָלדענע אותיות, „נדבת חברה פרחי שושנים שנת... לפ״ק.

די גאַנצע חברה פרחי שושנים איז בעשטאַנען פון לויטער יונג־ווארג. זי איז געווען אן אמת׳ע קינדערשע מלוכה. די מיטגלידער, די חברה־לייט גופא, די גבאים, די דעה זאָגער, די פינאַנציעלע סעקרעטאַ־רען, די בוכהאַלטערס און אַלע אנדערע בעלי התמנות זיינען געווען פו־זאקעס ניט עלטער פון דרייצעהן—פיערצעהן יאָהר. פיערצעהן יאָהר איז געווען דער מאקסימום עלטער פון די מיטגלידער. קיין מינימום גרענעץ האָט ניט עקזיסטירט. א נפש פון א טאָג אַלט האָט שוין געקענט ווע־רען א חברה־מאַן, און אויב איהר מיינט, אז די איינטאָגיגע עופה׳לעך זיינען געווען די אינגסטע חברה־לייט פון דער פרחי שושנים האָט איהר, במחילה, א טעות. א סך מיטגלידער פון דער חברה זיינען נאָך אויף דער וועלט ניט געווען, זיי זיינען נאָך געווען בעהאַלטען אין מוטערס לייב. די מוטערס פלעגען — מיט א כיון — פערשריי־בען זייערע קומענדיגע קינדער אין דער „אינגעלשער חברה", כדי זיי זאָלען מיט מזל געבוירען ווערען אינגלעך און ניט מיידלעך.

די חברה פרחי שושנים איז געווען שטארק ליבעראל און האָט אריינגענומען אלס חברות בתולות אין דעם זעלבען עלטער ווי די זכרים. זיי

די חברות זיינען אבער ניט געווען גלייכבערעכטיגט מיט די חברים. זיי האבען ניט געהאט קיין וואהלרעכט און האבען, פערשטעהט זיך, אויך ניט געקענט ערוועהלט ווערען פאר געוויסע עמטער.

מיר זאגען, אז דער מאקסימום עלטער פון יעדען מיטגליד איז געווען אן ערך דרייצעהן—פיערצעהן יאהר. דאס איז געווען דער כלל. ווי אומעטום זיינען אויך דא געווען אויסנאהמען. עס פלעגען טיילמאל ווערען חברים אלטע אידען, אזוינע, וועלכע האבען שוין קיין האפנונג ניט געהאט צו האבען קינדער און האבען דאך געוואלט נעהמען אן אנטייל אין דער הייליגער ארבייט פון אריינגעבען ספרים. דאס רעכט פון אזא חבר איז אבער אויך ניט געווען גרעסער, ווי דאס רעכט פון אונזערע חברות איידער זיי זיינען נאך געווען בוגרת'ן. צאהלען וואכערס יא, אבער אנהאלטען אן אמט האט נור געקענט דער פריווילעגירטער קלאס — דער קלאס אינגלעך.

די גבאים זיינען געוועהנליך געווען די בר־מצוה בחורים, אינ'ם עלטער פון צוועלף ביז פיערצעהן יאהר. די הויפט־ארבייט פון די גבאים איז געווען צו קלייבען די וואכערס, וואס איז געווען אזוי גרויס ווי א קאפיקע א וואך.

אלע פרייטאג בייטאג, נאכ'ן חדר, פלעגען די גבאים זיך אוועקלאזען איבער'ן שטעדטעל קלייבען די קאפיקעס ביי די עלטערען פון די חברה־לייט. די שטעדטעל פלעגט ווערען איינגעטיילט אין קווארטאלען: אין מארק־פלאץ, אין דייטשע גאס, אין שוהל־גאס, א. אז. וו. אין יעדען בעזונדערען קווארטאל פלעגען א פאר גבאים אויפמאהנען די וואכערס.

איינער פון די גבאים האט געפיהרט די ביכער און דער צווייטער, דער נאמן, פלעגט אין א רויטע פאטשיילקע זאמלען די קאפיקעס.

דאס בוך איז געווען איינגעטיילט אין צוויי און פופציג רובריקען. אויבען פון יעדען רובריק, וועררטיקאל, איז געווען דער נאמען פון דער סדרה. די נעמען פון די מעמבערס זיינען געווען פערשריעבען האריזאנטאל. ווען דער חבר פלעגט בעצאהלען די וואכערס, פלעגט אין בוך געמאכט ווערען א קייקעלע אונטער דער ענטשפרעכענדער סדרה. אויב קיין קייקעלעך זיינען ניט געווען, האט עס געהייסען, אז פאר'ן חבר איז

קיין וואַכער ניט געצאָהלט געוואָרען. גלייך ביים אריינקוקען אין בוך האָט מען אויך געקענט וויסען, ווער עס איז געווען שולדיג און ווער ניט.

די וואַכערס פלעגען יעדען פרייטאג אריינברייגגען צווישען צוויי און דריי רובעל. א גאַנצען יאָהר פלעגט זיך צוזאַמענקלייבען אַן ערך ק״ן קערבלעך — א בעדייטענדע סומע צו קויפען ספרים.

חברי פרחי שושנים האָט פערנומען א בכבוד׳יגען פּלאַץ צווישען אַלע אַנדערע גרויסע חברות פון שטאָדט. זי האָט זיך בענוצט מיט אַלע פּריווילעגיעס און זכותים, ווי די וויכטיגסטע חברות.

דער בענעפיט פון יעדע חברה איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס איהר פלעגט אָבגעגעבען ווערען איין שבת פון יאָהר אונטער איהר פולער קאָנטראָל פאַר איהרע חברה׳שע צוועקען. חברה קדישא, צום בייששפּיעל, פלעגט האָבען שבת בראשית; חברה תהילים — שבת ויקרא; חברה בקור חולים — אַן אַנדער שבת א. אַז. וו.

יעדע חברה פלעגט מאַכען געלד פון איהר שבת. זי פלעגט טיילען די עליות און די נדבות פון די מי־שברך׳ם פלעגען געהן אין קאַסע פון דער חברה. אויב א חברה איז געווען בעמיטעלט, פלעגט זי מאַכען אויף איהר שבת א גרויסע אונטערנעהמונג. זי פלעגט איינלאַדען א בעריהמ־טען חזן, וועלכער פלעגט דאַווענען אויף בילעטען. דאָס האָט זיך שוין געווענדעט פון דער קאַסע און פון דעם אונטערנעהמונגס־גייסט ביי די גבאים.

די חברה פרחי שושנים האָט אויך געהאַט איהר בענעפיט. ביי אונז אין שטעדטעל האָט איהר געהערט דער שבת, ווען עס פלעגט געהען די דאָפּעלטע סדרה ויקהל־פּקודי.

דערביי איז געווען א כונה.

ויקהל־פּקודי, אויסער וואָס זיי זיינען צוויי בעזונדערע סדרות, האָבען נאָך דערצו לאַנגע פּרשיות, וועלכע מען האָט געקענט שפּאַלטען. פאַר א חברה איז דאָס אַזא מעלה, ווי להבדיל א טהעאַטער אונטער־נעהמונג מיט א סך פלעצער. מען קען איינפאַך לייזען מעהר געלד. די גבאים פון חברה פרחי שושנים פלעגען שוין פריהער אָבמאַכען מיט׳ן בעל־קורא, ער זאָל טיילען די פּרשיות אַזוי, אַז אַנשטאַט די געוועהנליכע

שבע קרואים, זיבען עליות, זאל מען קענען האבען דריי מאל זיבען עליות.

די עליות פלעגען טיילען אט די אייגענע יונגע גבאים פון דער חברה. אויפ'ן בימה פלעגען שטעהען די צוויי גבאים, וואס האבען גע־קליבען די וואכערס אין גרעסטען קווארטאל. ביי אונז אין שטעדטעל איז דאס געווען דער מארק־פלאץ.

ז י י פלעגט מען מאכען די מי־שברך'ס; ז י י פלעגט יעדעס מאל דער שמש מוזען אנפרעגען, וועמען אויפצורופען, און ז י י פלעגט דער בעל עליה, אפילו דער רב גופא, אבגעבען נאך דער צווייטער ברכה דעם יישר כוח.

עס פערשטעהט זיך, אז דאס איז געווען א גרויסער כבוד פאר די יונגע גבאים, און די עלטערען פון די גבאים פלעגען זיך באדען אין א ים פון נחת יענעם שבת. ביי אלע קרובים און סתם גוטע פריינד פון די גבאים'ס משפחה פלעגען די פנים'ער שטראהלען פון פרייד, ווען זיי פלעגען א קוק טהאן אויף די יונגע העלדען פון טאג.

דער עזרת נשים פלעגט דעם שבת זיין געפאקט. אויסער די גבאים'ס גרויסע משפחה, פלעגען קומען מוטערס פון טעכטערלעך, וועלכע האבען געהאט א שטארקען חשק זיך מתחתן צו זיין מיט די גבאים, מיט וועמען אלע מוטערס האבען זיך געבענשט.

גלייך ווי דער שליח־ציבור פלעגט ענדיגען די ערשטע שמונה־עשרה, אבזאגען אין כמוך, פלעגט אויף דער גאלעריע פון עזרת נשים ווערען א געלאך, א רוזע־בוזע. די ווייבער האבען דאן אויסגעשטרעקט זייערע העלזער אום בעסער צו קענען זעהן, ווי דער שמש געהט צו צו די צוועלף־דרייצעהן יעהריגע גבאים אנפרעגען, וועמען זיי זיינען מכבד מיט הוצאה.

דיעזער ווייבערשער געלאך פלעגט ארויסרופען שטארקע פראטעס־טען ביי די מענער, וועלכע האבען אוים רייגעם פרינציפ געוואלט אונ־טערדריקען דעם שעהנעם געשלעכט. געוועהנליך פלעגען מעהר ווי אלע זיך זידלען די יעניגע, וועלכע האבען שוין געהאט גענוג אויסצושטעהן פון זייערע אידענעס פאר'ן דאווגען, און האבען געוואלט לכל הפחות פון

זיי נקמה נעהמען אין בית־המדרש, וואו זיי, די מענער, זיינען „די הערן דער לאגע“.

דער שמש, אליין קען זיין ניט אזא שטארקער אנטי־סאפראדזשיסט. פלעגט אבער מוזען ערפילען זיינע התחייבות׳ן פון יוצא וועגען און „בערו־פען“ די ווייבער, זיי זאלען צווישען זיך ניט שושקען און ניט הוזשען ווי די „געגז“. מיט דעם צונאמען „געגז“ פלעגען די מענער בעקרוינען זייערע בעסערע העלפטס ביי דער ערשטער בעסטער געלעגענהייט, אי־בערהויפט ווען דער שעהנער געשלעבט איז געווען אבגעזונדערט אין דער ווייבערשער שוהל און האט ניט געקענט געבען חזרה.

דאס „בערופען“ די ווייבער, איז געווען א מין רוף צו ארדנונג. וואס א היינטמאדישער פארזיצענדער, להבדיל, האט דורכצופיהרען. ווען אברהם הירש דער שמש פלעגט דארפען אנשרייען אויף די שעהנע מחנה אין עזרת נשים, פלעגט ער דעם חומש אוועקלעגען אויף דער לינקער האנד און מיט דער רעכטער האנד פלעגט ער דערלאנגען א פאטש אויפ׳ן חומש. דיזער פאטש האט ערפילט דיזעלבע אויפגאבע ווי דער קלאפ פון האמער און דער קלונג פון גלעקעל ביי א היינטיגען פארזיצענדען.

נאכ׳ן פאטש פלעגט דער שמש זיך א קעהר טהאן מיט׳ן פנים צו דעם עזרת נשים און מודיע זיין די ווייבער בקול רם, אז דא איז א מקום קדוש און זיי, די ווייבער, דארפען זיך פערהאלטען ווי מענשען און ניט ווי געגז...

די ווייבער זיינען שוין, פערשטעהט זיך, געווען צוגעוועהנט צו אזוינע התראות און פלעגען וויינינג־וואס נתפעל ווערען פון זיי. זיי האבען געטהאן דאס זייעריגע און האבען געהערט דעם שמש ווי דעם קאטער. וואס אנבעלאנגט דעם טיטעל „געגז“, פלעגען די נשים איהם צונעהמען אהן א ברעקעל פראטעסט און פלעגען צוליעב דעם ניט טרא־גען קיין שנאה אפילו אויפ׳ן שמש גופא. זיי האבען געוואוסט, אז ווען די מענער זאגען, ווייסען זיי מסתמא וואס זיי זאגען. נאך אלעמען זיי־נען זיי דאך טאקע ניט מעהר ווי פשוט׳ע אשה׳ס, מ׳שטיינס געזאגט, וואס פערשטעהט א אידענע?... בפרט נאך ווען לאה נחום׳ס, די גבאי׳־טע, געווים א אשה צנועה, פלעגט אונטערהאלטען דעם שמש און פלעגט

אליין, פון אייגענער איניציאטיווע, שרייען אויף די חצופות, וועלכע קע־נען זיך ניט איינהאלטען, שפארען זיך צו דער גאלעריע, כדי צו כאפען א קוק אויף די מענער דורך די לייסטען...

דאס וואס מיר, די גבאים, האבען געפיהלט אין יענע מאמענטען, קען נור פערשטעהן אן ארטיסט, א לעקטאר אדער אזוי א רעדנער. די האבען אלע איבערגעלעבט דאס זעלבע, ווען זיי זיינען דאס ערשטע מאל אויפגעטראטען פאר'ן פובליקום. עס איז עפעס געווען א געמישטע פיה־לונג פון שרעק און שטאלץ. פון איין זייט זיינען מיר געווען שטאלץ, וואס מיר האבען אזא גרויסען כבוד און פון דער צווייטער זייט האבען מיר מורא געהאט זיך צו ווייזען פאר'ן צבור. אונזערע פיסלאך האבען זיך געוויגט און די צייהן האבען געקלאפט מאימתא דצבורא.

איך, פערזענליך, האב דאן איבערגעלעבט דעם שטארקסטען „לאמ־פען פיבער" פון מיין גאנצער קאריערע. ווען מיר זיינען שוין געשטאנען אויפ'ן בימה צוטיילען די עליות, האב איך מורא געהאט אויפצוהויבען די אויגען אויפ'ן עולם, האב געקוקט הארטנעקיג אין חומש, ניט בענעה־מענדיג אפילו איין ווארט וואס דארטען איז געשטאנען.

דער שבת פון חברה פרחי שושנים האט פאר די גבאים פון דער חברה געדיענט אלס שיידע־וועג, ווען דער אינגעל האט זיך אבגעזעגענט מיט זיינע אינגעלשע יאהרען און געווארען א בחור, וועלכער דארף זיך שוין אויפפיהרען מעשה מענש... און זארגען אויף א תכלית פאר זיך.

דער סיום

מיט א פאר וואכען נאך פרשה ויקהל־פקודי פלעגט פארקומען דער סיום פון חברה פרחי שושנים — דער טאג ווען די ספרים ווערען אריינגעגעבען אין בית המדרש.

דאס רעכט איינצוקויפען די ספרים איז אפיציעל געלעגען אין די הענד פון די קליינע גבאים, זיי האבען געקליבען דאס געלד, זיי האבען געטיילט די עליות און זיי האבען געקענט אויסקלייבען די ספרים און בעשטימען ווי און ביי וועמען איינצובינדען.

פאקטיש פלעגען די ספרים איינקויפען די יועצים. אין פנקס פון דער חברה פלעגען מיט גע'ספר'טע אותיות זיין פערשריעבען ניט נור די גבאים פון דעם יאהר, נאר אויך די נעמען פון די יועצים.

די יועצים פלעגען שוין ווערען אויסגעקליבען פון די גבאים גופא. זיי פלעגען געוועהנליך זיין די שעהנסטע יונגע לייט פון שטאדט, מוסמכים, וועלכע גרייטען זיך צום כסא הרבנות.

די יועצים פלעגען קיין זאך ניט טהאן אהן די גבאים. ביים איינקויפען פלעגען די גבאים מוזען זיין דערביי, ווייל אהן זייער חתימה פלעגט דער נאמן רבי אליעזר זיסעלע'ס ניט ארויסגעבען דאס געלד.

איך וויל דא גלייך בעמערקען, אז די יועצים מיט די גבאים זיינען אימער געגאנגען האנד אין האנד און קיין מחלוקות איבער „יוריסדיקציאן", אז איינער מישט זיך אין צווייטענס עסקים, זיינען קיין מאל ניט פארגעקומען.

די וואך פון סיום פלעגט ביי די קליינוואַרג פון שטעדטעל ווערען לעבעדיג. שוין מיט א וואך פריהער האט זיך אין דער לופט פון שטעד־

טעל געפיהלט די יום טוב'דיגע שטימונג פון דעם אריינגעבען די ספרים. די מוטערס פון די גבאים און סתם פרומע גוטע אידענעס פלעגען ארומלויפען ביי אלע לעקעך־בעקערקעס אויספרעגען די פרייזען. דערביי האבען זיי אויפגעפאסט, אז עס זאל געבאקען ווערען פון ישן'ע מעהל, פון ערשט אויסגעלעגטע אייער און פון אמת'ע אידישע ביהנען־האניג. עס פלעגט פארקומען גאנץ אפט גרויסע פעריבעלס צווישען די מוטערס פון די גבאים איבער דעם כבוד אויפצופאסען ווי אזוי, וואו, און אין וועמענס אויווען די לעקעך זאל געבאקען ווערען. צו אזא כבוד און מצוה האט יעדע פרוי געוואלט זוכה זיין. מאנכעס מאל איז געקומען צו א שטארקע איבערווערטלען זיך. סוף כל סוף פלעגען זיך די מוטערס ווי עס איז איינייגען און צוטיילען מיט דעם כבוד. איינע פלעגט איינקויפען די מעהל, די צווייטע פלעגט ברייננגען פון איהרע היהנער די אייער, א דריטע האט בעזארגט די האניג, א פיערטע האט געגעבען איהר אויווען, איהר הויז, א. אז. וו. די לעקעך איז אויף דעם אופן געווען א פראדוקט פון א קאלעקטיווער ארבייט: יעדע מאמע איז זוכה געווען צו א שטיקעל מצוה.

דעם לעצטען פרייטאג פאר'ן סיום זיי־ען די גבאים שוין געווען אויסגעפוצט אין די שבת'דיגע מלבושים. דעם טאג האבען זיי ביים איינמאהנען די וואכערס אויסגעטיילט לעקעך ביי יעדען „חברה־מאן", אדער חברה'טע אין הויז. דעם פרייטאג זיינען געוועהנליך אויך אויסגעצאהלט געווארען די נ"ח, די חובות פאר די וואכערס.

די גבאים אליין האבען די לעקעך ניט געטראגען. די הזקה פון טראגען די לעקעך האט געהערט דעם שמש פון בית המדרש. אין א ריינעם אויסגעוואשענעם און אויסגעפלעטען ציכעל האט מען אריינגעלייגט די חלקים לעקעך און דער שמש האט דאס געדארפט שלעפען די גאנצע צייט אויף זיך ביז וואנעט עס איז בישלעכווייז אויסגעלעדיגט געווארען. א מנהג איז געווען, אז ביים קריגען דעם חלק לעקעך, האט די מוטער אדער דער פאטער פון די חברה לייט געגעבען א ספעציעלע נדבה, חוץ לחשבון פון די וואכערס.

די גבאים פלעגען אויף דיעזע נדבות אויסקוקען. עס איז געווען אן אלטער כלל, אז די נדבות פון די לעקעך וועלען אריינברייגנען אזוי פיעל, וויפיעל מען וועט דארפען בעצאהלען די איינבינדערס.

— ער אמת'ער יום טוב פלעגט זיין אין דעם טאג פון סיום.

הגם אלע האבען שוין בעפאר אויף זיכער געוואוסט, ווען און וואו דער סיום וועט פארקומען, איז אבער געווען א מנהג, אז שבת נאך דער קריאה האבען די שמשים פון די שוהלען געמוזט מודיע זיין וועגען דעם דורך א כרוז, דורך א מודעה רבה.

— רבותי! — האט דער שמש אויסגעשריען אויף דער העכסטער אקטאווע, — הוי ידוע, זייט וויסען, אז דיענסטאג, יום השלישי משבוע הבע"ל, פון קומענדיגער וואך, וועט אם ירצה השם זיין דער סיום פון חברה פרחי שושנים, בבית רבי מנחם מענדיל, אין הויז פון מענדע דעם שיינ־קער, אויפ'ן מארק. הוי מוכנים, זייט גרייט צו דעם ! ! !

און דיענסטאג איז טאקע געווען אן אמת'ער גרויסער קינדערשער יום טוב.

ערב דעם סיום זיינען שוין די מאמעס און די באבעס געווען פערטהאן מיט'ן וואשען און פלעטען פאר די חברה לייט. דיענסטאג אין דער פריה האט מען די גאנצע חברה קליינוואַרג איבערגעטהאן אין בגדי יום טוב. אפילו די ווינדעלעך פון די זויגלינגע זיינען איבערגעביטען געווארען. מיט א בעזונדער התמדה האט מען ארומגעוואשען, אויסגעצוואגען און אויסגע־קעמט די קעפלעך און אבגעווישט די נעזלעך פון די פינף־זעקס יעהריגע אלף בית אינגלעך. די באבעס האבען אויך אויפגעפאסט, אז דער הינ־טערשטער עק פון העמדעל זאל ביי די פיצלעך ניט ארויסקריכען פון די מאיטקעס. אלעס האט געלויכטען, אלעס האט געבליסטשעט. אויב א פרעמדער, וועלכער איז ניט געווען בעקאנט מיט די אינערליכע ענינים פון שטעדטעל, וואלט געזעהן, ווי דער יונגער דור געהט מיט א בעזונ־דערע שמחה אין חדר אריין, ווי ער איז אזוי זויבער אויסגעפוצט און יום־

טוב'דיג אויפגעלעגט, וואלט ער זיך גלייך אנגעשטויסען אז מסתמא איז היינט דער סיום פון חברה פרחי שושנים.

אָר עכטער יום טוב פלעגט זיך אנפאנגען ארום צעהן אוהר פאר מיטאג, ווען דניאל דער קוימענקעהרער און משה מנשה דער גלעזער פלעגען אנקומען אין בית המדרש, וואו די גבאים זיינען שוין פון פריהע־געווען פערזאמעלט.

אַל דער קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער זיינען ניט געווען קיין חשוב'ע באלעבאטים ביי אונז אין שטעדטעל. זיי האבען געהערט צום המון. זיי האבען ניט נאר ניט געקענט לערנען א בלאט גמרא און א פרק משניות, נור ביידע צינגער פלעגען זאגען, אז זיי זיינען אפילו קנאפע בעלי עברי. אין שוהל פלעגען זיי שטעהן הינטער דער בימה. די עליה וואס מען פלעגט זיי איינטיילען איז געווען שביעי. דניאל פלעגט זעקס טעג א וואך ארומגעהן אין דער געוועהנליכער קוימען קעהרער יוניפארם, מיט א הויכען צילינדער הוט און מיט א קויל און שטריק אויף די פלייצעס. די קליידער זיינען געווען בעדעקט מיט סאזשע און דער פנים פער'חשך'ט און פערשווארצט פון דאגת חיונה. פאר א בערלינקע א וואך פון יעדען בעל־הבית פלעגט ער קעהרען די קוימענס און פלעגט ווי עס איז דורכשטופען זיין ארעם וועלטעל.

משה מנשה איז נאך געווען א גרעסערער קבצן ווי דניאל דער קוימען קעהרער. ביי איהם פלעגט אוועקגעהן וואכען ווען ער פלעגט אפילו א בערלינקע (7½ קאפיקעס) אין די אויגען ניט אנזעהען. פאר זיין פליכע קאפ און פארפעכטע היטעל, וועלכע ער פלעגט איבערבייטען ניט פריהער ווי איין מאל אין א פאר יאהר, האט ער געקראגען א צונאמעניש, וואס עס איז ניט עסטעטיש ארויפצוברענגען אויפ'ן פאפיער.

בעציהונגען פון דער שטעדטעל צו די צוויי פארשוינען זיינען געווען דורך און דורך אונגערעכט. משה מנשה'ס צונאמען איז ווייט ניט געווען אין הסכם מיט זיין אינערליכען כאראקטער.

דניאל דער קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער זיינען בטבע געווען בריליאנטענע מענשען מיט פּאָעטישע נשמות און טייערע הער־צער. דאָס זיינען געווען אמת'ע פּאָעטען, וואָס האָבען געפּיהלען און שטימונגען. ליידער האָבען זיי זייערע שטימונגען ניט געקענט אויסדריקען דורך ווערטער. זייער ליבע צו קינדער האָט קיין שום גרענעץ ניט געהאט. דניאל דער קוימען קעהרער איז בעזעסען אין אמת'ן פּאָלקס־הור־מאָר. פלעגט מען איהם ווען עס איז איינלאַדען אויף א חתונה, פלעגט ער מאכען פרעהליך דעם עולם, בעסער ווי דער פּראָפעסיאָנעלער מאר־שאליק. ווען ער פלעגט מאכען זיינע קאָמישע הויות און זאָגען גראַמען, פלעגט דער גאנצער עולם זיך צוקאטשען פון געלעכטער. זיינע טיעפע בלויע אויגען, וואָס האָבען דורכגעלויכטען זיין שווארצען פנים און זיין גוטמוטהיגען שמייכעל קען איך נאָך עד היום ניט פערגעסען.

משה מנשה, פערקעהרט, האָט געהאט אויסערליך א בייזען אויס־זעהן, ער פלעגט זעלטען ווען א שמייכעל געבען. א שטענדיגע מרה שחורה איז געלעגען אויף זיין מיט קנייטצען בעדעקט געזיכט. דעם איינציגען טאָג אין יאָהר, א חוץ אפשר שמחת תורה, ווען משה מנשה פלעגט פון זיך ארונטערוואַרפען די דאגות חיונה און ווערען לוסטיג, לעבעדיג, איז געווען דער טאָג פון סיום ביי דער קינדערשער חברה.

משה מנשה'ס פנים פלעגט דעמאָלט לייכטען און שטראהלען פון נחת. זאָגען פלעגט מען, אז משה מנשה האָט געכאפּט אן איבעריגען לחיים און געוואָרען אָנגעסנאָשקעט. אין אמת'ן אָבער איז ער דעמאָלט געווען שכור ניט פון בראנפען, נאָר פון התלהבות און ליעבע צו די קינ־דער און זייער הייליגער זאַך.

און אָט די צוויי בעסטע און איבערגעבענסטע קינדער פריינד פלעגען מיט זייער אריינקומען אין בית המדרש געבען דעם סיגנאל, אז דער סיום פאנגט זיך אָן.

די ערשטע ארבייט פון די גבאים און זייערע פריינד, דניאל דער קוי־מען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער, איז געווען צונויפזאמלען אלע

חדר־קינדער פון דער גאנצער שטעדטעל. צו דעם צוועק פלעגט מען זיך אוועקלאָזען צו די חדרים פון די גמרא ביז צו די דרדקי מלמדים. ־י גבאים פלעגען בלייבען שטעהן אין מיטען גאס און משה מנשה מיט דניאל׳ן פלעגען אַנקלאפּען אין לאָדען פון חדר. דער קלאפּ האָט בעדייט: חברה עם איז שוין צייט! די קליינוואַרג האָט אויף משה מנשה׳ס בע־קאנטמאכונג געוואַרט ווי אַ פרומער איד אויף משיח׳ן.

אין איין הרף־עין האָבען זיך אַלע קינדער פון חדר אַ לאָז געטהאָן אויפ׳ן גאס און זיך פעראייניגט מיט דעם מאַרשרוט פון די גבאים. די מחנה פון דער קליינער חברה איז מיט יעדען חדר געוואָרען אַלץ גרעסער און געדיכטער. אין פערלויף פון אַ שעה צייט זיינען אַלע חדרים געווען פוסט און דער גאנצער יונגער דור האָט זיך געפונען אויפ׳ן גאס אונטער דער פיהרערשאפט פון די גבאים און דניאל דעם קוימען קעהרער און משה מנשה דעם גלעזער.

פון לעצטען חדר האָט זיך די גאנצע חברה אוועקגעלאָזען צו די איינבינדערס, וואו די נייע ספרים האָבען שוין געוואַרט און געבעטען זיך מען זאָל זיי אָבנעהמען פון דאָרטען.

ביי די איינבינדערס אין הויז האָבען די גבאים מיט דער הילף פון דניאל׳ן און משה מנשה׳ן צוטיילט די ספרים צווישען די חברה־לייט. די גמרא אינגלעך פלעגען קריגען גמרא׳ס, די חומש־אינגלעך — קלענערע לייכטע ספרים, אפילו די אלף בית אינגלעך זיינען אויך ניט גע־קריוודעט געוואָרען.

די יעניגע, וועלכע האָבען שוין געהאַט זייערע ספרים, פלעגען תיכף אַרויס פון איינבינדערס שטוב און אָבוואַרטען אין דרויסען אויף דעם איבעריגען עולם.

אַרום צוויי־דריי אזייגער זיינען שוין אַלע געווען בעוואָפענט מיט ספרים אונטער די אָרעמס. און ווען משה מנשה האָט געגעבען די קאָ־מאנדע: „חברה מיר געהען!“, האָט זיך די גאנצע מחנה אַ ריהר געטהאָן פון אָרט. מיט שטאָלצע, פרעהליכע פנים׳לעך האָט זיך די קליינוואַרג פון

דער גאנצער שטעדטעל בעוועגט איבער אלע גאסען. די קראמען און די געוועלבען זיינען אומעטום גלייך צוגעמאכט געווארען ביים אנקומען פון די יונגע חברה לייט.

די מחנה איז מיט יעדער מינוט געווארען גרעסער. מוטערס מיט זייערע עופה'לעך און אזוי טשיקאווע מענשען האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אנגעשלאסען אן דעם גאנג פון דער יוגענד.

— דרך ארץ פאר די פרחי שושנים! פנו דרך פאר אונזערע הייליגע ספרים! פלעגט משה מנשה יעדע פאר מינוטען מיט גרויס התלהבות אויסשרייען. די חברה פלעגט דיזע אויסגעשרייען אונטערהאלטען מיט א פרעהליכען הורא, וואס האט פערהילכט די לופט.

מנחה־צייט איז אונזער חברה אנגעקומען צו מענדעל דעם שיינ־קער'ס הויז, וואו דער סיום איז פארגעקומען. מענדעל'ס הויז איז גע־ווען זעהר געראם און האט זיך געפונען אין צענטער פון שטעדטעל. דע־ריבער איז דער סיום געפראוועט געווארען ביי איהם.

דארטען האבען אויף די קליינע העלדען פון טאג געווארט לאנגע, געגרייטע טישען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען משקה, לעקעך, טייגלעך און אנדערע זיסע מאכלים. ארום די טישען איז שוין געזעסען דער רב, די יועצים און פיעלע אנדערע פון די נכבדי העיר. די שטאדטישע קאפעליע אונטער דער לייטונג פון חיים דעם כלי־זמר, איז געזעסען ביי א בעזונדערען טיש. אלע מיט־גליעדער פון דער קאפעליע זיינען געווען דערביי. אפילו שלמה דער צימב־לער, א זקן פון א יאהר אכציג, וועלכער האט שוין לאנג אויפגעהערט צו געהן אויף חתונות, איז אויך געקומען זיך צושלעפען מיט זיין צימבעל אנטייל צו נעהמען אין דעם גרויסען יום טוב.

קוים האט זיך דער אוואנגארד פון דעם יונגען חיל, וואס איז בע־שטאנען פון דניאל דעם קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער מיט אלע גבאים, בעוויזען אויפ'ן פארעגט פון הויז, האט די קאפעליע אנגע־

הויבען צו שפּיעלען אַ זיסען און פרעהליכען ברוך הבא און די נכבדי העיר האָבען זיך אויפגעהויבען מקבל פּנים צו זיין די הויפּט מחותנים פון דער שמחה.

װעז די כלי־זמר האָבען גיעענדיגט שפּיעלען האָט דער חזן מיט די משוררים אויפגעזונגען אַ שמחת תורה'דיגען נגון און דער גאַנצער עולם — דער אַלטער און דער נייער דור — איז געקומען אין אַ גרויסער, הייליגער, אונבעשרייבליכער התלהבות. דניאל מיט משה מנשה'ן האָבען געכאַפּט אַ טענצעל און דער איבעריגער עולם האָט דעם טענצעל בעגלייט מיט אַ שעהנעם זמר.

בינו לבינו איז געװאָרען פינסטער און עס איז געקומען די צייט צו דאַװנען מעריב. מעריב האָט מען געדאַװענט אין הויז פון סיום און לויט דער אַלטער חזקה איז געשטאַנען פאַר'ן עמוד ניט דער חזן פון שטאָדט, נאָר דניאל דער קוימען קעהרער, אַלס דער שליח ציבור און משה מנשה דער גלעזער אַלס זיין הויפּט משורר. דניאל מיט משה מנשה'ן זיינען ניט געװען די איינציגע, װאָס האָבען געפּראַװעט חזנות ביי דעם מעריב. דער גאַנצער עולם האָט זיי אונטערגעהאָלפען. עס האָט זיך בעקומען אַ כאָהר פון הונדערטער שטימען, װאו די באַסען און די באַריטאָנס פון די דערװאַקסענע האָבען זיך אויסגעמישט מיט די אַלטאָ'ן און סאָפּראַנען פון די יונגע. אַלעס האָט געזונגען און אָבגעגעבען אַ שבח צום בורא...

נאָכ'ן דאַװנען האָט דער עולם זיך אַ נעהם געטהאָן צום אָנגעשטעלטען טיש, װאָס איז אַ קורצער װיילע אָבגערייניגט געװאָרען. די פלעשלעך מיט משקה זיינען אויסגעליידיגט געװאָרען און פון די לעקעך און די איינגעמאַכטץ איז אפילו קיין זכר ניט געבליבען. יעדער איינער האָט געגעסען און געטרונקען װי אויף אַ גרויסע אייגענע פאַמיליען־שמחה.

דערקװיקט דאָס האַרץ, האָט זיך אָנגעפאַנגען די פּראָצעסיאָן, דער הלוך צום בית המדרש, װאו די ספרים זיינען אַריינגעגעבען געװאָרען.

דיעזע פּראָצעסיאָן פלעגט זיין אזוי רייך אין פארבען, אזוי שעהן אין קאָלירען, דאָס נור א קינסטלערישע פען קען עס מאָהלען.

איך האָב ניט איין מאָל אנטייל גענומען אין גרויסע בעגייסטערטע רעוואָלוציאָנערע דעמאָנסטראציעס אין רוסלאנד, איך האָב זיך אין מיינע סטודענטען יאָהרען בעטהייליגט אין אייניגע פאקעל־צוגען, איך האָב אויך בייגעוואָהנט די גרויסע ריזיגע מאי־דעמאָנסטראציעס אין דייטשלאנד און אין אמעריקא, אָבער קיינע פון דיעזע אלע פּראָצעסיאָנען, ווי גרויס און וויכטיג זיי זאָלען ניט זיין, קענען זיך ניט פערגלייכען מיט דער פּראָ־צעסיאָן אין מיין קליינעם געבורטס־אָרט, ווען די חברה לייט פון דער פרחי שושנים האָבען געטראָגען די ספרים אין בית המדרש.

אלע הייזער, וואו די פּראָצעסיאָן האָט זיך בעוועגט, זיינען געווען איל־לומינירט מיט ליכט אין די פענסטער, די יונגע לייט פון שטעדטעל האָ־בען בעזונדער געטראָגען אָנגעצונדענע סטאָרין ליכט, אָבער די אלע ליכט זיינען פערדונקעלט געוואָרען קעגען די ליכטיגע פּנים'לעך פון דער אידי־שער קליינוואַרג, וואָס האָט איבערגעלעבט א הויכען און הייליגען רעלי־גיעזען עקסטאַז.

די קאַפּעליע איז געגאַנגען פאַראויס און געשפּיעלט, דער חזן מיט די משוררים האָבען געזונגען, דער עולם האָט געטאַנצט און אונטער־געבאַמקעט, די יונגע אונשולדיגע אידישע טעכטער זיינען ארויס אין גאַס קוקען אויף די שטאָלצע, פרישע און מונטערע פּנים'ער פון די חתן־בחורים, די טאַטעס האָבען געקליבען נחת, די מאַמעס האָבען געוויינט פאר פרייד, די באָבעס האָבען פערקאַטשעט די טערקישע טיכער און גע־פּליאסקעט מיט די הענד און די זיידעס האָבען אונטערגעקנאַקט מיט די פינגער. אויף אלעמענס געזיכטער איז געווען אויסגעגאָסען א בעזונדערער חן, עפּעס ווי די שכינה וואָלט גערוהט. אין אלע ווינקעלעך איז געווען ליכטיג, ווארעם, פרעהליך און לעבעדיג. היינט איז יום טוב! היינט איז א הייליגער טאָג! אפילו די שטערען פון הימעל האָבען ליעבליך ארונ־טערגעקוקט אויף די שמחה, וואָס ס'האָט זיך אָבגעשפּיעלט ערגעץ אין

א קליין פערוואָרפען אידיש שטעדטעל לכבוד דעם יונגען דור פון עם הספר...

נאָכדעם ווי אלע ספרים זיינען שוין געלעגען אויף דער בימה פון בית המדרש און דער עולם האָט זיך אָבגעקיהלט פון דער הייסער התלהבות, האָט דער רב זיך געשטעלט פאַר'ן ארון קודש און געהאַלטען א דרשה מעיניני דיומא.

אין דעם יאָהר פון מיין גבאות, געדענק איך, איז די דרשה געווען אויף דעם פסוק: „חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו.

וואָס דער רב האָט גע'דרשן'ט, ווייס איך ניט. מיין קאָפּ און מיין האַרץ זיינען דאַן געווען פערנומען מיט אַנדערע זאַכען און דעם רב'ס ווערטער זיינען אין מח ניט געקראָכען. געוויס איז די דרשה געווען וועגען קינדער־ערציהונג.

נאָכ'ן רב'ס דרשה זיינען די גבאים, זייערע פּאַטערס און מוטערס, דער רב, די יועצים און די חשוב'ע בעלי־הבתים צוריק אוועק צו מענדעל דעם שיינקער'ס הויז, וואו עס איז געווען אָנגעגרייט א סעודה מיט א טייגעכץ און רייז קאשע וואָס די מאַמעס האָבען געמאַכט לכבוד דעם יום טוב...

רייז קאשע איז א חיזוק החברה און עס האָט ביי יעדען סיום גע־מוזט זיין.

אין דער צייט פון דער סעודה זיינען דניאל דער קוימענקעהרער און משה מנשה דער גלעזער געווען די סאַרווערס און די מאַרשאַליקס.

מען האָט געגעסען און געטרונקען און זיך משמח געווען ביז נאָך האַלבע נאַכט.

דער שטעדטי׳לשער פּאַטריאָטיזם

ביי פּרץ׳ן איז ערגעץ פאַראַן אַ פעליעטאָן איבער דער מלחמה, וואָס פלעגט תמיד פאַרקומען צווישען די צוויי בעלי־עגלות, יאַנקעל פון יאַ־כינקע און יעקעל פון יעבינקע.

יאַנקעל איז געווען אַ גרויסער פּאַטריאָט פון יאַכינקע און יעקעל ווי־דער איז געווען אַ גרויסער פּאַטריאָט פון יעבינקע. און אויף דעם באָדען פון אָט דעם פּאַטריאָטיזם פלעגען ארויסקומען גרויסע מחלוקות צווישען זיי.

יאַנקעל האָט גע׳טענה׳ט, אַז יאַכינקע איז דער מיטעלפּונקט פון דער ערד און יעקעל האָט דערוויזען מיט אותות און מופתים, אַז יעבינקע איז דער צענטער און יאַכינקע איז אביסעל אָן אַ זייט.

האָט זיך געמאַכט אַז יאַנקעל׳ס זוהן איז געוואָרען אַ חתן מיט יענקעל׳ס טאָכטער, האָבען זיך די מחותנים ניט געקענט איינינגען איבער דער שטאָדט, וואו דאָס יונגע פּאָרל זאָל זיך בעזעצען נאָך דער חתונה.

יאַנקעל האָט דוקא געוואָלט, אַז די יונגע פּאָר זאָל וואוינען אין יאַכינקע, ווייל יאַכינקע איז שעהנער, בעסער און עהרליכער פאר יעבינ־קע, און יעקעל האָט זיך דוקא איינגעשפּאַרט, אז דאָס פּאָרל זאָל זיך בע־זעצען אין יעבינקע, ווייל יעבינקע איז שעהנער, בעסער און עהרליכער פון יאַכינקע.

פּרץ האָט דאָ בעמערקט זעהר אַ כאַראַקטעריסטישע אייגענשאַפט ביי די קליינשטעדטעלשע איינוואוינער פון דעם אידישען תחום.

אַ איד איז בטבע אַ פּאַטריאָט פון דעם אָרט, וואו ער איז געבוירען און אויפגעצויגען געוואָרען. איהם איז טייער יעדער בוים, יעדער בער־

געל, יעדער שטיין פון זיין שטעדטעל. ער איז זיך מיחם מיט די גרויסע מענשען, וואָס זיינען אויפגעוואקסען געוואָרען אין זיין שטעדטעל און זוכט קלענער צו מאכען די חטאים פון די בעלי עבירה'ניקעם, וואָס קענען מאכען ללעג ולקלס דעם שעהנעם נאָמען פון שטאָדט.

ער בעטראכט זיך ניט אלס אן אָבגעזונדערטער. נור אלס א טייל פון א גאַנצע, אלס א מיטגליד פון א חברה, וואו ער לעבט און שטרעבט. ער רעכענט זיך עפּעס פעראַנטוואָרטליך פאַר דעם שלעכטען נאָמען, וואָס זיין שטעדטעל און לאַנדסמאַן האָבען אין דער וועלט און נעהמט זיך דער־פאַר איבער מיט דעם רוהם און כבוד, וואָס זיינע שטאָדטלייט געניסען.

אין די זאמעטער און ליטווישע שטעדטלעך איז דער אָרטיגער, לאָ־קאַלער פּאַטריאָטיזם געוועזן שטאַרק ענטוויקעלט, סאַי ביי די עלטערע מענשען, און סאַי ביי דעם יונגען און אויפוואַקסענדען דור.

די חדר אינגלעך פון יאַנקעל חאַצע דעם מלמד האָבען שטענדיג זיך געקריגט און געשלאָגען מיט וואָלפע מענאַקער'ס חדר. און די גמרא אינגלעך פון דער אַלטער שוהל פלעגען זיך פאַר קיין פאַל ניט קענען איי־ניגען מיט זייערע חברים פון דעם נייעם בית המדרש.

ביי זיך אין חברה איז אַלץ געוועזן גוט און שעהן און ביי יענעם שלעכט און מיאוס. די גאַנצע שטעדטעל איז בעשטאַנען פון בעזונדערע חדרים, פון בעזונדערע קלייזלעך, וואָס האָבען צווישען זיך געפיהרט שטענדיגע מחלוקות און האַמפּערייען.

איבערהויפּט האָט זיך דער אָרטיגער פּאַטריאָטיזם שטאַרק געלאָזט פיהלען אין די צווילינגס־שטעדטלעך, אין די שטעדטלעך, וועלכע זיינען דורך פיזישע, נאַטירליכע אורזאַכען — דורך א וואַסער אָדער דורך א באַרג — פאַנאַנדערגעטיילט אויף צוויי העלפטען.

אזוינע צווילינג־שטעדטלעך זיינען פאַראַן א היבשע ביסעל אין ליטא.

די אויסערליכע וועלט און אפילו די גאַנץ נאָהענטע ארומיגע שטעדטלעך האָבען ניט געוואוסט דעם אונטערשייד צווישען די פער־שיעדענע טיילען פון שטעדטעל, אָבער פאַר דער שטעדטעל גופא איז גע־

ווען א גרויסע נפקא מינה, צי די אדער יענע פאסירונג איז פארגעקומען אין דער „אלטער שטאדט" אדער אין דער „נייער שטאדט".

אויפ'ן גרענעץ פון קאוונער און קורלענדער גובערניעס איז פאראן א שטעדטעל זאגער. געהט אין מיטען שטעדטעל דורך א טייכעל, וואס פליסט אריין אין דעם טייך „אא" פון מיטוי, דארטען וואו עס זיינען פארגעקומען די בלוטיגע שלאכטען צווישען די רוסען און דייטשען.

דאס דאזיגע טייכעל האט איינגעטיילט זאגער אין צוויי בעזונדערע שטעדטלעך, אין „ניי זאגער" און „אלט זאגער".

ניי־זאגער האט זיך איהר רב, איהרע דיינים, איהרע שוחטים, איהר חזן, איהרע בתי מדרשים און ישיבות און, להבדיל, איהר טשליען און מעשטשאנסקאיא אופראווא.

אלט־זאגער האט זיך געמאכט יום־טוב פאר זיך און האט א בעזונדערען רב, בעזונדערע דיינים, בעזונדערע שוחטים, בעזונדערע מקואות און בעזונדערע טוקערקעס, א בעזונדערען טשליען און א בעזונדערע מעשטשאנסקאיא אופראווא.

די ניי־זאגערער בעל־הבתים זיינען, פערשטעהט זיך, גרויסע פאטריאטען פון ניי־זאגער און שונאים פון אלט־זאגער, און די אלט־זאגערער האבען, פערקעהרט, שטארק פיינט די ניי־זאגערער.

אין ניי־זאגער געהען ארום לעגענדעס און מעשיות, וואו עס ווערען אויסגעלאכט די אלט־זאגערער, און די אלט־זאגערער האבען, פערקעהרט, פעק מיט מעשיות איבער די ניי־זאגערער.

די אלט־זאגערער רופען די ניי־זאגערער „ניי־זאגערער חטאים", און די ניי־זאגערער רופען די אלט־זאגערער „אלט־זאגערער מתים". פון וואנען דיעזע צונאמענישען האבען זיך גענומען ווערען פון די שטעדטלעך דערצעהלט פערשיעדענע געשיכטען, אבער זיי קענען אינטערעסירען נאר די זאגערער גופא.

האט בעונתינו הרבים געטראפען — הלואי זאל עס ניט טרעפען ווי עס טרעפט — א חטא אין שטעדטעל: מען האט געכאפט זומער צוועלף א זייגער ביינאכט א ניי־זאגערער בחור און מיידעל צווישען די בוימער פון'ם אלט־זאגערער בית עולם, וואס איז זעהר שעהן בעוואקסען מיט

אלערליי פלאנצונגען. געוועהנליך איז דאס פארל געקומען דארטען ניט צו בעקלאגען דעם טויט, נאר צו געניסען פון לעבען. איז געווארען א גאנצע יעלה אין ביידע שטעדטעלך: אין נייזאגער און אין אלט־זאגער. סטייטש, א חטא, ווער ווייס נאך וויפיעל אונשולדיגע עופה׳לעך עס וועלען צוליעב דעם פאר דער צייט אוועק פון דער וועלט! האט מען, ווי דער מנהג איז, אנגעפאנגען חוקר ודורש צו זיין די גאנצע געשיכטע, ווי, ווען און ווי אזוי. און נאך אלע „אונטערזוכונגען" זיינען די אלט־זאגערער געבליבען ביי דאס זייעריגע, אז שולדיג אין דעם זיינען נאר די ניי־זאגערער חטאים, און די ניי־זאגערער האבען בעשיינפערליך בעוויזען, אז ווען ניט די אלט־זאגערער מתים וואלט צו קיין צרה ניט געקומען...

די קלאטקע, וואס איז אריבערגעווארפען איבער זאגערער טייכעל, פלעגט אלע מאנטאג און דאנערשטאג קאליע ווערען און עס פלעגט זיך אנפאנגען א סדרה מיט אסיפות און מחלוקות איבער דעם, ו ו ע ר עס זאל דעם „בריק" צורעכט מאכען.

די ניי־זאגערער האבען גע׳טענה׳ט אז אלט־זאגער דארף טראגען די הוצאות, ווייל ווען ניט די אלט־זאגערער פערד וואלט דער בריק קיין מאל ניט מכולא געווארען; האבען דארויף די אלט־זאגערער געענטפערט: לא מיט אן אליף, ווייל ווען ניט די ניי־זאגערער יונגאטשעס, וואלט דער בריק געוועזען גאנץ אויף אייביגעס.

א ניי־זאגערער איינגעל פלעגט מורא האבען צו געהן איינער אליין אין אלט־זאגער, „די אלט־זאגערער מתים" זאלען איהם ניט בעפאלען מיט שטיינער אדער גאר דערווערגען; און אן אלט־זאגערער פלעגט מורא האבען זיך צו בעווייזען אין ניי־זאגער כדי א „נייזאגערער חטאת" זאל איהם מיט א פלאקען ניט אבשלאגען דעם לונג און לעבער.

גאנץ אפט פלעגען פארקומען גרויסע מלחמות צווישען די ניי־זאגערער און אלט־זאגערער איינגלאך.

די ביידע מחנות פלעגען זיך בעפעסטיגען און פערבאריקאדירען אויף די ביידע ברעגעס פון טייך און דורך סיגנאלען פון די אנפיהרער פלעגט זיך די מלחמה אנפאנגען.

שטיינער, צובראָכענע פלעשער און פלעקער פלעגען פליהען אי־בער'ן טיש פון איין לאגער צום צווייטען, ביז וואנען די „גרויסע" פלע־גען זיך ארײנמישען און גוט אנמקלן די ביינער פון ביידע קריג־פיהרענדע צדדים.

דאָס ארײנמישען זיך פון די עלטערע פלעגט פיהרען צו א וואפען־שטילשטאנד, בלויז צו א וואפען־שטילשטאנד, אָבער ניט צו א שטענ־דיגען שלום.

די ניי־זאגארער חטאים האָבען פאר קיין פאל ניט געקענט לעבען בשלום מיט די אלט־זאגערער מתים, און די אלט־זאגערער מתים האָבען געמוזט זיך שלאָגען מיט די ניי־זאגערער חטאים. דאָס זיינען געווען צוויי פיינדליכע לאגערען, וועלכע האָבען פון זייער פאטריאָטיזם אפילו א האָר ניט אָבגעלאָזען.

אידישע טעכטער

די אידישע טאָכטער פון אונזערע שטעדטלעך איז געווען ריין און אונשולדיג אזוי ווי א בלום איידער די ליכט פון דער זון וויקעלט פעַנאַנדער איהרע בלעטער. איהר נשמה איז געווען צאַרט, איהר האַרץ ווייך און פול מיט רחמנות און אויף איהר פּנים איז געווען אויסגעגאָסען דער אמת'ער ניט צוגעפּארבטער אידיש־מיידעלשער חן.

שטענדיג אונטער איהר מוטער'ס השגחה איז זי, די אידישע טאָכטער, געווען פרום, גאָטספורכטיג, אבער דיעזע פרומקייט האָט זי ניט ארויסגעוויזען מיט'ן לייענען דעם טייטש־חומש און וויינען ביי ראש־חדש בענשען. זי האָט די פרומקייט געהאַלטען איינגעגראָבען אין די טיפסטע טיפענישען פון איהר יונגער נשמה. דער גלויבען איז ביי איהר געווען א טיפער רעליגיעזער געפיהל, א מין צוגעבונדענקייט צו דעם „אונבעוואוסטען עטוואָס", א מין אונבעשטימטע פילאָזאָפישע בעטראכטונג, וואָס האָט אנגעפיהלט איהר גאנצעם וועזען מיט א רייכען, גייסטיגען אינהאלט.

ווייניג אין בעריהרונג מיט דער אויסערליכער וועלט איז די אידישע טאָכטער געווען נאַאיוו, שעהמעוודיג, תמימות'דיג און האָט מיט א מאָדנעם כח אונטערדריקט אין זיך, ווי מען צודריקט א גיפטיגע שלאַנג, דעם רוף פון דער פרוי, וואָס פלעגט איהר מאנכעם מאָל נאָגען. קיין מחשבות זרות האָט זי געווים ניט געהאָט. זי האָט געוואוסט, אז מען טאָר זיך ניט ארומטראָגען מיט אזוינע געדאנקען, אז דאָס איז אן עבירה און האָט זיי פערטריבען פון זיך.

אין שטוב האט זי פון קינדוווייז אן געלערנט צו זיין א באלע־באסטע. ניט קיין מוטער, ניט קיין פרוי, נאר א באלעבאסטע אין דער ווירטשאפט.

די מוטער האט שטאלצירט מיט איהר טאכטער, אויף וועמען זי האט זיך געקענט פערלאזען און די טאכטער האט הנאה געהאט פון דעם געדאנק, אז מען טרויט איהר אן די גאנצע באלעבאטישקייט און אז מען רעדט אין שטאדט, דאס זי איז א בריה און פיהרט אליין די גאנצע הויז.

מיט גרויס גאוה פלעגט די דרייצעהן — פערצעהן־יעהריגע מיידעל טראגען דעם בונד קלינגענדיגע שליסלען אין איהר פארטוך וואס האט ארומגענומען איהר ווייכע טאליע — די שליסלען פון די קאמאדען, וואו עס איז געווען פערשלאסען די צירונג, דאס ביסעל גאלד און זילבער, און פון די אלמערס, וואו עס זיינען געשטאנען די טעפ מיט די איינגעמאכטס, וואס זי האט אליין געהאלפען דער מאמע'ן פרעגלען.

גאנץ אפט זיינען פארגעקומען צווישען די קינדער רייסערייען צו־ליעב דעם, וואס זי מאכט זיך פאר א „גאנצע באלעבאסטע". די אינגע־רע ברידער, די מאזורקעס, האבען ניט געוואלט אנערקענען זייער שוועס־טער אלס זייער מוטער'ס שטעלפערטרעטערין. זיי האבען ניט געקענט פערטראגען איהר בעפעהלענדען טאן און איבערהויפט זיינען זיי געווען אין כעס, וואס זי האט געהאלטען אונטער'ן שלאס און ריגעל די טייגלעך, די זאפט און די אנדערע איינגעמאכץ... עס פלעגען פארקומען קולות, געשרייען און אן אנדער מאל געשלעגען מיט מסירות צום טאטע'ן און צו דער מאמע'ן, וועלכע האבען תמיד אדער געמאכט א פשרה אדער געגעבען גערעכט דער טאכטער'ל.

קיין געזעלשאפטליך לעבען האט די אידישע טאכטער אין שטעד־טעל ניט געהאט. פון קיין פרעהליכע צוזאמענקונפטען האט זי ניט גע־וואוסט. זי האט געהערט, אז דארטען אין די גרויסע מקומות: אין ריגע, אין ווילנע און אנדערע אזעלכע אויסגעלאזענע שטעדט קלייבען זיך צו־נויף מיידלעך און בחורים און טאנצען צוזאמען. זי האט געהערט פון נאך א סך אנדערע זאכען, וואס מען טהוט דארטען, אבער זי האט יענע מייד־

לעך ניט מקנא געווען און האט אבגעמאכט ביי זיך, אז זי וועלט אין אזעלכע „פרייע" שטעדט קיין מינוט ניט געלעבט און גערדאנקט דעם. די הענט ניט געוואשען, וואס איהר טאטע און מאמע וואוינען ניט דאר־טען.

די איינציגע טעג, ווען די אידישע טאכטער איז ארויס פון איהר באלעבאטישקייט, איז געווען שבת און יום־טוב. דעמאלט פלעגט זי זיך אנטהאן אין די געפלעטע קליידער, בענעצען די געדיכטע קאפ האר מיט פראוואנס אויל און ארויסגעהן צוזאמען מיט איהרע חבר'טעס אין גאס שפאצירען.

שעהן איז געווען די גאס, ווען די אידישע טעכטער האבען שפא־צירט איבער איהר. א געזונטע פרישקייט, דיזעלביגע פרישקייט וואס טראגט זיך פון די ציטראנען־בוימער, ווען זיי פאנגען אן צו בליהען, האט זיך געפיהלט אין דער לופט. דער טראט איז געווען א גראציעזער, אבער א נאטירליכער, אזוי ווי עס איז געווען נאטירליך די פארב פון זייערע געזיכטער, פון וואנעט עס האט געשפריצט יוגענד, לעבען און אונבעוואוס־טע ליידענשאפט.

מיט ליעבע־געפיהלען איז די אידישע טאכטער געווען זעהר רייך. איהר ליעבע האט זי אבער זעלטען געפיהלט צו אימיצען, צו א בע־שטימטע, עקזיסטירענדע פערזאן. אפט פלעגען איהרע געדאנקען זיך טראגען ווייט־ווייט פון איהר ענגער שטעדטעל. זי פלעגט טרוימען, חלומ'ען פון ראמאנטישע געשטאלטען, פון א העלד, פון א נביא'ס א קינד, פון א משיח... די פערקערפערונג פון איהרע בעגעהרען האט זי זיך געשילדערט אין איהר פאנטאזיע לויט איהרע נייגונגען און ליידענ־שאפטען.

ווען דער טאטע פלעגט א שפאס טהאן און דערצעהלען זיין יונגע טעכטערל, אז זי איז שוין קיין עין־הרע א בוגרות, א כלה מויד, אז זי שטעהט שוין אין שדוכים און אז אינגיכען וועלען שדכנים אנפאנגען קומען איהר זעהן, פלעגט זי ארונטערלאזען די אויגען און איהר פנים איז בעדעקט געווארען מיט א דורכזיכטיגער רויטקייט — די פארב פון

צניעות, פון אונשולד, און פלעגט זוכען תרוצים ווי אזוי זיך ארויסצי־מאכען פון אזא שמועס...

אט די שעמעוודיגע, בע'חן'טע אידישע טאכטער איז שפעטער גע־ווארען די כשרה, איבערגעגעבענע פרוי, די עקרת־הבית, די שעהנע, אויסגעפוצטע בת־מלכה ביים סדר, די אשת־חיל אין גע־שעפט, די מוטער פון די משה'לעך און שלמה'לעך, וועלכע האבען געהאט שעהנע, קלארע אויגעלעך, ליכטיגע פנים'לעך און עלוי'שע מוח'לעך.

* * *

ניט אלע אידישע מיידלעך זיינען געוועזן אזוינע גרויסע צניעות. אנ־דערע האבען האלד געהאט זיך צו פוצען אפילו אין מיטען וואך, לאכען מיט א הילכיגען קול איבער יעדע שטות'עריי, קוקען צו־אפט אין שפיגעל און מאכעם מאל ארויסגעהן מיט פערנאנדערגעלאזענע, צופאטעלטע האר, קריכען דוקא דארטען, וואו עס קומען זיך צונויף די ניט־חתונה גע־האטע געזעלען און פריקאשטשיקעס, וועלכע פלעגען ליעב האבען צו דער־צעהלען צווייידייטיגע מעשות און צוגעזאלצענע גלייכווערטלעך.

דיעזע מיידלעך פלעגען כלומרשט אויסזידלען די יונגעלייט פאר זייערע לייזע־מיילער, זיי שילטען, אז זיי זאלען זיך אבבייסען דעם האל־בען צונג, אבער דערביי אויסשטעלען די אויגען און ווארפען שעלמישע בליקען אויף דער לוסטיגער חברה, וואס האט גאנץ גוט געוואוסט, אז קיין גרויס פעראיבעל וועלען די מיידלעך דערפאר ניט האבען.

די דאזיגע מיידלעך האבען בעלאנגט צו דעם מין „בארעדטע". קיין מעלה צו א שידוך איז א בארעדטע מיידעל ניט געוועזן. און ווען אזא מיידעל איז נעבעך פערזעסען געווארען האט מען אויף איהר געהאט ווייניג רחמנות.

— דער וואס פאנגט אן צו־פריה, ענדיגט צו־שפעט — האט לאה נחום'ס ניפטיג בעמערקט, ווען איינע פון דעם געזעמעל ווייבער וואס זיינען געשטאנען אין יאטקע, האט איהר איינגערוימט אין אייער א סוד, אז די מחותנת'טע, דעם חתן'ס מוטער, האט אבגעשיקט צוריק די תנאים

און אבגעלאזען דעם שידוך מיט ביילקע יענטע׳ס, ווייל זי האט זיך דער־וואוסט, אז די כלה איז א בארעדטע.

— ווי מען קאכט, אזוי עסט מען — האט זי צום סוף פון שמועס נאך פערשטארקט איהר פריהערדיגען שטאך־ווערטל.

א נידעריגערער סארט מיידלעך, וועלכע זיינען געלעגען ביי אלעמען אין די מיילער און מיט וועלכע קיינער האט ניט געטארט האבען א מגע ומשא, זיינען געווען די „צולאזענע“.

די צולאזענע זיינען על פי רוב געווען די טעכטער פון וואסער־טרע־גערקעס, גרעט־וואשערקעס און מצות־וועלגערקעס — פון ארעמע אלמנות, וועלכע האבען געוואוינט אין חורבות אויף די עקען פון שטאדט, אהן ברויט, אהן האלץ און אהן ליכט...

אויף די אינגלעך פון אט דיזע אלמנות פלעגט נאך קהל האלטען אן אויג: זיי געבען ביז בר־מצוה אין תלמוד־תורה און נאכדעם אוועקגע־בען צו א בעל־מלאכה. אויף די מיידלעך האט אבער קיינער ניט אויפגע־פאסט און זיי פלעגען זיך וואלגערן אין די גאסען, ארומגעהן קרועה בלועה ביז וואנעט... זיי זיינען, בעונותינו הרבים, געווארען חצופות און צולאזען...

אין די פינסטערע נעכט פלעגט מען טרעפען געהן צו זיי דעם אור־ריאדניק, דעם פריסטאוו, דעם סעלסקי שרייבער און אנדערע אזעלכע פארשוינען. אנגעפאנגען צו שעלטען זיך האט מען מיט די צולאזענע ניט אזוי דערפאר, וואס זיי האבען געהאט צו טהאן מיט די קוקארדעס — ווארים ווער וויל זיך דאס איינרייסען מיט „נאטשאלסטווא“? פער־קעהרט, אין הארצען האבען די שטעדטעלשע קרעמער געזאגט, אז דאס איז גאר א מעלה פאר׳ן שטאדט, וואס ציפקע די וואסערטרעגערקע׳ס טאכטער איז א גאנצע „יאטאבעדאמניצע“ מיט׳ן פריסטאוו און מיט׳ן פריץ פון שטעדטעל. מען קען דורך איהר אמאל האבען א טובה... ביי א פראטאקאל, ביי אן אקט און נאך אזעלכע צרות.

די הויפט־צרה איז געווען, וואס „ארקע קאפעלמייסטער“ איז מיט זיי געווען א נאהנטער מחותן.

„אַרקע קאַפּעלמייסטער" איז אין אמת'ן געווען פון אַ גאַנץ שעהנער משפּחה. ער האָט געהאַט אַ ברודער אַ לערנער און זיין פאָטער איז געווען יאָהרען־לאַנג אַ גבאי אין בית־המדרש און אַ נאמן פון מעות חטין. אָבער ער אַליין, אַרקע, פרעגט שוין גאָר ניט! אויף אַלע שונאי ציון געזאָגט.

מיינט איהר, אַז ער איז געווען אַ שלעכטער, אַ רשע? חס ושלום! דוקא פערקעהרט, ער האָט געהאַט אַ גוט האַרץ. פלעגט ער זעהן אַן אָרעמאַן איז ער געווען קאַפּאַבעל אויסצוטהאָן פון זיך די העמד פון לייב און אוועקגעבען. אָבער וואָס איז די פעולה דאָס גוטע האַרץ, אַז ער אַליין האָט נעטויגט אויף כפּרות. ביי איהם איז געזעסען אַ שד און דער שד האָט איהם אַרונטערגעפיהרט פון דרך־הישר. וואָס ווייסט איהר, וואָס ווייסט איהר, וואָס אַרקע פלעגט אָבטהאָן. ער פלעגט רויכערען פּאַפּיראָסען אום שבת, ניט פאַסטען אום יום־כּפּור און טהאָן נאָך זאַכען וואָס מען טאָר ניט. דעם צונאָמעניש „קאַפּעלמייסטער" האָט ער אויך צו פערדאַנקען אַ מעשה שהיה.

— איינמאָל, אין אַ הייסען זומער־אָווענד — אַזוי האָבען דערצעהלט די קברות־לייט, אַז זיי האָבען געזעהען מיט זייערע אייגענע אויגען און דאָס האָט מען זיי געקענט גלויבען, ווייל דער בית־עולם איז געווען אויף דערזעלביגער גאַס — איז אַרונטער פון קאַפּעל (דער גוי'שקער בית־עולם) דעם גלח'ס „גאַספּאַדינע" (דעם גלח'ס פלגש) און אין צוויי מינוטען אַרום האָט זיך פון דעמזעלביגען וועג בעוויזען אַרקע.

— „סטייטש, אַרקע". האָבען מיר איהם געפרעגט—דערצעהלען ווייטער די קברות־לייט — „ווי קומסטו אין מיטען דער נאַכט אַט־אַ־דאָ אויף דער קאַפּליצע? און וואָס האָט דאָ אַזוי שפּעט געטהאָן דעם גלח'ס גאַספּאַדינע?". בקיצור, אַרקע אַהין, אַרקע אַהער, בע... מע... ניט געווען וואָס צו הערען...

אויף מאָרגען, גלייך אין דער פריה ביים ערשטען מנין, האָבען שוין אַלע געוואוסט וואָס עס האָט געטראָפען מיט אַרקע'ן ביינאַכט און אַ פּאָר שעה שפּעטער, ווען אַלע קראָמען זיינען שוין געווען אָפען, איז די גאַנצע שטעדטעל געגאַנגען אויף רעדלעך. אפילו אין די חדרים האָט מען געשמועסט וועגען דעם.

— „ווייסט איהר, אז מיר האבען איצט אין שטאדט א קאפעלמייס־מייסטער?“, איז צוגעלאפען מיט גרויס שמחה יענקעל דער פאקענטרע־גער צו א געזעמעל אידען אויפ'ן מארק־פלאץ.

— „וואס פאר א קאפעלמייסטער?“, האבען אלע נייגעריג גע־פרעגט און דערביי אויסגעשטעלט די פנים'ער כדי געוויער צו הערען וואס יאנקעל וועט דערצעהלען.

— „האט איהר גאר ניט געהערט וואס ס'האט נעכטען אווענד פא־סירט אויפ'ן קאפעל מיט ארקע'ן?“

אלע האבען זיך פונאנדערגעלאכט און האבען שוין פערשטאנען, אז דער נייער קאפעלמייסטער איז ניט קיין אנדערער ווי ארקע, וועלכער איז געווען אויפ'ן קאפליצע צוזאמען מיט דעם גלח'ס נאספאדינע.

און אזוי האט די שטעדטעל געקרוינט ארקע'ן מיט'ן נאמען „קאפעל־מייסטער“ עד היום הזה.

און אט די צולאזענע מיידלאך, רחמנא לצלן, פלעגען זיך אפט ארומשלעפען אין וואלד מיט „ארקע קאפעלמייסטער“ און זיינע חברים...

"דער פאליטישער קאמף" אין די שטעדט־לעך פון ליטא און זאמוט

אבגעזונדערט איז געווען דאס אידיש לעבען אין די שטעדטליך פון זאמוט און ליטא. די דארפישע בעפעלקערונג ארום איז געווען קולטורעל א סך נידעריגער און די שטאדט־לייט האבען אויסער עקאנאמיש מיט איהר קיין מגע ומשא ניט געהאט. די אידישע שטאדט און דער גוי'אישער דארף זיינען געווען צוויי — הגם ניט אלע מאל פיינדליכע — וועלטען, וועלכע האבען גערעדט אויף פערשיעדענע לשונות און געהאט פערשיעדענע אינטערעסען אין לעבען.

די גוים אין שטעדטעל גופא זיינען אם מייסטען געווען די „נאטשאלסטווא": דער אוריאדניק, די סאטסקים, דער שרייבער פון סעלסקא און נאך אזוינע נפשות, וועלכע האבען געהאלטען דאס גאנצע שטעדטעל אין מורא פאר „פראטאקאלען". די באלעבאטים פון שטעדטעל פלעגען זאלטען אין איין געבען כאבאר דעם אוריאדניק, און זיי זיינען געווען מלא שמחה, ווען דער ערל פלעגט זיך ניט בריקען און נעהמען...

די קליינע טשינאווניקלעך פלעגען ווי אמת'ע פיאווקעס אויסזויגען די לעצטע פאר גראשען פון די אידישע קרעמער און געשעפטס־לייט. קיין פריינדשאפט, קיין התקרבות צווישען די אידען און די נאטשאלסטווא האט, פערשטעהט זיך, ניט געקענט זיין.

דאס פאליטישע לעבען פון דעם אפיציעלען רוסלאנד איז פאר די זאמוטער שטעדטלעך געווען מעהר פרעמד, ווי דאס לעבען פון כינעזישע הויף.

וועגען דער כינעזישער קייזערין פלעגט מען נאך אמאל לעזען אין די „בלעטער", אין „המליץ" און „הצפירה", וועגען רוסלאנד גופא, איז פערשטעהט זיך, דארטען אפילו ניט דערמאנט געווארען.

אויסער די טעלעגראמעס, אז „הקיסר ירום הודו" מיט די „קסרית ירום הודה" האבען געמאכט א נסיעה פון צארסקאיע סעלא קיין פעטערבורג און פון פעטערבורג קיין צארסקאיע סיעלא, האט מען קיין זאך ניט געוואוסט, וואס עס טהוט זיך אין רוסלאנד.

קיין אידישע צייטונגען זיינען נאך ניט געווען, רוסישע האט מען ניט פערשטאנען און דעם „המליץ" און „הצפירה" פלעגען אויך נור לעזען די משכילים און די זיידענע יונגעמאנטשיקלעך, וואס זיינען נאך געווען ביים שווער אויף קעסט.

פאליטישע ענערגיע איז אבער געווען ניט וויניג ביי די איינוואוינער אין שטעדטעל. די אינסטינקטען פון געזעלשאפטליכער ארבייט זיינען געווען גאנץ שטארק ענטוויקעלט, און אויב זיי האבען ניט געקענט אויסגענוצט ווערען פאר די אלגעמיינע אינטערעסען פון לאנד, זיינען זיי אנגעווענדעט געווארען פאר די קהל׳שע ספעציעל־אידישע, קליין־שטעדטעלשע ענינים.

ווי אין יעדער פאליטישער און סאציאלער פראגע פון דער גרויסער וועלט, פלעגען אויך אין די שטעדטישע ענינים זיין פערשיעדענע צדדים, גרופען, וועלכע פלעגען פיהרען צווישען זיך מחלוקות. די מחלוקות פלעגען ניט איין מאל פיהרען צו „שלאגענדע ארגומענטען" און — וואס נאך ערגער — צו מסירות, וואס פלעגען בעטראכט ווערען פאר דעם גרעסטען חלול השם מצד די זייטיגע רוהיגערע שטאדט־לייט.

כאראקטעריסטיש פאר אט די אלע צאנקערייען און מחלוקות אין די קליינע שטעדטלעך איז, וואס די צדדים פלעגען זיך אממייסטען גרופירען לויט זייער עקאנאמישער לאגע. אין א געוויסען זינן קענען מיר זאגען, אז דארטען האט זיך שוין אונבעוואוסט ארויסגעוויזען דער קלאסען־קאמפף צווישען די פערשיעדענע עקאנאמישע גרופען. דער קלאסען־קאמפף פלעגט זיך ארויסווייזען ניט אין עקאנאמישע אנגעלעגענהייטען,

נור ביי „פּאָליטישע“, אויב מען קען אזוי אָנרופען די שטעדטעלשע קהלה־ענינים.

אויף יעדער קהל'שער אספה, וואו עס פלעגט זיך האנדלען וועגען גאלקעווען א טשלען אין אופּראווע, א נייעם הקדש, וועגען צורעכט מאַכען דעם אלטען בית־המדרש, וועגען אונטערשפּארען די שוהל, אָדער, להבדיל, דעם מרחץ, פלעגט זיך ארויסווייזען צוויי שטרעמונגען: אן אריסטאָקראטישע און א דעמאָקראטישע.

די „אריסטאָקראטען“, די נגידים פון שטעדטעל פלעגען אלע קהל־שע ענינים בעטראכטען פון זייער נגיד'ישען שטאנדפונקט, אלע קהל'שע בנינים פלעגען זיי וועלען בויען לויט זייער געשמאק, כדי זיי זאָל זיין בעקוועמער; די „דעמאָקראטען“, דער המון, די ברייטע שטעדטעלשע מאסע פלעגט געוועהנליך ביטער בעקעמפּפען די „פּוסטאָקראטען“ און פלעגט אימער פערלאנגען, אז די שטעדטעלשע אינסטיטוציאָנען און חברה'ס זאָלען מעהר דיענען די נויטען פון פאָלק, פון דער גרויסער אָרימער בעפעלקערונג.

די שטענדיגע, אונאויפהערליכע קריגערייען צווישען די נגידים און דעם המון, אָדער ווי מען פלעגט זיי רופען אין שטעדטעל, צווישען די „פּני“ און די „קאצאפּעס“, פלעגען אָננעהמען די פאָרמע פון א פערביטערטען קאמפּף, ווען עס פלעגט זיך האנדלען וועגען נעהמען א נייעם רב.

דער רב אין די קליינע שטעדטלעך פלעגט ניט נור זיין צו פּסק'ענען שאלות און צו זיין א מסדר־קדושין, נור ער פלעגט אויך זיין דער פּאקטישער בעל־הבית פון קהל'שע ענינים. ער איז געווען דער פארשטעהער דער פערטרעטער פון שטעדטעל. זיין דעה איז געווען די גרעסטע, און קיין זאך פלעגט ניט געטהאָן ווערען אָהן זיין הסכמה. דעם רב'ס לומדות פלעגט ניט שפּיעלען אזא ראָליע, ווי זיינע אָרגאניזאטאָרישע און אדמיניסטראַטיווע פעהיגקייטען.

עס איז זעלבסטפערשטענדליך, אז די פערשידענע צדדים פון שטעדטעל, וועלכע האָבען אויך געהאט פערשיעדענע אינטערעסען און צוועַ־

קען, האבען זיך שטארק געמוזט פונאנדערגעהן איבער אזא פראגע:
ו ו ע ר עס זאל זיין דער מנהיג הקהל, דער פיהרער פון שטעדטעל.

די מחלוקות צווישען די „פני" און די „קאצאפעס" פלעגען זיך דע־ריבער שטארק פערשארפען ביים נעהמען דעם רב.

די „פני" זיינען אימער געווען אין דער קליינער מינאריטעט, און אויב עס וואלט געקומען צו ריכטיגע וואהלען, וואלטען זיי אלע מאל דורכגעפאלען. א רב פלעגט מען אבער ניט קלייבען, נור נ ע ה מ ע ן, און די פני, ביי וועמען עס זיינען געווען אלע מאכט־מיטלען, פלעגען בעסער קענען נעהמען א רב, ווי דער המון, וואס איז בעשטאנען פון בעלי־מלאכות און פועלים און אנדערע ארעמע מענשען, וועלכע זיינען שטענ־דיג געווען פערהארעוועט און פער׳דאגה׳ט איבער דער טאג־טעגליכע־חיונה.

ביי דעם המון איז אימער געווען אן אינסטינקטיווע, פערבארגענע שנאה קעגען די פאר מנינים נגידים מיט זייערע אונטערלעקער. און גאנץ אפט פלעגט טרעפען, אז דער המון פלעגט פיהרען מחלוקות קעגען א רב, וואס די פני האבען גענומען, ניט ווייל ער, דער המון, האט געהאט אויס־צוזעצען קעגען דעם רב גופא, קעגען זיינע האנדלונגען, נור איינפאך אויס נקמה צו די פני, פארוואס זיי האבען גענומען דעם רב, ניט פרעגענדיג א „דעה ביי כל הקהל".

— מיר צאהלען קאראבקע געלד ניט ווענינגער ווי די גבירים, מיר צאה־לען רח"ש ניט ווענינגער ווי די מזרח־וואנט־לייט און מיר דארפען אויך האבען א דעה ביים נעהמען א רב. — אזוינע טענות פלעגט מען אפט הע־רען פון די „קאצאפעס" אין די שוהלען, בתי מדרשים און אויפ׳ן גאס.

— וועמען זאלען מיר פרעגען עצות? — פלעגען דערויף ענטפערען די פיהרער פון די פני, „דוד׳קע דעם שניידער, יאשקע דעם שוסטער און אפראיקע׳ן (אפרים׳קע) דעם טבח? ז י י זאלען מיר שיקען פארהע־רען דעם רב? וואס ווייסען די עם־הארצים וועגען א מרא דאתרא? קע־נען ז י י דען פערשטעהן דעם רב׳ס הדרן? קענען זיי דען אנטאפען די חריפות פון זיינעם א לשיטתיה?

פערגלייכט אַט די דאָזיגע טענות פון ביידע צדדים אין די אידישע שטעדטלעך און איהר וועט געפינען אין זיי די אַרגומענטען פון די צוויי גרויסע קלאַסען — אַרבייטער און קאַפּיטאַליסטען, — וועלכע קעמפּפען איבער דער פּאָליטישער מאַכט אין אונזער היינטיגער צייט.

דאָס רוב מחלוקות פלעגען אָבער אַרויסקומען ניט דערפאַר, ווייל די „פּני" נעהמען זיך די גאַנצע דעה און מיינען, אַז „זיי זיינען גאַנצע קייזאָרים אין שטאָדט", נאָר טאַקע צוליעב ריינע, פּרינציפּיעלע טעמים.

דער רב, וואָס האָט זיך געפּאַסט פאַר די „פּני", פלעגט זיך ניט פּאַסען פאַר די „קאַצאַפּעס", און פערקעהרט, די „פּני" פלעגען ניט קענען מסכים זיין צו אַ רב, וועמען דער המון וויל.

די „פּני" האָבען שטענדיג געוואָלט האָבען אַ רב, אַ מיוחס, וואָס שמ'ט אין דער וועלט פאַר אַ גרויסען חריף און בקי. זיינע בעציהונגען צו כשר און טריפה האָבען זיי ניט געקימערט; ער האָט געמעגט זיין דער גרעסטער מחמיר און טריף מאַכען די קלענסטע סרכא. צי איז דער רב אַ בעל מדות אָדער ניט, צי איז ער אַ נקי-כפּים אָדער ניט — וועגען דעם האָבען זיך די „פּני" ניט נאָכגעפרעגט. אַן אמת'ער נקי כפּים, אַ מענש, וואָס שאַנעוועט קיינעם ניט און זאָגט דעם אמת אין פּנים אַריין, איז פאַר די פּני גאָר געווען אַ חסרון. זיי האָבען געזוכט זייערען אַ מענשען, אַזוינעם, וואָס איז מכבד עשירים, און האָט ווייניג וואָס צו טאָן מיט'ן המון...

די „קאַצאַפּעס" אָבער האָבען ניט אַזוי מקפּיד געווען, צי דער רב איז אַ קלענערער אָדער אַ גרעסערער בעל פּלפּול, די הויפּטזאַך וואָס זיי האָבען געוואָלט איז געווען, ער זאָל זיין אַ גרויסער בעל מדות, אַן עניו, אַ צוגעלאָזענער מענש, פאַר וועמען מען קען דאָס הארץ אויסגיסען און מיט וועמען מען קען זיך אָפּט אַן עצה האַלטען. זיי האָבען געוואָלט, דער רב זאָל זיין אַ מקיל און זאָל רחמנות האָבען אויף די אָרעמע געלד פון די קבצנים, ער זאָל געהן צו אָרעמע חתונות אַזוי ווי צו רייכע, ער זאָל זיך ניט אָבזאָגען פון אַ סנדק, וואָס דער אָרעמאַן איז מכבד, ער זאָל ניט זיין אַ נושא-פּנים און זאָל ביי אַ דין-תורה אויסהערען דעם אביון אַזוי ווי דעם

גביר. מיט איין וואָרט, די „פּני" האָבען געוואָלט אַן אַריסטאָקראַטישען רב און די „קאַצאַפּעס" — אַ דעמאָקראַט, אַ פאָלקס-מענש.

אין שטעדטעל, וואו די מחלוקות צווישען ביידע צדדים, די „פּני" און די „קאַצאַפּעס", זיינען אַזוי פאַרשאַרפט געוואָרען, דאָס יעדער צד האָט זיך גענומען ז י י ן אייגענעם רב, וועט איהר שטענדיג געפינען אָט די דאָ אויסגערעכענטע פערשיעדענע אייגענשאַפטען ביי די צוויי פער-שיעדענע רבנים.

דער אופן, דער סדר פון מקבל פּנים זיין דעם רב, פון דעם ערשטען ברוך הבא, פלעגט אויך זיין ביי די „פּני" גאַנץ אַנדערש ווי ביי די „קאַצאַפּעס".

די „פּני" פלעגען אַרויספאָהרען בעגעגענען זייער רב מיט אַ טייערען געשפּאַן, וואו עס פלעגען נאָר קענען זיצען וויניג געצעהלטע מענשען. אַריינפאָהרען מיט'ן רב פלעגען זיי אַממייסטען ביי נאַכט, דער המון זאָל זיך ניט צוטשעפּען. דער רב גופא פלעגט זיך האַלטען אין איין בלאָזען און פלעגט דעם ברייטען עולם כמעט ווי ניט צולאָזען צו זיך.

די „קאַצאַפּעס" פלעגען מקבל פּנים זיין זייער רב אויף אַן עכט פאָלקסטימליכען אופן. די בעלי-מלאכות פלעגען דעם טאָג לייגען די אַרבייט און אַרויספאָהרען צום באַהן מיט אַ סך וועגען, די פערדלעך האָבען געמעגט זיין ניט אַזוינע טייערע. יעדערער פלעגט מיטנעהמען אַ פלעשעל משקה ביי זיך אין בוזעם און פלעגט זיך שוין משמח זיין בע-צייטענס. איז דער רב געקומען פון אַ דערבייאיגער שטעדטעל, וואו קיין אייזענבאַהן איז ניט געווען, פלעגט מען צופאָהרען ביז'ן רב'ס הויז, איהם אַרויספיהרען פון דאָרטען מיט גרויס פּאַראַד און איהם אָבפיהרען מיט שמחה ביז דער נ י י ע ר ש ט אָ ד ט, וואו עס וואַרט אויף איהם דער כסא הרבנות.

אין שטאָדט פלעגט דער רב קיינמאָל ניט אַריינפאָהרען מיט פערד. זיינע חסידים פלעגען פאַרקאַטשען די אַרבעל, אַרויפרוקען די היטעל אויפ'ן שטערען, זיך איינשפּאַנען אין וואָגען, וואו דער רב איז געזעסען, און איהם אַריינפיהרען אין שטעדטעל מיט גרויס התלהבות.

אזא טריאומף־צוג פלעגט נור האָבען דער רב, אויף וועמען די קאָצאַפּעס האָבען געגעבען זייער הסכמה.

די פערשיעדענע עקאָנאָמישע גרופּען אין די שטעדטלעך פון זאַמוט און ליטא האָבען אויך ענטוויקעלט פערשיעדענע אידעאָלאָגיעס, פערשיעדענע מדות, פערשיעדענע בליקען און פערשיעדענע אינטערעסען.

אָט די פערשיעדענע אינטערעסען זיינען אימער געווען דער באָדען, אַ וואו עס פלעגען אויסוואקסען פערשיעדענע צדדים, וועלכע פלעגען פיהרען צווישען זיך אונאויפהערליכע מחלוקות איבער די קהלשע ענינים.

פאסקווילען און אויסגעטראכטע לידער

ווי קליין די ליטווישע שטעדטעל איז ניט געווען פאר דער אויסערליכער וועלט, ווי ווייניג זי האט זיך ניט אנגעזעהן אויף דער לאנדקארט, איז זי פונדעסטוועגען געווען פול מיט חיות, פול מיט כח און מוטה. דער פולס פון לעבען האט אין איהר שטארק געקלאפט.

עס פלעגט ניט אוועק די וואך, ווען מען זאל ניט האבען אסיפות, מאכען חברות, שרייבען תקנות און סתם פיהרען וכוחים מכח קהל'שע ענינים.

דער עולם איז געווען צוטיילט אויף צדדים, אויף פארטייען און יעדער צד האט געזוכט גובר צו זיין דעם געגנער, דעם צד שכנגד דורך אלערליי כשרה און ניט כשרה מיטלען.

ווי שוין פריהער געזאגט פלעגען שטענדיגע מחלוקות פארקומען צווישען די „פני" און די „קאצאפעס", צווישען די רייכע און דעם פאלק, צווישען דער ביסעל יחסנים און דעם המון איבער דער ממשלה אין שטאדט.

די דאזיגע מחלוקות זיינען נאטירליך, געווען אונפערמיידליך, ווייל אין זיי זיינען געווען פערמישט די א י נ ט ע ר ע ס ע ן פון די פערשידענע עקאנאמישע גרופען.

די „פני", די נגידים, האבען געוואלט אלץ פערכאפען ביי זיי אין די הענט און דער „המון", די קאצאפעס האבען גע'טענה'ט, אז זיי דארפען אויך האבען א שטיקעל דעה, ווייל זיי צאהלען ניט ווייניגער קאראבקע־געלד, ווי די שמעלקעס, וועלכע זיצען ביים קהל'שען שיסעל...

אז אנדערש מאָל פלעגען די מחלוקות צווישען די צדדים אזוי צוגעשפיצט ווערען, דאָס די רבנים פון די ארומיגע שטעדט, מורא־האָבענדיג, אז דער שם ישראל זאָל חלילה ניט ווערען ללעג ולקלס, פלעגען קומען צופאָהרען, זיך לעגען אין דער לייגג און אין דער ברייט ביז וואנען זיי האָבען געבראכט צו א פשרה. ניט זעלטען פלעגט א היץ־קאָפּ אונטערשיקען אין דער שטיל א „פאַפּיר" אין אויעזד צום איספּראווניק, וועלכער פלעגט קומען מאכען א „טאָלק" לויט זיין יון'ישען יושר.

אויסלייגען קלאָר די טענות, וואָס זיי ווילען, זיינען די צדדים ניט געווען בכח און אויף די אסיפות פלעגט מען טומלען, ליארמען, פילדערען, אז די קולות האָבען דערגרייכט ביז'ן הימעל. די רעדעל־פיהרער פון איין צד פלעגען זידלען און שימפּען זייערע געגנער מיט אלערליי נעמען, זיי אויסרעכענען דעם גאנצען צעטעל פון זייערע חטאים פון פאר דער חתונה און פון נאָך דער חתונה, און עס איז ניט געווען מקנא צו זיין דעמיעניגען, וועלכער האָט געהאט אין זיין משפחה א שטיקעל סרכא.

איז א געוויסער ניט בעליעבטער גבאי אָדער אַזוי אַ בעל דעה געווען א צו גרויסער תקיף און מען האָט ניט געקענט סתם אזוי איהם אוועקמאכען מיט דער האנט — צי ווייל ער האָט געהאט א שטארקען מענה לשון און מען האָט איהם ניט געקענט אריבערשרייען, צי ווייל ער איז געווען א גרויסער בעל משפחה און די קרובים מיט די קרובים'ס קרובים האָבען תמיד געהאלטען זיין צד — דעמאָלט האָט דער צד שכנגד געזוכט איהם צו פערמאוס'ן אין שטעדטעל ניט אָפען, בפרהסיא, נאָר בסתר, אין דער שטיל. מען האָט געזוכט איהם צו פסל'ן פון כלל־ארבייט „טויט מאכען פאָליטיש" דורך פאסקווילען און אויסגעטראכטע ליעדער.

דער פאסקוויל איז געווען א וואפען, וואָס פלעגט גאנץ אָפט בענוצט ווערען קעגען א פערזענליכען שונא, קעגען איינעם, וואָס פלעגט צופיעל באַלעבאַטעווען מיט די קאַראַבקע־געלדער און איבערהויפּט קעגען אלע די, וועלכע האָבען זיך געמאכט פאר גאנצע יחסנים און „פיהרען די שטאָדט פאר'ן נאָז". דורך אַ פאסקוויל האָט מען געזוכט זיך אָבצורעכענען מיט'ן בעל דבר אויף אַזאַ אופן, אז יענער זאָל שוין מעהר קיין תקומה ניט קענען האָבען. און גאנץ אָפט פלעגט טאַקע טרעפען, אז די־

אויף וועמען דער פּאסקוויל איז געווען געשריבען, האָט לאנג־לאנג ניט געקענט די אויגען ווייזען.

דער פּאסקוויל האָט געהאט דעמזעלבען צוועק ווי די „סענסאַציאָנעלע ענטדעקונגען" מיט וועלכע א געוויסע צייטונג טרעט אין אונזערע צייטען ארוים קעגען א פּאָליטישען געגנער אין דער צייט פון א קאמף.

אַט האָט מען א געוויסע צייט געמורמעלט אין שטעדטעל, אז דער גבאי פון להם עניים נעהט צו־אַפּט און זאמט זיך צו־לאנג אין דער יונגער אלמנה׳ס הויז. ארויסטרעטען מיט אַן אָפענער בעשולדיגונג האָט מען מורא געהאט, קיין עדות זיינען ניט געווען און דער רב קען אמאָל קנסן׳ען פאר זיין א מוציא שם רע, האָט מען דאָס ארויסגעפּויקט דורך א פּאסקוויל.

האָט זיך געטראָגען א סוד, אז דער נגיד וויל אויסלייזען זיין זוהן פון פּריזיוו מיט לאפּקע און דורך דעם וואָלט ארייגעפאלען אַן אַנדערער, אַן אונשולדיגער. ריידען אין דער הויך האָט מען וועגען דעם ניט גע־טאָרט, ווייל מען האָט געוואוסט, אז דער נגיד איז אויסגעמישט מיט נאַטשאַלסטווא, האָט מען זיך אַן איהם נוקם געווען דורך אַ פּאַסקוויל.

ווי פון יעדער סענסאַציע האָט זיך אין שטעדטעל אַנגעפאנגען שטאַרק צו רודערען דורכ׳ן פּאסקוויל. אלע אַהן אַן אויסנאהם, פון קליין ביז גרויס, האָבען גערעדט וועגען „פּאַסקוויל", וואָס איז געווען אָנגע־קלעפּט אויפ׳ן וואנט פון בית המדרש.

געפינען פלעגט מען דעם פּאסקוויל שבת אין דער פריה, ווען דער עולם איז געגאנגען אין בית המדרש דאווענען. דאָס איז געווען צוליעב צוויי טעמים: ערשטענס, ווייל שבת זיינען אלע ליידיג און עס וועט מאכען א שטאַרקען רושם; צווייטענס, ווייל קיינער וואָלט ניט מחלל שבת גע־ווען און עס ארונטעררייסען. דער שבת־גוי פלעגט נאָר קומען פרייטאָג צו נאכט אויסלעשען די לאַמפּען און שבת נאָכ׳ן דאווענען ארונטערנעה־מען די לייכטערס. ביז דער צייט האָט ער זיך ניט געוויזען.

עס איז כדאי צו בעמערקען, אז די פּאסקווילען זיינען געווען געשרי־בען אין אידיש, אין דער צייט ווען אלע אנדערע מודעות זיינען געווען אין לשון קודש. דערפון קען מען דרינגען, אז די פּאסקווילען שריי־

בער זיינען געווען פּאָלקס־מענשען, וועלכע האָבען קיין לשון קודש ניט געקענט.

האָט מען שבת אין דער פריה, דאַוונען צייט, געזעהן קופּקעס מענ־שען ארום בית המדרש און ארום שול, האָט מען זיך גלייך אָנגעשטויסען, אַז מסתמא איז דאָרטען אָנגעקלעפּט א פּאַסקוויל. די לצים פון שטאָדט און אפילו די שוין אנגעזעהענע מענשען האָבען פון די פּאַסקווילען שטאַרק הנאה געהאַט. זיי זיינען געווען געשריבען שאַרף און וויציג. אַזוי, אַז מען פלעגט אָפּטמאָל זיך האַלטען פאַר די בייכער לאַכענדיג.

די פּאַסקווילען זיינען געווען געשריבען אין אַן איינפאַכער קלאָ־רער שפּראַך. אַן אנדערש מאָל איז א געוויסער פּסוק געווען בעגלייט מיט א ליעדעל. עס פלעגט אויך טרעפען, אַז דער גאַנצער פּאַסקוויל איז געווען געשריבען אין גאַלע גראַמען.

אַזוי ווי א פּאַסקוויל, אַזוי איז דאָס „אויסטראַכטען אויף אימיצען א ליעד" אויך אין שטעדטעל געווען ניט פון די זעלטענע פּאַסירונגען.

האָט א בחור געפיהרט א ליעבע מיט א מיידעל, האָט זיך גלייך פערשפּרייט א ליעד, וואו די אויפפיהרונגען פון דעם פערליעבט פּאָרל זיי־נען געשילדערט געוואָרען אין א ניט צנועה'דיגען אופן. האָט מען זיך דערוואוסט, אַז א מלוה צאַפּט אוים די בלוט פון אַן אָרעמען קרעמער, איז גלייך ארוים א ליעד, וואו דער מלוה האָט געקראָגען זיין חלק מיט פּראָצענט.

אין יעדער צייט זיינען געווען בחורים, מעהרסטענס, פון דער ישיבה, וועלכע זיינען געווען מאַרימס אויסצוטראַכטען א ליעד איבער א געווי־סער פּאַסירונג.

פאַר אַן אויסגעטראַכטען ליעד פלעגען די „אָנגעברענטע" ציטערן ווי פאַר פייער. מאַנכע פלעגען אפילו איינשרעקען דערמיט, וואָס זיי פלעגען מודיע זיין, אַז זיי וועלען אויסטראַכטען א ליעד.

צום אויסגעטראַכטען ליעד פלעגט גלייך צוגעפּאַסט ווערען א מע־לאָדיע און די קונדסים פלעגען שוין האָבען וואָס צו זינגען.

ביי אונז אין שטעדטעל איז אברהם'קע דער זינגערל געווען א בריה צוצופּאַסען צו אַן אויסגעטראַכטען ליעד א מעלאָדיע. די מיידלעך האָבען

טאקע דעריבער פאר איהם שטארק מורא געהאט און אויב שוין יע פיהר־רען א ליעבע, האבען זיי געפיהרט די ליעבע מיט איהם גופא, מיט אברהם'קע דעם זינגער הייסט עס, וועלכער האט אגב אורחא אונטער־געטעניגט די מיידעלשע הערצער מיט זיין זיסען קול'בעל.

דאס אויסגעטראכטע ליעד, וואס מען האט געזונגען אויף דעם פריי־הער דערמאנטען גבאי פון לחם עניים, וועלכער איז געוועזן א צו־גרויי־סער מחותן מיט דער יונגער אלמנה, האט זיך אנגעפאנגען בזה הלשון:

„איידער צו געהן נאך מעריב אין בית המדרש צום שיעור,
איז — — — — געגאנגען קלאפען אין דער אלמנק'עס טיהר...
לא־לא־לא, לא־לא־לא*)

— — — — — — — — — — — — — — — —

ווי די אנגעגריפענע אין די פאסקווילען און אין די אויסגעטראכ־טע לידער האבען געפיהלט איז זיך לייכט פארצושטעלען, ניט ווייניג האבען זיך פשוט קיין ארט ניט געקענט געפינען. דאס ליעגען ביי אלע־מען אין די מיילער איז ניט געוועזן קיין גרויסער תענוג און פיעלע איז אויסגעקומען צו פערלאזען די שטאדט אויף אייביג.

---

*) איך בין משער, אז פיעלע פון אונזערע פאלקס־ליעדער שטאמען פון אט די „אויסגעטראכטע ליעדער", וועלכע זיינען פערפאסט געווארען מיט דעם צוועק צו פערשווארצען אימיצען די אויגען.

גמילת חסד

די מדה פון גמילת חסד, פון לייהען געלד אהן פראצענט, איז ביי קיין נאציאן ניט געווען אזוי ענטוויקעלט, ווי ביי אידען. עס וועט ניט זיין קיין שאוויניסטישע, אתה בחרתנו בעריהמעריי, ווען מיר וועלען זאגען, אז די מדה פון גמילת חסדים איז א ריין אידישע מדה.

די פערשפרייטע מיינונג, אז אידען זיינען פראצענטניקעס, וואכע־רער, וועלכע זענען קאפאבעל ארויסצורייסען דעם לעצטען ביסען פון זייער'ן א בעל חוב'ס מויל, איז ניט מעהר, ווי אן אנטיסעמיטישע ער־פינדונג.

ביי קיין פאלק איז ניט פערהאסט א מלוה, א פראצענטניק, ווי ביים אידישען פאלק. אויף א וואכערער פלעגט מען טייטלען מיט די פינגער און מען פלעגט מיט איהם מורא האבען צו האבען וועלכע עס איז עסקים. דאס ווארט: „פראצענטניק" איז געווען א זידעל ווארט, וואס פלעגט אנגעווענדעט ווערען אלס די גיפטיגסטע פייל צו טויטען א געגנער.

אין יעדער שטעדטעל פלעגען ווירקליך זיין א פאר מלוה'ס, הויט־שינדער, וועלכע פלעגען פערשפרייטען זייערע נעצען צו פאנגען געברא־כענע מענשען און זיי שפעטער אויסטהאן נאקעט. אבער אזוינע חברה־לייט זיינען געווען אויסנאהמען און פלעגען בעצייכענט ווערען מיט די טיטו־לען: פיאווקעס, בלוט־זויגער, פון וועלכע אלע פלעגען זיך דערווייטערען.

דאס נעהמען פראצענט פאר לייהען געלד איז ניט קיין אידישער שטריך. עס איז יעדענפאלס ניט געלעגען אין כאראקטער פון אידען, ווען זיי האבען געפיהרט דאס קליינשטעדטעלישע פאטריארכאלישע לעבען. דאס לייהען געלד אהן פראצענט איז, פערקעהרט, געווען שטארק פער־בריים אין די אידישע שטעדטלעך.

גאַנצע שטעדטלעך פלעגען לעבען פון גמלת חסדים, פון די טובות, וואָס איינער פלעגט טהאָן מיט׳ן אנדערען דורכ׳ן אויסלייהען געלד.

היינטיגע צייט ווערט אָנגערופען די צייט פון קרעדיט. קרעדיט איז איצט דער יסוד, אויף וועלכער דער מאָדערנער האנדעל און די אינ־דוסטרי שטיצען זיך. קרעדיט איז דער הויפט אינסטרומענט אין היינ־טיגער צייט. זאָל עפּעס פּאַרקומען א וועלכע עס איז ניט מניעה אין דעם קרעדיט פון א לאַנד, און א קראַך, א קריזיס מיט אלע זיינע בעגלייטער וועט ווערען אונפערמיידליך.

אין די אידישע שטעדטלעך האָט מען קיין ידיעה ניט געהאַט פון דעם מאָדערנעם קרעדיט. קיין באַנקען און אנדערע פינאַנציעלע איינריכ־טונגען זיינען ניט געווען. אָבער א האנדעל מיט ריינע מזומנים איז געווען אונמעגליך אפילו מיט א פּאָר צעהנדליג יאָהר צוריק, ווען די מאָדערנע אינדוסטרי איז נאָך ניט געווען אזוי שטאַרק אויסגעוואַקסען. עס זיינען נויטיג געווען אנדערע מיטלען ווי אזוי צו פיהרען מסחרים אָהן מזומנים. אָט דער וויכטיגסטער פון דיזע מיטלען איז געווען דער גמלת חסד. און ניט פון דער חברה „גמלת חסד“, וואָס האָט געדיענט אלס א גוטער פּלאַץ צו שפּיעלען אין גבאות, נאָר פון דער מ ד ה צו טהאָן גמלת חסדים רייד איך דאָ.

די עקאָנאָמיסטען דרעהען זיך א קאָפּ אויסצורעכענען ווי גרויס עס דאַרף זיין דער פּראָצענט פון מזומנים אין דעם היינטיגען וועלט־האנ־דעל; וויפיעל קרעדיט, למשל, מען קען זקריגען אויף יעדע הונדערט דאָ־לער באַרעס געלד. אזא חשבון וואָלט אויך געווען אינטערעסאַנט צו מאַ־כען אין די קליינע שטעדטלעך, וואו דער גאַנצער מסחר איז געווען גע־בויט אויף די גמלת חסדים. פערהעלטניסמעסיג, דוכט מיר, פלעגט יעדער זילבערנער רובל דורכגעהן מעהר הענד ווי איצט און עס איז א סברה, אז מיט יעדען רובל האָבען זיך בענוצט מעהר מענשען ווי איצט, ווען געלד איז געוואָרען די נשמה פון דער וועלט.

סחורה פלעגט מען אין די ליטאַ׳ער שטעדטלעך קויפען דורך די קאָ־מיסיאָנערען אין די גרויסע מקומות. אין אונזער געגענד פלעגט מען איינ־קויפען אין ריגא, ליבוי, מאָסקווע, לאָדז און אזוי ווייטער.

פאר די סחורה פלעגט מען, פערשטעהט זיך, ניט צאָהלען מיט מזומן, נאָר מיט וועקסלען. די וועקסלען זיינען אויסגעשטעלט געוואָרען אויף גע־ווימע טערמינען, אויף דריי, פיער, פינף און זעקס מאָנאטען. די סחורה פלעגט געוועהנליך אבגעלייזט ווערען פריהער און אויב דער קרעמער האָט געהאַנדעלט בלויז מיט אייניגע ארטיקלען און איז ניט געוועזן אזוי פער־דרעהט, פלעגט ער דאָס אבגעלייזטע געלד ביז דער צאָהלונג אויסליי־הען אלס גמלת חסד. דאָס גאנצע שטעדטעל פלעגט זיך דערווייל קירע־ווען מיט דעם געלד. און ווען מיר זאָגען דאָס גאנצע שטעדטעל איז דאָס אין בוכשטעבליכען זין. דער יעניגער, וואָס פלעגט קריגען דעם גמלת חסד, פלעגט אויך ביי זיך ניט האלטען און פלעגט דאָס געלד, אין די טעג, ווען ער פלעגט עס ניט בענוצען, אויסלייהען אנדערע, און דיזע ווי־דער אנדערע. און אזוי פלעגט יעדער רובל צירקולירען אלס גמלת חסד אין א סך הענד.

יעדע שטעדטעל האָט זיך יעדע וואָך איהרע „מארקטעג". אין די מארקטעג פאָהרען זיך צונויף די פויערים פון די ארומיגע דערפער און פערקויפען זייערע תבואות, אייער , היהנער, גענז, און פאר דעם געלט קויפען זיי איין אנדערע סחורות, וואָס זיי איז נויטיג. ביי אונז אין שטעדטעל זיינען די „מארקטעג" געוועזן דינסטאג און פרייטאג. פון זיי, פון די „מארקטעג", האָט זיך געווענדעט די „פּראָספּעריטי" פון שטעד־טעל. א געלונגענער „מארקטאָג" האָט אריינגעבראכט מעהר פדיונות און דאָס עקאָנאָמישע לעבען פון שטעדטעל פלעגט אויפלעבען. פערקעהרט, ביי א שלעכטען וועג און ניט קיין געלונגענעם וועטער פלעגט דאָס גאנצע עקאָנאָמישע לעבען פון דער וואָך דורכמאכען א מין „דעפּרעסיאָן". אין א שלעכטען וועג קומען די פויערים ניט אין שטאָדט אריין, לייזט מען ניט, איז ניטאָ מיט וואָס צו בעצאָהלען די וועקסלען און דער גאנצער עקאָנאָמישער מעכאניזם פלעגט אָנפאנגען צו סקריפּען.

מאָנטאג און דאָנערשטאג פלעגען שוין די קרעמער אָנפאנגען קוקען אויפ'ן הימעל און זעהען, וואָס פאר א טאָג מאָרגען וועט זיין; אויב עס וועט זיין א רעגען וועטער אָדער א פיינער טאָג.

— דער הימעל ווייזט ניט אויף רעגען — פלעגט מיט גרויס זיכער־קייט געוועהנליך אָב׳פסקנ׳ען יאנקעל דער קרעמער, א איד פון א יאָהר פופציג מיט א גרויסער באָרד און מיט בלינדליבע אויגען.

דאָס פלעגט יאנקעל טהאָן ניט ווייל ער איז געווען אזא גרויסער מחותן מיט דעם וועטער נביא, נאָר איינפאך אויס גוטהארציגקייט צו זיי־נע שכנים, וועלכע פלעגען זיך שטארק בעאונרוהיגען איבער דער מאָר־גענדיגער פאַגאָדע. א גרויסער בעל בטחון איז דעם, וואָס מען טאָר ניט דערמאָנען ניט וואשענדיג די הענד, איז יאנקעל געווען זיכער, אז ער וועט קיינעם ניט פערלאָזען און וועט איינהאלטען דעם רעגען אין מארק־טאָג.

ביי א חלוקי דעות איבער דעם מאָרגענדיגען טאָג, ווען יאנקעל פלעגט טרייסטען מיט א שעהנעם וועטער, און ירוחם, א איד אין יאנקעל׳ס על־טער, נאָר אן אומעטיגער, א פער׳דאגה׳טער, מיט א פערביטערט פנים, פלעגט בעשיינפערליך בעווייזען, אז אָט יענער וואָלקען, וואָס קומט פון שאוולער געגענד ווייזט אויף א רעגען, פלעגען די צוויפלער א בלעטער טהאָן דעם לוח און א קוק טהאָן, וואָס ער, דער לוח, זאָגט...

גלייך נאָכ׳ן מארק, ווען די קרעמערס האָבען נאָך ניט פאַספּעיעט אפילו איבערצוציילען דעם פדיון, זיינען שוין אין קראָם געווען די קונדען אויף דעם גמלת חסד. אויסצוטיילען דעם פדיון אין גמלת חסדים איז געווען אזא געוועהנליכע זאך, ווי, למשל, אריינצוכאפען אשרי נאָך איי־דער די זון געהט אונטער.

ביי א שלעכטען פדיון פלעגט מען זיך ניט אזוי שטארק מצער זיין, וואָס די סחורה איז געבליבען ניט פערקויפט, ווי איבער דעם, וואָס מען קען ניט אויסלייהען א גמלת חסד.

דאָס געלד, וואָס איז געווען אָנגעגרייט פאר א גמלת חסד פלעגט קיינער ניט טאָרען ריהרען, אזוי ווי דאָס וואָלט געווען געלד פון ר׳ מאיר בעל הנס פושקע.

—דאָס איז גמלת חסד געלד און מען טאָר עס ניט ריהרען פאר דער הוצאה — פלעגט מען גאַנץ אָפט הערען אין שטעדטעל, ווען א קינד אָדער טאָקע די מאמע גופא פלעגט בעטען געלד אָנווייזענדיג אויף דעם שאכטעל, וואו דאָס געלד ליעגט.

מאנכע רייכערע באַלעבאַטים פלעגען האָבען אויסגעטיילט א פּאַר־טויזענד רובל בתורת גמלת חסד. אזוי ווי א באַנק געשעפט ווייס אומ־געפעהר וויפיעל מען קען דעם אָדער יענעם געבען קרעדיט, אזוי פלעגען שוין די יעניגע, וועלכע פלעגען אויסטיילען זייער געלד אויף גמלת חסד־געגוי וויסען וויפיעל מען דאַרף געבען דעם און וויפיעל יענעם. איינעם פלעגט מען קענען געבען ר׳ קערבלעך, א צווייטען ק״ן קערבלעך, א דריי־טען א מאה און א. וו.

האָט איינער צוגעזאָגט, אז די און די שעה וועט ער קענען געבען א גמלת חסד, איז דאָס געווען זיכער ווי גאָלד. אויף אַזעלכע צוזאָגען האָט דער עולם געבויט ווי אויף די ווערטער פון א מאָדערנעם באַנקיר. אלע האָ־בען געוואוסט, אז ווען מען זאָגט צו א גמלת חסד טאָר מען ניט שפּע־טער פערפיהרען. „דאָס איז ניט קיין קליינינקייט, דאָ שמועסט זיך ווע־גען א גמלת חסד".

אזוי ווי דער וואָס פלעגט אויסבאָרגען דעם גמלת חסד, פלעגט זיין זעהר פּינקטליך, אזוי פלעגט אויך זיין דער, וואָס פלעגט נעהמען דעם גמלת חסד, זעהר פּראָמפּט אין זיינע צאָהלונגען. וואָס עס זאָל ניט האָ־בען פּאַסירט האָט מען געוואוסט, אז א גמלת חסד מוז מען צו דער מי־נוט אָבטראָגען. פלעגט איינער אמאָל באַנקראָטירען, פלעגט דער באַנק־ראָט צו די גמלת חסדים, וואָס ער איז שולדיג געווען, ניט זיין נוגע. די גמלת חסדים זיינען געווען דאָס ערשטע, וואָס מען מוז צאָהלען, אזוי ווי א „פּוירסט מאַרגיידזש" להבדיל. נאָר אויף איינעם וואָס האָט שוין מיט זיין אַנזעצען געמאַכט אַן עכטען חורבן אין שטעדטעל, פלעגט מען זאָגען:

— ער האָט אפילו גמלת חסדים אויפגעפרעסען...

אַזעלכער האָט זיך גערעכענט פאַר איינעם פון די גרעסטע שווינדלער און קיינער פלעגט איהם שוין קיינמאָל קיין קאָפּיקע ניט טרויען.

אויסלייהען גמלת חסדים האָט זיך גערעכענט פאַר איינע פון די גרעסטע פערגעניגענס. א שטיקעל נגיד איז מען מקנא געווען ניט אזוי־פאַר דעם וואָס ער האָט געלט און קען בעסער לעבען, ווי פאַר דאָס פער־געניגען, וואָס ער קען אויסבאָרגען זיין געלט און טהאָן מענשען טובות.

א נגיד א קמצן האט קיינער ניט מקנא געווען.

— מישטיינס געזאגט, ווער עס האט הנאה פון זיין געלד: ער און דער חזיר...

דאס גרויסע פערגעניגען פון אויסטיילען געלד אלס גמלת חסד פלעגען מעהר ווי אלע איבערלעבען די „ריגא׳ער זיצער", די „מאסקווער זיצער", די „לאדזער זיצער" און אז. וו. מיט דיזע נעמען פלעגען בעצייכענט ווערען די יעניגע, וועלכע פלעגען האבען זייערע געשעפטען אין די גרויסע שטעדט. זייערע פאמיליען פלעגען וואוינען אין די קליינע שטעדטלעך און זיי, די מענער, פלעגען אלע מאל קומען אויף א יום־טוב צו דער פאמיליע פערברייינגען א פאר וואכען און נאכדעם פאהרען צוריק צו די ערטער, וואו זיי האבען געפיהרט זייערע געשעפטען.

דיזע „מקום׳שע זיצער" פלעגען דאס געלד, וואס זיי האבען געמאכט אין די גרויסע שטעדט, ניט אוועקלעגען אין די באנקען, נאר פלעגען מיטנעהמען אהיים און אויסטיילען פאר דער צייט, וואס זיי פערווייילען מיט דער פאמיליע, אין גמלת חסדים.

די דאזיגע גרויסשטעדטישע געשעפטסלייט זיינען געווען די הויפט פינאנסירען פון שטעדטעל. אויף זייער קומען האט געווארט די גאנצע שטעדטעל. אויף זייער חשבון פלעגט מען בעשטימען די וועקסעל צאהלונגען און אויף זייער קאפיטאל האט מען געבויט גאנצע אונטערנעמונגען.

ערב יום־טוב, אקארשט ווי דער מקום׳שער זיצער איז געקומען צופאהרען, איז שוין זיין שטוב געווען איבערפילט מיט די גמלת חסדים לייהער. און גליקליך האט זיך געפיהלט דער ארונטערגעקומענער, ווען ער האט געקענט אלעמען איינטיילען. ער האט דאן זיך ווירקליך געפיהלט יום־טוב׳דיג. ער איז געווען ביי זיך אזוי אנגעלעגט און האט געהאט פיעל נחת פון דעם בעוואוסטזיין, אז ער לעבט ניט פאר זיך אליין.

ווען א „מקום׳שער" האט געהאט א שלעכטען יאהר און איז געקומען א היים אהן געלד, ניט האבענדיג די מעגליכקייט אויסצוטיילען גמלת חסדים, האט ער זיך געפיהלט זעהר נידערגעשלאגען און זיין יום־טוב איז געווען א פערשטערטער.

עס פלעגט ניט זעלטען טרעפען, אז א מאַסקווער זיצער זאָל צוליעב דעם אהיים ניט קומען, ווייל ער האָט זיך געשעהמט צו ווייזען פאר'ן עולם, וועלכער האָט געוואַרט אויף זיינע גמילת חסדים.

אין אזא פאַל פלעגט פאָרקומען אן אמת'ער קריזיס אין שטעדטעל.

אויסרעכענענדיג, אז דער אָדער יענער יום־טוב גאַסט וועט ברענגען מיט זיך אן אפּותיקא פאר גמלת חסדים, פלעגען די שטעדטעלשע סוחרים און קרעמער בעשטימען אויף דיזער צייט זייערע צאָהלונגען אין שטעדטעל גופא און אויסען שטעדטעל. האָט דער אָדער יענער מקום'שער זיצער ניט געקענט ערפילען די האָפנונגען אויף זיינע מזומנים, איז די גאנצע שטעדטעל געגאַנגען כּאַדאַראַם.

די געלד פערשפּרעכונגען זיינען ניט ערפילט געוואָרען, די צאָהלונגען זיינען ניט געמאַכט געוואָרען, דער צוטרוי איז געזונקען, סחורות האָט מען אויפגעהערט צו ליווערען און דאָס גאנצע עקאָנאָמישע לעבען האָט זיך אָבגעשטעלט. א מאָדערנער עקאָנאָמיסט וואָלט דאָס אָנגערופען... א קריזיס.

די גמלת חסדים אָהן בעלוינונג, אָהן דעם קלענסטען צינז האָבען געדיענט אלס שמיער פאר די רעדער פון דעם האנדעל אין די שטעדטלעך פון זאמוט און ליטא.

און ווען מקטרגים און אידען־פרעסער קומען צוגעהן און זאָגען, אז אידען זיינען פּראַצענטניקעס, וואָכערער, קולאַקעס, טאָ זאָלען זיי א קוק טהאָן אויף דאָס לעבען פון די קליינע שטעדטלעך. זיי וועלען דאן אויסגעפינען, אז אין בעצוג צו לייהען געלד אָהן פּראַצענט זיינען די אידען אפשר דאָס איינציג פאָלק.

הסגת גבול

גרוים זיינען געווען די טאג־טעגליכע דאגות תיונה אין דער אי־דישער „טשערטא". אידישע פרנסות זיינען געווען ווייניג און מאגער. די קאנקורענץ איז געווען גרוים. איטליכער פאמיליען־פאטער איז, קיין עין הרע, געווען א בעל מטופל מיט א היבש ביסעל קינדערלעך; יעדעס קינד דארף האבען שיכעלעך, הויזעלעך, קליידעלעך, א. אז. וו.

די ברויטגעבער האבען געאקערט מיט דער נאז די ערד אבי ווי עס איז צו מאכען א שטיקעל לעבען, די ווייב און די קינדערלעך זאל חס וחלילה ניט פעהלען. מען איז זיך מבזה ומבוזה געווען, מען איז אויסגע־שטאנען אלערליי יסורים פון גוי און פון פריץ, מען האט אבער פער־ביסען די ליפען און געשוויגען. איטליכער האט געפיהלט זיינע גרויסע פליכטען צו זיין פאמיליע, און איז דעריבער גרייט געווען אויסצושטעהן אלע נגיפות און נשיכות, אלע ערנידערונגען וואס דער שו'ערער מזל האט אנגעשיקט.

ווי גרוים עס זאל אבער ניט האבען געווען דער קאמפף פאר דאס שטיקעל ברויט, ווי ארעם די פרנסה זאל ניט האבען געווען, זיינען געווען אזעלכע זיטליכע גרענעצען, וואס קיין חשוב'ער איד וואלט ניט אריבערגעשפרייזט. ווי שארף עס זאל ניט האבען געווען די יאגע־ניש, די קאנקורענץ צווישען פערשיעדענע סוחרים און קרעמער פון איין אינדוסטרי צווייג, איז אבער די קאנקורענץ ניט ארוים פון געוויסע ראה־מען.

איז אימיצער געשטאנען אין א קראם, וואו ער מאכט א לעבען, וואלט

זיך קיינער ניט ערלויבט איהם ארויסצושטייגען, געבען מעהר קראם־געלד און איהם ארויסשטעלען.

שטעהט א סוחר׳ל ביי א גוי׳אישקען וואגען און דינגט זיך מיט׳ן פויער איבער׳ן זעקעל תבואה, וועט זיך אן אנדער סוחר׳ל ווי עס זאל איהם ניט גלוסטען מאכען א קניה, ניט אונטערשטעהן און איהם אויס־דינגען.

אויב יענטע די פליקערקע וועט טאפען א גענזעל, איהר וועגען אין די הענד, איהר הויבען ארויף און אראפ, כדי צו איבערצייגען די ערל׳טע, אז די גענזעל האט ניט קיין ברעקעל שמאלץ, אז זי איז הוילע הויט און ביינער, איז לייכט ווי א פעדער, אז ווען זי גיט פאר איהר צעהן בערלינ־קעס איז עס אויך א סך און וועט געווים אנזעצען די קאפ, וועט קיין מאל ניט צוגעהן איהר קאנקורענטקע יחנה די גענזערקע און געבען א גרעסע־רען מקח, הגם זי זעהט בעשיינפערלעך פון דער וויטען, אז די געגזעל איז א מציאה גדולה ניט נור צעהן, נור גאנצע פופצעהן בערלינקעס.

הסגת גבול האט זיך גערעכענט ניט נור פאר א גרויסע עבירה, נור פאר א גרויסע רשעות, און קיינער האט זיך ניט ערלויבט צו טהאן אזעל־כעס.

האט איינער געוואוינט אין א דירה, איז אימיצער געשטאנען אין א געוועלב, האט ער נור געהאט אויפצופאסען נאכצוקומען זיינע התחייבות׳ן און זעהען אז די קונדען פון זיין געוועלב זאלען בלייבען צופריעדען.

אז הינטער זיין רוקען שטעהט אן אנדערער און לויערט אויף איהם, וויל איהם ארויסשטופען — וועגען דעם האט ער זיך קיינמאל ניט געקי־מערט. ער האט געוואוסט אז דאס קען קיין מאל ניט פארקומען. די וועלט איז ניט הפקר פעטרישקע, און ניט דער רב, ניט די בעלי בתים און ניט די גאנצע שטעדטעל וועט ערלויבען דאס צו טהאן.

האט איינער געוואלט דינגען א דירה, האט ער פריהער אנגעפרעגט דעם שכן, אויב ער וויל זיך ארוים קלייבען; האט איינער געוואלט ווערען א „מענש" ביי א סוחר, האט ער קודם כל אנגעפרעגט דעם פריהערדיגען משרת, אויב ער וויל אליין מיט׳ן גוטען ווילען אוועק פון זיין שטעלע; האט א רב געקראגען א כתב אנצונעהמען דעם כסא הרבנות איז א גרע־

סערער שטאָדט. האָט ער זיך בריהער גוט ערקונדיגט, אויב דאָרטען זיינען ניטאָ קיין מחלוקת מיט'ן אַלטען רב.

עס וואָלט געווען פיינסטער און ביטער צו דעם יעניגען, וועלכער וואָלט זיך ניט גערעכענט מיט דער מאָראַל פון שטעדטעל און וואָלט איי־בערגעטראָטען די זיטליכע גרענעצען.

אַלע וואָלטען זיך פון איהם דערווייטערט, אַלע וואָלטען אויף איהם געטייטעלט מיט די פינגער, אז ער איז א מסיג גבול. צו קיין התמנות וואָלט מען איהם ניט צוגעלאָזען, קיין עליה וואָלט מען איהם ניט געגע־בען, און ווער רעדט נאָך צו זיין אַמאָל א שליח צבור — דערצו וואָלט ער געווים גע'פסל'ט געוואָרען.

אָט די עפענטליכע מיינונג, דער מאָראַלישער דרוק, האָט איטליכען געצוואונגען ניט צו קריכען אויף יענעמ'ס קאָפּ און ניט אונטערצושטעלען פיסלעך, כדי יענער, מעג ער זיין זיין גרעסטער קאָנקורענט, זאָל נכשל ווערען.

שווער און ביטער פלעגט אָנקומען דער ביסען ברויט אין די זאמוטער שטעדטלעך, אבער ער איז געווען אן עהרליכער ביסען, קיינער האָט ניט געקענט זאָגען, אז ער איז פון זיין מויל ארויסגעריסען געוואָרען.

פער'חושך'ט און פערשווארצט פלעגען ווערען אונזערע טאַטעס אין ליטא, איידער זיי פלעגען צו ווענען ברייגגען די חיונה, אבער ריין און שעהן איז געווען זייער געוויסען; קיינער האָט ניט געהאט צו וויינען אויף זייערע קעפּ, און קיינער האָט ניט געקענט זאָגען, אז זיי האָבען געבויט זייערע עקזיסטענצען אויף די עקזיסטענצען פון אנדערע, וועלכע זיינען שוואכער אין דער מלחמה פאר'ן לעבען.

* * *

בעזיצען אויך אונזערע היינטוועלטיגע „ציוויליזירטע" אידען אזוינע מדות?

מיר זיינען היינט געווים מעהר פאָרטגעשריטען, מיר שטעהען היינ: געווים העכער אויפ'ן שטאַפּעל פון קולטור; מיר זיינען היינט א סך נע־העגטער צום גרויסען אידעאַל — אָבער די זיטען! די מדות! זיי געפינען

זיך אין א סך, א סך נידעריגערן צושטאנד ווי ביי אונזערע טאטעס און מאמעס.

האלט אימיצער אַז א שטעלע — וועט א צווייטער, אפילו זיינער א נאָהענטער חבר, איהם שוין אזוי „ארומארבייטען", אז ער זאָל ברעכען דעם קאָפּ, כדי ער, זיין „פריינד", זאָל איהם קענען ירשה'נען לעבעדי־גערהייד.

האלט אימיצער אַז אַן עפּענטליכען אמט, וואו זיין דרייסטע שטע־לונג רופט געוועהנליך ארויס געגנער און שונאים, טאַ מעגט איהר זיכער זיין, אז ס'וועט זיך שוין איינגעפינען א שטילינקער, גוטינקער יונגער־מאַנטשיק, וועלכער וועט אויסנוצען די לאגע... און אויב עס איז אונ־מעגליך דאָס צו טהאָן פאר יענעמ'ס אויגען, נוצט מען אויס די געלעגענ־הייט, וואָס יענער, וועמען עס גלוסט זיך צו ירשה'נען, פאָהרט אוועק אויף א פּאָר וואָכען זיך קורירען פון א קראנקהייט.

געוועהנליך ווערט דאָס געטהאָן לשם שמים, מיט אַן אויגען־גלאַנצע־נעס, און טאקע נאָר צו ראטעווען די קאונטרי פון אונטערגאַנג, אבער, אגב אורחא, פערגעסט מען ניט אַן זיך אליין, אַן דעם אייגענעם בייטעל.

פון וויפיעל מענשען, וועלכע האָבען עהרליך און מיט מוטה ערפילט זייערע אויפגאבען, זיינען אין אונזער וועלטעל אוועקגענומען געוואָרען זייער לעצטער ביסען, דורך נידערטרעכטיגע, שמוציגע אינטריגעס?

וויפיעל האָט מען טעראָריזירט, געשמוצט און געשוואַרצט נור דער־פאר, ווייל זיי האָבען געהאט דעם מוטה צו זאָגען אמאָל אַן אמת?

און וויפיעל וצדקתך'ס האָבען מיר אין אונזערע קוואַרטאַלען, וועל־כע זיינען שטענדיג ערשיענען אין דער ראָלע פון פּשרה־מאכער, אין נאָ־מען פון שלום און פריעדען און דערביי געגעבען יענעם, אַן אייגענעם פריינד, אזא בוכצע, דאָס ער האָט געהאט צו זינגען און צו זאָגען?

און וויפיעל האָבען מיר נאָך היינט אזעלכע יונגע לייטלעך, וועלכע האַלטען אין איין ריידען פון אידעאַלען און טרעטען מיט גרויס בריה־שאפט צו זייער קאַריערע, און האַלטען זיך ניט אָב פאר קיינע אינערליכע שטימען, וועלכע שעפּטשען: „אָט דאָס טאָר מען ניט טהאָן: דאָס איז ניט יושר'דיג: דאָס איז ניט מעשה חבר, און יענעס איז ניט מעשה מענש!"

און וויפיעל קרומע רוקענס שטעלען זיך צוליעב ביליגע כלומרשטדיגע „פּאָפּולאַריטעט“ אָדער אנדערע אויסקוקען אין דיענסט צו געוויסע קליקעס, שפּאַנען זיך איין אין טריאומף־צוג פון א באַס אָדער באַסעלע און העלפען נאָך שרייען הורא פאר יעדע געמיינהייט.

איז אויך אין א ו נ ז ע ר וועלטעל פאראַן א מדה, אז מען דארף ניט מסיג גבול זיין, אז מען דארף ניט שטעהן יענעם אין וועג, אז מען דארף ניט קריכען אויף יענעמ׳ס קאָפּ און לויערען הינטער יענעמ׳ס רוקען?

נור „קרענקס“, עקשנים, גרינהאָרן׳ס, מלמדים, רחמנא לצלן, האַלטען זיך אָן שולחן ערוך פון אנשטענדיגקייט, וואו עס שטעהט פערשריבען וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר ניט.

בריה׳ס, ענערגישע יונגע־לייטלעך, אויסגעגרינטע, כוואַטסקע קערלען לאַכען זיך אויס פון אזוינע נארישקייטען, אָז וועלכע די „אַלטע“, אָט דאָרטען, אין דעם אָבגעשטאָנענעם לאַנד, האָבען זיך געהאַלטען.

אן אורח לכבוד שבת

מיאוס איז דער מנהג פון „טעג עסען".

נאך אלס קינד האב איך געהאסט אט די עקעלהאפטע שנאררעריי.

ניטא אזא זאך וואס זאל ערנידעריגען דעם מענשענס ווערדע, ווי דאס קלאפען ביי יענעם אין טהיר נאך א פרישטיק אדער נאך אן אנבייסען.

אין די ווערטער „ארעם בחור" איז פאר מיר געלעגען אזוי פיעל עקעל, אזוי פיעל שפלות, אז איך פלעג וויינען מיט זודיגע טרעהרען, ווען איך האט געהערט, אז מיינער א חבר פאהרט אין א ישיבה עסען טעג.

א גרויסע און געוויס נוצליכע זאך האבען די משכילים פון דעם „שטורם און דראנג פעריאד" געטהאן, וואס זיי זיינען אזוי ענערגיש און שארף ארויסגעטרעטען קעגען דער בזויה'דיגער גנאדען-ברויט (לחם חסד).

ווי דעמאראליזירענד עס ווירקט אויף'ן כאראקטער פון א פערצעהן-פופצעהן יעהריגען בחור'ל, ווען ער דארף דריי מאל א טאג געהן מיט גרוים הכנעה צו יענעם אין שטוב אום צו קריגען דארטען א מאהלצייט!

עס איז אמת, אז אויף מאנכע יונגע בחורים האט דאס טעג-עסען געהאט א פערקעהרטע ווירקונג. דאס האט אין זיי ענטוויקעלט א ווידער-געפיהל, א שטארקען פראטעסט קעגען די בטלנות און שנאררעריי.

זיינען דאך די גרעסטע קעמפפער פון דער השכלה-צייט און אפילו דא נאך ניט לאנג אין דער צייט פון דער רוסישער רעוואלוציע געוועזען אמאליגע ארעם-בחורים, וואס האבען אין זייערע בעסטע פריהלינג יאהרען געגעסען טעג.

דאָס טעג עסען האָט ביי אַט די נאָך פערגרעסערט די שנאה צו אַלץ, וואָס איז אַלט און אָבגעלעבט, און האָט געדיענט אַלס אַ בעוויין, ווי ווייט מיאוס און שענדליך עס זיינען די אַלטע פּאַראַנדקעס.

אַזא ווירקונג האָט דאָס טעג־עסען אָבער נור געהאַט אויף יחידי סגולה, אויף איינציגע אויסערוועהלטע, וועלכע האָבען שטאַרק געפיהלט די בעליידיגונג פון געהן אין פערלויף פון אַ וואָך צו זיבען פערשיעדענע הייזער כדי צו זיין זאַט...

בכלל האָט דער מנהג פון טעג־עסען פערדאָרבען און פערקריפּעלט דעם כאַראַקטער פון איינגעל; עס האָט אין איהם ענטוויקעלט שנאָרערי־שע, בעטלערישע געפיהלען; עס האָט אונטערדריקט יעדע פּיצעל זעלבסט־געפיהל; עס האָט איהם געמאַכט פאַר אַ בטלן, פאַר אַ משרת, פאַר אַ חונף און אונטערלעקער.

אויב מיר האָבען צווישען אונז אַ גאַנץ היבשע צאָהל שמייכלער, שנאָ־רערס און סתם פּאַראַזיטען, וואָס לעבען על חשבון הקהל, טאָ איז דאָס ניט ווייניג צו פערדאַנקען דעם עקעלהאַפטען מנהג צו פּאַהרען יונגעלווייז אין דער פרעמד און עסען טעג.

עפּעס איז דאָס טעג עסען פערערבענט געווען פאַר איינער פון די וויכטיגסטע ערציהונגס־מיטלען, פאַר אַ שוהל, וואָס איטליכער דאַרף דורכגעהן.

שיקען אַ איינגעל אין דער פרעמד פלעגט מען ניט אַזוי צוליעב דעם, וואָס דאָרטען וועט ער בעסער וועלען לערנען, נאָר כדי ער זאָל זיך דאָר־טען „אויסמענשלען"...

„אַ איינגעל דאַרף פערזוכען דעם טעם פון טעג עסען" — פלעגט אַ טאַטע אַזוי וואָזשנע זיך אָבזאָגען, ווען אַ גוטע מאַמע פלעגט זיך בעטען מען זאָל איהר ליעב קינד ניט שיקען צו פרעמדע מענשען און אויף פרעמ־דע, מישטיינס געזאָגט, קעסט.

— נישקשה, נישקשה! עס וועט איהם נאָר ניט שאַדען — פלעגט דערביי אַ זיידע מוסיף זיין פון זיך — אויב ער וועט זיך וואַלגערן אַבי־סעל אין דער פרעמד.

און ווען א מאמע פלעגט אלץ ניט זיין צופריעדען און פלעגט וויינען פאר וואס מען שיקט איהר יונגען זוהן אוועק, צו „קלויבען די ברעקלעך פון פרעמדע טישען“, פלעגט דער זיידע מיט כעם אויסשיסען:

— שטיא! — וואס וויינסטו? — כך היא דרכה של תורה!

* * *

א גאנץ אנדער כאראקטער ווי טעג עסען האט געטראגען דער מנהג פון נעהמען אן אורח אויף שבת.

אויב געבען א „טאג“ אן ארעמען בחור האט זיך גערעכענעט פאר אן אבקומעניש, פאר א מין חיוב, פון וואס מען קען זיך ניט אויסדרעהען, איז אן אורח לכבוד שבת, פערקעהרט, געווען פארערעכענט פאר א מין יום־טוב.

„פרייטאג אויף דער נאכט איז זיך יעדער איד א מלך“ ער ווארפט פון זיך ארונטער די וואכעדיגע דאגות־פרנסה, ער וואשט זיך ארום, טהוט אן שבת'דיגע, ריינע מלבושים, אין אלע ווינקעלעך פון שטוב איז ליכטיג, ציכטיג און ריין. די אידענע, וואס פארקעט זיך א גאנצע וואך אין קיך און אויפ'ן מארק, ווערט גלייך נאך ליכט־בענשען אן אמת'ע אשת חייל, א בת־מלכה. דער מלך גופא קריגט א נשמה יתירה און ווערט א גאנצער מחותן מיט די מלאכי השרת און מלאכי עליון.

קיין פערדרוס פון נעכטען און קיין זארג איבער'ן מארגען. די גאנצע נערוועזיטעט פון דעם קאמפף פאר'ן לעבען פערשווינדט. דער מלך איז אויפגעלעגט, די מלכה איז רוהיג און קוקט מיט נחת אויף די צאנקענדיגע ליכט און די אבגעשייערטע זילבערנע לייכטערס, וואס זי האט געקראגען דרשה־געשאנק פון איהר מאמען. ניטא קיין קנאה, קיין שנאה. די וואכעדיגקייט, די גרויע אלטעגליכקייט איז אוועק און שבת קודש, דער יום מנוחה, ־ער שעהנער, רוהיגער טאג האט אין שטוב אריינגעבראכט א בעזונדערע ווארעמקייט, א בעזונדערע העלקייט.

וואס קען נאך אין אזא צייט זיין א בעסערער פערגעניגען, א גרעסערער תענוג ווי אן אורח, מיט וועמען מען קען זיך אגב אורחא אויף אויס־

שמועסען איבער „פאליטיקע" און אנדערע וועלטליכע ענינים.

א שבת׳דיג עסען אהן אן אורח ביי דער זייט איז עפעס געווען אהן טעם, אהן געשמאק און ווי גוט די פיש און די לאקשען זאלען ניט האבען געווען געראטען, פלעגען זיי ניט קריכען אין האלז.

בעזונדערס וויכטיג איז געווען אן אורח אויף שבת אין א פאמי־ליע, וואו דער איידעם איז געזעסען ביים שווער אויף קעסט.

אז אורח איז דא איינפאך נויטיג געווען צום מזומן און מרדכי חיים יאשע׳ס, וועלכער פלעגט צושטעלען די אורחים לכבוד שבת, האט שוין געהאט אין זינען אזא הויז.

— רבי מרדכי, פערפיהרט מיך אקארשט ניט — פלעגט רבי ישראל צעסנעם זיך ווענדען צו מרדכי חיים יאשע׳ס פרייטאג פאר נאכט פאר קבלת שבת אין בית המדרש.

דערביי פלעגט רבי ישראל אויפהויבען די רעכטע האנט און שאקלען מיט׳ן לאנגען פינגער אזוי ווי ער וואלט מתרה זיין, אז ווען ער וועט ניט האבען קיין אורח לכבוד שבת — וועט זיין שלעכט.

— וואס רעדט איהר, וואס רעדט איהר, רבי ישראל! גאט זאל אויסהיטען. איך וויים דאך, אז איך פעהלט צו א מזומן...

די באלעבאסטע האט געוואוסט, אז רבי ישראל וועט ניט קומען פון שוהל אהן אן אורח און פלעגט שוין פאר איהם, פאר דעם אונבעוואוסטען אורח, אוועקשטעלען א ספעציעלען שטוהל לעבען טיש.

מיט אן ארעם בחור׳ל פלעגט מען אפט אבקומען גאנץ פשוט. אויב עס איז ניט געווען קיין צייט אדער עס זיינען געווען גרויסע דאגות פרנסה, פלעגט מען איהם אב־פטר׳ן מיט שיהי פיהי.

ניט אזוי איז אבער געווען מיט׳ן אורח לכבוד שבת. איהם האט מען געגעבען דעם בעקוועמסטען ארט און דעם שעהנסטען און גרעסטען חלק.

אויף אן ארעמען בחור האט מען געקוקט ווי אויף א צוקומעניש. אויף אן אורח לכבוד שבת — ווי אויף א ציערונג, וואס פערזיסט דעם הייליגען טאג.

די מדה פון האָבען אַן אורח לכבוד שבת האָט ניט געהאַט צו טהאָן מיט דער מצוה פון הכנסת אורחים.

ביי הכנסת אורחים פיהלט זיך ו ו ע ר עס איז דער געבער און ווער עס איז דער נעהמער, דער אורח לכבוד שבת איז פאַקטיש געווען מעהר יחסן אין הויז ווי דער באַלעבאָס גופא.

אַן אורח אויף שבת פלעגט מען נעהמען ניט אַזוי פון מצוה וועגען, ווי אויס פערגעניגען. און אין אמת'ן גערעדט, וואָס קען נאָך זיין א גרע־סערער עונג שבת ווי צו זיצען ארום טיש, בעדעקט מיט א ציכטיג ווייסען טישטוך, וואו עס שטעהט א גרויסע זילבערנע שיסעל פול מיט לאָקשען, פון וואַנעט עס שלאָגט אַן אַנגענעהמע פּאַרע, און שמועסען מיט איינעם, וואָס קען אי א סך הערען אי א סך ריידען איבער אַלץ אין דער וועלט?

און טאָקע די זמירות גופא?

זינגענדיג אַליין אָדער אפילו מיט'ן איידעם האָט דער „צור משלו אכלנו" ניט געהאַט די מתיקות, די זיסקייט, ווי ווען דער אורח האָט די זמירות בעגלייט און אונטערגעבאָמקעט.

גאַנץ אָפּט פלעגט דער אורח, אויב ער איז געווען א מנגן, זינגען די זמירות אויף אַן אַנדער שטייגער, מיט דעם שטייגער פון ניסעלע בעל־זער, וועלכער האָט איבערגענומען דעם נגון פון ווילנער באַלעבעסיל...

דעמאָלט פלעגט דאָס עסען זיך לאַנג פערציהען און די שכנים, וועל־כע האָבען געהערט דעם נייעם זמר, האָבען אויף גיך אָבגעגעסען און אריינגעקומען צו רבי ישראל'ן צו גאַסט, כדי זיך צו בעקענען מיט'ן אורח.

דורכ'ן אורח פלעגט מען געוועהנליך אויסגעפינען אַלצדינג. וואָס ס'הערט זיך אין דער שטעטעל פון וואַנעט דער אורח קומט; ווי דער מעמד איז פון דעם אָדער יענעם; אויב די נדן, וואָס דער אָדער יענער האָט צוגעזאָגט, וועט איינגעצאָהלט ווערען אין מזומן אָדער אין וועקסלען ביז נאָך דער חתונה. מען פלעגט אויך אויסגעפינען אויב די כלה, מיט וועלכער מען רעדט א היגענ'ס א זוהן איז א געזונטע, אויב זי האָט רוי־

טע פארב אין די באקען, צי זי איז חלילה ניט קיין בלאסע און ניט קיין בערעדטע...

דער אורח וואס פלעגט, קען זיין, קיין מאל אויף פרעמדע נשים ניט קוקען, האט פון אזוינע איינצעלהייטען גענוי געמוזט וויסען.

אין די פיעלע שידוכים, וואס פלעגען ווערען געשלאסען און אבגעלאזען צווישען פערשידענע שטעדטלעך, פלעגט ניט קיין קליינע ראלע שפיעלען דער אורח לכבוד שבת.

עכוב הקריאה

וויל איצט איינער ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער עפענטליכ־קייט אויף א געוויסע זאך, בענוצט ער זיך מיט דער פרעסע.

דורך דער פרעסע אגיטירט מען פאר געוויסע אידעען און געדאנ־קען; דורך דער פרעסע לאזט מען וויסען וועגען געוויסע סקאנדאלען און עולות, וואס ווערען בעגאנגען, און דורך דער פרעסע הויבט מען אויף אויף פראטעסטען קעגען אינסטיטוציאנען און פערזאנען.

אין די אידישע שטעדטלעך פון ליטא זיינען קיינע ארטיגע אידישע ארגאנען ניט געווען, די פרעסע בכלל איז דארטען געווען שוואך פער־טרעטען און האט קיין איינפלוס אויף׳ן טאג־טעגליכען לעבען ניט געקענט האבען.

מילא, וואס אנבעלאנגט די נייעס, איז געווען דער בית דין שמש, וועלכער האט אינגאנצען פערביטען אן איצטיגע ציימונג. דער בית דין שמש פלעגט פון אלעם וויסען און דערצעהלען. ער פלעגט דערצעהלען ניט נאר וואס עס האט פאסירט, נאר אפילו וואס עס האט ניט פאסירט. איז דער בית דין שמש געווען אויף אימיצען אין כעס, האט ער איהם שוין אבגעטהאן אזעלכע שפיצלעך, אז יענער האט זיך געהאט צו קראצען.

איז איינער א מחותן אין כעס געווארען, פאר וואס די נדן איז ניט איינגעצאהלט געווארען אין דער צייט, און האט אבגעלאזען דעם שדוך און אבגעשיקט צוריק די תנאים — האט דער ערשטער דערפון געוואוסט דער בית דין שמש. און אזוי ווי דער בית דין שמש איז ניט געווען אין גאנצען אן אונפארטייאישער מענש, פלעגט ער שוין צופארבען די נייעס אזוי, אז זיין שונא „זאל קראפירען פון הארצוועהטאג.“

דער בית דין שמש אין שטעדטעל האט געהאט דיזעלבע מאכט ווי דער רעפארטער, להבדיל, אין אונזער גרויסער ציוויליזירטער וועלט.

וועלכע מיטלען זיינען אבער אנגעווענדעט געווארען צו בעאיינפלו־סען די עפענטליכע מיינונג?

ווי אזוי פלעגט אן ארעמע אלמנה קענען אויסדריקען איהר פראטעסט געגען דעם מלוה, וועלכער האט צוגענומען ביי איהר די לעצטע קישעלעך?

ווי אזוי האט אן ארעמער בעל מלאכה, וועלכער האט ביים רב פער־שפיעלט, דאך געקענט דורכפיהרען, דאס דער גרויסער עולם זאל וויסען, אז זיין שכן רבי חיים רבי אבעלעס האט די וואנד פון זיין נייער הויז אויפגעשטעלט אויף זיין פלאץ, וואס ער האט געקראגען בירושה פון זיין טאטען?

דער בית דין שמש אלס אן אונטערגעשטאנענער משרת פון די רייכע, פלעגט געוועהנליך תמיד זיין אויף דער זייט פון די, וואס האבען גע־טהאן די עולות, און ניט אויף דער זייט פון די געקריוודעטע.

אין אונזער שטעדטעל האט מען זיך אבער אן עצה געגעבען. מען פלעגט פשוט מעכב די קריאה זיין.

פאר קריאת התורה, פאר׳ן לייענען, האבען זיך די, וועלכע האבען געהאט טענות צו קהל, צום רב, אדער אפילו צו פריוואט מענשען, זיך אוועקגעשטעלט פאר׳ן ארון קודש און ניט געלאזען „אויסנעהמען״.

אזוי ווי פאר קריאת התורה טאר מען אפילו ניט געהן נעהמען א כזית אונטערצושפארען דאס הארץ, טא איז דער עולם געווען געצוואונ־גען אויסצוהערען וואס מען וויל און וואס מען פערלאנגט פון איהם.

עכוב הקריאה איז געווען זעהר א שטארקער מיטעל ווי צו דער־גרייכען די עפענטליכקייט.

דער רב גופא פלעגט זיך גאנץ אפט בענוצען מיט דעם מיטעל אום דורכצופיהרען געוויסע קהל׳שע ענינים.

סוף זומער, ווען די הערבסט ווינטען האבען שוין אנגעפאנגען שטארק צו פייפען, א שטייגער ווי זיי וואלטען מתרה זיין, אז אט־אט קומט אן דער קאלטער און נאסער ווינטער, און עס איז צייט צוריק אויפצולעבען די חברה לחם עניים, וואס האט געהאט איהר אויפגאבע אנצוגרייטען

האלץ און טארף פאר די אָרעמע, פלעגט דער רב געוועהנליך האלטען א דרשה און אויפפאָדערען קהל צו קומען צו דער אסיפה וועגען דעם ענין. זיינען די אסיפות ניט געווען גוט בעזוכט, אָדער מ'האט צוליב געוויסע מחלוקות פון די צדדים ניט געקענט קומען צו א טאָלק, האט דער רב דעמאָלט מעכב די קריאה געווען און האט תיכף אויפ'ן פלאץ אין בית-המדרש אויפגעפאָדערט, אז יעדערער זאָל זיך מתחייב זיין לפי כחו וכסו, וויפיעל זיין קעשענע, הייסט עס, ערלויבט איהם.

דאסזעלבע פלעגט טהאָן דער רב פאר פסח, ווען די מעות-חטים האט ניט געקלעקט פאר די אביונים פון שטעדטעל און עס איז געווען א חשש, אז זיי וועלען אפילו ניט האבען אויף ווין פאר די פיער כסות.

אין דעם פרט איז דער עכוב הקריאה נאך געווען א שטארקערער מיטעל, ווי די פרעסע אין היינטיגער צייט. די פרעסע קען נאר „אויפבומען" א זאך, אויפטרייסלען די עפענטליכע מיינונג, אָבער דורך עכוב הקריאה פלעגט ניט נאר געצוויגען ווערען די אויפמערקזאמקייט פון ברייטען עולם, נאר עס פלעגט אויך אָרגאניזירט ווערען די ארבייט, כדי עס זאָל נאך אמאָל ניט קומען צו לייטישע געלעכטער.

הויפטזעכליך פלעגט מען מעכב די קריאה זיין, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען פערזענליכע קריוודעס און בעליידיגונגען, ד. ה. וועגען אזוינע זאכען, וואס קיין דין און קיין דיין קען ניט העלפען.

מעכב די קריאה זיין פלעגען אויך די פועלים, וועלכע האבען שוין ניט געקענט דערטראָגען פון זייערע באלעבאטים, וואס האבען זיי שלעכט בעהאנדעלט און שלעכט געצאָהלט.

דער עכוב הקריאה קען אין א געוויסען זין בעטראכט ווערען פאר דעם ערשטען מיטעל, צו וועלכען די אידישע ארבייטער האבען זיך געכאפט, כדי צו קעמפען קעגען זייערע הערען.

דער ערשטער פראָטעסט פון די טאבאק ארבייטער אין שערעשעווסקי'ס פאבריק אין גראָדנא קעגען די שלעכטע בעהאנדלונגען — דערצעהלט מען — איז געווען אויסגעדריקט דורך דעם, וואס זיי, די ארבייטער, האבען מעכב די קריאה געווען און ניט געלאָזען לייענען... זאָל דער

עולם וויסען, אז זייער ברויט־געבער איז א מקפח שכר שכיר — האבען די ארבייטער געשריען.

אויסער דעם, וואס דער זייטיגער, ניט פעראינטערעסירטער עולם, פלעגט אלע מאל האלטען מיט די, וועמען מען האט געטהאן עולות, איז דער עכוב הקריאה געווען דער בעסטער וועג ווי מבייש צו זיין ברבים, צו־שפארען א בעל־עולה צום שאנדקלאץ. אין בית המדרש פאר אן עדה אידען האט זיך קיינעם ניט געוואלט פערשעמט ווערען און אט די מורא פאר א בזיון בפרהסיא, וואס קען קומען דורך דאס ניט לאזען לייענען, האט געווים פיעלע אבגעהאלטען צו בעגעהן געמיינהייטען.

פון די פיעל מאל, ווען מען האט ניט געלאזען לייענען, וואס שווי־מען איצט ארויף אויף מיין זכרון, איז איין פאל בעזונדערס בולט אויס־געקריצט אין מיין מח.

דאס איז געווען א שבת־מארגען, אנפאנג ווינטער, ווען דאס אידיש לאנגווייליג אומעטיג־לעבען אין ליטא, ווערט נאך מעהר פערזויערט דורך די פינסטערע פערכמורעטע פאגאדעס, וועלכע ווארפען ארויף א דריקענדע מרה שחורה אויפ׳ן מענשען.

אין בית מדרש איז געווען קאלט און לאנגווייליג. דער בעל תפילה גופא איז אויך משמעות דאס מאל ניט געווען גוט אויפגעלייגט און האט זיך ווייניגער געציקעלט ווי געוועהנליך. אלע ווארטען עס זאל זיך גיכער ענדיגען חזרת השץ כדי מען זאל וואס שנעלער אב׳פטר׳ן קריאת התורה און מוסף, און געהן אהיים.

דער חזן האט נאך ניט פאספעיעט אבצוזאגען עושה־שלום פון דער ערשטער שמונה עשרה, ווי עס האט זיך פלוצים געהערט א שטארקער גע־פילדער ביים ארייננאנג פון בית המדרש. עס איז געווארען ביים עולם א גרויסער געלאף צום טיר, כדי בעסער צו זעהען, וואס דארטען קומט פאר. פון מיטען דעם טומעל האבען זיך געלאזט הערען שרעקליכע, הארצרייי־סענדע קרעכצען, וואס זיינען בעגלייט געווארען מיט א שטארקען כלי־פען. עס האט ניט לאנג געדויערט ווי דער געזעמעל האט זיך פערנאנ־דערגעטיילט אין צוויי העלפטען, מאכענדיג א וועג פאר א בעטעל, וואס צוויי ארעמע אבגעריסענע בעלי־מלאכות האבען געטראגען. אין בעטעל

איז געלעגען אן אלטע, קראנקע פרוי, וואס האט שטארק געבליפעט, ווייל זי האט ניט געהאט קיין כח הויך צו וויינען. אין איין הרף עין איז דאס בעטעל מיט דער קראנקער געשטאנען פאר'ן ארון קודש.

— מיין קינד, מיין קינד! גוואלד גזלנים, האט רחמנות, גיט מיר אב צוריק מיין איינציג קינד — האט די קראנקע פרוי זיך געבעטען מיט א שוואכער שטים, וואס איז דערשטיקט געווארען דורך די טרעהרען, וועלכע האבען זיך איהר געשטעלט אין האלז.

די פרוי האבען מיר, קליינוואַרג, גאנץ גוט געקענט. דאס איז געווען טאמארע די באב־אידענע, וועלכע פלעגט טראגען אין די חדרים אונז פערקויפען באב, ארבעס, איינגעברעלעך, מאנדעלעך און נאך אזוינע נא־שערייען. מיר האבען געוואוסט, אז די גוטע טאמארע ליגט קראנק און קען זיך ניט ריהרען. מיר האבען אויך געוואוסט, אז זי איז קראנק גע־ווארען פון הארץ־עסעניש, פון שברת הלב, וואס איהר איין־איינציגער זוהן — ברוך'קע דער בלעכער — איז אבגעגעבען געווארען פאר א סאל־דאט. מיר האבען געהערט אפט איבערריידען אין שטוב איבער דער בלו־טיגער רציחה, וואס דער „טשלען" איז בעגאנגען געגען דער ארעמער אלמנה דערמיט, וואס ער האט פאר א פאר הונדערט קערבלעך געמאכט, דאס דוד רפאל'ס פיערטער באיבאק זאל ארויס פריי, בעת טאמארע'ס איינציגער זוהן, וועמען זי האט ערצויגען מיט די בלוט פון איהר הארצען זייט ער איז געבליבען א יתום — און א יתום איז ער געבליבען צו צוויי יאהר — איז אבגעגעבען געווארען.

די גאנצע שטעדטעל האט דערפון געוואוסט און אלע האבען געמור־מעלט אויף די אכזריות פון „טשלען" און די שלעכטסקייט פון דוד רפאל'ס. קיינער האט אבער ניט געסמיעט צו ריידען וועגען דעם אין דער הויך. מען האט מורא געהאט זיך אנצופאנגען מיט דעם „טשלען", וועלכער איז א גאנצער שמעלקע ביי דעם פריסטאוו...

אלע האבען אוועקגעלעגט די חומשים אן א זייט און אויסגעהערט מיט גרויס רחמנות טאמארעס תחנונים. דער איינציגער, וועלכער האט געמאכט אן אנשטעל, אז איהם קימערט ניט די גאנצע געשיכטע און האט בכיון מעבר קריאה געווען די סדרה אין דער הויך כדי ניט צו הערען דאס

כליפּען פון דער אלמנה, איז געווען דוד רפאל'ס.

איינינע מינוטען האָט גערויערט די שרעקליכע סצענע ביז עס האָט זיך פון הינטער דער בימה ענדליך בעוויזען חנה דער שוסטער, וועלכער איז מיט צוזאַמענגעדריקטע פויסטען צוגעלאָפען צום „טשלען" און האָט אויסגעשריען אין דער הויך מיט גרויס כעס:

— אויב ברוך'קע טאַמאַרע'ס וועט ניט בעפרייט ווערען פון פריי־זיוו, וועט איהר אלע געהן געשמיעדט אין קייטען אין סאַמביריען. איהר מיינט, אז מיר ווייסען ניט, אז איהר האָט אונטערגעשטעלט מלאכים! געדענקט!...

א מסור האָט דאָס שטעדטעל שרעקליך פערהאַסט, אבער אין דעם פאַל האָבען אלע געגעבען גערעכט חנה דעם שוסטער, וועלכער איז ארויס פון די כלים אוים רחמנות צו דער אָרעמער, עלענדער אלמנה.

עס האָט גענומען ניט מעהר ווי א וואָך צייט און ברוך'קעס „פער־וואַיאַ לענאַטאַ איז פּאַסוויאַטשעט גוואָרען" און ער איז געקומען א היים צו זיין מוטער, בעפרייט פון סאָלדאַטען.

די קלפי *)

דעם צווייטען טאָג חול־המועד פסח נאָכ'ן דאווענען פלעגט אין די בתי מדרשים, שולען און קלויזען פון אונזערע שטעדטלעך ווערען לעבעדיג.

אין דעם טאָג פלעגט דארפען ענטשידען ווערען דער מזל פון די גבאים, נאמנים און אנדערע בעלי התמנות'ן פון אזעלכע חברות, ווי חברה קדישא, בקור חולים, לנת הצדק און אַז. וו.

קיין וואהלקאמפען פלעגען די גבאים און אלע אנדערע אָפיציעלע פערטרעטער פון דער קהלה בכלל און פון די בעזונדערע חברות בפרט ניט אָנפיהרען. קיין אגיטאַציאָנס־רעדען און קאָקוס מיטינגען פלעגען פאר די וואהלען ניט אָבגעהאלטען ווערען. אונזערע פריהערדיגע דורות זיינען געווען אזוי הינטערשטעליג, אַז זיי האָבען אפילו קיין ברעקעל ידיעה ניט געהאט פון די מאָדערנע וואפען, וועלכע ווערען אָנגעווענדעט אין דעם קאמף פאר גבאות, ווי צ. ב. נאָמינאַציאָנס קאָמיטעס און רעזאָלוציאָנס קאָמיטעס. זיי זיינען געווען אזוי הינטערשטעליג, אז זיי האָבען קיין שום בעגריף ניט געהאט פון די היינטיגע פארלאמענטאַרישע רולס, פון די פּאָינטס אָוו אָרדערס און אפּיעלס טו דהי טשער — און דאָך, און דאָך... פלעגען די וואהלען זיין עהרליכער און דעמאָקראַטישער ווי איצט און די ערוועהלטע פלעגען בעסער און עהרליכער ערפילען זייער חוב, ווי די בעאמטע, וועלכע ווערען ערוועהלט דורך די מאָדערנע „ציוויליזירטע" מעטאָדען.

די מאַשינעריע פון די וואהלען איז געווען אזוי אָנגעשטעלט, אז

---

*) די וואהל, די אָבשטימונג, דער שטים־קאַסטען.

קיינע „קענוועסינגס“ און פּאָליטישע „פּולס“ האָבען ניט געקענט העלפען דעם אָדער יענעם קאַנדידאַט. ביז דער לעצטער מינוט פון אויסוועהלען האָט קיינער ניט געקענט וויסען, ווער עס וועט זיין דער דעה זאָגער און פון וועמען עס וועלען זיך ווענדען די וואַהלען.

די וואַהלען זיינען ניט געווען דירעקטע, נאָר אינדירעקטע (הערט זשע אַלע פּריהער אויס און כאַפּט זיך ניט אַרויס מיט אַ פּראָטעסט: אָה, ניט דעמאָקראַטיש). די גאַנצע מיטגלידערשאַפט פלעגט אין די וואַהלען ניט אַנטיילנעהמען. בלויז פינף פון אַלע מיטגלידער האָבען געהאַט דעם כבוד צו וועהלען די בעאַמטע פאַר'ן נעקסטען יאָהר. די פינף זיינען דאָס געווען די ב ו ר ר י ם, וואָהלמענער אויף אונזער ציוויליזירטען לשון.

די בוררים פלעגען ניט ווערען ערוועהלט דורך אַ „סלייד“ פון אַ געוויסען צד, ווי כדומה למשל אונזערע היינטיגע פּרעזידענשעל עלעקטאָרס, נאָר זיי פלעגען מוזען זיין „זוכה בגורל“. און אַזוי ווי פון אָט דעם גורל פלעגט אָבהענגיג זיין די גאַנצע וואַהל, פלעגט ער דעריבער פאָרקומען אויף אַ זעהר פאָרזיכטיגען און אונפּאַרטייאישען אופן.

די נעמען פון אַלע מיטגלידער פון דער בעטרעפענדער שול אָדער חברה (אויב נאָר גוטשטעהענדע אָדער אפילו אַזעלכע, וועלכע האָבען פערנאַכלעסיגט צו צאָהלען זייערע וואָכערס — קען איך אייך אין דעם מאָמענט ניט זאָגען. א. ש. ז.) פלעגען פערשריבען ווערען אויף גלייכע, בעזונדערע צעטעלעך. אַ גלייכע צאָהל צעטעלעך פלעגען זיין חלקים — ווייסע, ניט בעשריבענע הייסט עס. נאָר אויף צעהן פון די צווייטע צעטעלעך פלעגט מען אָנשרייבען: אויף איין צעטעלע — בורר ראשון, אויפ'ן צווייטען צעטעלע — בורר שני, צווייטער בורר; אויפ'ן דריטען צעטעלע — בורר שלישי, און אַזוי ווייטער ביז פינף. אויף די אַנדערע פינף צעטעלעך פלעגט מען אָנשרייבען: במקום בורר, „סאָבסטיטוט“ הייסט עס.

די ביידע סאָרטען צעטעלעך פלעגען פאָרזיכטיג, גלייך צונויפגעוויקעלט ווערען און מען פלעגט זיי צומישען אין צוויי בעזונדערע יאַרמולקעס. אין איין יאַרמולקע פלעגען זיין די נעמען פון די חברה־לייט און אין דער צווייטער — די ווייסע צעטעלעך מיט די צעהן בעשריבענע. די צעטעלעך פלעגען גוט דורכגעשאָקלט ווערען, כדי קיינער זאָל ניט קענען

אנמערקען דעם אדער יענעם נאמען. צום ציהען די צעטעלעך פלעגט מען צורופען צוויי קליינע קינדער פון 7—8 יאהר, וועלכע האבען נאך ניט קיין שכל צו מאכען קונקעל־מונקעל ביי די וואהלען. פון יעדע יארמול־קעס פלעגען די ביידע קינדער ציהען אין איין צייט יעדערער צו איין צע־טעלע. פערנאנדערגעוויקעלט פלעגט נאר ווערען דאס צעטעלע פון דער יארמולקע מיט די חלקים. פלעגט דער צעטעלע זיין א ווייסער, אן אונבע־שריבענער, פלעגט מען דעם ענטגעגענגעצויגענעם צעטעלע פון דער צוויי־טער יארמולקע מיט דעם נאמען פון א מיטגליד אוועקווארפען ניט פער־נאנדערגעוויקעלטערהייט; פלעגט דער צעטעלע זיין בעשריבען מיט די ווערטער: בורר ראשון אדער בורר שני און אז. וו. פלעגט מען דאן אויפ־וויקלען דעם צעטעלע פון דער צווייטער יארמולקע, און אט דער נאמען פלעגט דאס זיין דער זוכה בגורל. ע ר פלעגט דאס זיין דער בורר, דער וועהלער פון די בעאמטע אדער, ווי מען פלעגט דאס רופען, פון די נייע בעלי התמנות. די מדרגה פון בורר, צו בורר ראשון אדער בורר שני, אדער אפשר גאר בורר חמישי, פלעגט זיך אויך ווענדען פון דעם גורל, פון דעם שריפט אויף דעם צעטעלע, וואס ווערט ארויסגעצויגען פון דער יארמולקע מיט די חלקים. בורר ראשון איז געווען דער געזעצליכער יושב ראש, דער פארזיצענדער, און ער האט געהאט אויך צו ענטשיידען, ווען די שטימען פלעגען זיך צוטיילען צוויי אויף צוויי.

די נעמען פון די גבאים און אנדערע בעאמטע פלעגען ניט געהן אין גורל. מאלע וואס, זיי קענען נאך ארויס אלס בוררים און אבגעבען א שטים פאר זיך אליין! אויך פלעגען די נעמען פון די פאר־א־יאהריגע בוררים ניט געהן אין קלפי. צוויי מאל נאכאנאנד צו זיין בוררים איז ניט רעכט. די פאר א יאהריגע בוררים פלעגען דאס אויך זיין די משגיחים. די אויפזעהער פון דער הא־יאהריגער קלפי. אלס עכט נייטראלע, וועלכע האבען סיי ווי סיי ניט קיין מעגליכקייט צו ווערען בוררים, האט מען זיי זיכער געקענט אנפערטרויען די קלפי.

אונזערע טאטעס און זיידעס האבען ניט געוואוסט פון דעמאקראטיע, פון דעמאגאגיע און אנדערע מאדערנע ווערטער, אבער דאס סיסטעם פון אונפארטייאישקייט איז געווען, ווי מיר זעהען, ביי זיי מעהר און

בעסער ענטוויקעלט ווי ביי אונז. קיינע באָסעס, קיינע לידערס האָבען ניט געקענט בעאיינפלוסען די וואהלען. קיין כאבאר און קיין חניפה האָבען ניט געהאָלפען. דער זכה בגורל איז געווען דער הערד פון דער לאגע.

גלייך נאָר, ווי עס פלעגט ווערען בעוואוסט ווער די בוררים זיינען, פלעגט דער בית־דין שמש, וועלכער איז אויך געווען דער שוהל־רופער, דער מלקות־שלאָגער און דער משגיח אויף די מקוות, זיך אוועקלאָזען איבער׳ן שטעדטעל זוכען די בוררים און זיי צוזאמענרופען צו דער אסיפה. א גאנץ יאָהר פלעגט דער בית־דין שמש ניט זיין אזא חשוב׳ער גאסט אין הויז, ווייל ער פלעגט געוועהנליך קומען מיט א גרויסע פושקע קלייבען געלט. דעם צווייטען טאָג חול־המועד אָבער פלעגט דער שמש אויפגענומען ווערען בסבר פנים יפות. דעם בורר׳ס אידענע און טאקע דער בורר גופא, פלעגט פון׳ם שמש קענען אויסגעפינען די גאנצע הינטער־קוליסען פּאָליטיק, ווי די עהרליכקייט פון די אלטע גבאים און די נייע קאנדידאטען. דער שמש איז פאקטיש געווען דער רעפּאָרטער פון שטעדטעל, וועלכער האָט איינעם געקענט „בומען“ און דעם צווייטען לייגען אין דר׳ערד.

בשעת די בוררים האָבען אָבגעהאלטען זייער אסיפה, וואָס איז פאָרגעקומען דעם אָווענד פון דעם גורל, האָט קיין זייטיגער ניט געטאָרט זיין דערביי. דער איינציגער, וועלכער האָט געהאט צוטריט צו דער אסיכה, איז געווען דער אייגענער שמש. די נייגעריגע בעלי־הבתים פלעגען טאקע דעריבער קענען דורכ׳ן שמש אויסגעפינען איבער די „מעגליכקייטען“ פון דעם אָדער יענעם קאנדידאט.

ניט האָבענדיג דורכגעמאכט א פּאָליטישע שול פלעגען די בוררים געוועהנליך אויסקלייבען די בעסטע און די פאסענדסטע מענשען פאר די וויכטיגע פעראנטוואָרטליכע עמטער. אלס גבאים פון חברה קדישא פלעגען געוועהנליך ערוועהלט ווערען עלטערע מענשען, מיט ערפאהרונג, אזעלכע וועלכע האָבען ניט קיין מורא צו זיין מיט א בר־מינן אונטער איין דאך. פאר גבאים אין די חברות בקור חולים און לינת הצדק פלעגען, פערקעהרט, ערוועהלט ווערען אינגערע, געזונטע מענשען, וועלכע קענען ארויסהעלפען א קראנקען אין צייט פון נויט.

אלס א כלל פלעגען די כבודים תמיד צוטיילט ווערען צווישען די פני העיר, צווישען די מזרח־וואנד־לייט. עס פלעגען אבער אויך זיין אויס־נאהמען.

איך געדענק, ווי ביי אונז אין שטעדטעל איז אויסגעקליבען געוואָ־רען אלס איינער פון די גבאים אין חברה תהלים, א געוויסער שמעון דער שוסטער. שמעון דער שוסטער איז, פערשטעהט זיך, ניט געזעסען אין מזרח וואנד, נאָר מיט פיער ביינק נידעריגער, ניט ווייט פון דער בימה. מיינער א פעטער, פון די „פני", איז אויך געוואָרען א גבאי אין חברה תהלים. אויף מאָרגען, ווען אין שטעדטעל איז שוין געוואָרען בעוואוסט, ווער עס זיינען די גבאים אין די פערשידענע חברות, איז געקומען פער־כראָפּעט און פערסאָפּעט צולויפען צו מיין פעטער איינער, משמעות, פון די קהל'שע לעקער און חנפים, און האָט מיט גרויס אימפּעט זיך צו איהם געווענדעט בזה הלשון:

— האָט איהר געהערט, רבי יוסף יעקב, וואָס פאר א שפּיצעל די בוררים פון חברה תהלים האָבען אָבגעטהאָן?

— וואָס פאר א שפּיצעל? — האָט מיין פעטער געפרעגט פער־וואונדערט.

— וואָס הייסט? זיי האָבען דאָך געמאַכט שמעון דעם שוסטער פאר א גבאי?

— נו, איז וואָס? — פרעגט ווייטער מיין פעטער.

— ווי, און איהר האָט טאַקע אָנגענומען די גבאות צוזאַמען מיט דעם סנדלר?

— יא, איך האָב אָנגענומען — האָט מיין פעטער געלאַסען געענט־פערט. — שמעון דער שוסטער איז אן עהרליכער איד. ער ארבייט נעבעך שווער אויף זיין חיונה. ער בע'גזל'ט קיינעם ניט און ער וועט זיין אזא גוטער גבאי, ווי מיר אלע. איז דען רבי יוחנן הסנדלר ניט געווען א גרוי־סער תנאי? — האָט מיין פעטער געענדיגט דעם שמועס.

איך, א אינגעל פון א יאָהר אכט, האָב פון דעמאָלט אָן אנגעפאנגען צו קוקען אויף שמעון דעם שוסטער מיט גרויס דרך־ארץ. איך פלעג איהם אלע מאָל רופען ר ב י שמעון. מיין קינדערשער שכל האָט שוין דאן בעגריפען, אז א שוסטער, וואָס ארבייט שווער און ביטער אויף זיין חיונה, קען אויך זיין אַן עהרליכער איד און האָט דאָס רעכט צו ווערען א גבאי.

מען טאר ניט אויסזאגען פון חדר

אין אלע צייטען און אין אלע ערטער האט דאס אידישע פאלק פעראכט א מסור, א שפיאן.

אידען האסען משומדים. א משומד אדער א משומדת'טע אין א משפחה האט זיך גערעכענט פאר א מאום'ר שאנד־פלעק. א בכבוד'יגער מחותן האט קיינמאל ניט געטהאן א שדוך מיט זיין זוהן אדער טאכטער, מיט א פאמיליע, וואו עס געפינט זיך א משומד, מעג דער משומד זיין א גאנץ ווייטער קרוב.

אבער א משומד האט מען ניט אזוי פעראכטעט ווי א מסור.

א משומד האט מען בעדויערט. מען האט רחמנות געהאט אויף איהם. אפטמאל האט מען זיך גערייצט מיט איהם. אבער צו א מסור פלעגט מען זיך פערהאלטען מיט שרעק, מיט עקעל, מיט פעראכטונג. מען פלעגט פשוט מורא האבען מיט איהם זיך צו בעגעגענען. מען פלעגט אויסמיידען צו שטעהן אין זיינע ד' אמות און צו קוקען אין זיין ווינקעל.

עפעס האט זיך געדוכט, אז דער מסור איז א ווילדע רויב חיה, וואס קען מיט איהר גיפטיגען צונג פערניכטען פיעלע מענשליכע לעבענס און עקזיסטענצען און אפילו גאנצע פעלקער.

אין זיין גאנצער געשיכטע האט דאס אידיש פאלק שרעקליך פיעל געליטען פון די מוסרים, פון די שפיאנען, וועלכע פערראטען אנדערע. די בר־קמצא'ס, די יודא'ס און די פאפוס'עס זיינען געווען די הויפט־שולדיגע אין די אידישע חורבנות און זיי ווערען טאקע דעריבער ארויסגעשטעלט ווי די עקעלהאפטסטע בעשעפענישען, פון וועלכע מען מוז וויי־בען ווי פון דער ערגסטער פעסט.

אַלע אידען ווייסען, אז ווען בר־קמצא וואָלט ניט געקומען קיין רוים מיט זיין מסירה: מרדו בך יהודאי — די אידען האָבען געמאַכט אן אויפ־שטאַנד, וואָלט דער צווייטער בית־המקדש ניט חרוב געוואָרען און מיר וואָלטען ניט געווען אין גלות. דער עקעל צו מוסרים איז דעריבער אריין אין אידישע בלוט און פלייש; עס איז ביי אידען געוואָרען די צווייטע נאַטור.

שוין אין תלמוד ווייזט זיך ארויס די בעציהונג פון אידען צו א מסור. המוסר ישראל ליד גוי דמו מותר. דער טייטש: אויב אימיצער מסר'ט א אידען פאַר א גוי, איז זיין בלוט הפקר; ער פערלירט דאן זיין מענשען רעכט.

אין שולחן ערוך ווידער שטעהט: מסור מותר להורגו — א מסור מעג מען הרג'ענען.

אין כמעט אַלע שטעדטלעך פון אידישען תחום געהען ארום פון מויל צו מויל לעגענדעס וועגען מוסרים, וועמען מען האָט צוהאַקט אין שטיק־לעך, פערבונדען אין א זאַק און אריינגעוואָרפען אין טייך...

אין פּאָדאָליען ווידער געהט ארום די מעשה וועגען דעם מסור, וואָס האָט גע'מסר'ט די אחים פּנחס און שמואל־אבא לאַפּירא פון סלאַוויטאַ'ר דרוק, ווי מען האָט איהם, דעם מסור געפונען שפּעטער אין באָד אין קאַלך־אויוועז...

עס פערשטעהט זיך, אז דאָס זיינען ניט מעהר ווי באָבע־מעשיות, ווייל אין אמת'ן זיינען אידען גאָר ניט אזעלכע כוואַטען צו צושניידען א מענשען אויף שטיקער אָדער איהם וואַרפען אין א קאַלך־אייוועז.

דיזע מעשיות זיינען אָבער כאַראַקטעריסטיש ווי אזוי מען האַסט א מסור אין די אידישע שטעדטלעך.

די גאַנצע צייט פון מיטעלאַלטער איז רייך מיט פּאַסירונגען, וואו אידען האָבען זיך בעסער געלאָזט אנטהאָן אַלערליי יסורים, זיך געלאָזט פּייניגען און טויטען, איידער צו מסר'ן און ארויסגעבען אנדערע.

דער איד איז בטבע א טרוס, א פּחדן און האָט שטאַרק מורא פאַר א קנעפּעל, אָבער דאָרטען וואו מען פאָדערט פון איהם ער זאָל ווערען א מסור

— ווערט ער שטארק ווי א פעלזען און אונערשראָקען ווי דער גרעסטער העלד.

אין דער צייט פון דער רעוואָלוציאָן אין רוסלאנד האָט אין די ליט־ווישע און קורלאנדער שטעדטלעך ניט איינמאָל געטראָפען, ווי מען האָט פערשפּארט א גאנצע עדה אידען אין בית־המדרש, זיי געסטראשעט מיט הארמאטען, אויב זיי וועלען ניט ארויסגעבען די בונטאָווטשטשיקעס, אבער קיין איין פאל איז ניט בעוואוסט, וואו די פרומע אידען, וועלכע האָבען מיט'ן גאנצען הארצען געגלויבט, אז מען דארף זיין געטריי דעם קייזער, זאָלען ארויסגעבען די רעוואָלוציאָנערען.

מען ווייס פון יחידים, וועלכע האָבען פון איינענער איניציאטיווע ארויסגעגעבען די „בונטאָווטשטשיקעס". אבער א קהל, א גאנצער צבור האָט אזוינע זאכען קיינמאָל ניט געטהאָן.

ווערען מוסרים! אָה, ניין! דאָס איז געגען דעם אידישען געוויסען, געגען די אידישע זיטען.

מיט איניגע יאָהר צוריק איז אויך אין די אידישע צייטונגען אין ניו־יארק דערצעהלט געוואָרען דער פאקט, וואָס האָט פּאסירט אין א שטעדטעל פון קאָוונער גובערניע:

אַן אלטער איד האָט אָנגעטהאָן דעם טלית און תפילין און זיך אריינגעוואָרפען אין ברונעם פון שברת הלב, וואָס זיין זוהן, ביי וועמען עס איז געווען א סטרייק, האָט גע'מסר'ט די סטרייקערס און זיי איבער־געגעבען צו דער פּאָליציי אין די הענד.

זעלבסטמאָרד איז א גרויסער פערברעכען ביי א פרומען אידען. המאביר עצמו לדעת אין לו חלק עולם הבא — איינער וואָס מאכט אליין אַן ענד פון זיין לעבען פערלירט זיין חלק עולם הבא. א זעלבסטמער־דער האָט געוועהנליך א קבורת חמור, אבער דאָך איז דעם אלטען פרו־מען אידען לייכטער געווען צו זיין א מאביד עצמו לדעת איידער צו זע־הען ווי זיין זוהן איז א מסור.

דיזער פאקט איז כאראקטעריסטיש פאר די בעציהונגען, וואָס האָ־בען געהערשט ביי אונזערע פאָטערס בנוגע א מסור.

אז אידען האבען בטבע פיינט מסירות, אז זייער גאנצעס וועזען שפירט אן עקעל קעגען שפיאָנען און דאָנאָסשטשיקעס האבען שוין בע־מערקט אפילו אונזערע שכנים די גוים, מיט וועלכע מיר לעבען.

„זשיד זשידא ניע ווידאסט" — א איד וועט א צווייטען אידען קיינמאָל ניט ארויסגעבען — איז א געוועהנליכער ווערטעל ביי די גוים.

די אנטיסעמיטען נוצען דאס געוועהנליך אוים געגען אונז, צו ווייזען אז אידען זיינען איינע די אנדערע מעהר געטריי ווי צו דער רעגי־רונג.

מיר אבער מעגען זיין שטארק שטאָלץ, וואס אונזערע שונאים מוזען צוגעבען, אז אונז פעהלען מוסרים און עהנליכע ברודיגע בעשעפענישען.

אויב אין דער לעצטער צייט פון דער פינסטערער רוסישער רעאקציע זיינען צו אונזער גרויסער שאנדע א היבשע ביסעל אידען ענטדעקט גע־ווארען אלס שפיאָנען, טאָ איז דאס געוויס ניט צו פערדאנקען זייער אי־דישער ערציהונג, נאָר, פערקעהרט, זייער ניט אידישער ערצי־הונג.

די אזעוו׳ס, די קאפלינסקי׳ס זיינען ניט אידישע נאטורען. די סביבות, וואו זייער כאראקטערהאט זיך ענטוויקעלט זיינען ניט געוועזן אידישע.

אידישקייט מיט מסירות זיינען צוויי ענטגעגענגעזעצטע עלעמענ־טען. דאס זיינען צוויי קאָנטראסטען, וואס האבען קיינמאָל ניט געלעבט צוזאמען. א מסור איז א אידישער געמיינדע איז אימער בעטראכט גע־ווארען ווי א שטינקענדיגער אייטער באיל, וואס מען מוז אויסשניידען.

אין אונזערע קינדערשע חדר יאָהרען האט מען שוין אין אונז איינגע־פלאנצט האס און עקעל געגען די דאָנאָסשטשיקעס. קיין מאמע האט ניט אבגעגעבען איהר קינד אין איין חדר מיט בערע איצעלע׳ס בענאָק, ווייל זיין טאטע דער שכור — אזוי האבען אונזערע מאמעס געזאגט — האט א צו לאנגען צונג...

און ביי וויפיעל קינדער פלעגט דער אלף מחילות, איך בעט אייך אי־בער, בעזוכט ווערען פון מאמע׳ס קאנטשיק דערפאר, ווייל זיי געהען אין די דרכים פון בערקע׳ס יאָלאָפ?

האט עס געטראפען, אז מיר זעקס־זיבען־יעהריגע פופטשיקעס האָ־בען זיך פערזינדיגט אין חדר, — צי ווייל מיר האבען זיך נאכגעיאגט נאך דאנע דעם לעהרער׳ס ציג, כדי איהר צו האלטען פאר די הערנער, צי ווייל מיר האבען געריסען האר פון׳ם עק פון מענדע דעם בעל־עגלה׳ס ווייסער שקאפע, וואס האט אונז לייכט געקענט אויסבריקען די צייהנער־לעך, צי ווייל מיר פלעגען זיך — אנשטאט צו חזר׳ן — נאכיאגען נאך יאשע שלמקה׳ס שעהנע, אונשולדיגע טויבען מיט די גאלד־פאו־ביגע קעפעלעך און ווייכע טשובקעס, וואס מיר האבען געליעבט ווי דאס לעבען— פלעגט דעמאלט אונזער רבי, יאנקעל כאטשע, דער דרדקי מלמד — ער מעג האבען א ליכטיגען גן־עדן, ער איז געווען א טייערער איד — אונז ציהען פאר די אויערען איטליכען בעזונדער.

עס איז ניט געווען מקנא צו זיין דעם אינגעל, וועלכער האט פון זיך אראבגעווארפען די שולד און אנגעוויזען אויף א צווייטען, וועלכער האט איהם פערפיהרט.

— און דו, האט דאן דער רבי געטופעט מיט די פיס פון כעס, און דו ביזט גאר א צדיק תמים, הא! א נעבעבעל, גאט די נשמה שולדיג, דו ווייסט נעבעך פון קיין זאך ניט? אלץ י ע נ ע ר איז שולדיג און ד ו ביזט א כשרה קעלבעלע, הא! לייג זיך... תכשיט מיינער...

עס האט דערביי שוין ניט געהאלפען קיין געביט און קיין געבעט. דער חברה־מאן, וואס האט געווארפען די שולד אויף אן אנדערען, האט נעבעך געמוזט אליין אבשפיעלען די מאיטקעס און זיך לייגען... מיר אלע, וועל־כע האבען זיך געהאלטען איינע אן די אנדערע פעסט און ניט ארויסגע־געבען קיין אנפיהרער, האבען דאן דערלעבט א שטארקע נקמה אויף מא־טעלע שמעון׳ס דערפאר, וואס ער האט זיך ניט אויפגעפיהרט מעשה חבר.

אויסער דער שטראף, וואס מאטעלע האט געקראגען פון רבי׳ן, פלעגט ער דערנאך ניט ווייניג האבען אויסצושטעהן פון אונז גופא. מיר פלעגען אלע זיין ברוגז מיט איהם און זיך ניט שפיעלען. מיט א „מסור„ האבען מיר קיין מגע ומשא ניט געוואלט האבען.

אז אן אנדער איינגעל האט שוין ביי א צווייטען „פערברעכען" ניט געוואָרפען די שולד אויף אן אנדערען — פערשטעהט זיך פון זעלבסט.

אונזערע מאמעס האבען ניט געוואָלט ליידען מיר זאָלען אבטראָגען צו די שכן'טעס וואס מיר האבען געהערט און געזעהען; אונזערע טאַטעס האבען אונז בעשטראָפט, ווען מיר, קינדער, האבען גע'מסר'ט איינע אויף די אנדערע; דער רבי איז געווען שטארק בייז, וואס מען וויל זיך ריין מאכען און ארויפוואַרפען די שולד אויף א חבר — און ביי אונז אלעמען איז געווען א מדה קיין מאָל ניט אויסצוזאָגען פון חדר...

אַן ענוה אין שטעדטעל

עס איז ניט געווען קיין חתונה, ניט קיין תנאים, ניט קיין ברית, מען האָט געזאָגט תחנון, אָבער אין בית־המדרש איז געווען פרעהליך. אַלע זענען געווען גוט אויפגעלעגט, יעדער האָט זיך געפיהלט געהויבען, אַזוי ווי ערב אַ גרויסע שמחה.

דער רב, ביי וועמען עס איז פון תמיד אָן געווען אַ מנהג צו לערנען יעדען טאָג נאָכ'ן דאַווענען, בעת ער איז נאָך אין טלית און תפילין, אַ בלאַט גמרא, האָט איצט אָוועקגעלייגט דעם שיעור אָן אַ זייט און האָט מיט אַ לעבעדיגען, שיינענדיגען פנים, אויף וועלכען עס איז געווען אויסגענאָסען אַ גייסטיגע צופרידענקייט, עפּעס גערעדט וועגען „תאוות, קליפּות, טומאות", פון וועלכע אַ כשר, עהרליכער איד מוז זיך דער־ווייטערען, ווי פון אַ פּעסט, זאָל גאָט שומר ומציל זיין.

גע'דרש'נט האָט דער רב מיט אויסערגעוועהנליך ווייכע רייד צו אַ געזעמעל בעלי־בתים, וואָס האָט זיך צונויפגעקליבען אַרום זיין שטענ־דער, אויף וועלכען עס איז געלעגען אָן אָפענע גמרא. אין דעם געזעמעל, ביים רב'ס רעכטער האַנד, איז געשטאַנען אַ הויכער, אומעטיגער יונגער־מאַן, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטען קאָפּ, פון וועלכען עס האָבען אַרונטערגע־קוקט אויף דער ערד אַ פּאָר אויסגעלאָשענע פּייכטע אויגען. צו דעם יונגענמאַן האָט טאַקי דער רב גערעדט מעהר ווי צו אַלעמען און ווי מען האָט געקענט זעהן, האָט דער רב דעם גאַנצען דרוש מסדר געווען, כדי צו ווירקען אויף דעם יונגענמאַן, ער זאָל זיך פיהלען אַביסעל פרעה־ליכער און מוטיגער.

דער געזעמעל אַרום רב איז געוואָרען אַלץ גרעסער און גרעסער.

יעדער ניי-צוגעקומענער האָט געזאָגט מיט הכנעה „גוט מאָרגען" דעם רב און גלייך ארייננערוקט א ברייטען „שלום עליכם" דעם יונגענמאַן, וועמען די פריינדליכע, ווייכע רייד פון די ארומיגע האָבען, משמעות, שטארק געגומען פאַר'ן הארצען.

די בית-מדרש אידען, וואָס זיינען געשטאַנען אין אַנדערע לאַווקעס, ארום און הינטער דער בימה, האָבען אויך געקוקט מיט גרוים נייגעריג-קייט אויף דעם יונגענמאַן, זיי האָבען זיך געשושקעט, גע'סוד'עט, כדי זייערע רייד זאָלען ניט דערגרייכען דעם אויבען-אָן, וואו דער יונגער-מאַן איז געשטאַנען אין מיטען דעם רעדעל בעלי-הבתים.

אפילו די קליינע אינגלעך, וואָס האָבען באַדאַרפט תיכף גאָכ'ן דאַוו-נען געהן אהיים איבערבייסען און גלייך לויפען אין חדר אריין, האָבען צווישען זיך אין דער שטיל גערעדט און אָנגעוויזען מיט זייערע קליינע פארבלאָטיגטע פינגערלעך אויפ'ן נייעם אורח, מיט וועלכען דער עולם איז אזוי אויפגעראמט.

— ווייסט ווער דאָס איז? — האָט יאָסקע חיים'ס געפרעגט זיין חבר דוד'קען, וואָס איז געווען מיט איהם אין איין כתה, — ווייסט?

— הערסטו, אודאי וויים איך, ווי דען, איך וויים ניט? — האָט דוד'קע מיט שטאָלץ געענטפערט.

— נו, אדרבא, דוד'קע, זאָג, ווער איז דאָס? — האָט יאָסקע ניט אָפגעלאָזען.

— איך וויים בעסער פאר דיר, — האָט דוד'קע מיט ברייטקייט גע-ענטפערט.

— אז דו וואָלסט געוואוסט, וואָלסטו דאָך געזאָגט.

— נו, וויל איך ניט זאָגען.

— דו ווייסט ניט.

— חנה די עגונה'ס מאַן! — האָט דוד'קע מיט נצחון אויף גיך אוים-געשריען, יאָסקע זאָל פון איהם ניט ארויסכאפען — בערעלע'ס טאַטע!

— בערעלע וועט היינט קומען אין חדר? וואָס זאָגסטו? — האָט יאָסקע ווייטער געפרעגט דוד'קען.

— היינט אין חדר! געה, געה, זיין טאַטע איז דאָך געקומען! זיין

טאַטעןּ הערסטו, — האָט דודיקע מיט אַ שטאַרקען טראָפּ אויסגעזונגען.

— דער רבי וועט געבען בערעלען פריי — האָט אויך יאָסקע מיט קנאה צו בערעלען מסכים געווען.

ביי חנה דער עגונה אין דער היים איז געווען נאָך לעבעדיגער ווי אין בית-המדרש. עס האָט דאָרטען געשוויבעלט און געגריבעלט ווי פאַר אַ חתונה.

אַלע בכבוד׳יגע בעל-הבית׳טעס פון שטעדטעל זיינען געקומען צו חנה׳ן איהר אויסהעלפען. זיי האָבען געסאַרווערט, געלאָפען אהין און אהער, געגעבען עצות, געשאָלטען ציפּקע די גרינע מיט איהר חצופה׳שער טעכטערל, געבאַקען, געפּרעגעלט, גערוקט די שטולען פון איין אָרט אויפ׳ן צווייטען, ביז וואַנען אַלץ איז געווען אויף אַ ליאַד.

די יונגע ווייבלעך, וועלכע פלעגען אָפט ליעב האָבען צו כאַפּען אַ קוק אין שפּיגעל, זיינען געווען פאַרנומען מיט חנה׳ן גופא. זיי האָבען געזעהן, אַז די נייע קלייד זאָל זיצען אויף איהר, האָבען דורכגעצויגען דורך איהרע אויערען די גאָלדענע אויערינגלעך, וואָס זיינען ביז נעכטען געווען פאַר׳משכנ׳ט ביים מלוה, איהר צורעכט געמאַכט דעם שייטעל, ער זאָל זיך ניט ארויפרוקען אין דער הויך און די אָפּגעשאָרענע האָר זאָל זיך ניט ארויסזעהן. זיי האָבען אויך אויפגעפּאַסט, דער שרינט זאָל זיך ציהען אויף איין ליניע מיט׳ן נאָז, און, מורא האָבענדיג, די אויג זאָל ניט אָפּנאַרען, האָבען זיי געפיהרט מיט׳ן פינגער פון שפּיץ נאָז ביז׳ן שרינט צו.

פאַר שרה׳לע רבי ישראל׳ס, אַ מיידעל וואָס איז געשטאַנען אין שדוכים, האָט דאָרט אויך ניט געפעהלט קיין ארבייט. זי האָט זיך פאַרנומען מיט בערעלען. איהם ארומגעוואַשען, אָנגעטהון איהם דעם ארבע-כנפות׳ל, וואָס זי האָט איהם געבראַכט אַ מתנה, פאַרקעמט פיין די הערלעך און געזעהן דער נעזעל זאָל זיין טרוקען. דאָס, פאַרשטעהט זיך, איז גאָר ניט געווען אַזוי גרינג דורכצופיהרען.

— אָט אַזוי, אַזוי, אַ שעהן אינגעלע מוז מען זיין, דער טאַטע קומט — האָט שרה׳לע מיט אַ מוטערליכער צאַרטקייט געזאָגט בערע-לען, בעת זי האָט איהם אויסגעפּוצט.

עס האָט ניט געדויערט לאַנג, און חנה'ס שטוב איז געבראַכט גע-וואָרען אין אַן אָרדענונג. יעדע זאַך איז געשטאַנען אויף איהר פּלאַץ. דער טיש אָרומגעוואַשען, דער לאָמפּ אַרומגעשטויבט, די לייכטערס אָפּגע-שייערט און חנה גופא האָט געקראָגען אַן אַנדער פּנים.

חנה'ס פּנים... פון דעם האָבען זיך גענומען אַלע צרות.

די מעשה איז אַזוי געווען:

ווען דער אַלטער דיין, רבי זאַוועל בער זכרונו לברכה, איז נפטר גע-וואָרען, איז זיין טאָכטער, חנה, געבליבען אַ רונדע יתומה — אָהן אַ פאָטער און אָהן אַ מוטער. זי איז שוין געווען אַ צייטיגע בוגרת, אַ מיי-דעל אין די יאָהרען. קיין שידוך האָט זיך פאַר איהר ניט געמאַכט, מחמת זי איז ניט געווען קיין יפת-תואר. זי האָט געהאַט אַ לאַנגען, שפּיציגען רויטען נאָז, קעצישע אויגען, גרויסע, דיקע ליפּען און אַ געזיכט פול מיט זומער-שפּרינקלעך.

די חברה הכנסת כלה האָט אָבער ניט גערוהט, ביז זי האָט מיט מזל געקראָגען אַ חתן פאַר חנה'ן, וועלכע האָט פאַרשאַפט אַזוי פיעל שברת-הלב דער שטאָדט, וואָס איז געווען אין איין מורא, חנה זאָל, חס וחלילה, ניט פאַרזעסען ווערען ביז'ן גרויען צאָפּ.

דער חתן איז געווען אַ ניינצעהן יעהריגער אָרעם-בחור, וועלכער האָט געלערנט אין קצב'ישען קלויז. ער האָט ניט געהאַט קיין קרוב און קיין גואל, וועלכער זאָל פאַר איהם זאָרגען, ער זאָל ווערען באַפרייט פון פריזיוו. לאָה די גבאי'טע, ביי וועמען דער אָרים-בחור פלעגט עסען שבת, איז גלייך געפאַלען אויף דער המציאה פון פאַר'שדכנ'ען דעם „קליקאַלער“, — אַזוי האָט מען גערופען דעם אָרים-בחור אויפ'ן נאָמען פון דער שטעד-טעל, פון וועלכער ער איז געקומען, — צו חנה'ן. אמת טאַקע, חנה איז מיט אַ יאָהר צעהן עלטער און ניט קיין בריה דערצו, אָבער דערפאַר איז זי אַ גרויסע מיוחסת. דער נדן איז געווען ק"ן רובעל און אַ צוזאָג, אַז קהל וועט זיך משתדל זיין ביים טשלען, ער, דער חתן-בחור, זאָל ניט דאַרפען געהן דיענען.

דעם קליקאַלער'ס האַרץ האָט שטאַרק ניט געצויגען צו חנה'ן, אָבער ער האָט זיך געשעהמט אויסצוזאָגען. ער איז בכלל געווען אַ גרויסער

בושת-פּנים און פּלעגט ווערען רויט, ווען מען פּלעגט קומען צו איהם ריידען וועגען כּלות. לאה און אַלע אַנדערע גבאי׳טעס פון דער חברה הכנסת כּלה האָבען זיך געלייגט אין דער ליינג און אין דער ברייט, ביז וואַנען מען האָט געשריבען תנאים און מיט אַ פּאָר וואָכען שפּעטער אָפּגעשטעלט אַ חופּה.

אַז חנה איז פאַרשלייערט געוואָרען, האָט קהל געפיהלט אַ סך לייכטער. עפּעס ווי אַ שווערער שטיין איז אַרונטער פון די פּלייצעס. די חשוב׳ע באַמיטעלטע סוחרים האָבען דעם יונגען בעל-הבית׳ל געהאָלפען עפענען אַ קראָם, אַט אַזוי ווי מען העלפט אויס אַן אײדים, ועמען מען נעהמט אויף קעסט.

אַלץ איז געגאַנגען ווי עס באַדאַרף צו זיין.

אַ יאָהר נאָך דער חתונה האָט חנה געבוירען אַ קינד, אַ אינגעלע, וועמען מען האָט אַ נאָמען געגעבען „בערעלע״, נאָכ׳ן אַלטען דיין עליו השלום.

*

ניט ווייט פון דער יונגער פּאָר האָט געוואָהנט ציפּע די גענזערקע, וואָס פלעגט אויך קויפען און פאַרקויפען בולבעס, מעהרען, פּרוכטען, ריבען און אַנדערע גרינסען און קרייטיכער. ציפּע האָט געהאַט אַ מיידעל פון איהר ערשטען מאַן, וואָס איז געווען בלוט און מילך. איהר רונדער פּנים האָט געשפּריצט מיט יוגענד און פרישקייט און איהרע גרויסע שוואַרצע טיעפע אויגען האָבען פון זיך געוואָרפען אַ פייערדיגען שיין.

חנה׳ס מאַן פלעגט מיט ציפּע׳ן האָבען געשעפטען. ער פלעגט פאַר זיין קראָם ביי איהר איינקויפען פאַרשידענע סחורות. אָפּרעכענען זיך פלעגט אין אָנפאַנג ציפּע קומען צו חנה׳ען אין קראָם. שפּעטער האָט חנה׳ס מאַן אָנגעפאַנגען צו קומען צו ציפּע׳ן פיהרען די חשבונות. די חשבונות זיינען, משמעות, געווען זעהר גרויסע, וואָרום דער „קליקאָלער״ פלעגט ביי ציפּע׳ן אָפּזיצען ביז שפּעט אין אָוונד.

חנה האָט שטאַרק ניט געוואָלט ליידען, וואָס איהר מאַן ליגט אָפּ גאַנצע אָוונדען ביי ציפּע׳ן, אָבער זי האָט זיך גאָרניט געקענט העלפען.

— וואו ווערסטו, תכשיט, דאָס פאַרפאַלען אויף גאַנצע נעכט? — האָט חנה אָנגעפאַנגען צו פרעגען.

— וואָס הייסט, וואו? ווייסט ניט, אַז איך דאַרף זיך אָפּרעכענען? — האָט דער „קליקאָלער" געענטפערט מיט אַן אויפגערעגטען קול.

— אהא, ביי ציפּקע'ן מיט איהר טעכטערל, די חצופה, — האָט חנה שוין מיט כעס אויגעשריען.

— וואָס גפעלט דיר ניט אַזוי ציפּע'ס טאָכטער? דו ביזט שעהנער פון איהר?

— געה צו אַל-די שוואַרצע יאָהר מיט דער חצופה צוזאַמען! — האָט חנה געענדיגט דעם קריגערישען געשפּרעך.

וואָס ווייטער פלעגט חנה אַלץ מעהר שילטען מיט טויטע קללות און איהר מאַן פלעגט אַלץ אָפטער זיצען ביי ציפּע'ן אין הויז.

איין פריהמאָרגען האָט די שטעדטעל אָנגעפאַנגען צו געהן אויף רעדלעך. עס איז געוואָרען אַ גאַנצע יללה. חנה איז וויינענדיגערהייט געקומען צו לויפען צו לאה די גבאַי'טע און דערצעהלט, אַז איהר מאַן איז ניט געקומען אהיים נעכטיגען, און אַז ציפּקע די געגזורקע'ס אויס-געלאַסענע טעכטערל האָט איהם פאַרפיהרט און איז מיט איהם אַנטלאָ-פען פון שטאָדט.

אין שטעדטעל איז געוואָרען חושך. דער רב האָט גלייך געשיקט דעם בית-דין שמש צו ציפּע'ן און באַפוילען, זי זאָל תיכף, אָט די מינוט קומען צו איהם. ציפּע איז געקומען. זי האָט געוויינט, געיאָמערט און זיך געשוואָרען, אַז זי ווייס ניט פון וואָס צו זאָגען, אַז איהר טאָכטער איז געווען אַ כשר קינד, נאָר ער, חנה'ס מאַן, דער טריף-פּסול'ניק, אַ מיתה משונה זאָל ער איינגעהמען, האָט איהר מסתמא פאַרפיהרט.

בקיצור, עס האָט ניט געהאָלפען דעם רב'ס מוסר, לאה'ס קללות, חנה'ס געוויינען, — דער קליקאָלער איז נעלם געוואָרען, ווי אין דער ערד אריין.

חנה איז געבליבען איינע אַליין מיט איהר בערעלע'ן, וואָס האָט זיך געהאָדוועט אונטער לאה'ס און דעם רב'ס השגחה.

ווען בערעלע איז אַלט געוואָרען פינף יאָהר, האָט דער רב איהם

אָפּגעגעבען צו יאַנקעל חאַצע'ן דעם דרדקי מלמד.

אין חדר איז בערעלע געווען אַ גרויסער יחסן. די קינדער האָבען געוואוסט, אַז ער איז ניט ווי אַלע. זיי האָבען געפיהלט, אַז מען באַדאַרף אויף איהם רחמנות האָבען, אַז זיין מאַמע איז חנה די עגונה.

דער רבי גופא פלעגט זיך היטען אַרויפצולייגען די האַנד אויף איהם. איינמאָל איז ער אַרויס פון געדולד און האָט געוואָלט דערלאַנגען בערעלען אַ פּאַטש, האָט זיך פּלוצים באַוויזען די רביצין פון ערגעץ וואו און איז מיט אַ געשריי צוגעלאָפען צו איהם:

— משומד, רשע מרושע דו! וואָס ווילסטו פון דעם אָרעם קינד, עס איז דאָך אַ לעבעדיגער יתומ'ל!...

דער רבי האָט אין אָנפאַנג אויסגע'בטל'ט אַלע בייזע חלומות צו זיין ווייב, וואָס זי מישט זיך אין חדר, אָבער כהרף עין האָט ער זיך אָנגעפאַנגען אַזוי ווי צו פאַרענטפערען:

— וואָס זאָל איך טאָן? אַז, אַז, אַז... ער איז אַ שגץ ווי אַלע ממזרים — אָנווייזענדיג אויף די חברים פון בערעלע'ס כתה — איך קען פון זיי ניט אויסהאַלטען, זיי ליגען גאַנצע טעג דרויסען ביים לויערקאַסטען און ווילען אַ וואָרט ניט חזר'ן...

דעם רבי'נ'ס כעס האָט זיך ביסלעכווייז געשטילט און בערעלע איז נצול געוואָרען פון אַ פּאַטש.

אין אַ צייט אַרום האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג איבער'ן שטעדטעל, אַז ציפּע'ס טעכטעריל איז צוריקגעקומען, אַ גרינע, אַ געלע, אַ פאַרחושכ'טע. אידען און אידענעס, יונג און אַלט, האָבען באַלאַגערט ציפּע'ס דירה און געוואָרפען בליקען פון נקמה אויף די אויסגעלאָזענע מויד, וואָס האָט אָפּגערעדט אַ מאַן פון אַ ווייב. אפילו די קליינע חדר-קינדער פלעגען בכיון לויפען פאַרביי די פענסטער פון ציפּע'ס דירה, אַריינקוקען דאָרטען און אויסשרייען אין דער הויך: חצופה! חצופה!

ציפּע'ס טאָכטער האָט, פאַרשטעהט זיך, אויפ'ן גאַס מורא געהאַט צו געהן און קיינער האָט ניט געוואוסט ווי זי קוקט אויס. אָבער געזאָגט האָט מען, אַז עס איז אַ חורבן אויף איהר צו קוקען, זי איז אַ מיאוס-קייט, וואָס איז ניטאָ איהר'ס גלייכען.

— אַ רעכט אויף איהר, אַ רעכט אויף איהר. זי פּאַרדיענט כשר אַזאַ פינסטערען סוף. האָט זי ניט געזאָלט אָפּריידען אַ מאַן פון אַ ווייב און אַ פאָטער פון אַ קינד! — האָבען אַלע אַ נקמה דערלעבט אָן ציפּע'ס טאָכטער.

עס האָט ניט געדויערט לאַנג, און דער רב האָט געקראָגען אַ ידיעה פון אַן אַנדער רב, אַז ביי איהם אין שטעדטעל געפינט זיך „דער קליקאָ-לער", וואָס האָט איבערגעלאָזט זיין ווייב אַן עגונה.

דער רב האָט ניט געמאַכט קיין שהיות און תיכף אַוועקגעשיקט אַ פּאָר שלוחים צו ברייגגען דעם חברה-מאַן צוריק צו זיין ווייב און קינד.

דער קליקאָלער, וואָס האָט שוין לאַנג געביינקט נאָך זיין איינציג קינד, האָט זיך געלאָזט איבעררייִדען און איז געקומען צום רב ווי אַ בעל-תשובה.

דער רב האָט איהם שטאַרק מקרב געווען און זיך געהיט צו ריידען האַרטע דבורים. אדרבה, ער איז געווען צו איהם ווי אַ פאָטער צו זיינס אַ קינד, וואָס איז געשטרויכעלט געוואָרען פון יצר הרע. ער האָט גע-האַלטען, אַז די מצוה פון אומקעהרען אַ מאַן צו אַ ווייב און אַ טאַטען צו זיין קינד, איז אַזוי גרויס, אַז מען מוז פאַרגעבען אַלע חטאים.

— עס טרעפט אַמאָל, הלואי זאָל עס זיך ניט טרעפען ווי עס טרעפט, אַז דער מענש ווערט פאַרכאַפּט פון אַ קליפּה. אַ מענש איז דאָך ניט פון אייזען, ער איז דאָך אַ בשר ודם. דער גרעסטער צדיק קען אַמאָל נכשל ווערען — האָט דער רב געטרייסט דעם קליקאָלער.

אַלע אַנדערע אידען האָבען אויך גע'טענה'ט, אַז דאָס איז געווען ניט מעהר ווי אַ מין קליפּה, רחמנא לצלן, ווארום אַניט, וואָלט דאָך אַ מענש ניט געווען אַזוי משוגע און אויסבייטען דעם דיין'ס אַ טאָכטער, אַזאַ מיוחסת, אויף אַזאַ אויסגעלאָזענע, חצופה'שע צורה...

יאָ, ניט מעהר ווי אַ קליפּה!

און די גאַנצע שטעדטעל איז געוואָרען מלא שמחה, וואָס חנה איז געוואָרען אויס עגונה און בערעלע האָט צוריקגעקראָגען זיין טאַטען.

אפילו די קליינע קינדער האָבען זיך געפרעהט, וואָס בערעלע איז גע-וואָרען אויס לעבעדיגער יתום, אויס יחסן...

פדיון שבויים

שמעון דער שוסטער איז ניט געווען קיין עסקן אין חברות. ער איז געווען איינגעשריבען אין חברה תהלים, בקור חולים, הכנסת כלה און אין אלע אנדערע חברות, וואו מען האט אריינגענומען א פראסטען אידען פון המון, א בעל-מלאכה, אבער קיין בעל התמנות, קיין גבאי, קיין נאמן איז ער דארטען קיינמאל ניט געווען. זיין נאמען איז אפילו ניט געווען צווישען די עשרה ראשונים, וואס האבען פארנומען דעם אויבען-אן, דעם ערשטען בלאט פון חברה'שען פנקס.

שמעון דער שוסטער איז געווען איינער פון דער מאסע, פון דעם „עולם". אויף א שמחה, אויף א התחלה אדער אויף א סיום, האט ער זיך קיינמאל ניט אנגעזעהן. ער איז תמיד געווען איינער פון א סך, א טייל פונ'ם רבים, האט אין מחלוקות זיך ניט געמישט, האט ניט בא-לאנגט צו א געוויסען צד, האט ניט געפויקט, ניט געליארעמט, ניט גע-פילדערט, האט זיך ניט געשטויסען מיט'ן עלענבויגען צו געהן אין פאר-אוים, האט קיינמאל ניט געפאדערט, מען זאל איהם אויסהערען פריהער, האט קיינמאל איבערהויפט ניט גענוצט אזא לשון ווי, א שטייגער, „אט הערט מיך אוים", „אט הערט בעסער וואס איך וועל אייך זאגען", ווי פיעל אנדערע פלעגען עס טאן. זיין „איך" איז שטענדיג בטל געווארען אין רבים, אזוי ווי דער „איך" פון אנדערע איינפאכע, פראסטע הארע-פאשניקעס, וועמען קיינער זעהט ניט און קיינער הערט ניט.

און דאך איז שמעון דער שוסטער געווען איינער פון די זיילען פון שטעדטעל, איינער פון איהרע הויפט שטיצען, אהן וועלכע זי וואלט גע-ווען עפעס ניט דאס...

אָהן שמעון דעם שוסטער וואָלט די שטעדטעל גאָר אַן אנדער פנים געהאַט. עס וואָלט איהר געפעהלט אַן אויג, אַן אויער אָדער גאָר אַ שטיק הארץ... איהר מהות וואָלט געווען אין גאַנצען פארקריפּעלט, געקאַליע-טשעט.

געוואוינט האָט שמעון ניט אויף אַ געהויבענעם אָרט. ער האָט זיך געהאַט זיין אייגענע כאַלופּקע ערגעץ וואו אין אַ ווינקעל-געסעל, ניט ווייט פון מרחץ. אַלע האָבען אָבער געוואוסט, וואו שמעון דעם שוס-טער'ס „דירה" איז. שמעון דעם שוסטער'ס „הויז" איז געווען אַ מין קהלשע הויז, אַ שטאָדט-הויז, ווי, להבדיל, די שוהל, דער בית-המדרש, די הכנסת אורחים, ווייל שמעון דער שוסטער אַליין איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבען געוועבט דאָס שטעדטעלשע סאָציאַלע און נשמה-לעבען.

וואָס וואָלט דהיינו געטאָן די שטעדטעל אין די טעג, ווען דער עטאַפּ איז אָנגעקומען מיט נייע ארעסטאַנטען, אָהן שמעון דעם שוסטער? ווער וואָלט געוואוסט, וואָס פאַר אַ מין ארעסטאַנטען דאָס זיינען, פאַר וואָס זיי זיינען נעבאך ארייַנגעפאַלען, צי זיי האָבען וואָס צו עסען, וואָס אָנ-צוטאָן, צי אימיצער פון זיי איז חס וחלילה ניט קראַנק, צי אימיצער דאַרף לאָזען וואָס אָנזאָגען אהיים, אָדער אַזוי צו אַ קרוב, אַ גואל, צי מען קען אפשר שיקען אַ שליח צום פּריסטאַוו אָדער אוריאַדניק און זיך „דורכריידען" מיט זיי וועגען דעם אָדער יענעם אומגליקליכען ארעס-טאַנט, וואָס „זיצט", קען זיין, אומשולדיג צוליב אַ מסירה'לע אָדער אַ בלבול?

דורך שמעון דעם שוסטער איז מען אַלעס געוואָר געוואָרען.

שמעון דעם שוסטער'ס עובדא איז געווען צו באַזאָרגען די ארעס-טאַנטען מיט חלה און פיש אויף שבת און מיט מצה און וויין אויף פסח. צוליעב דעם איז ער געווען אַ „גוטער ברודער" מיט „יאַנע דעם דעסיאַט-ניק", וועלכער איז געווען דער אויפפאַסער אין טורמע.

שמעון דער שוסטער פלעגט מיט אַ כיון געבען „יאַנע'ן" אַ שטאַרקען „לחיים" און אַ גרויסע שטיק פיש, כדי ער זאָל מאַכען אַ שווייג און זיך ניט איינהערען, וואָס ער רעדט מיט די ארעסטאַנטען. ווען דער אוריאַד-

ניק פּלעגט דאָס דערוויסען, פּלעגט ער אפילו זידלען מיט מאָדנע ווערטער, שרייען, טופּען מיט די פיס און ווייזען דעם קולאַק... אָבער ניט „יאַנע" און ניט, להבדיל, שמעון דער שוסטער גופא פלעגען זיינע געשרייען שטאַרק נתפעל ווערען. זיי האָבען געוואוסט, וואָס ער איז אויסען מיט זיין געוואַלדעווען. שמעון פלעגט דעמאָלט גלייך מאַכען אַ געלאַף אי־בערן שטעדטעל, מאַכען אַ קאָלעקציע און דעם אוריאַדניק'ס פּיסק איז פאַרשטומט געוואָרען.

קיין גרויסער מחבל אין רוסיש איז שמעון ניט געווען. אָבער אַזוי ווי ער האָט אין זיינע יונגע יאָהרען געדיענט, האָט ער געוואוסט ווי עס איז זיך צוזאַמענצורייידען מיט „נאַטשאַלסטוואָ".

געהאָדעוועט האָט זיך שמעון אָהן אַ טאַטען און אָהן אַ מאַמען. זיי זיינען ביידע געשטאָרבען פון דער כאָליערע, ניט פאַר איצטער געדאַכט. אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך געוואַלגערט אויף גאַט'ס וועלטעל, ווי אַלע רונדע יתומים: דאָ ביי דעם, דאָ ביי יענעם, וואו אַ טאָג, וואו אַ נאַכט. ווער וויים, וואָס ס'וואָלט געוואָרען פון איהם, אויב חייקעל דער מלמד, אַ שטיקעל קרוב פון זיין טאַטען, עליו השלום, וואָלט זיך ניט גענומען צו איהם און איהם אָפּגעגעבען פאַר אַ שוסטער. אַז חייקעל דער מלמד, ביי וועמען ער פלעגט עסען שבתים און ימים־טובים, איז געשטאָרבען, איז שמעון געבליבען איינער אַליין, עלענד, אָהן אַ קרוב און אָהן אַ גואל.

אין די ליידיגע צייט פלעגט ער ליעב האָבען ארומצוגעהן און חלום'ען און טראַכטען, פאַר וואָס גאָט האָט אַזוי מאָדנע באַשאַפען די וועלט, אָרימע און רייכע, מזל'דיגע און צרה'דיגע, גוטע און שלעכטע מענשען; אַנדערע וואוינען אין רייכע, שעהנע, ליכטיגע פּאַלאַצען און אַנדערע — אין קאַלטע, נאַסע, פינסטערע קעלערס; אַנדערע ווידער זיינען גאָר איינגעמויערט לעבעדיגערהייט אין תפיסות און קאַזעמאַטען.

די טורמע האָט ביי דעם יונגען שמעון'ען שטענדיג ארויסגערופען געהיימניספולע, אומרוהיגע, שרעקעדיגע געדאַנקען. דאָ האָט ער פאַר איהר מורא געהאַט און דאָ האָט זי איהם געצויגען מיט איהרע פינסטע־רע סודות. איהם האָט זיך געוואָלט אריינקוקען אין אָט דעם גיהנום און זעהן, ווי מענשען מיט בלוט און פלייש ליידען דאָרטען יסורים. גרויס

רחמנות האָט ער געהאַט אויף די, וועלכע זיצען פאַרשפּאַרט הינטער די גראַטעס אין אַ פאַרפּעסטעטען חדר, פול מיט שרצים און רמשים, אָהן לופט און אָהן ליכט, און קענען זיך ניט פריי קערען און ריהרען. די קלאַנגען פון די אַרעסטאַנטסקע קייטען פלעגען איהם אזוי ריהרען, דאָס ער פלעגט ווערען אויסער זיך, ער פלעגט פשוט קיין אָרט זיך ניט גע־פינען. זיי פלעגען נאָגען, צופּען פאַר'ן הארצען. אין אַזוינע מינוטען האָט ער שטאַרקער געפיהלט זיין איינזאַמקייט, זיין פאַרייתום'ט לעבען.

אָט שוין אין יענע יאָהרען האָט זיך שמעון אַ נדר געטאָן, אז ווען ער וועט אי"ה אויסוואַקסען, ווערען גרויס און גאָט וועט איהם אויפריכ־טען, ער וועט האָבען חיונה, וועט ער זיך אָפּגעבען צו העלפען די אומגליק־ליכע מענשען, וועלכע שמאַכטען אין אָסטראָג און שטעהען אויס אַזעל־כע געברענטע צרות פון די סאָטסקים און די אַנדערע שומרים.

גלייך נאָך זיין חתונה, ווען ער איז געוואָרען אַ בעל-מלאכה פאַר זיך, האָט ער זיין נדר אָנגעפאַנגען מקיים צו זיין.

די מצוה פון פדיון שבויים איז ביי איהם געווען די גרעסטע מצוה און ער האָט איהר אָפּגעגעבען זיין גאַנצעס לעבען.

אין די געוועהנליכע טעג פלעגט שמעון ניט האָבען פיעל וואָס צו טאָן ביי דער טורמע. אָפּגע'משפּט'ע פלעגען אין איהר ניט זיצען. זי איז געווען בלויז אַ סטאַנציע, וואוהין מען פלעגט ברענגען צופיהרען אַרעס־טאַנטען אויף אַ פּאָר טעג, ביז וואַנען דער קאַראַאול פלעגט זיך אויס־רוהען אָדער אין גאַנצען בייטען. אין אַזאַ לייזיגער צייט פלעגט ער זיצען ביי זיך אין וואַרשטאַט און אַרבייטען פון פריה ביז נאַכט און אונטערזינגען אומעטיגע, ימים-נוראים'דיגע ניגונים. אַ ליעבלינגס-גע־זאַנג איז ביי איהם געווען דער ניגון פון „מן המצר“.

אַ גרויסער טרוד איז שמעון דער שוסטער געוואָרען, בעת דער עטאַפּ פלעגט אָנקומען. אין זיין וואַרשטאַט פלעגט ער דעמאָלט ניט אַריינשמע־קען. אַ גאַנצען טאָג, אַן אַנדערם מאָל אויך ביינאַכט, פלעגט ער אַרום־פּאַדענען אַרום דער טורמע און זוכען אַ געלעגענהייט זיך צו זעהן מיט „יאַנען“, איהם געבען עפּעס אין האַנט אָדער אין מויל אַריין, כדי ער זאָל קענען אַ שמועס טאָן מיט די געפאַנגענע.

דעם עטאַפּ פלעגט מען געוועהנליך ברענגען צו פיהרען ענטוועדער אין מיטען דער נאַכט, ווען אַלע זיינען נאָך געשמאַק גשלאָפען, אָדער באַגינען, ווען די קראָמען זיינען נאָך געוועז פאַרמאַכט. אָבער שמעון דער שוסטער פלעגט שוין שטעהן אויפ'ן וואַך און האָט קיינמאָל ניט פאַרפעהלט צו באַגעגענען דעם עטאַפּ. עס האָט געמעגט זיין פינסטער, חושך, עס האָט געמעגט רעגענען, דונערען, בליצען, עס האָט געמעגט ברענען דער פראָסט און שטורמען דער ווינט — שמעון דער שוסטער האָט זיין אַרבייט געטאָן. און געטאָן האָט ער דאָס מיט פאַרגעניגען, מיט אַן אינערליכער פרייד. ער האָט דעמאָלט ביי זיך געפיהלט, אַז ער איז ניט עלענד, ניט אַרויסגעוואָרפען, אַז ער איז ניט איבריג אויף גאָט'ס ערד.

האָט מען געזעהן, אַז שמעון דער שוסטער לופיט אָנגעטאָן אין דער שבת'דיגער קאַפּאָטע איבער'ן מאַרק-פּלאַץ צו דעם אוטשאַסטאָק צו, האָט מען שוין געוואוסט, אַז אַ נייער עטאַפּ איז אָנגעקומען און אַז מען מוז זעהן וואָס צו טאָן און צו העלפען די אין קייטען געשמידטע מענ־שען, וועלכע שמאַכטען אין דער תפיסה.

שמעון דער שוסטער איז דעמאָלט געוואָרען די וויכטיגסטע פּאַרשוין אין שטעדטעל. ער פלעגט דעמאָלט פּלוצלינג אויסוואַקסען גרויס, ריזיג גרויס, העכער און שטאַרקער פון אַלעמען, פון אַלעמען — אפילו פון רב, און פון רבי נאָט'לען, וועלכער פלעגט אָפּריכטען חצות און זיצען יום ולילה אין טלית און תפילין און לערנען. יעטווידער האָט זיך בשעת מעשה געפיהלט, אַז שמעון דער שוסטער איז איצט וויכטיגער, נוצליכער און העכער, און מען איז איהם שטאַרק מקנא געוועז, וואָס אויף זיין חלק פאַלט אוים אַזאַ גרויסע זאַך ווי פּדיון שבויים.

מעהר ווי אַלע טאָג פלעגט שמעון דער שוסטער זיין פאַרנומען מיט'ן עטאַפּ פרייטאַג און שבת.

פרייטאַג פלעגט ביי שמעון'ען אין שטוב זיין אַ גאַנצער יריד. זיין ווייב, יאַכע, פלעגט זיין פאַרסאַרוועדט אַזוי ווי ערב אַ חתונה. זי האָט געקאָכט פיש פאַר די אַרעסטאַנטען. אייניגע ווייבער פון שטעדטעל פלעגען איהר קומען העלפען און די אַרבייט איז געטאָן געוואָרען מיט

גרויס אימפעט, אָבער מיט גרויס פּאָרזיכט, די פיש זאָל ניט צו-ברענען און די איינגעשפּאַרטע זאָלען חלילה ניט האָבען אַ פאַרשטערטען שבת. שמעון גופא איז געווען פאַרנומען אין „שטאָדט". ער האָט געקליבען חלה פאַר'ן אסטראָג.

מיט אַ גרויסען טשיכעל איבער'ן פּלייצע איז שמעון געגאַנגען פון הויז צו הויז און געקליבען קוילעטשעס. אַלע האָבען געגעבען מיט'ן גוטען ווילען. קיינער האָט ניט אָפּגעזאָגט. און געגעבען האָבען זיי די בעסטע, די שענסטע. אַ רויהע, אַ ניט-דערבאַקענע אָדער אַ צוגעברענטע חלה האָט מען געלאָזען פאַר זיך און פאַר די קינדער. אַ חוץ דעם טשיכעל אויף דער פּלייצע האָט שמעון געהאַלטען אין האַנט אַ גרויסען קאַראַפין מיט קידוש-וויין. די חזקה צו געבען וויין אויף קידוש און הבדלה אין תפיסה האָט געהאַט מאַטעל דער ווייַנער, וועלכער וואָלט די מצוה ניט אָפּגעגעבען פאַר קיין זאַך אין דער וועלט.

ניט אַלע מאָל פלעגט עס אָפּגעהן אַזוי גלאַט.

גאַנץ אָפט פלעגט דער פּריסטאַוו, אַ רשע, אַ ימח-שמו'ניק, וועלען אָפּשיקען דעם עטאַפּ דוקא ערב שבת.

אין דער גאַנצער שטעדטעל פלעגט דעמאָלט ווערען אַן אמת'ע בהלה. אַלע און אַלעם זיינען געגאַנגען כאַדאָראַם. דער שטעדטעלשע האַרץ האָט אָנגעפאַנגען האַסטיגער צו קלאַפּען. שמעון דער שוסטער איז אַרומגעלאָפען ווי אַ צומישטער, און האָט פאַר זיך אונטערגעזיפצט:

— ס'טייטש, שבת אויפ'ן וועג, צווישען גוים... אָהן קידוש, אָהן וויין, אָהן חלה און פיש, מיט פאַרשימעלטע, פאַרדאַרטע ברויט און וואַסער, ווי קען מען דאָס, ווי טאָר מען דאָס דערלאָזען?

ער איז געלאָפען צום רב, צו די בעלי-בתים, צום טשלען, האָט זיך געבעטען מיט גוטען, מיט בייזען, האָט געוואָלדעוועט, האָט געסטראַשעט, אַז ער וועט מעכב די קריאה זיין.

— איהר וועט זעהן, — האָט ער האַלב געשריען, האַלב געברומט מיט אַ ווייַנענדיגען פאַרצווייפעלטען טאָן, — איהר וועט זעהן, כ'וועל טאָן מי יודע וואָס... איך וועל מאָרגען ניט לאָזען לייענען, איכ'ל ניט לאָזען אויסנעהמען... וואָס מיינט איהר דאָ? וואָס?...

שמעון׳ס התראות האָבען געהאָלפען. דער טשלען האָט סוף כל סוף געמוזט לאָזען אַלע געשעפטען, איז געלאָפען צום פּריסטאַוו און האָט קוים מיט צרות גע׳פּועל׳ט, ער זאָל די גזירה מבטל זיין און אָפּוואַרטען מיט׳ן עטאַפּ ביז נאָך שבת. דאָס האָט, פאַרשטעהט זיך, דער שטעדטעל געקאָסט אַ היבשע מטבע.

אָבער ווער האָט דעמאָלט געקוקט אויף געלט, אַבי די אַרעסטאַנטען זיינען ניצול געוואָרען פון חלול־שבת.

שבת איז שמעון דער שוסטער אויפ־געשטאַנען זעהר פריה, האָט אָפּגעדאַווענט דעם ערשטען מנין און צוזאַמען מיט נאָך אַ פּאָר בעלי־מלאכות, וועלכע האָבען געהאַלטען פאַר אַ גרויסע מצוה איהם אויסצו־העלפען, האָט ער אָנגעפאַנגען צו טראָגען די זעק מיט חלות און די פּאָלומישקעס מיט פיש אין טורמע אריין.

אויב אין טורמע גופא האָט מען דורך אַ קאַפּריז פון אוריאַדניק ניט געקענט אריין, פלעגט מען יעדען חלק אריינגעבען דורכ׳ן פענסטערל מיט די גראַטעס.

ארום דער טורמע איז געשטאַנען אַ גרויסער געזעמעל, וואָס האָט געקוקט מיט גרוים רחמנות אויף די אומבאַקאַנטע אומגליקליכע מענ־שען, וועלכע זיינען אָפּגעטיילט פון דער גרויסער ליכטיגער פרייער וועלט, פון זייערע טאַטעס און מאַמעס, פון זייערע ווייבער און קינדער דורך אַ גרויען, קאַלטען מויער און אייזערנע שטאַנגען.

דריי אַ זייגער בייטאָג, ווען דער גאַנצער עולם איז שוין געווען נאָכ׳ן שלאָף און האָט זיך געקליבען אין בית־המדרש אריין צו מנחה, איז נאָך ביי שמעון דעם שוסטער געווען פאַר ברכה. די קיטקעס זיינען נאָך געלעגען ניט אָנגעפאַנגען אונטער׳ן חלה־דעקעל און דער טשאָלענט איז נאָך געשטאַנען אין אויווען.

שמעון דער שוסטער איז געווען פאַרטאָן אין דער מצוה פדיון שבויים און האָט ניט געפיהלט קיין הונגער.

דער ליטווישער למדן

דער אידישער למדן פון דער ליטווישער שטעדטעל איז ניט געווען קיינפאנאטיקער. אויף די דינים פון שולחן ערוך, וועלכע לערנען ווי צו דאווענען, ווי מען דארף אבגיסען נעגעל־וואסער, ווי מען זאל זיך טובל זיין א. א. וו., איז דער ליטווישער למדן ניט געווען קיין מקפיד. ער איז איבערהויפט ניט געווען קיין גרויסער „אדוק" אין די מפרשים, וועלכע פערברייטען זיך ווי מען זאל דיענען גאט.

פון די חסידים האבען די ליטווישע לומדים חוזק געמאכט אויף יעדען טריט און שריט. דער גרונד־געדאנק פון חסידות, אז מען דארף דיענען גאט ברננה, מיט געזאנג, מיט פרייד, איז דעם ליטווישען למדן אויסגעקומען לעכערליך. די אלע רקודים מיט די דביקות און העויות האט ער געהאלטען פאר משוגעת'ן, פאר א מין געטצענדיענסט, וואס פערדיענט ניט קיין אנדער זאך ווי לצנות.

— לשמחה זו מה זה עושה? וואס פאסען זיך אין מיטען דערינען די טענץ, די משוגעת'ן מיט די הענד און די אויגען גלאצענים? — האט זיך דער ליטווישער למדן געפרעגט, — וואס איז גאט א געז, אז מען דארף פאר איהם אזוי שפרינגען?

די חסידישע רביים האבען די ליטווישע לומדים פיינט געהאט תכלית שנאה און די „גוטע אידען" האבען זיי געהאלטען אדער פאר מטורפים אדער פאר שווינדלער, וואס נוצען אויס די אונוויסענהייט, די נארישקייט און אבערגלויבעריי פון פראסטען המון.

דער ליטווישער למדן איז בטבע געווען א ניכטערער מענש מיט א

שכל'דיגען קאפּ און האט איבער יעדע זאך אפריהער גוט געקלעהרט, אויב ער זאל עס טהאן אדער ניט.

פאר א מענש מיט א קאפּ, וואס האט א חריפות'ן מוח, האט ער גע־האט מעהר דרך ארץ ווי פאר א צדיק תמים, וואס געהט אלע ווײלע אין מקוה און מיינט, אז ער איז א גאנצער שמעלקע ביים רבונו של עולם.

פון חושן משפט האט ער מעהר הנאה געהאט ווי פון יורה דעה און דעם שולחן ערוך. פון די דיני ממונות האט ער מעהר געהאלטען ווי פון איסר והיתר. פון בעל שם טוב און דעם מהרי"ל פלעגט ער ווייניג וואס נתפעל ווערען, דערפאר פלעגט ער לעקען די פינגער פון קצות החושן, פון אורים ותומים, פון שיטה מקובצת און פון אלע אנדערע מפרשים, וואו עם פאדערט זיך קאפּ, שכל און חריפות.

פאר דעם ליטווישען למדן איז ניט געווען וויכטיג צו וויסען דעם עצם דין, דעם דין אן און פאר זיך; מיט פארטיגע דינים, מיט הלכות פסוקות האט ער זיך איבערהויפט ווייניג וואס געקימערט. וויכטיג איז פאר איהם געווען דער פלפול, די שקליא וטריא, די אלע סברות און געגען סברות, וועלכע פיהרען צום דין.

מיר האבען היינט א שכל'דיגע סוגיא און מען דארף צולעגען דעם קאפּ — פלעגט מיט גרוים הנאה דער ראש ישיבה מודיע זיין פאר'ן שעור, וואו ס'האט זיך געהאנדעלט וועגען א ברי ושמא, וועגען חזקה, וועגען ספיק ספיקא און נאך אזעלכע טיעף שכל'דיגע ענינים.

דער ליטוואק האט האלד קאפּ איבונגען, גייסטיגע גימנאסטיק, ער גלויבט ניט אויפ'ן ווארט, ער ליעבט אויסצוגעפינען אלעס מיט זיין אייגענעם שכל און דעריבער פלעגט ער אבלעבען, ווען עס פלעגט קומען א הארבער עניין, וואו מען דארף דעם קאפּ האלטען אנגעשטרענגט א היבשע פאר שעה נאכאנאנד אהן א ברעקעל הפסקה.

דאס שארפען דעם מוח גופא, אהן א פועל יוצא, איז געווען פאר'ן ליטווישען למדן וויכטיג. א חריף איז געשטאנען אויף א העכערע מדרגה ווי א בקי, פון פלפולים האט ער מעהר הנאה געהאט ווי פון אבגע'פסק'ענ־טע דינים. א ווארלער יונגערמאן איז ניט געווען יענער, וואס האט גע־וואוסט, אויף וועלכען דף דער אדער יענער מאמר געפינט זיך, נאר דער,

וואָס האָט זיך געקענט אָן עצה געבען אין אַ שווערען פּערפּלאָנטערטען ענין, וועלכער איז געווען שאַרפזיניג און האָט געקענט צופּאַסען אַ תירוץ אויף אַ האַרבע קשיא.

עס איז אָבער אַ גרויסער טעות — און אין דעם טעות זיינען אַריינ־געפאַלען די אַנהענגער פון חסידות — צו מיינען, אַז דער ליטווישער למדן איז בטבע געווען אַ קאַלטער, טרוקענער מענש, אָהן התלהבות און אָהן התפּעלות. דער ליטוואַק קען פּונקט אַזוי ווערען נתפּעל און פער־כאַפּט ווי אַ הייסער חסיד, אָבער ער ווערט ניט נתפּעל פון אַ „גוטען אידען“, נאָר פון אַ שעהנעם פּשט׳ל, פון אַ שכל׳דיגען ענין, וואו דער קאָפּ דאַרף שטאַרק אַרבייטען.

דער ליטווישער למדן האָט זיך געהאַלטען פאַר אַ גייסטיגען אַריס־טאָקראַט און האָט יעדע זאַך דורכגעזיפּט מיט׳ן שכל. סתם טהאָן וואָס אַנדערע טהוען, האָט ער גערעכענט פאַר אַ פּחיתת הכבוד און ער פלעגט זיך דעריבער פון אַ סך זאַכען אָבהאַלטען, קוים האָט ער דאָס נאָך ניט בענומען מיט׳ן שכל.

אפילו די שיחת חולין פון די ליטווישע למדנים האָט תמיד געהאַט אַ שייכות מיט׳ן שכל. דער בעסטער תענוג פאַר די למדנים איז געווען צו חשבון׳ען. די ליטוואַקעס זיינען געווען גרויסע בעלי חשבון, מאַטע־מאַטיקער. די שווערסטע שאלות פון אַלגעבראַ אָדער פון געאָמעטריא, פון חכמת המדידה און פון חכמת הנדסה, אויף דעם למדנ׳ישען לשון, פלעגען זיי טרעפען, ניט וויסענדיג די מעטאָדען, די אַרט און וויזע ווי אַזוי צו מאַכען די חשבונות מיט אַ סדר.

כמעט יעדער למדן האָט געקענט אויסווייניג דעם „צפנת פענח“, וואו גאַנץ אַלגעבראַ און גאַנץ געאָמעטריא איז געווען איבערגעגעבען אין אַ פּאָר צעהנדליג זייטען. פאַר׳ן ליטווישען למדן איז דאָס געווען גענוג. ער איז געווען אַ מבין דבר מתוך דבר און האָט נאָר בעדאַרפט האָבען די ערשטע ידיעות — די איבעריגע איז ער שוין אַליין דערגאַנגען מיט׳ן אייגענעם שכל.

שעהן איז געווען צו זעהן. ווי די אידישע יונגעליים, די מוסמכים, די צוקונפטיגע רבנים פלעגען אין די ווינטערדיגע נעכט זיך אברוהען נאכ'ן בלאט גמרא, וואו עם זיינען דורכגעקנאטען געווארען די דינסטע סברות און השערות, וועלכע האבען געהאלטען דעם מוח אנגעשטרענגט א רעכט ביסעל צייט.

ארום דעם לאנגען און שמאלען טיש, וואו מען זאגט דעם שעור, האבען זיך אלע אזוי בהרחבה'דיג אויסגעזעצט. די היטלען זיינען געווען ארויפגעהויבען אויפ'ן קאפ אזוי, אז די הויכע שטערענס, איבער וועלכע עס זיינען געפאלען די טשובעס פערדרעהטע האר, זיינען געווען אינ־גאנצען אפען. די פנים'ער האבען געגלאנצט, אויף זיי איז געפאלען דער שיין פון די בליץ־לאמפען, וועלכע זיינען געשטאנען אויפ'ן טיש.

אויף דער אפענער גמרא איז געלעגען א פעקעל טאבאק און פא־פיראס פאפיר, יעדערער האט אזוי מיט ישוב הדעת, אהן איילעניש, זעהר געשיקט געדרעהט די טאבאק און פאפיר ביז וואנעט עס איז ארוים־געקומען א שעהנע „באנקרוטקע".

דער געשפרעך איז געווען וועגען דברים חצונים, וועגען זייטיגע ענינים, וועלכע האבען ניט צו טהאן מיט די הארבע סוגיא'ס, איבער וועלכע מען האט א גאנצען טאג געבראכען דעם קאפ. מען האט ג. שמועסט וועגען חכמת החשבון. מען האט זיך געשטעלט איינע די אנדע־רע שאלות פון חכמת הנדסה און פון חכמת מדירה. די אויגען פלעגען א בליץ טהאן ביי דעמיעניגען, וועלכער האט געפונען א פותר אויף א שאלה. וואס מען האט איהם געשטעלט.

מען פלעגט אויך שמועסען און וכוח'ען וועגען די מאמרים פון „המליץ" און „הצפירה", וועגען די „מאמרי חכמה" פון חיים זעליג סלאנימסקי, וועגען „הרכבה והפרדה" און „המנוחה והתנועה" פון צבי הירש ראבינאוויץ, פון וועלכע מען האט שטארק הנאה געהאט, אבער מעהר ווי אלץ האט מען האלד געהאט צו חשבון'עז, ווייל אין די שאלות פון חכמת החשבון איז געלעגען שכל, חריפות און א ליטווישער למדן האט ליעב געהאט שכל'דיגע שיחת חולין...

אויסען בית המדרש האָבען די לומדישע יונגעלייט ליעב געהאַט צו „רוהען" ביים שאַך שפּיעל.

די קנאים, די פאַנאַטיקער פלעגען אפילו זיין זעהר אונצופריעדען דערמיט, ווייל זיי האָבען געזאָגט, אז „קוביא" הייסט ניט נאָר קאַרטען, נאָר אפילו שאַך און אז דער מאמר: המשחק בקוביא פסול לעדות, פאַלט אויך אויף דעם, ווער עס בטל'ט זיין צייט אין שאַך־שפּיעל, אָבער די גוטע יונגעלייט האָבען זיך דערמיט ניט גערעכענט און פלעגען א חול המועד אבענד, א חנוכה אָבענד און אין דעם אבענד פון נט"ל פערברייגגען די גאַנצע צייט ביים שאַך־ברעט, וואָס האָט געפאָדערט אביסעל שכל...

שמחות און אבילות.

פסח.

אידען פייערן זייער פרייהייט.

געדריקט און פערשקלאפט זיינען אמאל אונזערע עלטערן געווען. איבער פיער הונדערט יאהר האבען זיי געזיפצט און געקרעכצט אונטער'ן יאך פון פרעה מלך מצרים, וועלכער האט זיי מיט די שרעקליכסטע און גרויזאמסטע מיטלען געפייניגט, זיי זיינען דערנאך געווארען פריי — אזא פאסירונג איז וויכטיג דאס אידישע קינדער זאלען איהר שטעלען אן אייביגען דענקמאל און איהר פייערן יעדעס יאהר.

אויב א יום טוב איז ניט אנדערש, ווי אן אנדיינקען פון די גרויסע וויכטיגע מאמענטען, וואס א פאלק לעבט איבער אין זיין היס־טארישער ענטוויקלונג, איז פסח ד ע ר ו ו י כ ט י ג ס ט ע ר יום־טוב, ווייל דאס בעפרייען זיך פון קנעכטשאפט איז דער ג ר ע ס ט ע ר מאמענט, סיי אין לעבען פון יחיד, סיי אין לעבען פון כלל.

דעספאטיש האט געהערשט דער טיראן פרעה איבער'ן פאלק ישראל! צו קנעטען ליים און ברענגען ציגעל האט ער געצוואונגען זיינע אונטערגעיאכטע. ריזיגע פיראמידען האט ער פון דער ניט בעצאהל־טער פראצע אויפגעשטעלט, וואנעס פון קינדערבלוט האט ער זיך ער־לויבט און — וואס עס איז געווען נאך שרעקליכער — אט די אלע גרוי־זאמקייטען האבען שיעור ניט דערשטיקט די בענקשאפט נאך פרייהייט, האבען שיעור ניט אויסגעווארצעלט דאס שטרעבען אויסגעלייזט צו ווערען.

שרעקליך איז די קנעכטשאפט, אבער נאך שרעקליכער איז, ווען דער קנעכט האט אויפגעהערט צו פיהלען, ווען אין איהם איז אבגעשטארבען דער פערלאנג בעפרייט צו ווערען.

ניט דער איז א שקלאף, וועמען מען צווינגט צו ארבייטען, נור י ע־נ ע ר, וועלכער לאזט זיך צווינגען און פראטעסטירט ניט קעגען דעם שקלאפען טרייבער. ניט שווערע ארבייט מאכט דעם מענשען פאר א קנעכט, נור דאס מקבל באהבה זיין, דאס שווייגען אויף יענעמס הערשען. כל זמן דער געפיהל פון פרייהייט לעבט נאך, כל זמן עס איז נאך ניט אבגעשטארבען דאס שטרעבען צו זעלבסטשטענדיגקייט, קען דער גרעסטער דעספאט זיך ניט בעריהמען, אז ער האט דעם מענשען געמאכט פאר א שקלאף. שקלאפישע געפיהלען מאכען דעם מענשען פאר א קנעכט, אבער ניט דער בייטש פון טרייבער.

צום גליק זיינען די קנעכטישע געפיהלען און שקלאפישע נשמות געווען ווייניג צווישען די, וועלכע האבען געטהון די עבודת פרך. נור א גאנץ קליינע צאהל דתן ואבירם'ס זיינען געווען, וועלכע האבען זיך בעגנו־געגנט מיט'ן „סיר הבשר", וואס די עגיפטישע שקלאפען הערן האבען פאר זיי געקאכט. דאס רוב פון דעמאלדיגען דור האט נאך געלעבט מיט דער האפנונג בעפרייט צו ווערען און איז ניט געבליבען טויב צו די ווערטער פון משה בן עמרם. דער רוף צו א נייעם לאנד, וואו יעדערער וועט זיין א פרייער בירגער, האט די געצוואונגענע שקלאפען בעגייסטערט, עס האבען ערוואכט די בעהאלטענע שטרעבונגען, וועלכע האבען געשלומערט אין די הערצער פון די ליים־קנעכטער און שטרוי־קלייבער און גלייך נור ווי די צייט איז געקומען, האבען זיי מיט אן אויפגעהויבענעם קאפ פער־לאזען דאס שקלאפען לאנד.

פסח איז ניט נור דער יום טוב פון יציאת מצרים, וואו פרעה האט אונזערע עלטערן פערשקלאפט. אין פערלויף פון אונזער געשיכטע האבען מיר געהאט ניט ווייניג פרעה'ס איבער אונז. ניט ווייניג דעספאטען האבען זיך געבאדען אין אונזער בלוט, ניט ווייניג בעלנים זיינען געווען טמא צו מאכען אונזער נשמה. בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, יעדען דור וויל מען פון אונז מאכען אן ענד, און דאך מאכען מיר צוליב דעם קיין יומים טובים ניט.

פסח איז אויך דער יום טוב פון דער אידישער נאציאנאלער געבורט, פסח צייט איז די אידישע נאציאן געבוירען געווארען.

ציגיינער זיינען די אידען געווען אין די ערשטע צייטען, ווען זיי האבען זיך בעוויזען אין דער וועלטגעשיכטע. אין צוואָרפענע שטאמען און גרופען האבען זיי געלעבט. אלס פאסטוכער האבען זיי געוואנדערט מיט זייערע סטאַדעס פון איין אָרט צום צווייטען אין די בערגיגע אַריענ־טאַלישע לענדער. ווי ביי אלע נאמאדען, נאטור־פעלקער האט אויך די אידען געפעהלט דאס בעוואוסטזיין, דאס „נאַציאָנאלע איך" וואָס פעראיי־ניגט און שמעלצט צוזאמען אלע אינדיווידואמען אין איין איינהייט־ליכע גאנצע.

ביים פערלאָזען מצרים זיינען די אידען מיט אמאל אויס־געוואקסען אין א שטארק און מעכטיג פאָלק, דאס נאציאָנאלעס בעוואוסט־זיין האט אלעמען בעהערשט. דער אידישער בעפרייטער שקלאף איז מיט אמאל געוואָרען א נסלגויים, דער וועגווייזער פון פעלקער, ער האט זיך אויף אדלער־פליגלען דערהויבען איבער אלע געצענדינער, ער איז בע־גייסטערט געוואָרען מיט גרויסע אידעאלען, ער איז געגאנגען ווייזען דער גאנצער וועלט דעם אמת'ן זינן פון גוטס און שלעכטס, פון לעבען און טויט. אט אזא גרויסע צייט, די געבורטסצייט פון דער נאציאָן ווערט פסח געפייערט.

דיטוויזענדע יאָהרען, וואָס זיינען פערלאָפען זייט יציאת מצרים, קע־נען די גרויסע צייט ניט אבמעקען פון זכרון. פערקעהרט, וואָס מעהר מען לעבט, אלס טייערער איז דער געבורטסטאג. יעדעס יאָהר שרייבט צו א נייע בלאט אין דעם ספר החיים פון אידישען פאָלק. יעדעס יאָהר פער־גרעסערט דעם וואונדער פון דער אידישער עקזיסטענץ, און די אידען פון דער גהעטא, וואָס קענען טיפער בעגרייפען די בעדייטונג פון דער אידי־שער בעפרייאונג, מאכען פסח פאר דעם גרעסטען יום טוב, וואו דער ווי־דער־קול פון יציאת מצרים לאָזט זיך הערען אין יעדער הויז.

און גרויס, מאיעסטעטיש גרויס, פיהלט זיך ישראל סבא, ווען ער פיי־ערט זיין געבורטסטאג אין די אידישע שטעדטליך פון זאמוט און ליטא!

* * *

די פסח׳דיגע שטימונג האט אנגעפאנגען צו בעהערשען די אידישע הויז גלייך נאכ׳ן חמץ פערברענען. גלייך ווי דער חמץ איז ארויסגעפטרט געווארען, איז אין שטוב געווארען ליכטיגער און גערוימער. די אויסגעוואשענע, אויסגעפלעטע קליידער, אויף וועלכע עס האט קיין שטויבעלע ניט געטארט זיין, האבען די אידישע פרויען צוגעגעבען א מאדנעם חן. אויף די מאנספארשוינען, וועלכע זיינען קיינמאל ניט קיין גרויסע מקפידים אין הלכות „קליידען זיך", האבען זיך ערב פסח אנגעטהון אין האלב יום־טוב׳דיגע עכט ריינע בגדים. בעזונדערס קענטיג איז געווען דער ראק פון בערע דעם מצות־טרעגער. בערע מצות טרעגער האט די גאנצע פיער וואכען פון פורים אן געטראגען די קערב מצות צו די באלעבאסטעס אויף דעם שבת׳דיגען מלבוש. ערב פסח האט ער זיך איבערגעטהון אין א ספעציעלען רויטען קאליקע ראק, וואס איז געווען בעוואוסט אין שטעדטל אלס „בערעס שמורה ראק".

ערב פסח פלעגט דער רב אויסשיקען צו די באלעבאטים דורך בערען די חלקים שמורה און בערע צוליב דעם געמוזט אנטהון א ספעציעלען כשר׳ן מלבוש, וואס איז געווען בעריהמט אין דער גאנצער שטאדט.

שטארק צוגעפאסט צו בערעס פיגור איז דער שמורה־ראק ניט געווען. בערע איז געווען א מאגערער מיט אן אויסגעהויבענע פלייצע, וואס האט אויסגעזעהן אזוי ווי א הויקער. אזא פלייצע איז פאר בערען געווען ווי געוואונשען. ער פלעגט דארטען גאנץ בעקוועם ארויפשטעלען די גרויסע געפלאכטענע קארב מצות און זי בלויז אונטערשפארען מיט איין האנד.

דער שמורה ראק איז געווען אויסגעשניטען פון איין שטיק און האט גיכער אויסגעזעהן ווי א ווייבערשע ספאדניצע איידער ווי א מענערשער בגד.

— עס האט אן אויסזעהן ווי בערעס שמורה־ראק, פלעגט מען אריינווארפען זרח דעם שניידער א שטאך־ווארט, אויב עס איז ניט געלעגען גוט דער ראק, וואס ער האט אויפגענייהט.

בערע אליין האט קיין גרוים עגמת נפש, משמעות, ניט געהאט, וואס זיין פסח׳דיגער מלבוש איז ניט אזוי אי אי אי, נאך דער מארע.

— נארעלע, עס איז דאך פאר שמורה, פלעגט בערע ענטפערן זיין איינאיינציגע שעהנע טאכטער, וואס האט זיך בעקלאגט, אז איהר פלאמט די אויגען פון טאטען׳ס ראק.

— עס איז דאך ניט קיין געוועהנליכער בגד, עס איז דאך פאר שמורה, פערשטעהסט, ער מוז זיין כשר און מען דארף איהם וואשען. א קליין שטויבעלע מעהל, גרויס ווי א טראפען זענעפט אויפ׳ן ראק און די שמורה — זאל גאט שומר ומציל זיין — קען חלילה ווערען מיט א חשש— פלעגט בערע אויסטייטשען די וויכטיגקייט פון שמורה, אזוי ווי דאס וואלט געהאט א שייכות צו איהרע טענות, און אזוי ווי דאס וואלט געווען אן ענטפער, פאר וואס דער שמורה־ראק ליגט אויף איהם אזוי ווי א זאק.

שטארק פערטהון איז ערב פסח געווען רבי וועלוויל אברהם׳ס.

רבי וועלוויל האט געהאט א חזקה אויסצוטיילען אומזיסט פאר די גאנצע שטעדטל חרוסת. רבי וועלוויל׳ס חרוסת האט געהאט א שם. ער פלעגט די חרוסת צוריכטען מיט ניס, מיט וויין און פערשידענע מינים בשמים, אז זי האט געהאט א טעם גן־עדן.

רבי וועלוויל פלעגט צו חרוסת־מאכען קיינעם ניט צו לאזען. דאס האט ער אליין געמוזט טהון פון אנפאנג ביז ענד. אפילו אויסטהיילען די חרוסת האט ער אויך געמוזט איינער אליין. ער האט שוין געוואוסט יע־דענם הויזגעזינד און האט איינגעטיילט יעדער פאמיליע דעם פאסיגען חלק.

— רבי וועלוויל, מיר האבען אויף פסח א גאסט, דער חתן איז גע־קומען, פערגעסט דאס ניט — פלעגט א דינסט־מיידעל דערמאנען רבי וועלוויל׳ען, ווען זי האט איהם דערלאנגט דעם בעכערל אויף חרוסת.

— וואס בין איך א גר אין שטאדט, פלעגט רבי וועלוויל ענטפערן מיט א מין ברוגז — וואס? איך ווייס ניט, אז ביי אייך איז געקומען דער חתן? האב קיין מורא ניט, וועסט שוין געפינען א חלק פאר׳ן חתן אויך!

דער אמת׳ר פסח האט זיך ערשט אנגעפאנגען ביינאכט, ווען מען האט זיך געזעצט צום סדר.

מיט דעם שטאָלץ פון א מלך זיצט זיך דער איד אויף דער הסבה בעט, מיט זיין אשת חיל, וואָס איז מיט אמאָל געוואָרען א מלכה, ביים זייט, ארומגערינגעלט מיט זיינע קינדער — די בני מלך, די פרינצען און פערצעהלט די וואונדער, די נסים ונפלאות, וואָס עס האָט פאסירט מיט אונזערע עלטערן, ווען זיי האָבען זיך בעפרייט פון שקלאַפישען יאָך.

דער מיזשיניקל פרעגט „מה נשתנה" און דער טאַטע מיט די עלטערע קינדער ענטפערן איהם מיט א מערקווירדיג שעהנער שפאַנענדער גע־שיכטע, וואו עס שטעהט געשריבען פון אָנפאנג ביז ענד, ווי אזוי די עלטערן זיינען געוואָרען פערשקלאַפט, ווי אזוי פרעה האָט זיי געפיי־ניגט, ווי אזוי דער גרעסטער פרייהייטס־קעמפפער משה רבינו האָט גע־וועקט די פרייהייטס־געפיהלען און ווי אזוי איהם האָט זיך איינגעגעבען ענדליך צו שלאָגען פרעה׳ן און ארויספיהרען די אידען פריי פון שקלאַ־פען־לאנד.

פסח צום סדר! ווי ליכטיג, ווי שעהן עס איז ביי יעדען אידען אין שטוב! דער ארעמסטער פון די אָרעמע מוז מאכען א סדר מיט מצות און פיער כסות וויין. די גאנצע זויערקייט פון לעבען איז פערשוואונדען צו־זאמען מיט דעם חמץ. די געדריקטע גלות שטימונג האָט מען פון זיך ארויסגעטריבען, פונקט אזוי ווי מען האָט אבגעטרייסעלט דעם שטויב און אויסגערייניגט דעם שימעל, וואָס האָט זיך פאר א גאנצען יאָהר אָנגעקליבען. די גרויסע אידישע נשמה יתירה פון די בני חורין, די פרייע נאַציאָנאַלע נשמה פיהלט זיך אין אלע ווינקעלעך פון שטוב, די שכינה אליין איז געקומען צו בעזוך צום סדר, כדי צו הערען די הגדה....

ניט לייכט קומט אָן דער אידישער פרוי ארייצוברייגען דעם פסח אין הויז. גאנצע פיער וואָכען נאָכאנאַנד דארף זי שייערן, סקראָבען, וואַ־שען און פלעטען. אין הויז איז א גאנצער יריד. א געפילדער, א ליארעם, א טומעל. איינער וויים ניט פון צווייטען. אלעם איז פערטהון און פער־ארבייט. דער פסח איז אבער ווערט מען זאָל אויף איהם אזוי פיעל האָרעווען. אזעלכע פייערליכע גרויסע מאָמענטען, ווי דער איד לעבט איבער פסח צום סדר, זיינען ווערטה א סך מעהר ווי די ערב פסח׳דיגע

ארבייט. ווען נאָך האָט דער איד אזוי פיעל שעהנע עראינערונגען פון'ם עבר און וואו נאָך קען ער זיך דערוואַרעמען מיט אזוי פיעל זיסע האָפֿע־נונגען אויף שפּעטער, ווי פּסח צום סדר!

דער פרייער איד, וועלכער איז ניט קיין ארוק אָן פיעל מצוות, וועט פּסח אָבהיטען מיט אלע קליפּערלעך. אויב ניט פון זיינט וועגען, טאָ לכל הפחות פון די קינדערס וועגען.

פּסח איז ניט קיין רעליגיעזער יום טוב, נור א נאַציאָנאַלער. ער פּלאַנצט אריין מעהר אידישקייט, מעהר נאַציאָנאַלען גייסט, ווי אלע טעג פון יאָהר. א מערקווירדיג שעהן ליכט איז פּסח אויסגעגאָסען אין די אי־דישע הייזער. דער טאַטע, די מאַמע, די קינדערלעך — אלע שטראַהלען און לייכטען פון פרייד. די מאַמע האָט לכבוד פּסח אָנגעטהון איהר טייערסטע צירונג און האָט אויפ'ן טיש אויסגעשטעלט דאָס גאַנצע בי־סעל גאָלד און זילבער, וואָס זי האַלט בחדרי חדרים אויף דרשה געשאַנק פאַר איהרע קינדער, ווען זי וועט אם ירצה השם זוכה זיין צו פיהרען זיי אונטער דער חופּה. פּסח ברענען די ליכט עפּעס העלער. ניט נור די הויז איז גע'כשר'ט, ניט נור די כלים זיינען גע'כשר'ט, נור דער איד גופא איז עפּעס אויסגעוואַשען און גע'כשר'ט געוואָרען לכבוד פּסח. קיין וואונדער איז נימ, מען וואַרט אויף א גרויי־סען גאַסט. אליהו הנביא דאַרף קומען...

פון עסען האָט מען פּסח ווייניג הנאה. די עלטערע מענשען, די זיידעס און די באָבעס ווערען ארויסגעריסען איידער זיי צוקייען די האַר־טע טרוקענע מצה־שמורה און דעם כזיית מרור. אבער וואָס פאַר א בע־טרעף האָט דאָס עסען אום פּסח. ווי איינאיינציג מוטנער טראָפּענדל אין א פליסענדען קלאָהרען טייך איז די ביסעל ביטערנים אין דעם גאַנצען ים פון תענוג, וואו דער איד באָד זיך אום פּסח.

ווי געמיטהליך דער טאַטע מיט די קינדער זאָגען די הגדה, ווי שעהן זיי זינגען שירה! עפּעס דוכט זיך, אז דער אידישער פּסח ברייגנט מיט זיך דעם גאַנצען פריהלינג, ווען ניט פּסח וואָלט תמיד זיין ווינטער, קאַלט... די גאַנצע נאַטור האָט זיך לכבוד פּסח בענייט, זי האָט בעדעקט די ערד מיט דער שעהנער גרינער קאָלדרע, אונטער וועלכע עס ליגען

איינגעטוליעט מילי מיליאנען נייע לעבענס. גאנצע שטראָמען פון בשמים ריחות טראָגנען זיך פון די פעלדער און די וועלדער און רייסען זיך אריין אין די אידישע ריינע, כשר׳ע הייזער. אפילו דער הימעל, וואס איז א גאנצען ווינטער אזוי אין כעס, אנגעבלאָזען, פערכמארעט, האָט זיך אויסגעקלעהרט צום סדר און וויזט זיין טיעף בלויען קאָליער. עס איז דאך עפּעס אליל שמורים! דער שיין פון דער לבנה גופא מוז בעלייכטען דעם וועג פון די יוצאי מצרים...

* * *

אין מאנכע צייטען, איבערהויפּט די לעצטע פּאַר־צעהנדליג יאהר, איז פּסח, דער חג האביב, וועלכער האט געדיענט פאר׳ן אידען אלס א קוואל פון חיות, פערוואנדעלט געוואָרען אין א שרעקענס־צייט, וואס האט אנגעפילט די אידישע הייזער מיט מורא און פּחד.

דער גרויסער, שעהנער, הרחבה׳דיגער אידישער בעפרייאונגס־פעסט, דער שיר השירים פון דער אידישער נאטור־פּאָעזיע, איז געוואָרען אויס־גענוצט פון פערשידענע פינסטערע, ווילדע עלעמענטען אלס א צייט פאר די שענדליכסטע בלבולים און בלוטדורשטיגסטע רדיפות.

די געבורטסצייט פון דער אידישער נאציאָן איז געוואָרען די צייט פון אידישע צרות.

דער זמן חרותינו איז געוואָרען די צייט פון אידישע גזירות.

אין דער צייט, ווען מיר קוויקען זיך מיט די פריידיגע עראינגע־רונגען, גרייטען זיך אונזערע שונאים אויף אן אנפאל.

דער יום־טוב פון אידישען פריהלינג, פון אידישע זוניגקייט, איז פערפינסטערט געוואָרען מיט אידישע שחיטות.

די צייט פון ליעבע און לעבען איז געוואָרען די צייט פון פערניכ־טונג און טויט.

אין דער צייט, ווען מען דארף זינגען שיר השירים, האט מען גע־מוזט קלאגען איכה.

די געגענוואַרט איז געוואָרען א בלוטיגער תהום צווישען אונזער פערגאנגענהייט און די צוקונפט.

דער ליל שמורים — א וואַרפאַלעם נאַכט.

אָבער ישראל סבא, וואָס פייערט שוין פיערטויזענד יאהר דעם יום־טוב פסח, וואָס טראָגט שוין אזוי פיעל דורות די הייליגע אידישע טראַדיציעס ביי זיך אין הארצען, וועט אויך ווייטער געהן זיין וועג מיט דעם אלטען וואַנדער־שטעקען ביז וואנעט די מענשהייט וועט דערלעבען דעם גרויסען פריהלינג, דעם פסח של עתיד.

שבועות.

פסח זענען אידען ארויס פון מצרים, שבועות איז געגעבען געוואָרען די תורה.

פסח איז דאָס אידישע פאָלק געבוירען געוואָרען, שבועות האָט מען איהם אנפערטרויט די גרויסע שליחות פאר דער וועלט.

פסח איז בעשאפען געוואָרען דער גוף פון דער אידישער נאַציאָן, שבועות איז אין איהר ארייגעבלאָזען געוואָרען די נשמה.

שבועות איז אָנגעצונדען געוואָרען דאָס הייליגע פייערל, וואָס האָט די אידען געלויכטען דעם וועג אין פערלויף פון טויזענדע יאָהרען.

שבועות האָט דאָס אידישע פאָלק איינגענומען דעם געטראנק פון לעבען, דעם לעבען־עליקסיר, און איז געוואָרען אונשטערבליך.

שבועות האָט מען די אידען אָנגעטהון א פאנצער, וואָס האָט זיי בע־שיצט פון די גיפטיגסטע און שעדליכסטע קוילען.

שבועות איז דאָס אידישע פאָלק אויסגעלייטערט געוואָרען אין דעם געטליכען טיגעל, פון וואנעט עס איז ארויס שטארק ווי א פעלז און אונבע־זיגבאר ווי א ריעז.

שבועות האָט משה רבינו פון בארג סיני איבערגעגעבען דעם אידי־שען פאָלק די צוויי לוחות, וואו עס זענען געווען אויסגעקריצט די עשרת הדברות — די גרויסע אלמעכטיגע אייביגע פאָהן פון אלע מענשען־קינדער פון אלע צייטען.

שבועות איז דער חג הקציר, א נאַטור יום טוב, ווען אידען האָבען אין די אלטע צייטען — דעמאָלט, ווען זיי זענען נאָך געזעסען אויף זייער

לאנד — אבגעשניטען און אנגעפאנגען צו געניסען פון דער הייאהריגער תבואה.

שבועות האט מען אנגעפאנגען הנאה צו האבען פון דער פרוכט פון דער ארבייט.

ביז שבועות האט מען געגעסען ישן, די פאר א יאהריגע ברויט. שבועות האט מתיר געמאכט חדש, האט אריינגעבראכט נייע גארבען, נייע נאהרונגסמיטעל אין לאנד.

פאר א פאלק, וואס איז אבגעריסען פון דער נאטור, איז די שניט־צייט נים אזוי וויכטיג. — א נייער גארב פון די היי־יאהריגע פעלדער איז ניט אזא גרויסע מציאה. אידען לעבען אבער ניט מיט דער געגענווארט, נור מיט דער פערגאנגענהייט און צוקונפט. ווען עס קומט שבועות טראגט זיך דער איד אריבער מיט זיינע געדאנקען אין דער אמאליגער היים, ווען ער האט אליין געאקערט, אליין געזייעט, אליין געשניטען, אליין גע־בונדען און אליין געקליבען די גארבען.

פאר א לאנד־ארבייטער איז א גרויסע שמחה, ווען ער דערזעהט די אויפגעגאנגענע תבואות, וואס ער האט אליין געזייעט און אן אמת'ר יום־טוב איז ביי איהם, ווען ער איז זוכה צו שניידען זיין פעלד און צו עסען די ברויט פון זיינע געבונדענע גארבען.

פון אלע שלוש רגלים האט דער איד מעהר הנאה פון שבועות.

סוכות דארף ער זיצען אין א קאלטע, ווינדיגע סוכה, וואו מען פער־קיהלט זיך און מען פאנגט אן צו הוסטען. פסח דארף ער קייען די מצה און עסען אזוינע מאכלים, צו וועלכע ער איז א גאנץ יאהר ניט גע־וואהנט. שבועות אבער מעג דער איד זיצען, וואו ער וויל און עסען, וואס ער וויל. אגב, קומט שבועות אויס אין דער שעהנסטער צייט פון יאהר. שבועות פייערט די נאטור גופא איהר יום טוב.

אין די ליטווישע שטעדטלעך פאלט שבועות אויס אין רעכטען פריה־לינג. די נאטור איז דעמאלט איינגעטוליעט אין איהר שעהנער פראכטפו־לער היליע, וואס איז געוועבט פון אלערליי מינים גרינסען, וועלכע זיינען מחיה אונזער געמיטה מיט דעם ריח ניחוח, מיט דעם בשמים אראמאט, וואס לאזט זיך פון זייהערן.

די מוטער־ערד, געווארעמט און געלאסצעט פון די זונען־שטראהלען, האלט אין דער צייט אָפען איהרע בריסט און זויגט אָן מיט גרויס הרחבה און צערטליכקייט די אונצייליגע מיליאָנען ברואים און ברואים׳לעך, וועל־כע געפינען זיך אין אונזער וועלטל.

די פיעלפארביגע אינזעקטען — די ליבע שלוחים פון די פלאנצען — קאָנקורירען אין זייער אויסזעהן מיט די דופטיגע, אלערליי קאָלירענ־דיגע בלומען, וועלכע האָבען זיך אָנגעטהון אין זייערע שעהנסטע חתונה־קליידער, אום געפעלען צו זיין אָט טאקי דיעזע שדכנים, וועלכע טראָגען איבער די זאמען פון ליבע, פון נייע לעבענס.

אלץ איז אין דער נאַטור פריש, ליידענשאפטליך, פול מיט יוגענד, ליבע און לעבענסלוסט. דאָס זשומען פון די פליגעלעך, דער שטילער גע־רויש פון דעם פליסענדען וואסער אין טייכעל מישט זיך אוים מיט דעם גע־זאנג פון די פויגעל, וועלכע טאַנצען, שפרינגען, זינגען און גיבען אָב א שבח, א לויבגעזאנג צו די הייליגע נאַטור, וואָס האָט אזא צוציהענד־חנו׳דיג אויסזעהן.

די ארומיגע נאַטור דערמאַנט דעם אידען בולט׳ר אָן זיין אייגענעם שניט־פעסט פון אמאָל, זי רופט אין זיין פארשטעלונג ארוים די אלטע שעהנע צייטען, ווען ער איז געווען א נאַטור־קינד און זוכט אָבצולעבען אין זיין זכרון כאָטש מיט בלאסע סמנים זיין אמאָליג׳ם נאַטור־לע־בען.

דער איד פוצט אוים זיין הויז מיט גרינס לכבוד שבועות.

ניט גאָלד, ניט זילבער, ניט טייערע כלים שטעלט די אידישע פרוי שבועות אויף איהר טיש, נור גרינס, בלומען, וואָס די אינגלעך האָבען ערב שבועות אָנגעריסען אויף די לאָנקעס און אין די פעלדער און וועלדער. גרינס לכבוד שבועות...

מיט וואָס פאר א שמחה מיר, חדר אינגלעך, פלעגען דאָס העלפען ירוחם דעם בעל עגלה שפאַנען זיין פערדל אין דעם הילצערנעם וואָגען און פאָהרען אין וואלד נאָך גרינס.

דאָס פערדיל האָט געהונקען אויף איין פוס און איז געווען בלינד אויף איין אויג. קיין גוטע קעסט האָט עס ביי ירוחם׳ן, משמעות, ניט

געהאט. ווי שלעכט דאָס פערדל האָט זיך געפיהלט ביי ירוחם'ן אין שטאָל, האָט עס ווייניג חשק געהאט צו פערלאָזען זיין שטרויענעם געלעגער, וואו עס האָט געקענט ליגען און דרעמלען איידער ארויסצוגעהן אויף די פרייע וועלט... ירוחם האָט געקענט זיין בהמה און פלעגט מיט איהר דעריבער זיך ווייניג צערעמאָניען. מיט א שטארקען ניט העפליכען בריק אין בויך פלעגט ירוחם זיין שקאפּע אויפוועקען און איידער זי האָט נאָך געהאט צייט זיך אויסצוהירזשען, האָט ער איהר שוין געשלעפּט פאר די צופרינעס אויפ'ן געהעפט.

אונטער דער צייט, ווען ירוחם האָט זיך געפּארקעט מיט זיין קליאַ־טשע, האָבען מיר דערווייל געשלעפּט דעם וואָגען, געטראָגען די האָלאָב־ליעס, געקייקעלט די רעדער און געבראַכט די שמיר צו בעשמירען די אקסען. ירוחם'ס וואָגען איז קיין מאָל ניט געווען „פארטיג צו דינען". דאָ איז געווען צוברָאכען א צאַפּען אין ראָד, דאָ איז דער אקס געווען צו פיעל אויסגעדילעט און מען האָט בעדארפט אונטערשטוקעווען מיט א שפּאָן; דאָ איז די שאָסקע געווען איינגעשמירט מיט טער; דאָ האָט די ציעג אָבגעגריזשעט די שטרוי פון כאָמוט. אבער אונזער חברה האָט דאָס ווייניג געארט. מיר האָבען געהאָלפען ירוחם'ן „שפּאַנען" מיט גרויס שמחה. ערשטענס איז סתם פרעהליך, ווען מען פאדעט ארום ירוחם'ס פערד און וואָגען און צווייטענס האָבען מיר געוואוסט, אַז וואָס גיכער מיר וועלען זיין פארטיג אויף ירוחם'ס געהעפט, וועלען מיר גיכער זיין אין וואַלד, וואו מיר וועלען זיך אויסטהון די רעקלעך, ארונטערנעהמען די שיכלעך און די זעקלעך, לויפען ווי די האָזען, טאַנצען ווי די זומער פויגע־לעך און רייסען גרינס לכבוד שבועות...

ווען „דער פערד און וואָגען" איז שוין געווען איינגעשפּאנט האָט ירוחם גענומען דעם בייטש, זיך געזעצט אויפ'ן שאָסקע און מיר אלע, איבער א טוצענד קיין עין הרע, האָבען ארייגעקלעטערט אין וואָגען און זיך אויסגעזעצט לעבען ירוחם'ן אויפ'ן שאָסקע און די הינטערשטע ברעטער, וואָס האָבען ביי ירוחם דעם בעל עגלה געהייסען „ביינק".

די קליאַטשע ריהרט זיך אבער ניט פון אָרט.

— וויאָ! וויאָ! — שרייט ירוחם מיט זיין קווטשקע, אבער די

קליאטשע מאכט זיך ניט וויסענדיג.

— א כאַלערע אויף דיין קאָפּ, געה שוין צו אלדע שווארץ יאָהר! — שרייט ירוחם מיט כעס או זאיז מכבד מיט'ן בייטש זיין ברוויטגעבערקע.

די קליאטשע רייסט זיך פון די האַלאַבליעס, אבער מיט איהר גאנצען כח קען זי ניט ארויסשלעפּען דעם וואַגען פון געהעפּט.

ירוחם שילט זיך און די קליאטשע, ווענדעט אַן פערשידענע סגולות ווי דאָס פערדל זאָל מיט אמאָל א שלעפּ טהון דעם וואָגען. אבער אלץ אומזיסט.

— קינדער — האָט זיך ירוחם צו אונז געווענדעט, קינדער, מיר מוזען אלע ארויסקריכען פון וואָגען! די שטיינער, פערשטעהט איהר מיך, לאָזען ניט געהען דעם וואָגען.

קיין גאנץ בעקוועמע ערטער האָבען מיר אין וואָגען ניט געהאט און אין איין הרף עין האָבען מיר איהם אויסגעליידיגט און געהאָלפען אונ־טערשטופּען ביז וואנעט מיר זיינען ארויס פון געהעפּט.

אויפ'ן גאס האָבען מיר זיך צוריק ניט געזעצט. מיר האָבען גע־וואוסט, אז די שקאַפּע וועט זיך ווייטער איינ'עקשנ'ען, ניט קוקענדיג אויף ירוחם'ס קללות.

מיר זיינען נאָכגעגאנגען דעם געשפּאַן און צייטענווייז געהאָלפען ירוחם'ן שרייען וויאָ! וויאָ! און שטופּען דעם וואָגען.

לייכטער פאר די שקאַפּע איז געוואָרען אויסען שטאָדט, אויפ'ן גלייכען גאַסטשענים, וואו עס זיינען ניט געוועזן קיין שטיינער און קיין גריבער.

דאָרט האָט דאָס פערדל זיך פריי אויסגעהירזשעט, ירוחם האָט אויסגעטהאָן זיין ראָק, מיר — אונזערע שיכלעך און זיינען צוריק אריין אין וואָגען. אויסען שטאָדט איז עפּעס געוואָרען פרייער, נערוימער. ירוחם האָט ניט געשריען און ניט געשאָלטען, די שקאַפּע איז געגאנגען מיט האַסטיגע טריט און געפיהרט אָהן בעזונדערע כחות דעם וואָגען, און מיר האָבען געזונגען הויך,

אל תירא עבדי יעקב....

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דער געדיכטער טונקעלער וואלד האט אויף אונזער גאנג געענט־פערט מיט דעם זעלביגען נגון און מיט דיזעלביגע ווערטער.

אונזערע הערצלעך האבען געשפרונגען פון פרייד, מיר האבען זיך אלע ווײלע געהויבען פון וואגען א קוק צו טהון אויפ'ן וואלד, וואו א געהיימניספולער כח האט אונז ווי א מאגנעט געצויגען צו זיך...

אין וואלד האבען מיר געהאלפען ירוחם'ן אויסשפאנען, נאכגעגאנ־גען מיט דער קליאטשע ביז'ן טייכל, וואס איז זיך אזוי בנעימות'דיג געלאפען און געזשורזשעט, געווארט ביז וואנעט זי האט זיך אנגעטרונקען און שפעטער איהר צוריק בעגלייט ביז'ן ארט, וואו עס איז געשטאנען דער וואגען מיט אונזערע און ירוחם'ס רעקלעך און אנדערע חפצים.

די קליאטשע האט מיט גרויס אפעטיט געצופט די גראז און מיר האבען זיך אוועקגעלאזען טיפער אין וואלד ניט ווייט פון דעם זורשזע־דיגען טייכעל, וואו מיר האבען אונגעשטערט געקענט קלעטערן אויף די בוימער, זיך יאגען נאך די באראבייטשיקלעך און אגב אורחא אפ־רייסען בלומען און גרינס לכבוד שבועות...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

צוריקפאהרענדיג האבען מיר די דוע און דעם כאמעט פונירוחם'ס פערדל אויסגעפוצט מיט בלומען. אין וואגען האבען מיר, א חוץ די גרינס פאר אונזערע הייזער, אויך איינגעפאקט דריי זעקלעך גראז, וואס מיר האבען געהאלפען ירוחם'ן אנפליקען, די בהמה זאל ניט אום שבועות דארפען אויסגעהן פון הונגער.

בערוישט פון דעם שטארקען וואלד־לופט און בעכשופט פון דער גאנצער זינגענדיגער נאטור, זיינען מיר, געקרעפטיגט און אבגעפרישט, געקומען אהיים מיט די בינטלעך בלומען, קאדיקעס, צווייגלעך, און אנדערע גרינס, וואס מיר האבען אנ:עקליבען אין וואלד לכבוד שבועות...

שבועות האט אומעטום זיך געהערט דער ריח פון גרינס. אפילו אין בית המדרש, וואו קיין בלומען זיינען ניט געשטאנען, האט זיך געפיהלט דער אראמאט פון גרינע פעלדער.

ווען מען האט געלייענט מגלת רות האט דער גאנצער עולם זיך אריבערגעטראגען אין די גרויסע און ברייטע קארן פעלדער פון דריי־

פיער טויזענד יאָהר צוריק, אין דער צייט פון די שופטים און האָט גע־אָטהעמט מיט'ן גאַנצען כח די פרישע ערקוויקענדע קלאָהרע לופט פון מזרח. עס האָט זיך גערוכט, אז אָט יענע שניטערס, וואָס האָבען געבונדען די גאַרבען אויף בועז' פעלדער, זיינען ניט ווייט פון אונז און אז מיר אלע זעהן די שעהנע, איידעלע רות...

ווי קרעפטיג, ווי שטאַרק עס איז דער איינדרוק, וואָס בלייבט איבער נאָכ'ן לייענען די מגלה!

אַז איינפאַכע, נאַאיווע ערצעהלונג. פשוטע, ניט געקליבענע ווער־טער, אבער ווי שעהן, ווי גרויס, ווי מעכטיג, ווי בעצויבערנד זי איז אָט די מגלת רות, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר די הערליכסטע אידיליע פון דער וועלט ליטעראַטור!

די שבועות'דיגע מאכלים זיינען אויך געווען אין הסכם מיט דער גאַנצער מילדער נאַטור־שטימונג, מיט דעם גאַנצען אריענטאַלישען חן, וואָס איז געווען אויסגעגאָסען אין אונזערע הייזער.

ווייניג פלייש, ווייניג בלוט, וואָס וועקט אויף די חיה אין מענשען. אונזערע מאַמעס האָבען לכבוד שבועות געמאַכט לייכטע, מילכיגע גע־ריכטער, וואָס זיינען אי גרינג צו פערדייען, אי אַפּעטיטליך אין אויסזעהן.

שבועות איז געווען דער איינציגער גרויסער יום טוב, וואו מען האָט זיך אויף אַן אמת אויסגערוהט פון דעם שטענדיגען טומעל, פון דעם וואָכעדיגען הו־הא און געקליבען נחת פון דער שעהנער נאַטור, פון דער אלטער שעהנער רות־לעגענדע און פון יענע גרויסע, יאָ, גרעסטע טעג אין דער אידישער געשיכטע, ווען משה רבינו האָט אונז פערזאַמעלט ארום באַרג סיני און געגעבען די תורה... אָט די תורה, וואָס איז טיפער פאַר'ן ים, גרעסער פון דער ערד און ליכטיגער פון דער זונן.

די "ניין טעג".

אין די „ניין טעג" האָט די גאַנצע שטעדטעל געהאַט אַן אנדער אויס־זעהן, ווי אין די טעג און די וואָכען פון א גאַנץ יאָהר.

עפּעס האָט זיך געדוכט, אז א שוואַרצער שלייער האָט בעדעקט די הייזער און די מענשען פון שטעדטעל. שוין ניט גערעדט פון חתונות און תנאים'ס און אנדערע שמחות, האָט מען אין די „ניין טעג" פּשוט ניט געזעהן א פרעהליך פּנים. די געזיכטער זיינען געווען ערנסט און פערזאָרגט. א מאָדנער אומעט האָט גענאָגט די הערצער, און אונבעוואוסטע, אונקלאָרע בענקעניש האָט צוריסען די נשמה.

דער נאַציאָנאַלער טרויער איז געווען אויסגעגאָסען אומעטום: אין די דירות, אויפ'ן מאַרק און מעהר ווי אומעטום איז ער געווען קענטיג אין די שוהלען און אין די בתי־מדרשים. די שוואַרצע, טונקעלע פּרוכת'ן, מיט וועלכע דער ארון קודש איז געווען איינגעהילט, האָבען יעדען דערצעהלט אַלטע, גאַנץ אַלטע, אבער טרויעריגע געשיכטען...

דער קלאָרער טיעף־בלויער הימעל, די זוניגקייט, וואָס איז אין די לימווישע שטעדטלעך אין די חדשים תמוז־אב פאַראַן בשפע, האָט דעם אומעט און בענקעניש צוגעגעבען א מין פּאָעטישע שעהנקייט. ער איז אָבער ניט געווען אימשטאַנד זיי צו פערטרייבען. פערקעהרט, וואָס ליכטיגער עס איז געווען דרויסען אויף דער פרייער נאַטור, אלץ טונקע־לער איז געווען אין הארצען. קיין שטאַרקע משקאות, קיין מאכלים, וואָס זאָלען קענען אויפרעגען דעם מענשען, זיינען ניט געברויכט געוואָ־רען. נאָר פאַר א חולה מסוכן, פאַר א געפעהרליכען קראַנקען האָט דער רב

מתיר געווען צו קוילען אַז עוף אין „די ניין טעג“. די גאַנצע שטעדטעל האָט זיך בענוגענט מיט מיליכיגס.

די טאַטעס פלעגן פערברייננגען איבעריגע שעות אין די שוהלען אין זאָגען סליחות, די מאַמעס פלעגען פערגיסען טרעהרען ביי דעם „מגלת איכה“ אין עברי טייטש, די חתן־בחורים זיינען געגאַנגען מיט ארונטער־געלאָזטע קעפּ און די כלה־מיידלעך האָבען די שנירלעך פּערל פון זייערע ווייסע העלזער אראָבגענומען.

אפילו דער טייך, וועלכער פלעגט אין די געוועהנליכע הייסע זומער־טעג זיין אָנגעפּיקעוועט מיט מענשען, איז ווי פער׳יתום׳ט געווען אין די ניין טעג. זיינע שטענדיגע געסט האָבען איהם פערלאָזען און א מעלאַנ־כאָלישע, פערטראַכטע שטילקייט האָט געשוועבט איבער איהם.

די אבילות, אין וועלכע די גאַנצע שטעדטעל איז געווען איינגע־טונקט, האָט אויך געלעגט איהר שטעמפּעל אויף אונז, קליינע יונגאַטשעס, וועלכע פלעגען „איבערקעהרען די שטאָדט קאַפּויר“. אין די געוועהנליכע זומערדיגע גאָלדענע טעג און אין די לבנה׳דיגע זילבער־נעכט האָבען מיר האָלד געהאַט צו לויפען, טאַנצען, שפּרינגען און אזוי הנאה האָבען פון גאָטס שעהן וועלטעל. אין די ניין טעג אבער האָבען מיר ניט געוואָגט צו געבען א הויכען פּיפּס און ארויסלאָזען אַן איבעריגע נגינה. אפילו מיט אונזער געליעבטען שפּיעל „אין האָזען“, אין וועלכען מיר פלעגען פער־ברייננגען צווישען מנחה און מעריב ארום שוהל און בית המדרש, האָ־בען מיר זיך געשיידט אין די ניין טעג. אנשטאָט צו לויפען ווי די „האָ־זען“, פלעגען מיר זיך צוזאַמענקלייבען אויפ׳ן שוהל־בערגעל און קוקען ווי די פויגעלעך בויען קונציג זייערע נעסטען אין די אויבערשטע ווינ־קעלעך פון די הויכע פענסטער, ווי זיי ברייננגען די פעדערלעך און די שטרויעלעך פאַר זייערע עופה׳לעך, וועלכע קענען נאָך אליין ניט פלי־הען.

מיר זיינען געווען גרויסע ליעבהאָבער פון טויבען, וואָראָבייטשי־קעס און אנדערע מינים פויגלען, אבער מיר האָבען געטראָגען א מאָדנע שנאה אויף די שוואַלבען מיט די רויטע העלזלעך. אָט די שוואַלבען זיינען געווען די ערשטע, וואָס האָבען געבראַכט פייער אין בית המקדש, — זיי־

נען מיר געווען זיכער. אונז האָט זיך געדוכט, אז אין די „ניין טעג“ איז פאראן מעהר שוואלבען מיט די פייערדיגע העלזלעך ווי אלע מאָל. און ווען זיי פלעגען זיך צופיעל דרעהען ארום בית המדרש, האָבען מיר עס געהאלטען פאר א שלעכטען סימן. מיר האָבען שטארק מורא געהאט, זיי זאָלען אקארשט ניט אבטהאן א שפיצעל, ווי זייערע עלטער־זיידעס אין טיטוס הרשע'ס צייטען.

דער תהום, וואָס איז שטענדיג געלעגען אין חדר צווישען רבי'ן און די קינדער, איז אין די ניין טעג פערשוואונדען. מיר פלעגען מיט גרוים חשק וועלען קומען וואָס פריהער אין חדר. דער רבי פלעגט אונז בעגע־גענען מיט א פריינדליך ווייך פנים, איבער וועלכען עס איז געווען אויס־געגאָסען א מין רחמנות.

אין די „ניין טעג“ איז דער רבי געווען מילד, ווייך צו אונז און פלעגט זיך ניט בייזערען אפילו ווען מיר מיט דעם לערנען זיינען ניט געווען אזוי שוה בשוה. דער אומגליק פון חורבן בית המקדש האָט פעראייניגט אזעלכע צוויי פיינדליכע וועלטען ווי דעם רבי'ן מיט די אינגלעך, וועלכע האָ־בען זיך אין די „ניין טעג“ שטארק ליעב געקראָגען איינע די אנדערע.

דער רבי פלעגט זיצען שעות־ווייז און אונז דערצעהלען מעשות וועגען די רציחות, וואָס נבוזאראדען און טיטוס הרשע זיינען בעגאנגען גע־גען אונזערע עלטער־זיידעס. די מעשות זיינען געווען אזוי בעצויבערט, אזוי שפאנענד און פלעגען אזוי אנגענעהם ציהען פאר הארצען, אז אונז פלעגט ניט איבערדריסיג ווערען צו זיצען און צוהערען א גאנצען טאָג נאָכאנאנד. פון מאנכע מעשות פלעגען מיר פשוט צוגעהן אוים מיטלייד און רחמנות.

פון די ליעבלינג־מעשות פאר'ן רבי'ן צו דערצעהלען און פאר אונז צו הערען איז געווען די מעשה פון חנה מיט איהרע זיבען קינדער און וועגען די עשרה הרוגי מלכות. מיר, פיצלעך, האָבען שטארק מקנא געווען חנה'ס קינדער און מיר זיינען געווען בערייט בעסער זיך צו לאָזען פייניגען איידער זיך בוקען צום צלם...

שפעטער, אין די רעוואָלוציאָנערע יאָהרען, ווען פיעלע פון אונזערע חברים זיינען געווען אזוי אונערשראָקען און האָבען דורכגעמאכט געוואל־

דיגע העלדישקייטען, האב איך אימער געטראכט, אז דער רבי פון אט די מוטיגע רעוואלוציאנערען איז געווען דער קליין שטעדטעלשער מלמד מיט זיינע זיסע שעהנע מעשות איבער די אידישע מוטער חנה מיט איהרע זיעבען קינדער און איבער אנדערע אידישע גבורים, וואס האבען זיך מקריב געווען על קדוש השם. איך בין נאך אויך איצט איבערצייגט, אז אונזערע רביים האבען א שייכות מיט די ארויסטרעטונגען פון די אידישע רעוואלוציאנערען.

די געוועהנליכע למודים אונזערע זיינען אין די „נייע טעג" אוועקגעלעגט געווארען אן א זייט. דער אויער־דרייסענדיגער, לעבעדיגער אבער ניט מוזיקאלישער גמרא נגון איז פערשווינען געווארען און די מעלאדישע טענער פון מגלת איכה האבען פערנומען זיין פלאץ.

איך קען נאך עד היום ניט פערגעסען דעם טיעפען איינדרוק, וואס האבען געמאכט אויף אונזערע יונגע נשמה'לעך ירמיהו'ס קלאג־לידער. מיר האבען דעמאלט נאך ניט פערשטאנען די טראגישסטע פאעטישע מאטיווען פון דער אלוועלטליכער ליטעראטור, מיר האבען אבער געפיהלט דעם וועהטאג, דעם טיעפען שמערץ, מיט וועלכען זיי זיינען דורכגעדרונגען.

אונזער רבי איז געווען א גרויסער מנגן. אין די יונגע יאהרען האט ער זיך געשניטען אויף א חזן און א שוחט. נאך דער חתונה, איידער ער איז נאך געווארען א מלמד, פלעגט מען פון זיינע מוספים לעקען די פינגער. פון דעם קנעלען האט ער געקראגען א קורצען אטהעם און א האלז. וואו עס האט איהם שטענדיג געווארגען א שטיק ליחוץ. זיין שטים איז געווען א הייזעריקע און ניט קיין שטארקע. פאר מוספים איז זי איהם אין גאנצען פערלוירען געגאנגען. נאר אין א גוטער שעה, ווען ער איז געווען אויפגעלעגט, פלעגט ער אין חדר פאר די אינגלעך ליעב האבען צו מאכען א וואולעכיל, וואס פלעגט צוגעהן אין אלע גליעדער פון מתיקות. דאס איז געווען א ווידער־קול פון זיין אמאליגער גדולה.

אבגעלעבט און אבגעפרישט איז דעם רבי'נס שטים געווארען, ווען ער האט געלערענט מיט אונז איכה. זיין הייזעריגקייט האט איהם דא ניט געשטערט, פערקעהרט, זי האט נאך צוגעגעבען א שעהנע בעגלייטונג.

„איכה ישבה בדד“ — האָט דער רבי געזונגען אזוי מעלאַדיש, אזוי האַרץ־נאַגענד, מיט א טיעפען אינערליכען געפיהל, אז זיין טרויעריגער נגון האָט געקלונגען אין אונזערע אויערען ווי די פאַרבענרייכסטע סימ־פאָניע.

אויב טאָלסטאָי איז גערעכט, אז קונסט איז דאָס, וואָס שטעקט דעם צווייטען אָן מיט דעם זעלבינגען געפיהל, איז אונזער רבי געווען אז אמת׳ער קינסטלער, ווייל מיר זיינען אזוי פערכאַפּט געוואָרען מיט דעם רבי׳נס זיסען איכה ניגון, אז אונז האָט זיך געוואָלט זיצען, זיצען אין חדר און הערען און מיטזינגען אָהן אַן אויפהער.

שבת חזון.

שבת חזון האט זיך די שטילע אבילות אין שטעדטל נאך מעהר פערשטארקט.

אין מיטען וואך האט מען זיך ווי עס איז „ארויסגעשלאגען" דורך דעם האנדלען און וואנדלען. שבת איז יעדערער געווען פערטיפט אין זיך און אין זיינע געדאנקען. די שבת'דיגע נשמה יתירה האט ניט אריינגעבראכט פרעהליכקייט. פערקעהרט, זי האט פערטאפעלט דעם אומעט און געמאכט מעהר פיהלען דעם טיפען שמערץ. אפילו די מלאכים, וועלכע פלעגען קומען מיט דער נשמה יתירה און שטעהן מיט איהר ביז שבת ביין השמשות, זענען געווען איינגעהילט אין שווארצען. דער פרעהליכער, קלינגענדער, זיסער „גוט שבת" איז פערביטען געווארען דורך א קוים הערבארער בעגריסונג. יעדער איינער האט זיך עפעס אונטערגעמורמעלט פאר זיך און ניט געקוקט דעם צווייטען גראד אין פנים.

די „טייטשע" גאס, וואו פרייטאג צו נאכט נאכ'ן עסען פלעגט שווינדלען און גריבלען פון ארומשפאצירער, איז געווען שטיל און רוהיג ווי אויף א בית עולם. די שבת־ליכט אין די לייכטערס האבען קיינעם ניט בעלויכטען. זיי האבען געצאנקט אהן א צוועק, איינזאם און פערלאזען. קיינער האט זיך אין זיי ניט געגוויטיגט.

עס קען מעגליך זיין, אז א יונג פערליעבט פארעל איז געזעסען ארומגענומען ערגעץ וואו אן א זייט גאס, אונטער א בוים אדער אויפ'ן מיהל בארג און האט נאך מעהר הנאה געהאט פון דער טויטער שטילקייט וואס האט איבעראל געהערשט; עס קען אויך זיין, אז די חברה „וואוילע יונגען" האבען זיך צוזאמען מיט דער „גאלדענער מויד" פער־

קליבען אין דער „רויטער קרעטשמע“, צוויי וויאָרסט אין וואַלד און האָבען געטרונקען ביער און גערויכערט פאַפּיראָסען און געטהאָן נאָך זאַכען, וואָס מען טאָר ניט, א י ן שטעדטעל, אויף די גאַסען איז אָבער געווען פוסט און וויסט, יוי ארומגערינגעלט פון שונא.

שבת אין דער פריה איז דער שחרית אוועק זעהר שנעל. אפילו דער בעל תפילה, שלום־הירש, וואָס פלעגט האַלד האָבען זיך צו ציקלען ביי שוכן עד און ביי דער ערשטער קדושה, האָט איצט קיין שהיות ניט געמאַכט. גאַנץ געשווינד האָט מען אויך אָבגע׳פטר׳ט קריאת התורה מיט די עליות ביז מפטיר. ביי מפטיר האָט דער עולם אזוי ווי ערוואַכט. מען האָט אנגעפאַנגען זיך אויסצוהוסטען, צו שנייצען מיט א קוויטש די נעזער און מאַכען אנדערע הכנות צו לייענען מפטיר, וואָס איז געווען דער לייטמאָטיוו פון׳ם גאַנצען אומעטיגען שבת.

דער בעל קורא פון אונזער בית המדרש הגדול, ר׳ פייוועל דער זייגערמאַכער, איז געווען א גרויסער מפורסם אין זיין פאַך. עס איז געווען א דבר ידוע, אז אין גאַנץ קאַוונער גובערניע און ווילנער אָקרוג איז ניטאָ אזא בעל קורא ווי ר׳ פייוועל זייגערמאַכער. די גאַנצע מחלוקה צווישען דעם „גרויסען בית המדרש“ און דער שמשית׳ער שול איז ארויסגעקומען צוליעב ר׳ פייוול׳ען. די שמשית׳ע שול האָט געטענה׳ט, אז ר׳ פייוועל דאַרף זיין איהר בעל קורא, ווייל ער וואוינט אויף דער דייטשער גאַס, פינף טריט פון שול און די גבאים פון „גרויסען בית המדרש“ האָבען געענטפערט, אז דער „גרויסער בית המדרש“ דאַרף אויך האָבען דעם גרויסען בעל קורא.

די שוסטערס, די שניידערס, די קצבים קענען זיך אויסקראַצען אָהן ר׳ פייוועל׳ען! — האָבען די בית מדרש לייט מיט גרוים גאוה מודיע געווען.

א מפורסם איז ר׳ פייוועל געוואָרען ניט אזוי מיט׳ן לייענען די תורה, ווי מיט זיין לייענען די מגלות. ביי די מגלות האָט ר׳ פייוועל ארויסגעוויזען זיין גרויסקייט. ער פלעגט לייענען א מגלה מיט אזוי פיעל זיסקייט, מיט אזא מתיקות, אז דער עולם האָט פשוט ניט געקענט זיך אבפּאַשמאַקעווען.

איז ר׳ פייוועל געווען גרויס ביי אנדערע מגלות, האָט ער ביי מגלת איכה ארויסגעוויזען פשוט׳ע גאוניש. פאר דעם נגון פון איכה איז ר׳ פייוועל געווען א העלד, — א בריה. אין יעדען פסוק האָט ער אריינגעגעבען אזוי פיעל קומער, אזוי פיעל נשמה, אזוי פיעל הארץ, אז עס האָט זיך ניט געפיהלט ווי די צייט געהט אוועק.

עס פערשטעהט זיך, אז דער גאנצער עולם האָט געוואַרט מיט גרויס אונגעדולד אויף דער מינוט ווען ר׳ פייוועל וועט מיט זיין זיסען קול לייענען די הפטירה מיט דעם איכה ניגון, וואו ער איז געווען א מייסטער.

„חזן ישעיהו בן אמוץ, אשר הזה על יהודה וירושלים“... ר׳ פייוועל׳ס נגון האָט זיך אבגעהילכט אין אלע פיער ווינקלען פון בית המדרש. יעדעס וואָרט האָט דורכגעשניטען די פערגליווערטע שטילקייט. דער עולם האָט איינגעהאלטען דעם אָטעם און איז געשטאַנען פערגאַפט ביז ר׳ פייוועל האָט מיט כונה געענדיגט דעם לעצטען פסוק פון דער הפטרה, וואָס האָט געקלונגען ווי א טיפע מעלאָדישע ליעד פון קלאָג און פערצווייפלונג.

ערב תשעה באב איז דער גאנצער מענערשער און ווייבערשער עולם געווען פערנומען מיט די הכנות צום תענית. די ווייבער נאָך מעהר ווי די מענער. אין כמעט יעדען אפענעם פענסטער איז קעגען דער זון געלעגען אויסגעשפרייט א בלאַט לאָקשען און זיך געטריקענט. די בריה׳ס האָבען די לאָקשען געשניטען בעצייטענס. אויפ׳ן מאַרק־פּלאַץ זיינען קיין פוהרען כמעט ווי ניט געווען. די איינציגע, וועלכע זיינען געשטאַנען אויפ׳ן מארק מיט אויסגעשפּאַנטע וואַגענס, זיינען געווען די מילכיגער. זיי, די מילכיגער, האָט מען געזאָגט, מאַכען אוצרות געלט ערב תשעה באב. ביילע נאָטע׳ס די מילכיגערין פלעגט ערב תשעה באב נתעשר ווערען. א העלפט ארענדא פאר׳ן פאכט פלעגט זי האָבען פון׳ם ערב תשעה באב־דיגען פדיון.

— ווער עס ווייגט און ווער עס פרעהט זיך — פלעגט יחנה די גבאי־טע אריינוואַרפען א שטאָך־ווערטעל ביילע דער מילכיגעריו אין פנים

אריין, דערפאר וואס זי האט איהר לאנג אבגעהאלטען מיט איהר ליימע־נעם מילך טעפעל.

— ניט מעהר אויף מיינע שונאים געזאגט געווארען, רבונו של עולם — האט ביילע זיך גלייך אנגעצונדען און האט געגעבען יחנה׳ן א גוטען אבשניט, וואס זי פערגינט איהר ניט.

— דער וואס פערגינט אייך ניט זאל אליין ניט האבען, טאטע־פאטער! — האט יחנה שוין געענטפערט מיט א ווייכערען טאן, איינזע־הענדיג אז זי איז געווען אביסעל צו האסטיג קעגען דער אלטער ביילע׳ן.

מילך ערב תשעה באב האבען געקויפט אלע, ארעם און רייך. די רייכע האבען געקויפט פרישע. די ארעמע אבגעססמאנטע מילך. אבער אהן מילך איז קיין אידישע הויז ניט אויסגעקומען. מילכיגע לאקשען צום פערפאסטען איז אזא מצוה ווי די פיער כסות צו די סדרים — שטעהט געשריבען אין די הייליגע ספרים. עס איז אפילו געווען א סברא, אז דאס פערפאסטען מיט מילכיגע לאקשען איז ניט קיין דין, נאר א מנהג, אבער על כל פנים האבען פון דעם מנהג אלע געהאלטען.

נאך האלבען טאג זענען אלע קראמען שוין געווען צוגעמאכט און ווען די זון איז נאך געשטאנען הויך און הימעל איז מען שוין געלאפען אין שול אריין דאווענען מנחה, כדי מען זאל קענען פערפאסטען אין צייט פאר שקיעת החמה.

אין די בתי מדרשים און אין די שולען איז געווען אויסגעקעהרט און עס האט מחיה׳דיג געשמעקט פון דעם פרישען היי, וואס איז געווען פערשפרייט אויבען־אן און צווישען די ערשטע „לאווקעס“. די איינפאכע ניט מזרח אידען האבען אליין מיט זיך געמוזט מיטברייננגען א שטרוי זאק אדער א קליין ביינקעלע, אויף וואס צו זיצען. דער שמש האט זיך וועגען דעם „המון“ גאנץ ווייניג גע׳דאגה׳ט.

דער נאקעטער אפענער ארון קודש אהן דעם פרוכת, פון וואנעט עס האבען ארויסגעקוקט די ספר־תורה׳ס, איינגעהילט אין שווארצען, האט געווארפען אן אימה. ביי קיינעם איז קיין צווייפעל ניט געווען, אז אט דיזע פארמעטענע ספר־תורה׳ס האבען א נשמה און פיהלען דעם חורבן בית המקדש א סך א סך טיפער ווי די מענשען.

אין חדר איז ערב תשעה באב געווען איינער פון די אנגענעהמסטע טעג.

דעם טאָג פלעגט דער גאנצער חדר „לערנען דעם חורבן‟. אין חדר איז בכלל ניט געווען קיין גרויסע דעמאָקראַטיע. די אינגלעך פון די העכערע כתות האָבען ניט געהאַט צו טהאָן מיט די אינגלעך פון די נידעריגערע כתות. א גמרא־אינגעל האָט געהאַלטען פאַר א פחיתת הכבוד זיך צו שפּיעלען מיט א תנ״ך־אינגעל און דער תנ״ך־אינגעל האָט ניט געוואָלט מאביר קריאה זיין די סדרה מיט דעם חומש־אינגעל. ערב תשעה באב זיינען אָבער אַלע אויסגעמישט געוואָרען, ניט געווען קיין יחסנים. אַלע האָבען דעמאָלט געלערנט גמרא און דיזעלביגע דפים. אינגלעך וואָס האָבען דעם ערשטען זמן געלערנט רש״י האָבען שוין אין דער פריה אָנגעזאָגט מיט ניט ווייניג גאוה זייערע טאַטעס, אז דער רבי האָט זיי געהייסען ברייננען פון זייער ש״ס מסכתא גטין, צו לערנען דעם חורבן.

דער חדר גופא האָט אויך געהאַט אַן אַנדער אויסזעהן ווי אַלע טעג. דער רבי מיט די עלטערע גמרא־אינגלעך האָבען צוזאַמענגערוקט אַלע טישען אין איין פּלאַץ, ווי א פיער־עק, אַוועקגעשטעלט לעבען זיי די ביינק אזוי, אַז אַלע חדר־אינגלעך זאָלען זיך קענען אויסזעצען מיט זייערע גמרא׳ס. וואָס אינגער דער אינגעל אַלס בעהענטער איז ער געזעסען צום רבי׳ן, וועלכער איז דאָס מאָל גיט געווען אין כעס און האָט געוואָרפען ליעבליכע בליקען אויף זיינע תלמידים.

האָבען אַלע קינדער זיך אויסגעזעצט און געעפענט דעם דף, האָט דער רבי אָנגעפאַנגען:

אתרנגול ותרנגולתא חרב טור מלכא — איבער א האָן און א הון איז חרוב געוואָרען טור מלכא;

אשקא דריספק חרב ביתר — איבער אַן אַקס פון א וואָגען איז חרוב געוואָרען ביתר;

אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים — איבער קמצא און בר קמצא׳ן איז חרוב געוואָרען ירושלים.

און מיט דעם ספּעציעלען נגון ווי מען לערנט הגדתא, האָט דער רבי אונז געלייענט פון גמרא און פּערטייטשט און דערצעהלט, אזוי שעהן, אזוי אנגענעהם דערצעהלט, אז מיר האָבען געשלונגען יעדעס וואָרט, יעדע בעוועגונג.

די רבי'צין איז געזעסען אויפ'ן צובראָכענעם הילצערנעם שטול, מיט א קנויל וואָל אונטער'ן אָרעם, די שפּיזלען אריינגעשטעקט אונטער'ן שייטעל און האָט פּערשטשאָבעט זאַקען. זי איז געזעסען און האָט אויך מיט גרויס חשק צוגעהערט צו די שפּאַנענדע מעשיות, וואָס איהר מאַן, אויף וועמען זי האָט איצט געווים קיין שנאה ניט געטראָגען, האָט אזוי זיס דערצעהלט.

אלע זיינען געזעסען שטיל, אונבעוועגליך, מיט די פּנים'לעך פּער־ריסען צום רבי'ן. און דער רבי האָט מיט פּערגניגען גערעדט און גע־לייענט אין דער גמרא; גערעדט און געליינט ביז וואנעט די רבי'צין האָט בעמערקט, אז די עופה'לעך (אזוי האָט זי אונז גערופען) זיצען נעבעך מיט פּער'חלש'טע הערצעלעך, אז עס איז שוין צייט פאר זיי צו געהן אנבייסען.

— נאָ, אָט האָסטו שוין א פּאָר גאַנצע זאָקען אויף היינט און מאָר־גען — האָט זי געענדיגט איהר געשפּרעך מיט'ן רבי'ן, ארויפלעגענדיג א פּאָר דיקע, גרויע, וואָלענע זאָקען, וואָס זי האָט איצט לכבוד תשעה באָב פּערשטשאָבעט...

תשעה באב.

איך בין א גערייזטער מענש, איך בין אויסגעווען א האלבע וועלט, איך האָב געוואָנגעלט פון לאנד צו לאנד, פון שטאָדט צו שטאָדט, איך האָב דורכגעשניטען ימים און דורכגעוואנדערט מדבריות, אבער אין קיין אָרט האָב איך ניט געזעהן אזא שעהנעם זונען־אונטערגאנג ווי אין מיין זאמר־טער שטעדטעל ניט ווייט פון׳ם באלטישען געגענד.

טהירינגען, אין דייטשלאנד, וואו איך האָב פערבראכט א פאָר יאָהר אין מיין סטודענטען צייט, איז בעריהמט מיט איהר זונען־אויפגאנג און זונען־אונטערגאנג. געטהע האָט אין טהירינגער וואלד געהאט א ספעציעלען פּלאץ, וואו ער פלעגט צוויי מאָל אין מעת לעת קומען פער־געטערן די נאַטור, אין דער פריה, ווען די זונן פלעגט אויפגעהן און פאר־נאכט, ווען די זונן פלעגט אונטערגעהן. ער פלעגט דאָרטען שעפּען בע־גייסטערונג פאר זיין גרויסער נשמה, אבער ווי הערליך עס איז ניט דער זונען־אונטערגאנג אין טהירינגען, קומט עס ניט צו מיין געבורט־שטעד־טעל.

מערקווירדיגע קאָלירען נעהמט אָן דער הימעל, ווען די זונן געהט צו איהר נאכטרוה ארום די קארפּאטען בערג, מאַיעסטעטיש איז די זונן, ווען זי געזעגענט זיך מיט׳ן טאָג אין די „ראקי מאונטענס“ פון קאָלאָ־ראדאָ, א מאָדנע רעליגיעזע, ערהויבענע שטימונג בעשאפט אין אייך דער בין השמשות אין „סיערא נעוואדא“, אבער קיינער פון אָט די זונען אונ־טערגאנגען קען זיך ניט פערגלייכען מיט דעם זונען - אונטערגאנג אין מאנכע הייסע און לאנגע זומערטעג אין די זאמוטער שטעדטלעך...

אזייגער זעקס־זיבען ווערט די גאנצע שטעדטעל אזוי ווי אנגע־צונדען. די שויבען פון די פענסטער שפיגלען אב גאנצע פייערען. די שפיצען בוימער פערזינקען אין רויטע, גליהענדע פלאמען, וואס פער־שפרייטען זיך פלוצלונג איבער די דעכער פון די הייזער. א פרעמדער, וואס איז ניט בעקאנט אט מיט די נאטור ערשיינונגען, וואלט געווים מיינען, אז א גרויסע שרפה האט, חלילה, אויסגעבראכען אין שטעדטעל און אלע הייזער מיט די קראמען געהען אט אט אוועק מיט׳ן רויך. אפילו די וועלכע האבען זיך אויסגעהאדעוועט אין די שטעדטלעך און האבען דארטען פערבראכט זייער גאנצען לעבען, קענען זיך נאך עד־היום ניט צוגעוועהנען צו דעם פלאמיגען רויטען שיין, וואס נעהמט ארום די גאנצע שטעדטעל אזוי ווי דער עמוד הענן, דער וואלקענדיגער זייל — די אידישע געצעלטען אין דער מדבר.

די הויכע בנינים מיט א סך פענסטער ווי די טיפלע און די שוהל, להבדיל אלף הבדלות, זיינען געוועהנליך מעהר בעלויכטען און פון זייערע שויבען שטראהלט אלץ מעהר און מעהר דער רויטער גליהענדער שיין.

— מלאך גבריאל איז ארויסגעפאהרען אויפ׳ן הימעל מיט זיין פייערדיגען רייט־וואגען — האבען די קינדער צווישען זיך געשושקעט.

— דער קאלך־אויווען פון גהינום איז אנגעצונדען געווארען כדי צו ברענען און בראטען דארטען די רשעים און זיי שמייסען מיט פייערדיגע ריטער — האבען מאנכע פון די עלטערע געגלויבט.

— דאס איז א נצוץ פון דעם עמוד האש, וואס האט בעלויכטען דעם וועג פון די אידען אין דעם מדבר זיי זאלען ניט בלאנדזשען — האבען אנדערע ערקלערט.

גאנץ אפט פלעגט אום ערב תשעה באב פארקומען אט דער מערק־ווירדיגער זונען־אונטערגאנג און מען האט זיך געזאגט, אז גאט וויזט דאס זיין ליעב פאלק ישראל ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן ירושלים, ווען דער בית המקדש האט געברענט...

מארגע האבען געפיהלט די מאנסלייט, ווען זיי זיינען ביים פער־פאסטען געזעסען אויף דער ערד און געטונקט די איי אין אש, בעת דער „פייער", וואס האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש און ירושלים האט

געשלאָגען דורך די פענסטער און געקראָכען אזש אין פנים אריין. שטיל, אָהן ווערטער איז מען געזעסען אויף דר'ערד, לעבען אויווען ווי אבלים, מיט ארונטערגעלאָזענע קעפּ און אָהן חשק געגעסען די סעודה המפסקת, וואָס איז א חוץ פון דער הארטער איי בעשאָטען מיט אש, בעשטאַנען פון קיילעכדיגע בייגעל און לאָקשען.

גלייך נאָכ'ן שטילען בענשען איז מען אָהן א „גוט נאכט" ארויס פון הויז צו געהן אין בית המדרש זאָגען קינות. אין בית המדרש האָט קיינער ניט געשמועסט, אפילו די ברענענדסטע פראַגען אין פּאָליטיקע, וועגען וועלכע דער רעדאקטאָר פון „הצפירה" האָט זיך דורכגעשמועסט אין „דברי הימים", זיינען ניט בעריהרט געוואָרען. יעדערער האָט אויסגעטהאָן די גומענע קאַלאָשען און געזעצט זיך אויף דער אויסגעשפּרייטער היי אָדער קליינע פוס־בענקעלעך, אין איין האנד א הלב'ענע ליכט, אין דער צווייטער די קינה און געוואַרט ביז ר' פייוועל דער בעל קורא וועט אָנפאַנגען. מיר, קליינע ווערוריקעס, האָבען זיך דוקא יאָ צונויפגעקליבען הינטער'ן בימה, אָבער ניט צום שטיפען חס ושלום, נאָר זיך דורכצושמועסען וועגען דעם גרויסען אונגליק וואָס האָט פּאַסירט דעם פאָלק ישראל מיט אכטצעהנהונדערט יאָהר צוריק.

— אָט, אָט איצט, אין דער מינוט, מיט אכטצעהן הונדערט יאָהר צוריק איז אַנגעצונדען געוואָרען דער בית המקדש פון טיטוס הרשע — האָט איינער פון אונז געשאצט.

— אין דער צייט איז שוין אפילו דער שולחן און די מנורה געווען פערברענט — האָט א צווייטער פאַר געווים ערקלערט.

— וואָס רעדסטו? איצט איז שוין אפילו פון די כרובים קיין זכר ניט געווען — מישט זיך אריין א דריטער.

און אזוי זיינען מיר געשטאַנען רוהיג, אנשטענדיג, אזוי ווי גרויסע און מיט פערביטערדניש געדעדט קעגען די רומיים און זייער „הערפיהרער„ טיטוס הרשע און טאַקע אויך קעגען די אידישע בריונות גופא, מיט וועלכע מיר האָבען זיך בעקענט אין דער פריה, ווען מיר האָבען געלערענט דעם חורבן. מיר זיינען געשטאַנען און געשמועסט ביז וואַנעט

אונזערע טאטעס האבען אונז א וואונק געגעבען, אז עס איז שוין צייט זיך צוזעצען אויף דער ערד לעבען זיי און הערען מגלת איכה.

נעקומען אהיים נאך די נאכט־קינות, האבען מיר געטראפען אונזערע מאמעס זיצענדיג אויף דער ערד מיט פערוויינטע אויגען, ארומגערינגעלט מיט א סך אנדערע ווייבער, וועלכע האבען אליין ניט געקענט „זאגען" און האבען זיך געשאקעלט איבער'ן טייטש חומש, וואו חורבן ירושלים איז געשילדערט מיט די שרעקליכסטע פארבען. צוליעב די גרויע שרפות, וואס פלעגט פאסירען אין דער צייט פון יאהר אין די שטעדטלעך, האט דער רב געהייסען פערשליסען דעם עזרת נשים (די ערשטע כפרה זיינען תמיד געווען די ווייבער) און אונזערע מאמעס זיינען נעבאך געווען געצוואונגען אבריכטען גלות אין דער היים. דער בחיי הקדוש, זאל ער מיר מוחל זיין, האט אנגעשריבען אזעלכע שרעקליכע, גוזמא'דיגע מעשות וועגען חורבן, אז אונזערע מאמעס האבען זיך פשוט געווייקט אין טרערען.

אויף מארגען האבען מיר זיך געפעדערט גלייך בעגינען, און אוועק אין בית המדרש. וואשען זיך האט מען ניט געטארט על פי דין, חוץ אפגיסען זעקס מאל ביז די קנעכלעך נעגעל וואסער, וואס איז געשעהן כהרף עין. די מאמעס, ווי פרום זיי זאלען ניט האבען געווען, האבען שטארק געוואלט מיר זאלען ניט ארויס אויפ'ן ניכטערן הארצען און נעהמען וואס אין מויל אריין, אבער א ו נ ז, זיבען־אכט יעהריגע בחורים, איז ניט אנגעשטאנען צו עסען תשעה באב פאר'ן דאווענען, און מיר האבען געשווארען מיט טויזענד שבועות, אז ס'חלש'ט נאך ניט דאס הארץ.

פאר די שחרית־קינות איז ניט געווען א י י ן חזן אדער א י י ן בעל־תפלה, יעדער חשוב'ער בעל הבית, וואס האט געהאט א קול נגנה, האט זיך געכאפט זינגען פאר'ן עולם די ערשטע פסוקים פון א קאפיטעל. דערביי איז געווען א חזקה, אז דער קאפיטעל פון די עשרה הרוגי מלכות האט געהערט צום רב. מיט די אנדערע ניט אזוינע וויכטיגע קינות האבען זיך איינגעטיילט די אנדערע פני פון דעם עלטערען דור. די „ציון'ס" אבער — האט מען געוואוסט — בעלאנגען צו דעם אינגערען דור, צו די

איידעמס אויף קעסט, צו די משכילים הייסט עס. זיי, די יונגע איידעמס, צווישען וועלכע עם זיינען געווען אייניגע חובבי ציון, האבען זיך געהאל־טען פאר נעהענטערע מחותנים מיט יהודה הלוי ווי די עלטערע אידען.

מאנכע פון אט די יונגע איידעמס האבען אין אמת'ן טיעף פערשטא־נען די בריליאנטענע פערלען פון יהודה הלוי'ס פאעזיע און האבען זיי געלייענט מיט נעפיהל, מיט הארץ, מיט נשמה, אז מען האט געקענט זעהן, דאס זיי לעבען איבער דעם פאעט'ס וועהטאג און דעם פאעט'ס בענקעניש צו דעם לאנד פון די נביאים.

די „ציון'ס" האבען אריינגעבראכט א לעבעדיגערע, מונטערע שטי־מונג ביים עולם. דער גייסטיגער גענוס פון יהודה הלוי'ס מאטיווען האט די אבילות־שטימונג פערטריבען און האט געשאפען העכערע אמת פאעטישע איבערלעבונגען. די שטימונג איז געווארען נאך לעבעדיגער, ווען דער חזן מיט די משוררים האבען געזונגען אזוי שעהן „אלי ציון ועריה", מיט וואס די קינות האבען זיך געענדיגט.

נאך די קינות האבען זיך געעפענט די קראמען און דער געוועהנ־ליכער עולם איז הונגעריגערהייד אוועק צו דער טאג־טעגליכער דאגת חיונה. פאר אונז, חדר־אינגלעך, האט זיך אבער ערשט אנגעפאנגען די רעכטע געדיכטע.

קודם כל זיינען מיר אוועקגעלאפען אהיים און אנגעזאגט דער מא־מען, אז מיר פיהלען ניט, חלילה, קיין ברעקעל הונגער, אז מיר זיינען „זאט ווי די יונים" און אז מיר וועלען געווים האבען א לייכטען תענית. די מאמע, געוועהנליך, האט וועניג וואס אונז געגלויבט און האט געצוואונ־גען, פשוט געצוואונגען מיט גוטען און מיט בייזען, אז מיר זאלען אונטערלעהנען דאס הארץ, און אזוי ווי זי איז געווען א למדן און האט געוואוסט, אז פאר בר־מצוה איז מען פטור פון פאסטען, האט זי אויסגעפיהרט און מיר האבען נעבאך געמוזט א ביים טהאן ניט ווי־לענדיג.

ניט געמאכט קיין גרויסע שהיות אין דער היים, האבען מיר אנגע־גורט אונזערע שווערדלעך אויף די לענדען און האבען זיך אין א גאנצער חברה אוועקגעלאזען צום „ריינעם ארט".

די שווערדלעך זיינען אונז שוין געלעגען אין קאָפּ א היבשע צייט פאר תשעה באב. יאָשע דער שינדעלמאכער, וואָס האָט געדעקט ביי הירשעל חאָנעס דעם דאך, האָט דערפון געוואוסט און האָט געוואָרפען בליקען פול מיט חשד, ווען מיר פלעגען זיך דערנעהענטערען צו זיין קופּע שינדלען.

— די משומדים געהען שוין מיר בדלות שטעלען — פלעגט ער דער־ צעהלען זיין פּועל, קלמן׳קען, גלייך נאָר ווי ער האָט געזעהן, אז מיר פּאדענען צופיעל ארום זיינע שינדלען.

— איך וועל מסר׳ן דעם רבי׳ן ! — האָט ער אונז גופא מתרה גע־ ווען, ווען מיר האָבען זיך ניט געמאכט וויסענדיג און מיט גרוים און־ גערולד אויסגעוואָרט די מינוט, ווען ער וועט שוין ארויפקלעטערען אויפ׳ן דאך.

יאָשע איז געווען זעהר א בייזער איד און מיר וואָלטען טאקע בשום אופן ניט געקענט „א לקח׳ע" טהאָן א פּאָר שינדלען, איז אבער געווען א נס, וואָס יאָשע׳ס אינגעל האָט געלערענט מיט אונז אין איין חדר און דורך איהם האָבען מיר שוין אויך געהאט א צוטריט צו זיין סקלאד. יאָ־ שע׳ס אינגעל איז געווען א גומער חבר און האָט מעהר געזאָרגט, אז מיר זאָלען האָבען שינדלען אויף שווערדלעך, איידער זיין טאטע צו דעקען דעם דאך.

א חוץ די שווערדלעך האָבען מיר אויך ניט פערגעסען מיטצונעהמען די פלעשעלעך שמעק־טראָפּענס.

א תענית אָהן שמעקטראָפּענס האָט געהאט אזא מין טעם ווי א סדר אָהן חרוסת, ווי פּורים אָהן א גרעגער, ווי חנוכה אָהן א דריידעל און ווי ראש חדש אלול אָהן א שופר.

אין די אפּטייקען איז דאָס געווען איינער פון די וויכטיגסטע אר־ טיקלען, אפילו דער „טייטשער אפּטייקער" האָט געוואוסט אז ערב א תענית — איבערהויפּט ערב תשעה באב און ערב יום כפור — לייזט מען א סך געלד פון די „יודען" פאר שמעק־טראָפּענס.

די בעמישע צוזאמענזעצונג פון שמעק־טראָפּענס האָבען מיר, פער־

שטעהט זיך, קיינער ניט געוואוסט. מיר האבען נאר געוואוסט, אז עס האט א שטארקען ריח און אז עס איז גוט פאר הארץ חלשות.

היינט קען איך אייך אויסזאגען דעם סוד, אז שמעק־טראפענס זיי־נען ניט אנדערש, ווי א שטארקע קאנצענטרירטע לייזונג פון אמאניאק. אנדערע האבען זיך מיט געוועהנליכע שמעק־טראפענס ניט בענוגענט און האבען עס „צונעריבט" מיט ביטערע שמעק טאבאק, אזוי, אז מען האט פאר א מייל געקענט פיהלען דעם ריח.

וואלטען אונזערע שטעדטלעך געהאט אן אסעמבלי, א סענאט און א קאנגרעס, וואלטען זיי געוויס די שמעק־טראפענס ארייננגערעכענט צווישען אלע „דראגס" וואס זייער געברויך איז שטרענג פערבאטען. אזוי אבער, ווי קיין אסעמבלים האבען מיר ניט געהאט, האט זיך יעדער איד, וואס האט געפאסט, גע'ריח'ט פון די שמעק־טראפענס און האט זיך מחיה געווען. גלייך נאר ווי מען האט געפיהלט, אז עס קלעמט אונטער'ן הארצען, האט מען פארזיכטיג געעפענט די פלעשעלע און א שמעק גע־טהאן. דער הונגער איז פערטריבען געווארען און די קלעמעניש איז גע־ווען פערביי. דער קאפ האט שפעטער, אמת, שטארק אנגעפאנגען צו רייסען, אבער ווער קימערט זיך דאס אין א תענית מיט קאפ־וועהטאג?

אויפ'ן וועג צום בית עולם האבען מיר זיך איינע די אנדערע מכבד געווען צו שמעקען און יעדער איינער האט געדארפט פערזוכען א שמעק פון צוויייטענס פלעשעלע. פלעגען מיר אנטרעפען גרויסע אידען מיט בלייכע פנים'ער און אויסגעלאשענע אויגען, האבען מיר אויף זיי רחמנות געהאט און זיי געגעבען שמעקען פון אונזערע פלעשעלעך. די בלייכע אי־דען פלעגען זיך פאסמאקעווען און האבען אונז שטארק געדאנקט דער־פאר. גאנץ אפט פלעגט טרעפען, אז א קונדס א אינגעל פלעגט בכיון דער־לאנגען א שטופ די האנד, ווען יענער האט געהאלטען די פלעשעלע פון ווייטען צו ריח'ן, די טראפענס פלעגען ארייץ אין נאז, אן אנדערש מאל אויך אין די אויגען, דאס מען האט דערזעהן דעם זיבעטען הימעל.

צום בית עולם זיינען מיר געגאנגען, ערשטענס, בעזוכען די טויטע און ארייינשטעקען אין די יונגע קברים אונזערע אבגעפארבטע שווערד־

לעך און צווייטענס, אנצורייסען די קלעפּיגע האלב־רויטע, האלב־גרויע בערעלעך. דאָס צווייטע איז נאָך געווען וויכטיגער ווי דאָס ערשטע.

צוריקגעהענדיג זיינען אלע אונזערע קעשענעס געווען אָנגעפּאקט מיט בערעלעך און מיר האָבען מיט זיי מכבד געווען די אינגלעך און מיידלעך און אפילו גרויסע אידען, מיט וועלכע מיר האָבען ניט געלעבט בשלום.

די מיידלעך האָבען שפּעטער געהאט צו זינגען און צו זאָגען אייי־דער זיי האָבען בעפרייט זייערע לאנגע צעפּ פון די בערעלעך, וועלכע די קליינע מזיקים האָבען אָנגעקלעפּט....

נאָך מנחה, ווען די זונן האָט זיך אָנגעפאנגען צו לייגען, האָט זיך דער גרויסער עולם אידען צוזאמענגעקליבען קופּעס־ווייז ארום בית המדרש און שוהל און האָבען ווי דורשטיגע געטרונקען די קלאָרע, מחיה'דיגע לופט פון דרויסען.

— האָט איהר היינט געהאט א לייכטען תענית ? — האָט גע־פרעגט אברהם הירש דער שמש ר' מענדעל איצע'ס, דעם גבאי, פון וועמען ער איז געווען אָבהענגיג מיט זיין חיונה.

— זעהר א לייכטען, ברוך השם, הלואי יום כפור ניט ערגער. ווען עס וואָלט מיר נאָך די קינות ניט שוואך געוואָרען דאָס הארץ, וואָלט איך אפילו דעם תענית ניט געפיהלט. איצט איז דער הונגער פערביי, נאָר דער קאָפּ טהוט אביסעלע וועה. אבער דאָס איז גאָרנישט. איך וואָלט קענען איצט פאסטען און פאסטען.

בעת ר' מענדעל האָט גערעדט, האָט ער אלע ווײלע געוואָרפען די בליקען אויפ'ן הימעל און גלייך נור ווי ער האָט דערזעהן דעם ערשטען שטערן, האָט ער מיט גרויס שמחה אויסגעשריען: „רבותי, שוין צייט צו זאָגען והוא רחום"...

שבת נחמו.

דער איד איז בטבע א שטימונגס־מענש. זיין גייסטיגער צושטאַנד געפינט זיך גאַנץ זעלטען אויף דעם מיטעלמעסיגען, נאָרמאלען פּונקט. אמאָל איז ער צופיעל נידערגעשלאָגען, אמאָל צו פרעהליך. ווי די כוואַליעס פון ים זיינען ענטוועדער העכער פון ים־שפּיגעל אָדער נידריגער, אזוי קומען אויך פאַר די בעוועגונגען אין אידען'ס נשמה. דאָ איז ער מרה־שחורה'דיג, געדריקט ווי אונטער אן אונערטרעגליכער משא און דאָ איז ער צו גוט אויפגעלעגט, אין א צו געהויבענער שטימונג.

כלל ישראל איז אין דעם פּרט ענליך צו רבי ישראל.

דאָס אידישע לעבען, דאָס רבים־לעבען פליסט ניט רוהיג, שטיל, געלאַסען, עס איז שטענדיג ברויזיג, שטורעמדיג, הויבט זיך ארויף און ארונטער. די אידישע שטעדטעל האָט פיינט די לאַנגזאַמע, מאָנאָטאָנע, גרויע טאָג־טעגליכקייט, זי איז זעלטען ווען גלייכגילטיג, אין אן איינערליי שטימונג, זי לעבט שטענדיג וואָס עס איז איבער, זי איז אָדער אומעטיג אָדער פרעהליך, אָדער זי איז אָנגעטהאָן אין אבילות אָדער זי מאַכט שמחות.

נאָך די שווארצע אומעטיגע, מרה־שחורה'דיגע „ניין טעג" איז אין שטעדטעל מיט אמאָל געוואָרען לעבעדיג, מונטער. דער הימעל איז מיט אמאָל געוואָרען קלאָרער און די זון האָט אָנגעהויבען ליכטיגער צו לייכטען.

אינגאַנצען איין וואָך טיילט אב שבת־נחמו פון שבת חזון, אבער וואָס פאַר א גרויסע ענדערונג עס איז פאָרגעקומען אין דעם אינערליכען זון

אויסערליכען לעבען פון שטעדטל ! ? דער שווארצער שלייער איזארונטער־
געריסען געוואָרען און איהר פּנים האָט אָנגעפאנגען צו שטראהלען פון
אן אינערליכער פרייד, אויף דעם קאלטען בארג אש פון די עבר׳דיגע
חורבונות האָבען אָנגעפאנגען צוגליהען פונקען, פונקען פון טרייסט, פונקען
פון האָפנונג...

נחמו, נחמו עמי יאמר אלהיכם !

טרייסט זיך, מיין פאָלק, טרייסט זיך, אזוי טהוט זאָגען אייער גאָט.

א טרויסט־וואָרט האָט תמיד א גרויסע בעדייטונג אין לעבען פון
איד. דאָס ווירקט ווי א באַלזאַם אויף א וואונד. טרייסטען אן עלענ־
דען, אריינגעבען א שטראהל פון האָפנונג אין׳ם האָפנונגסלאָזען איז איי־
נע פון די גרעסטע מצות.

די עלטערע אידען פלעגען אוועקוואַרפען אלע זייערע עסקים און
געהן מנחם אבל זיין. זייערע אידענעס פלעגען זיי קיין וואָרט ניט רעדען,
אפילו ווען זיי פלעגען זיך לאנג זאַמען און איבערלאָזען אלץ אויף זייערע
פלייצעס. און אין אמת׳ן, וואָס קען נאָך זיין א גרעסערע מצוה, ווי צו
פערטרייבען דעם יאוש, די פערצווייפלונג ביי א נידערגעשלאָגענעם ?
וואָס קען נאָך זיין שעהנער, ווי צו ערמוטיגען א מוטהלאָזען ?

און דאָ קומט דער וואָס לעבט אייביג, דער הכל יכול, און זאָגט
טרויסט־ווערטער, בעפליגעלט מיט האָפנונגען אויף א גלענצענדע צו־
קונפט, בלאָזט אריין א נייע נשמה אין די פערטריקענטע ביינער. ער
טרייסט ווי א פאָטער זיין קינד, ווי א געליעבטער זיין געליעבטע !.. „טהו
אוים דיינע אבילות־קליידער — זאָגט ער — נעהם ארונטער דעם זאק,
וויש אָב דיינע טרעהרען, וואש זיך אָב, פוץ זיך אוים, פערגעס אַלעס
וואָס ס׳איז געווען און שטארק זיך צו א נייעם לעבען, צו א לעבען פול מיט
נחת און גליק“...

איז עס דען א וואונדער, אז אזוינע טרויסט־ווערטער האָבען גע־
ווירקט אויף אונזערע טאַטעס און זיידעס און דאָס גאנצע אויסזעהן פון
שטעדטעל האָט זיך געענדערט ?

ווי די נאכט־שאָטענס פערשווינדען פאר דער אויפגעהענדער זונן,
אזוי איז פערשוואונדען געוואָרען גלייך נאָך תשעה באב די שווערע, כמו־

רעדיגע אבילות־שטימונג. אלע זיינען געווארען ווי נייגעבוירען, אבגע־פרישט, מונטער און לעבעדיג. קיין סימן פון דעם נעכטיגען קלאג, קיין זכר פון די נעכטיגע טרעהרען. דער אונשולדיגער, הארציגער, הויכער געלעכטער פון די אידישע טעכטער האט נאך א לאנגער אונטערברעכונג צוריק אנגעפאנגען צו קלינגען, דער ווייבערשער שמועס און די מענערשע ויכוחים האבען זיך צוריק געהערט אויף די גאסען, וואו דער פולס פון לעבען האט אנגעהויבען שטארק צו קלאפען.

שבת נחמו איז געווען דער סעזאן פון שמחות אין שטעדטעל. די מייסטע תנאים׳ס, חתונות, בר־מצוה׳ס זיינען פארגעקומען ערב אדער מוצאי שבת נחמו. אויף שבת נחמו פלעגט דער מחותן איינלאדען זיין טאכ־טער׳ס חתן אדער זיין זוהן׳ס כלה, שבת נחמו פלעגט דער חזן מיט די משוררים דאווענען „אויף בילעטען" און צוגרייטען לכבוד דעם נייע נגונים: א נייעם תכנת שבת, א נייעם אב הרחמים, א נייע קדושה.

גלייך תשעה באב אבענד, נאכ׳ן אבפאסטען, האט דער חזן אנגע־פאנגען זיך צוצוגרייטען צו זיין שבת־נחמו׳דיגען דאווענען, וואס האט איהם ארייגעבראכט פון די בילעטען פאר א האלב יאהר דירה־געלט. די גאס, וואו דער חזן האט געוואוינט, איז דאן געווען שווארץ פון מענשען, וועלכע זיינען געקומען הערען דעם חזן׳ס הכנות, אדער ווי מען וואלט דאס איצט אנרופען די „רעפעטיציעס".

געזאנג און מוזיק האט מען אין דער וואך פון שבת נחמו געהאט לרוב. א חוץ דעם חזנ׳ס הכנות צום דאווענען האבען זיך איבער׳ן שטעד־טעל געטראגען די זיסע טענער פון די כלי־זמר, וועלכע האבען זיך מכין געווען צו די פרייטאגדיגע חופות און צו דעם „טאנץ", שבת אבענד, נאך זמירות.

אוי ווי שעהן די קאפעליע פון אונזער שטעדטעל פלעגט שפיעלען א פרעהליכס און דעם „כשר־טאנץ"!... יעדער ציטער פון די שטרונעס ביי חיים דעם כלי־זמר׳ס פיעדעל פלעגט אזוי זיס, אזוי מחיה׳דיג אב־קלינגען אין די נשמות פון די צוהערער, אז עס פלעגט ניט איבערדרי־סיג ווערען צו שטעהן הינטער׳ן פענסטער פון חיים׳ס דירה און הערען א גאנצע נאכט.

איבער די כחות פלעגט ארבייטען די וואָך פון שבת נחמו קיילע די לעקעך־בעקערין. גאנצע נעכט פלעגט זי זיך ברענגען און בראָטען ביים אויווען און באקען לעקעך. א חוץ וואָס זי פלעגט דארפען באקען לעקעך פאר די בעלי־שמחות גופא, האָט זי אויך אויסגערעכענט, אז יעדע באַלעבאָסטע וועט מסתמא קויפען א לעקעך צו שיקען צו מחותנת'טעם.

— וואָס ארבייט איהר, קיילע לעבען, אזוי איבער די כחות? איהר וועט דאָך, אל תפתח פה לשטן, אַנווערען אייערע אויגען, זעהט ווי זיי זיינען שוין אזוי רויט געוואָרען פון רויך. — פלעגט לאה האָדעם מיט רחמנות מוסר'ן די פרומע קיילע'ן.

— וואָס מען כאַפּט אריין איז ארייגעכאַפּט, נישקשה, נישקשה, איך וועל זיך אי"ה אויסשלאָפען נאָך שבת נחמו—האָט קיילע געענטפערט, צולעגענדיג, אז זי האָט נאָך א גאנצען זמן דעם מלמד קיין שכר־למוד ניט געצאָהלט פאר איהר וואויל־קינד, וואָס איז שוין געבליבען א יתום'ל. ווען זי איז נאָך געווען מיט איהם אויף דער צייט.

א שטארקער טרוד איז געווען אין די טעג פאר שבת נחמו אבא דער בית־דין שמש.

צווישען די פיעל מלאכות וואָס אבא פלעגט האָבען, איז אויך גע־ווען זיין ארבייט צו בעטען אויף חתונות און אנדערע שמחות.

די מחותנים פלעגען צוזאמענשטעלען גאנצע רשימות, ווען צו בעטען אויף זייער שמחה און אבא דער שמש פלעגט די שליחות ערפי־לען.

אבע דער בית־דין שמש איז ניט געווען קיין גרויסער בעל עברי, א כתב יד איז פאר איהם געווען א פערזיגעלטער בריעף, אבער דער אונ־טער־שמש'ל פון קלויז פלעגט איהם פאר א בערלינקע אויסהעלפען און יעדען מאָרגען נאָכ'ן דאוונען איבערלייענען די רשימה פון די געסט, ווע־מען מען דארף בעטען אויפ'ן קבלת־פנים און וועמען אויף ברכה.

ניט זעלטען פלעגט טרעפען, אז אבא האָט זיך טועה געווען, אנ־שטאָט צו רופען אויף חתונה ביי רבי יאנקעל'ס טאָכטער, האָט ער געבע־טען אויפ'ן שלום זכר פון רבי יאנקעל'ס אייניקעל, אבער קיין לייטישע געלעכטער פלעגט דערפון ניט ארויסקומען. מען האָט געוואוסט, אז אבא

דער שמש טראָגט איצט צופיעל אויף זיין קאָפּ, און אז ער איז ניט קיין מלאך, אז ער איז ניט מעהר ווי א מענש.

פרייטאג פארנאכט האָט איבער אלע גאסען אָבגעקלונגען דער זיסער נגון, וואָס חיים דער פידלער האָט ספּעציעל צוגעגרייט, זיין קאַפּעליע זאָל שפּיעלען, ווען זי וועט פיהרען דעם חתן צו דער חופּה. אזוי ווי ערב שבת נחמו איז געווען א סך חופּות האָט זיך די קאַפּעליע געמוזט צוטיי־לען און חיים דער פידלער פלעגט נאָר שפּילען אויף דעם גביר'ס חתונה. אויף די ארעמערע חתונות איז מען יוצא געווען מיט בערעל דעם לאַטוט־ניק און זיין ברודער, וועלכע האָבען קיין מאָל ניט געלערנט די מלאכה פון קלעזמעריי, נאָר האָבען זיך אויסגעלערענט שפּילען פון הערען. בשעת חיים האָט געהאט איין פרייטאג א סך חתונות פלעגט ער צודינגען בערלען און איהם שפּעטער אָבגעבען א טייל פון דעם, וואָס מען האָט געמאכט פון „טאַנץ".

שבת נאָכ'ן דאווענען זיינען אלע מאנסליים אוועק אויף א ברכה.

געהן צום בעל־שמחה אויף ברכה האָט יעדערער געהאלטען פאר זיין הייליגסטען חוב.

— געהן אויף ברכה איז אן אָבגעגעבענע זאך — פלעגט זאָגען אברהם הירש דער אויבער־שמש, וועלכער האָט סתם האלד געהאט א לחיים—מען איז דאך לעבעדיגע מענשען, מען האָט דאך עפּעס קינדער און מען וויל דאך, אז לייט זאָלען די שמחה בעשעהנען.

שבת נחמו איז די גאנצע שטעדטעל געגאנגען אויף ברכה. איינער צוליעב דער חתונה פון זיין קרוב'ס זוהן, א צווייטער צו א בר־מצוה, א דריטער צוליעב דעם חתן, וואָס איז געקומען צו גאסט צו דער כלה, אנ־דערע זיינען געווען פון חתן'ס צד, אנדערע פון כלה'ס צד, אנדערע זיי־נען סתם געגאנגען, ווייל עס איז א מצוה צו מאכען ברכה.

צו סתם־געהער האָט בעלאנגט מרדכי חיים יאשעס, וועלכער פלעגט ניט פערביילאָזען קיין ברעקעל שמחה אהן א ברכה. אין שטעדטעל האָט מען דערפון געוואוסט און די בעלי־שמחות פלעגען תמיד צווישען זייערע געסט אריינרעכענען ר' מרדכי'ן.

אום צו בעווייזען אויף אלע שמחות, פלעגט רבי מרדכי אויפשטעהן שבת באגינענען, זיך טובל זיין, דאווענען ותיקין, אבלערנען דעם פרק משניות און אנפאנגען צו געהן אויף ברכה.

ווען רבי מרדכי איז אריינגעקומען צום בעל־שמחה אין הויז, האט מען איהם מכבד געווען צום ערשטען. דער בעל־שמחה האט געוואוסט, אז רבי מרדכי קען לאנג ניט בלייבען, ער מוז נאך געהן אנדערשוואו.

צוליב די שמחות האט רבי מרדכי שבת־נחמו געטראגען זיינע יום־טוב'דיגע מלבושים, וואס איז בעשטאנען פון צוויי דיקע מאנטלען. איינער האט געדיענט פאר'ן ראק, דער צווייטער פאר'ן אויבער־ראק. איין אר־בעל פון אויבער־ראק פלעגט ביי רבי מרדכי'ן שטענדיג הענגען, כדי ער זאל מיט דער פרייער האנט לייכטער קענען צוקומען צו דער רויטער פאטשיילע, מיט וועלכער ער האט ארומגעגורט דעם אונטערשטען מאנ־טעל, דעם ראק הייסט עס. אין שטעדטעל איז אפילו געווען אן ערוב און מען האט געמעגט טראגען. ווען עס פלעגט טרעפען, אז די שונאי ישראל, די שקצים ימח שמם, האבען דעם ערוב אויף להכעים צוריסען, פלעגט דער שמש אויסרופען נאכ'ן דאווענען אז „מען טאר ניט טראגען".

רבי מרדכי איז אבער געווען א מחמיר אויף זיך און האט תמיד מורא געהאט די שקצים זאלען חלילה ניט צורייסען דעם ערוב נאכ'ן דאווענען. ער האט אפילו ניט געוואלט זיין א מחלל שבת בשוגג און האט דעריבער מיט דער פאטשיילע זיך ארומגעבונדען.

שבת נאכ'ן שלאף איז דער גאנצער עולם אוועק הערען דעם רב'ס דרשה.

דריי שבתים אין יאהר האט יעדער רב געמוזט דרשה'נען: שבת שובה, שבת הגדול און שבת נחמו. די איבעריגע שבתים זיינען געווען א רשות, ווי דער רב האט געוועלט, די דריי שבתים איז אבער געווען א חוב. אזוי איז געווען אויסגענומען אין כתב הרבנות.

דער תוכן פון די דריי דרשות איז געווען פערשידען.

שבת שובה פלעגט דער רב מוסר'ן דעם עולם, מאכען דעם עולם וויינענדיג; שבת הגדול פלעגט דער רב האלטען א לומדישע דרשה, א פלפול, אבער דער תוכן פון דער דרשה שבת־נחמו איז בעשטאנען פון

טרויסט־ווערטער. דער רב פלעגט אנפאנגען מיט א פסוק פון דער הפטרה און ריידען און ערמוטיגען דעם עולם מיט שעהנע, זיסע רייד.

דער רב האט בעוויזען מיט פסוקים פון מדרשים, אז די כנסת ישראל איז פארט דאס אויסערוועהלט פאלק, דאס אתה בחרתנו־פאלק, און אויב גאט האט אונז אזוי געשטראפט, האט ער געשטראפט, ווי א פאטער שטראפט זיין איינציג קינד.

איצט האט ער שוין פערגעבען די זינד און וועט צוריק פיהרען אין ציון און ירושלים...

נחמו, נחמו עמי.

טרייסט זיך מיין פאלק, טרייסט זיך..

אלול-צייט.

אום צו האבען א בעגריף ווי אזוי אונזער פרומער אידישער עולם פון שטעדטעל האט געפיהלט אלול־צייט, דארף מען זיך פארשטעלען מענשען אויף אן אונזיכערע שיף אין מיטען ים, וואו יעדע רגע קען קומען א שטארקע כוואליע און איבערקעהרען די שיף און ארעפלאזען אלעמען אדער א טייל פון זיי אויפ׳ן תהום; אדער איינוואוינער אויף א שפיץ פון א וואולקאן, וועלכער קען אהן א בעווארעניש אנפאנגען צו שפייען מיט פייער און צעשמאלצענע מעטאלען און מאכען א תל פון זייער לאנג־יעהריגער הארעוואניע און אויך פון זיי גופא.

אלול־צייט האט יעדער פרומער איד און יעדע פרומע אידענע אנגעפאנגען צו איבערלעבען א מאדנע אונרוהיגקייט, א מאדנע אונזיכערקייט מיט זייער אייגענעם לעבען און מיט דעם לעבען פון זייערע ליעבע און טייערע.

אין די דאזיגע טעג איז יעדער פשוט׳ער איד און יעדע פשוט׳ע אידענע געווארען גרויסע פילאזאפען, ניט געקוקט וואס זיי האבען אפשר קיין מאל אזאווארט ניט געהערט. זיי האבען אנגעפאנגען טיעף צו פעשטעהן זייער אונבערייטענדען פלאץ אין דער נאטור. מישטיינס געזאגט, וואס איז דער מענש? א פיצינקער זאמד־קערנדעל אין גרויסע, ריעזיגע בערג, א טראפענדעל וואסער אין ים אוקינוס, א ווערימל אויף אן אינזעל פון שלאנגען און עקדעשען, פון טיגערס און לעמפערטען, א גרעזעלע אין די גרויסע פעלדער און וועלדער. איין הויך פון ווינד. איין טראט פון א ווילדער חיה, איין מאך מיט דער קאסע פון שניטער — און

ער ווערט א גארניט, עפר ואפר, בעגראבען און פערשאטען, אז קיין זכר וועט ניט בלייבען.

אין די אלול־טעג ווערט דער איד א מין פאוסט, וואס אנערקענט טיעף זיין מאכטלאזיגקייט, וואס ווייס, אז איבער איהם שטעהט מעפיס־טא און מאכט חוזק פון איהם...

אוי, דער מעפיסטא, דער שטן, דער מקטרג — ווי די אידען אין אונזערע שטעדטלעך האבען מורא געקראגען פאר איהם!

מה אני, מה חיי!

ווער בין איך און וואס איז מיין לעבען!

און דער איד פאנגט אן צו בעגרייפען די גאנצע קאמעדיע פון לע־בען און די טראגעדיע פון טויט. דו ארבייטסט, דו האוועסט, דו שמא־יעסט, דו לויפסט אהין און אהער ווי א ווילדע קאץ און מיט איין מאל, פלוצלונג, אונערווארטעט, ווי פון א בעהעלטעניש, אהא! — קומט דער מלאך המות און מאכט אן ענד פון דיין גאנצען שטרעבען און לעבען, פון דיין גאנצען וועלען און קעמפפען...

אויב עס זיינען ווירקליך געווען מענשען, וועלכע האבען געלעבט ווי פילאזאפען און דענקער, וועלכע האבען זיך ערקענט און מודה געווען זיי־ער נישטיגקייט און אונבעדייטענדקייט אין דעם גאנצען אוניווערזום— זיינען עס געווען אונזערע קליינשטעדטלדיגע אידען און אידענעס.

עס איז לייכט חוזק צו מאכען פון די ווייבערשע תחנות, פון די מע־נערשע מלקות, און אנדערע משונה מאדנע מנהגים, אבער זיינען זיי דען ניט א רעזולטאט פון דער גרויסער פילאזאפישער מורא פאר דעם „אונ־בעוואוסטען"? זיינען זיי דען ניט א פועל יוצא פון דער מאכטלאזיג־קייט, וואס פאוסט האט געפיהלט פאר דעם אונזעהבארען מעפיסטא?

און וואלט דען ניט געטהאן דאסזעלבע וואס אונזערע קליינשטעד־טעלדיגע אידען טהוען א מאדערנער פילאזאף, ווען ער וואלט געגלויבט, אז דער סוד פון דער וועלט איז איבער־נאטירליך, אז מיר אלע ליגען כחומר ביד היוצר אין די הענד פון אן אלמעכטיגען, פון אן אלוויסענדען גאט, וואס ווייס אלעס און קען אלעס, אין די הענד פון א גאט, פון ווע־

מען מען קען ניט פערבאָרגען איין בעוועגונג, איין וואָרט, איין הויך, איין מחשבה?...

וואָס וואָלט טהאָן א געפאַנגענער, אַן ארעסטאַנט, וואָס זיצט מיט זיין פרוי און קינדער אין תפיסה, ווארטענדיג א משפט. ער ווייס, אַז דער ריכטער קען איהם און זיין קינד אפּ'משפּט'ן צום טויט, ער ווייס, אַז ער קען פון איהם צונעהמען זיין פרוי און זיין קינד און איהם אליין איבערלאָזען עלענד און פערלאָזען אויף דער גרויסער וועלט; ער ווייס, אַז ער קען פון איהם צונעהמען זיין פּרנסה, איהם צו'משפּט'ען א קראַנק־הייט, א צרה, אַן אַנשיקעניש; ער ווייס פון דער אנדערער זייט, אַז דער ריכטער, אויב ער זאָל נאָר וועלען, קען איהם גליקליך מאַכען, קען איהם שענקען וועלטען פול מיט גליק און נחת, ער קען איהם צו'משפּט'ן געז־זונד, רייכקייט, כבוד און אַלע אנדערע תענוגים, אלעס הענגט אב נ ו ר פון איהם, פון דעם ריכטער, ער דאַרף נור ו ו ע ל ע ן — וואָלט דען דעמאָלט דער געפאַנגענער זיך ניט געבויגען, זיך ניט געקניהט, געבעטען רחמים, געוויינט מיט ביטערע זודיגע טרעהרען און געזוכט אנדערע מיטלען ווי אזוי מפייס צו זיין אָט דעם, אין וועמעס הענד עס ליעגט זיין מזל?

און דאָ קומט די גרויסע בעדייטונג פון שופר.

דער שופר איז ניט קיין זיסער אינסטרומענט און שלום־וואָלף דער בעל־תוקע איז געווים ניט געוועזן קיין גרויסער שפּיעלער, אבער דער קול פון שופר האָט צומישט דעם שטן, דעם מעפּיסטאָ: די תקיעות און די תרועות האָבען ניט דערלאָזען דעם קטיגור, דעם פּראָקוראָר, צוזאַמענצו־שטעלען זיין בעשולדיגונגס־אקט און דעריבער האָט יעדער א היילינען ציטער געגעבען, ווען ער האָט געהערט דעם שופר בלאָזען, און דעריבער איז ביי יעדען געוועזן אזוי הייליג און טייער אָט דער פּאַלירטער האָרן פון באַראַן, מיט וועלכען מען האָט געקענט צוטומלען דעם ערגסטען שונא — דעם שטן־המשחית.

דער שופר איז דער אידיש־נאַציאָנאַלער אינסטרומענט. אין דער גאַנצער אידישער געשיכטע האָט דער שופר געשפּיעלט אַן אונגעהויערע ראָלע. אין מדבר, ווען די אידען זיינען געלעגען צעוואָרפען אין זייע־

רע געצעלטען, האָט מען דורך דעם שופר געגעבען דעם סיגנאַל, אז ס'איז שוין צייט זיך צו בעוועגען, צו מאַכען נעהענטער דעם מהלך, וואָס האָט זיי אָבגעטיילט פון דעם פערשפּראָכענעם לאַנד. האָט מען בעדאַרפט איינ־נעהמען די שטאַרקע פעסטונג פון יריחו, האָט מען זיך בענוצט מיט'ן שופר, און לעתיד לבוא, ווען משיח וועט קומען, ווען עס וועט זיין דער גרויסער קבוץ גליות, ווען מען וועט דאַרפען צונויפקלייבען אַלע צוזייטע און צושפּרייטע אידעלעך, פון מזרח און פון מערב, פון צפון און פון דרום, וועט מען ניט אַנווענדען קיין אַנדער אינסטרומענט, ווי אָט דעם שופר.

דער איד זעהט אין שופר זיין פרייהייטס־רוף, דעם סיגנאַל, וואָס זאָגט איהם אָן, אז עס איז שוין צייט, אז ער איז שוין גענוג שטאַרק צוצורייסען די קייטען פון זיין שקלאַפעריי, פון זיין עבדות. און דערי־בער קלינגען אָט די האַלב־ווילדע, בערגיגע, ניט־עסטעטישע טענער פון די תקיעות און די תרועות און די שברים'ס ווי די שעהנסטע, שטאַלצס־טע פרייהייטס־מעלאָדיע.

ניט דער טאָן גופא איז וויכטיג אין אַ מעלאָדיע, נור דער אינהאַלט, די נשמה, וועלכע דער טאָן פערקערפּערט מיט זיך. און קענט איהר גע־פינען אין דער גאַנצער מוזיק אזוי פיעל אינהאַלט, אזוי פיעל געפיהלען, וועלכע זאָלען זיין אויסגעדריקט דורך טענער, ווי די וועלכע אָט דער אידישער שופר דריקט אויס?

מוטה, מאַכט, האָפנונג, גבורה — אָט זיינען די געפיהלען, וועלכע ווערען אויסגעדריקט דורך דעם אַלטען, פערצייטיגען בארג־סיגנאַל, דורך דעם אָרעמען קול פון שופר!

דער שופר האָט ניט פערשטאַרקט דעם אומעט, פערקעהרט, ער האָט איהם פערטריבען; ער האָט ערוועקט אַ מין נצחון־געפיהל, אַ פערלאַנג צו קעמפּפען און צו זיעגען, צו בעזיעגען דעם שטן־מקטרג; ער האָט דער־מאָנט, אז אַלע שונאי ישראל וועלען אין דער צוקונפט אויך בעזיעגט ווערען מיט דעם שופר של משיח.

דער שופר איז ביים אידען געווען אַ שטאַרקער וואָפען, ווי זיך צו בע־שיצען פון די אָנגרייפער, פון די שונאים, און טאַקע גלייך ראָש חודש

אלול נאָכ׳ן דאוונען, ווען ער האָט געהערט די ערשטע תקיעה, תרועה, שברים, תקיעה, האָט זיך דער איד גענומען צו דער ארבייט — צו עבודת הבורא. זיין לענגער אין בית המדרש, זאָגען מעהר תהילים, געבען א ריכטיגע מאָס און וואָג, ניט רעדען קיין לשון־הרע, ניט טרייבען קיין רכילות און טאקע געבען אביסעל מעהר צדקה, ווי אין די טעג פון א גאנץ יאָהר, ווען דער משפט איז ניט געשטאַנען אזוי נאָהנט פאר די אויגען.

און די אידישע פרויען! מישטיינס־געזאָגט, וואָס זיי האָבען גע־קענט פיהרען מלחמה מיט׳ן שטן! לערנען קענען זיי ניט, צום מג׳ן רעכענט מען זיי ניט, און זיך לאָזען שלאָגען מלקות טאָר א אידענע ניט; די איינציגע זאך, וואָס זי האָט יא געקענט טהאָן, איז וויינען. נו, האָט זי טאַקע געוויינט. געוויינט פאר די אייגענע זינד, פאר די זינד פון מאַן און איהרע קינדער און פאר די זינד פון כלל ישראל.

די אידישע פרוי האָט חודש אלול געוויינט, פערגאָסען טרעהרען, גע־געבען צדקה אין מאיר בעל־הנס, געגאַנגען אויפ׳ן רייגעם אָרט, געמאָס־טען פעלד, געריסען קברים, געבעטען זכות אבות, דערוועקט רחמנות ניט אזוי פון איהר׳ט וועגען, ווי פון איהרע קליינע קינדערלעך׳ס וועגען, וועלכע זיינען דאך געווים ריין און אונשולדיג און האָבען נאָך ניט פערזוכט דעם טעם פון זינד.

אז מען וויינט זיך אוים ווערט לייכטער אויפ׳ן הארצען, און די אידישע פרוי האָט אין אמת׳ן געפיהלט נאָכ׳ן וויינען, ווי א שטיין איז ארונטער; זי האָט זיך אָנגעפאַנגען צו טרייסטען, אז נאָך אלעמען איז זי דאך ניט עלענד, גאָט איז דאך א פאָטער, אן אל רחום וחנון, און אויב ער וועט ניט פערגעהמען א י ה ר געבעט, דעם געבעט פון א זינ־דיגער אשה, וועט ער דאך געווים רחמנות האָבען אין דעם זכות פון איהר זיידען דעם צדיק, זכרונו לברכה, און פון איהר מאמען, די צדקניות, וועל־כע זיצען שוין געווים אין גן־עדן מיט די קרוינען אויף זייערע קעפ און געניסען פון דער שכינה. אָט זיי, דער צדיק און די צדקניות, האָבען געווים א גרויסע דעה, דאָרטען אויבען, אין דער פמליא של מעלה און וועלען שוין מלמד זכות זיין...

* * *

גרויס הנאה האבען געהאט פון ראש חודש אלול די חדר-קינדער.

ערשטענס, האט ראש חודש אלול דערמאנט אז דעם בין־הזמנים, ווען מען וועט געהן דעם גאנצען טאג פריי, און אז אין צוויי וואכען ארום, חצי אלול, וועט מען שוין אנפאנגען צו געהן האלבע טעג; צווייטענס, איז געקומען די סדרה פון שופר בלאזען, וואס מיר האבען שטארק האנ־ר געהאט.

דער בעסטער שופר־בלאזער, אדער ווי מען וואלט איצט דאס גע־רופען, דער „סטאר", איז ביי אונז געווען חיים'קע נאטעס. חיים'קע נאטע'ס זיידע איז געווען דער בעל־תוקע אין שוהל, און ער, חיים'קע, פלעגט זיך גאנץ אפט צוכאפען צום זיידען'ס טלית־זאק און אנטלייהען פון דארטען דעם שופר, דעם אמת'ען פערלמוטערנעם שופר, וואס בענע דער דרעקסלער האט געמאכט פון באראן'ס הארן לשמו ולשמה פאר דער שוהל.

צוליעב חיים'קען פלעגען מיר אויך געניסען א פאר בלאזען. גע־וועהנליך האבען מיר געזוכט אין דער צייט ניט צו זיין ברוגז מיט איהם, און ווען מען איז געווען מיט חיים'קען גוט, איז מען שוין ניט געווען קיין פערפאלענער.

חיים'קע איז געווען א גרויסער בעל־יושר, און פלעגט קיינעם ניט פון זיין כתה פערטיילען. יעדער חבר האט בעדארפט מאכען דריי בלא־זען, ניט מעהר און ניט ווייניגער. עס פלעגט נאר ארויסקומען אמאל א מחלוקת, אויב דער בלאז איז געווען א גאנצער בלאז אדער ניט מעהר ווי א האלבער בלאז, און עס קומט איבערצומאכען. פסק'ענען אזא הארבע שאלה האט נאר געקענט אזא מומחה ווי חיים'קע אליין. ווי ער האט גע'פסק'ענט, אזוי איז געבליבען.

חיים'קע איז אויך געווען אונזער רבי אין שופר־בלאזען. ער פלעגט אננעהמען זעהר פארזיכטיג דעם שופר אין הענטעל און אנפאנגען צו בעפעהלען:

— אנו, שטעק ארויס דעם צונג, ניט דעם גאנצען צונג — פלעגט ער ווייטער מושטירען, ווען ער האט געזעהן, אז דער צונג איז צופיעל ארויס, — נאר א קליין פיצעל צינגעלע!

און ווען דער שפּיץ צונג איז לויט חיים'קעס השערה, נאָכדעם ווי ער האָט איהם אליין צורעכט געמאכט מיט זיינע בלאָטיגע הענדטלעך, גע־ ווען ארויס ווי עס בעדאַרף צו זיין, ניט מעהר און ניט וועניגער, האָט ער אריינגעשטעקט דעם שמאָלען ענד פון שופר אויפ'ן שפּיץ צונג אין זיין חבר'ס מויל און האָט געגעבען א קאָמאַנדע:

— נו, איצט נעהם צוריק ארויס דעם צונג און בלאָז!

דער בלאָז איז אבער געוועז א פּוסטער, אָהן א קול.

חיים'קען האָט דאָס שטאַרק געקרענקט. „סטייטש, ער אליין האָט געלערענט און עס איז גאָרנים".

— באַיסער (באשר) דו האָסט געבלאָזען מיט'ן גאַנצען כח — פער־ ענטפערט זיך חיים'קע, וועלכער האָט זיך געהאַלטען פאַר שולדיג, וואָס דער שופר האָט בשום אופן ניט געוואָלט ארויסגעבען א קול.

— מיט'ן האַלבען כח בלאָז! מיט האַלבען כח!.. — קאָמאַנדעוועט ווייטער חיים'קע.

בקיצור, וואָס זאָל איך אייך דאָ פּיעל ברייען, מיר האָבען גאַנץ פּינקטליך ערפילט חיים'קעס בעפעהלען. מיר האָבען געבלאָזען און גע־ בלאָזען, מיט דער צונג און אָהן דער צונג, מיט א האַלבען כח און מיט דעם גאַנצען כח, ביז וואַנעט מיר זיינען געבליבען אָהן לונגען בלאָ־ זענדיג.

מילא, מיט די תקיעות פלעגען מיר ווי עס איז נאָך דורכקומען, אפילו פאַר דעם פערלענגערטען קוויטש פון די תקיעות גדולות האָבען מיר זיך ניט נעשראָקען.

שווער איז אונז געפאַלען די שברים'ס און די תרועות. און איך האָב מורא, אז איהר וועט נאָך געפינען צווישען אונזערע חברים א סך, א סך, וועלכע קענען נאָך עד היום ניט גוט בלאָזען..

די סקאַרבאָווע יומים-נוראים׳דיגע נגונים.

אין דעם לאַנגען טויזענד־יעהריגען גלות האָבען די סקאַרבאָווע נגונים פערזיסט און בע׳חו׳ט דאָס אידיש לעבען.

אַלע נאַציאָנען זינגען ביי זייערע תפילות אין די קירכען, אָבער די נגונים, ווי שעהן זיי זאָלען ניט זיין, זיינען ניט פערבונדען היסטאָריש מיט דעם לעבען פון פאָלק. ווי יעדעם געזאַנג דערהויבען די רעליגיעזע מעלאָדיען דעם גייסט פון די, וואָס האָבען השתפכות הנפש, וואָס טהוען זיך אויס פון דער גשמיות, פון דער טאָג־טעגליכער וואָכעדיגקייט און קומען אין א הייליגען אָרט געניסען פון דער רוחניות, פון דעם העכערען סאָרט איבערלעבענישען און געפיהלען.

די רעליגיעזע ליעדער און מעלאָדיען ביי די אומות העולם האָבען אָבער ניט דעם דורות־לאַנגען ווידער־קול, וואָס עס הילכט אָב אין די אידישע הערצער, ווען עס ווערט געזונגען א סקאַרבאָווער נגון פון די ימים נוראים.

די אידישע ימים־נוראים׳דיגע נגונים זיינען ניט רעליגיעז, נאָר נ א צ י א נ א ל, אין זיי קלינגען אָב טרויעריגע פּאַסירונגען פון אונזער געשיכטע, זיי דערצעהלען אונז אַהן ווערטער, אַהן ריטמען, דאָס, וואָס מיר זיינען אמאָל, אין מיטעל־אַלטער, אויסגעשטאַנען אין שפּאַניען, וואָס מיר האָבען איבערגעלעבט אין פראַנקרייך און אין ענגלאַנד, אין דייטשלאַנד און אין פּוילען, און וואָס מיר לעבען איבער איצט אין רוסלאַנד.

די סקארבאָווע נגונים זיינען טיעף איינגעוואָרצעלט אין דעם איד־ענ׳ם נשמה. זיי זיינען געבוירען געוואָרען צוזאַמען מיט די אידישע צרות און זיינען צוזאַמען מיט זיי איבערגעגעבען געוואָרען בירושה. זיי זיינען נאָך עד היום דער אָבקלאַנג פון די פריידען און לײדען, וואָס דאָס אידיש פאָלק האָט דורכגעמאַכט אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען.

יעדער נגון האָט הינטער זיך א געשיכטע. יעדער נגון האָט ארוים־געשפּראָצט פון א גרויסער פּאַסירונג אין אידישען פאָלקס־לעבען און איז דעריבער פערקניפּט מיט איהם דורך טויזענדער פעדים.

די אידישע נגונים דאַרפען ניט האָבען קיין אָרגעל־בעגלייטונג. די סטרונעס פון דער נשמה גופא בעגלייטען און גיבען־צו א זיסען האר־מאָנישען קאָלאָריט צו די הארציגע נגונים.

די סקארבאָווע נגונים האַלטען געוויס ניט אויס די כללים פון קאָמ־פּאָזיציע און קאונטער־פּונקט, אבער האַלט דען דאָס גאַנצע היסטאָריש לעבען פון אידישען פאָלק אויס די געזעצען פון די פעלקער׳ס געבורט און טויט?

דער כל נדרי פון׳ם קאָמפּאָזיטאָר בארוך איז לויט דער וויסענשאַפט פון מוזיק א העכערעס ווערק ווי דער כל נדרי, וואָס רבי יאָסעל, דער חזן פון דער אַלטער שול, האָט געזונגען, אבער דעם חזן׳ס כל נדרי נעהמט מעהר די אידישע הערצער. דער אידישער אויער הערט אין איהם דעם אידישען קרעכץ. ער פיהלט זיין התקרבות מיט איהם און דעריבער מאַכט דעם פרומען חזן׳ס נגון א סך א טיעפערען איינדרוק ווי בארוך׳ס קאָמפּאָזיציע. די אידישע נגונים זיינען אַלט, אבער ניט אָבגעלעבט. זיי טראָגען אין זיך דעם שטעמפּעל פון דעם גאַנצען עבר. דאָס איז די אַלטקייט פון א פידעל וואָס שפּיעלט אַלץ בעסער, וואָס מעהר יאָהרען זי האָט.

דער איד איז בכלל מעהר נוטה צו טרויעריגע, אומעטיגע נגונים. דער אי־אי־אי איז איהם נעהנטער ווי דער אי־אי־אי. אפילו אין א שמחת־תורה׳דיג פרעהליכם זיינען פאַראַן מעהר טרויעריגע טענער ווי פרעה־ליכע; די מאָטיווען זיינען מעהר אומעטיגע ווי לעבעדיגע. אין די יומים־נוראים׳דיגע נגונים פיהלט זיך דער איד איינגאַנצען ווי א פיש אין

וואסער. דאַ הערט ער ז י י ן טאָן, דעם אמת אידישען טאָן, וואָס בעגיסט מיט באַלזאם זיין צובראָכען האַרץ און זיין פערוואונדעטע נשמה.

דער איד פיהלט אַן ערלייכטערונג, ווען ער קען לכל הפּחות הויך קרעכצען, ווען ער קען הויך אָבזיפצען און ביי א סקארבאָווען נגון זיפצט ער וויפיעל איהם גלוסט זיך. ער זיפצט בקול רם, אין כאָר, צוזאמען מיט אַלע אידען, וועלכע פיהלען אויך א נויטווענדיגקייט ארויסצוזינגען די אינערליכע מרה־שחורה, וואָס איז שווער און גרויס און דריקט דאָס האַרץ אין דעם ענגען און שמאָלען ברוסט־קאַסטען.

האָט איהר אמאָל געזעהן דעם זקן רבי ישראל שמחה'ס, דעם בעל שחרית פון אונזער בית המדרש, ווען ער זינגט אָדער בעסער, ווען ער זיפצט אוים דעם המלך?

אונז, קליינוואַרג, האָט מען געזאָגט, אַז מען טאָר ניט קוקען אין פּנים אריין די כהנים, ווען זיי דוכענען און דעם יומים־נוראים'דיגען בעל תפילה, ווען ער איז זיך מכין צו זיין דער שליח־צבור.

מיר האָבען זיך אָבער ניט געקענט איינהאַלטען און האָבען צייר־טענווייז געכאַפּט א קוק. אַן אימה פּלעגט אונז דעמאָלט ארומנעהמען. שטעלט אייך פאָר אַן אַלטען גרייז־גרויען אידען, וואָס האָט שוין דורכ־געמאַכט אַן ערך זיבען צעהנדליג יאָהרען, וואָס האָט שוין באַלד אוים־געגעבענע אייניקלעך, שטעהט מיט אַן אָפען האַריג האַרץ, אָנגעטהאָן אין א ווייסען קיטעל, איינגעהיעלט אין א טלית, די עטרה אריבערגעוואָר־פען איבער'ן קאָפּ, שטעהט און שאָקעלט זיך איבער'ן אָפענעם גרויסען מחזור און זינגט מיט א שטאַרקער באַסאָווער שטים.

ער זינגט ניט אַליין. דער גאַנצער עולם זינגט מיט איהם צוזאמען. אַלט און יונג, קליין און גרויס — אַלע זינגען. הונדערטער, טויזענדער אידען שטעהען מיט טליתים אויף זייערע קעפּ און העלפען זינגען דעם אי־אי־אַי פאַר'ן ה־מ־ל־ך.

דעם בעל תפילה רבי ישראל אַרט ניט, וואָס די הונדערטער משוררים זינגען ניט אין טאָן. ער אַליין האָט אין זיין לעבען אפילו קיין שטים־גאָפּעל אין האַנד ניט געהאַלטען און די אָקטאַווען נעהמט ער ניט אַזוי

ווי עס שטעהט געשריבען אין די „גאטען", נאר ווי ער איז אנגעלייגט. דריקט איהם שטארק אויפ'ן הארצען, נעהמט ער א הויכע אקטאווע און ברומט ווי א לייב דעם פארגעזאנג פון ה־מ־ל־ך.

רבי ישראל, דער בעל שחרית, איז געווען א שטארקער איד מיט א שטארקע הארץ. זיינע פריוואטע צרות האט ער אריבערגעטראגען ווי א גבור. ער האט קיינמאל זיך ניט בעקלאגט אויף זיין מזל. ער פלעגט אויף אלע זיינע צרות מצדיק את הדין זיין. ווען ער האט געהערט, אז זיין בעליעבטער זון, איינער פון די חובבי ציון, פון די ערשטע פיאנירען, וואס האבען זיך בעזעצט אין ארץ ישראל, איז געשטארבען פון דעם געלען פיבער און האט איבערגעלאזען א יונגע אלמנה מיט פיער יתומים־לעך, האט ער ניט געהאט טענות צום רבונו של עולם. נאך די ווערטער: ברוך דיין אמת, וואס ער האט ארויסגעזאגט מיט די בלוט פון זיין הארצען, האט ער אויפגעהויבען די האנט צום הימעל און האט געזאגט: ד' נתן וד' לקח — גאט האט געגעבען און גאט האט צוגענומען.

רבי ישראל האט אין זיין לעבען ניט געוויינט, אבער דא פאר'ן ה־מ־ל־ך האבען גרויסע טרעהרען ארויסגעפליסט פון זיינע אויגען, זיך געקייקעלט איבער זיינע איינגעפאלענע, איינגעטריקענטע, געלע באקען און ארונטערגערונען אויפ'ן מחזור.

איך קען נאך עד היום ניט פערגעסען רבי ישראל'ס טרערען, די גרויסע, געזאלצענע,ווארעמע טרערען, וועלכע האבען גערונען און גע־טריפט אויף דעם גרויסען מחזור.

דאס זיינען ניט געווען טרערען פון אייגענע צרות. דאס זיינען ניט געווען טרערען פון א יחיד. דאס זיינען געווען כלל טרערען. אין רבי ישראל'ס טרערען האבען זיך אבגעשפיגעלט די צרות פון גאנצען כלל. דאס זיינען געווען טרערען, וועלכע פליסען אין דעם בעכער, אין דעם כס הדמעות, וואס שטעהט אויבען אין די הימלען, נעבען כסא הכבוד אוןווארט ביז ער זאל פול ווערען כדי משיח זאל קענען קומען...

רבי ישראל האט געוואוסט די גרויסע אחריות, וואס ער נעהמט אויף זיך דערמיט, וואס ער ווערט דער שליח צבור פאר אן עדה אי־דען אין דעם טאג, ווען גאט ברוך הוא אליין קעניגט. ער האט געוואוסט,

אז אויב ער זאל חס ושלום נכשל ווערן אין א תפילה, קען דערפון ליידען דער גאנצער צבור; אויב ער זאל חלילה פערבייטען א תקיעה אויף א תרועה, א תרועה אויף א שברים, קען דער שטן האבען א פתחון פה... און ער האט דעריבער אזוי געוויינט און געקרעכצט ביים ה־מ־ל־ך, דאס ערשטע ווארט מיט וואס ער פאנגט אן זיינע תפילות אלס א שליח צבור.

דאס וואס דער בעל שחרית רבי ישראל האט געפיהלט און אויסגעקרעכצט מיט זיין אי־אי־אי פאר'ן ה־מ־ל־ך, האט מיט איינציגע שעה שפעטער אויסגעדריקט דער בעל מוסף רבי מרדכי־שמואל דורך ווערטער מיט זיין הנני...

און אזוי ווי ביים ה־מ־ל־ך אזוי אויך ביי הנני האט די עדה אידען געזונגען צוזאמען מיט'ן חזן און עס האט זיך בעקומען אן אלגעמיינע, איינהייטליכע, הייליגע שטימונג, וואס האט געהערשט די גאנצע יומים נוראים.

די ערשטע סליחות.

שבת פאר די ערשטע סליחות איז די שטעדטעל געווארען אונרו־היג. א שטילער פחד האט איבער אלעמען פערשפרייט זייגע טונקעלע פליגלען. די מורא פאר דעם גרויסען יום הדין, וואו דער שופט עליון וועט פאדערן א חשבון פון אלע מעשים, איז געווען קענטיג אויף די געזיכטער.

אלע — פרויען און מענער, קליין און גרוים, אלט און יונג — אלע האבען אנגעפאנגען צו מאכען הכנות פאר ראש השנה, ווען דער מזל פון די רשעים גמורים און פון די צדיקים גמורים וועט גלייך ווערען בע־שטימט.

און אימה פאלט אן, ווען מען זיצט אין א געריכט־הויז, וואו מען איז דן דיני נפשות. די, וועלכע זיינען אין משפט פערמישט, ציטערען ביי יעדער בעוועגונג פון ריכטער. די הכנות און דער גאנצער סדר פון אויסקלייבען די געשווארענע נעהמען ארוים די געזונט. און דא קומט דער לעצטער שבת פאר דעם גרויסען וועלט־געריכט! גלייך ווי דער שבת ענ־דיגט זיך, רופט דער ריכטער פון אויבען, דער שופט עליון, דעם קטיגור מיט׳ן סניגור, זיי זאלען זיך אנגרייטען מיט זייערע טענות. איז דען א וואונדער, אז דער גאנצער עולם האט געהאלטען אין איין פחדן, אין איין ציטערען אין די טעג פאר ראש השנה?

תפילה איז איינע פון די מיטלען, ווי מבטל צו זיין א שלעכטע גזירה און דער עולם האט זיך זעהר שטארק גענומען אט פאר דעם מי־טעל. אין די עטליכע טעג, וואס זיינען געבליבען ביז ראש השנה, קען מען נאך א סך פועל׳ן ביי דעם רבונו של עולם און מען טאר ניט פער־

לירען די געלעגענהייט, כל זמן עס איז נאָך ניט צו־שפּעט.

שבת נאָך מנחה איז דער עולם ניט אוועק אהיים צו שלוש סעודות ווי דער מנהג איז, נאָר איז געבליבן זיצן אין שול גופא. דאָס עסן האָט איבערהויפּט געשפּיעלט א קליינע ראָליע אין די טעג פון די ערשטע סליחות ביז מוצאי יום כפור. אזוינע פרומע אידען ווי רבי נאָטל לאה־דבורה׳ס, ר׳ הלל וועלווע העלמען׳ס און אבא דער בית־דין שמש פלעגען די גאנצע צייט פאַסטען, בפועל ממש פאַסטען. יעדען אָווענד נאָך מעריב פלעגען זיי זיך וואשען און נעהמען אין מויל אריין א פּאָר כזיית׳ן, אָבער ניט מעהר ווי כזיית׳ן, אונטערצולעהנען דאָס הארץ, כדי זיי זאָלען קענען אויף מאָרגען ווייטער פאַסטען.

גלייך נאָר ווי עס האָבען זיך געוויזען די ערשטע סמנים פון׳ם בין השמשות איז ארויף אויפ׳ן בימה שלמה תהלים זאָגער און האָט אָנגע־פאנגען מיט אן אומעטיגער, וויינענדיגער, אָבער הארציגער שטים:

אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ד.

און די עדה אידען האָט געענטפערט:

אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו.

און אזוי האָט זיך א פסוק אום א פסוק געביטען שלמה מיט׳ן גאַנ־צען צבור ביז וואנעט אין שול איז געוואָרען חשך פינסטער.

שלמה תהלים זאָגער האָט ניט בעלאנגט צו די כלי קודש. מען האָט איהם וויפיעל מאָל פאַרגעשלאָגען, ער זאָל ווערען אין א מנין א שמש, אָבער ער האָט די שמשות ניט אָנגענומען.

— גאָט ברוך הוא האָט מיר געשאָנקען א פּאָר הענט און איך וויל האָבען חיונה פון יגיעי כפּי — פלעגט ער שטענדיג בטעמה׳ן זיין אָבזאָג פון א קהל׳שע משרה.

מלאכות האָט שלמה געהאַט א סך. זומער צייט פלעגט ער זיך פאַרקע־נען אין זיין גאָרטען, וואָס ער האָט געקראָגען בירושה, פלעגט ארונטער־נעהמען אביסעל בולבעס, מערען, ספּרוטען און אנדערע ירקות, זיי פערפּאַקען אין זעק און אליין אוועקטראָגען אויפ׳ן מאַרק פערקויפען.

ווינטער איז שלמה געוואָרען אן איינבינדער און האָט זיך געפּיהלט גליקליך, ווען זיינע הענט פלעגען דאַרפען איינבינדען די גמאַרא׳ס, די

משניות'ן און אנדערע הייליגע ספרים. קיין לערנען איז ער ניט געווען. אפילוביים „עין יעקב" פלעגט ער זיצען אהן כונה און אונטערכאפּען אמאָל א דרעמעל. דערפאַר איז ער אָבער געווען א גרויסער בעל תהלים.

פון א וואָך נאָך דער חתונה אָן — און דאָס איז געווען אַן ערך פערציג יאָהר — האָט שלמה ניט פערפעהלט צו זאָגען לכל הפּחות א „יום" תהלים פאַר'ן דאַוונען. דאָס איז געווען אין מיטען וואָך.

שבת פלעגט שלמה ניט נאָר זאָגען פאַר זיך, נאָר אויך פאָרזאָגען פאַר אנדערע תהלים. זומערצייט פלעגט שלמה שבת נאָכ'ן עסען, ווען אַלע פלעגען נאָך שלאָפען, אוועק אין שול און צוזאַמען מיט א פּאָר מנינים פון זיין „חברה תהלים" דורך זאָגען דעם תהלים פון אָנפאַנג ביז'ן סוף. ווינטער, ווען די טעג זיינען קורץ און מען קען ניט בעווייזען דורכצוזאָגען דעם תהלים בייטאָג, פלעגט שלמה אויפשטעהן דריי א זייגער פאַרטאָג.

אַלע האָבען געוואוסט, אַז אין די פערציג יאָהר האָט שלמה נאָך ניט פערפעהלט איין שבת אפילו צו געהן אין שוהל צו תהלים. און קומען פלעגט שלמה אין שוהל פּינקטליך, צו דער רגע. קיין שטורעמס, קיין פרעסט און קיין רעגענס האָבען ניט געקענט מאַכען, אַז שלמה זאָל פערשפּעטיגען צום תהלים. די וועלכע האָבען געוואוינט אין די גאַסען, וואו שלמה פלעגט דאַרפען דורכגעהן אין שול אריין, זיינען שוין געווען גוט בעקאַנט מיט זיינע טריט און פלעגען דערקענען זיין גאַנג. אפילו די הינט פון שטעדטעל האָבען, משמעות, שוין גוט געקענט שלמה'ס הילוך. זיי האָבען קיינמאָל ניט געבילט בשעת ער איז געגאַנגען.

— עס איז שוין דריי א זייגער פאַרטאָג, שלמה געהט שוין תהלים זאָגען — פלעגט א לוסטיגע חברה, וואָס האָט זיך ערגעץ וואו פערשפּעטיגט און ניט געוואוסט די צייט, א כאַפּ געבען.

אויך די וועכטער און די שטעדטעלשע גויים האָבען נאָך שלמה'ס טריט דערקענט די צייט. שלמה פלעגט געהן אָהן א לאַמטערן. ער האָט געקענט דעם וועג אין דער פינסטער. פערציג יאָהר ווי ער געהט אויף איהם...

דאָס תהלים זאָגען איז פאַר שלמה'ן געווען ניט א מצוה, ניט א חוב, ניט א מוז, נאָר א גרויסער תענוג, א שטיק עולם הזה. אזוי האָט שלמה טאַקע מפורש אליין זיך מודה געווען: „עס איז אן עולם הזה צו זאָגען א פּאָר פּסוקים תהלים“.

ווען שלמה האָט א זאָג געטהאָן א למנצח בנגינות, א מזמור שיר, פלעגט ער ווערען מאָדנע בעגייסטערט, זיין פּנים האָט אָנגעפאַנגען צו לייכטען און פון זיינע אויגען האָט דורכגעשטראַהלט אן אינערליכע התלהבות. זיין נשמה איז דערהויבען געוואָרען פון דוד המלך'ס פּאָעזיע און מען האָט געזעהן, ווי ער הערט נאָך איצט, נאָך א שעהנע פּאָר טויזענד יאָהר, יעדען קלאַנג, יעדע בעוועגונג פון דוד'ס האַרפע.

אזוי ווי דאָס תהלים זאָגען פלעגט א גאַנץ יאָהר פאַרקומען, ווען דער געוועהנליכער עולם שלאָפט, האָט מען שלמה'ן וויינינג וואָס געזעהן. פון ראש חודש אלול האָט זיך שלמה אָנגעפאַנגען אָפּט צו ווייזען אויפ'ן בימה, אפילו ווען דער עולם האָט ניט געשלאָפען, און פון שבת נאָך מנחה פאַר די ערשטע סליחות ביז דעם אָווענד פון כפּרות שלאָגען איז שלמה געווען דער אמת'ער הערשער פון דער בימה.

קוים האָט ער געזעהן, אז דער עולם שטעהט אין שול סתם אזוי און שמועסט, האָט ער גלייך דערלאַנגט א פּאַטש אויפ'ן שולחן און אָנ־געפאַנגען מיט א ניגון אן אשרי האיש אָדער אן אשרי תמימי דרך... און ווען שלמה האָט אָנגעפאַנגען, האָט ער זיך שוין פון תהלים ניט אזוי גיך אָבגעריסען. ער האָט געזאָגט און געזאָגט אָהן אן אויפהער ביז וואָ־נעט עס איז געקומען די צייט פון דאַווענען.

*　　*

די הקדמה צו די ערשטע סליחות איז געווען דער „מזמור לדוד“, וואָס דער חזן מיט די משוררים האָבען געזונגען פאַר מעריב.

דער מזמור לדוד איז געווען דער אריינפאָהר, די „אָווערטיור“ צו די סליחות טעג און צו די עשרת ימי שובה. מיט דעם מזמור לדוד איז דער חזן צום ערשטען ארויסגעטראָטען מיט זיינע ימים־נוראים'דיגע נגונים.

יעדעם יאָהר פלעגט דער חזן אנדערש זינגען דעם מזמור, אבער ווי דער ניגון זאָל געווען זיין ניי, האָבען זיך אין איהם שטענדיג אבגעקלונגען, ווי א ווידער־קול, די טענער פון די סקארבאָווע מעלאָדיען פון ראש השנה און יום כפור.

שעהן און הייליג איז געווען די שטימונג ביים מזמור לדוד.

אין שול איז געווען פינסטער. א געוויסע מעלאַנכאָליע האָט געקלעמט און גענומען פאר'ן הארצען. איטליכער האָט געפיהלט, אז עס קומען אן שרעקליכע, פירכטערליכע טעג; טעג, ווען דער גייסט דארף איינגעהמען דעם קערפער, ווען די רוחניות דארפען אריבערוועגען די גשמיות, ווען די נשמה דארף זיך טובל זיין אין א ים פון תפילות און תחנונים. עס קומט א צייט, ווען מען דארף זיך אויסטהאָן פון די קליינליכע מענשליכע בעגעהרען און תשוקות, ווען מען דארף זיך רייסען פון דער ערד און שטרעבען צו די הימלען, ווען מען דארף זיין מעהר געטליך ווי מענשליך. אין הסכם מיט אָט אזא שטימונג האָט דער חזן געזונגען; געזונגען א תפילה, א מזמור צו דעם קעניג פון אלע קעניגען, צו דעם מלך מלכי המלכים.

מאוים'דיג, אבער שעהן און הייליג האָט מען אין יענע מינוטען געפיהלט!

נאָך מעריב האָט זיך דער עולם געזעגענט, כדי אין גיכען זיך צו זעהן צו די ערשטע סליחות.

שבת־צו־נאכט זיינען אנדערע געגאנגען שלאָפען צו־שפעט און אנדערע צו־פריה. די איינגערע, די וועלטליכע, די סוחרים האָבען געווארט ביז האלבע נאכט און האָבען שוין דאן אבגע'פטר'ט די סליחות. די פרומע אידען אבער האָבען זיך געלעגט פריה שלאָפען כדי אויפצושטעהן אויף מאָרגען קודם עלות הבוקר, ווען עס איז נאָך רעכט־פינסטער.

צוויי אזייגער ביינאכט איז אבא דער שול־רופער ארומגעלאָפען מיט זיין גראבען ראַהרענעם שטעקען אין איין האנט און מיט א גרויסען לאמטערן, וואו עס האָט זיך געהויבען ארויף און ארונטער דער טונקעלער פלאַם פון א חלב'נע ליכט, אין דער צווייטער האנט, און האָט גערופען צו די ערשטע סליחות.

אבא דער שול־רופער איז געגאנגען פון הויז צו הויז און האט אנגעקלאפט אין די לאדענס פון די פענסטער:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!
שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

א מוטער שטעהט מיט פערשלאפענע, קלעפיגע אויגען און וויגט איהר קינד, וואס איז אזוי אונרוהיג און וויל ניט אויפהערען צו וויינען. זי גיט א ציטער, ווען אבא קלאפט אן אין לאדען און שרייט אויס מיט זיין דיקען הייזעריגען קול:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!
שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

ערגעץ וואו דרעהט זיך א חולה אויף זיין קראנקען בעט, וואו זיינע וועהטאגען לאזען איהם ניט רוהען און צעוויינט זיך, ווען צו זיינע אויערען טראגט זיך אבא'ס אומעטיגער הארץ־נאגענדיגער פזמון:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!
שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

דער ווינט פייפט און ברומט און לאזט ארויס אלעריי משונה ווילדע קולות. די בלעטער פון די פייכטע בוימערווארפען זיך איינע אויף די אנדערע און סוד'ען זיך. ניט ווייניג פון זיי פאלען אויף דער ווייכער בלאטיגער ערד. פון דער ווייטענס טראגט זיך דער רוגזה'דיגער גערויש פון די וואסער אין טייך, וואס פליסט און פליסט אהן אן אויפהער, אהן א צוועק, און אבא דער שול־רופער קלאפט אין טיר און אין פענסטער:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!
שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

ראש השנה.

ניי־יאָהר ווערט ביי אַלע פעלקער און נאַציאָנען בעגעגענט מיט גרויס פּאראַד, ביי אידען ווערט ראש השנה בעגעגענט מיט שרעק. די גויים פרעהען זיך מיט'ן ערשטען טאָג פון'ם נייעם יאָהר. מען זינגט, מען טאַנצט, מען הוליעט; די אידען בעוויינען איהם, מען קלאָגט, מען פערגיסט טרעהרען, מען יללה'ט.

געזונטע, נאָרמאַלע, לעבענס פריידיגע מענשען זיינען זאָרגלאָז בנוגע דער צוקונפט; זייער לעבען פליסט רעגעלמעסיג, אָהן בעזונדערע איבעראַשונגען און ענטוישונגען. ציטעריגע, נערוועזישע, בעזאָרגטע מענשען האַלטען אין איין מורא האָבען, אין איין איבערקלערען.

דער איד האָט א רעכט צו זיין פערזאָרגט. ער ווייס פון ערפאהרונג, אז ווי שלעכט עס איז, קען זיין נאָך ערגער און א מאָדנער פּחד נעהמט איהם דורך. שוואַרצע, פינסטערע פאָרשטעלונגען און בילדער פאַנגען זיך אָן צו מאָלען אין זיין קאָפּ, ווען ער דריגט אריין אין דער צוקונפט, וואָס איז פערשטעלט מיט א געהיימניספולען שלייער. ווער ווייס, וואָס דער נייער יאָהר וועט מיט זיך ברייננען? אַלע בעשעפעניש פון דער וועלט ווערען נע'משפט. אַלעמענס מעשים ווערען איצט נאָכגעזוכט. דאָס בוך פון די פּאַסירונגען, פון די קלענסטע ביז די גרעסטע, ליעגט אָפען פאַר דעם אויבערשטען וועלט־ריכטער, פאַר דעם שופט עליון. עס העלפט דאָ ניט קיין לייקענען. איטליכער האָט מיט זיין אייגען האַנד פערשריבען זיינע גוטע און שלעכטע מעשים. ווער ווייס, ווי דער פּסק דין וועט זיין? ווער ווייס, וואָס פאַר אַן איבערקעהרעניש עס קען נאָך פאָרקומען?

דער שטאַרקסטער מאָמענט, דער פּסיכאָלאָגישער מאָמענט פון ראש השנה, ווי פון די ימים נוראים בכלל, קומט פאַר ביים ונתנה תוקף. דער ונתנה תוקף דריקט אוים די שטימונג, וואָס הערשט; עס ווערט דאָ ארויסגעזאָגט מיט ווערטער, וואָס דריקט אַלעמען אויפ'ן הארצען. און דעריבער וויינען אזוי אידען אין שול, ווען זיי זאָגען ונתנה תוקף:

„מי יחיה ומי ימות, מי בחרב ומי בחנית".

די גאנצע געהיימנים פון דעם מאָרגענדיגען טאָג, די צוקונפט, שטעלט זיך דאָ די אידען פאַר אין איהר גאנצער גרויזאמקייט.

אפשר טאקע — טראכט זיך א גוטע אידישע מוטער — וועט איהר'ס א קינד פערוואָגעלט ווערען ערגעץ־וואו אין עק וועלט און זי וועט פון איהם אפילו קיין בריוועלע ניט האָבען; אפשר — טראכט איבער א טרייער פרומער פאָטער — וועט זיינע א טאָכטער ארונטער־געהן פון גלייכען וועג; אפשר — קלעהרען זיי ביידע איבער מיט שרעק — וועט קומען דער טויט און ארויסרייסען אימיצען פון זייערע געליעבטע. אפשר...

מען איז ביי גאָט אין די הענד און מען ווייס ניט וואָס מאָרגען און איבערמאָרגען וועט זיין. מען ווייס ניט, וואָס די צוקונפט וועט מיט זיך ברייגגען. און אָט דיזער געדאנק: טאָמער, אפשר קען זיך, חס ושלום, עפּעס וואָס טרעפען, רופט ארוים א שוידער, א געוויין, א יללה.

די גאנצע אידישע לעבענס פילאָזאָפיע איז א גאנץ אנדערע, ווי די לעבענס פילאָזאָפיע פון די אומות העולם.

בעת מיר לעבען לעבען מיר,
און קומט דער טויט שטאַרבען מיר.
אזוי דענקען די גויים.

דעם אידען געהט ניט איין דאָס לעבען אוים מורא פאַר'ן טויט.

דער איד פערטיפט זיך מעהר אין די פראַגען פון „זיין" און „ניט זיין", פון „ווערדען און פערגעהן" און פערשטעהט דעריבער גרינדליכער דעם אונזיכערען פלאַץ, וואָס ער פערנעהמט אין דער וועלט.

דאָס אידיש לעבען איז אזוי אוננאָרמאל, איז אזוי אונטערגעוואָר־

פען פערשידענע סבות, דאס עס האט זיך געמוזט אויסארבייטען א מין שרעקעדיגער, אונזיכערער גערדאנקען־גאנג.

דער איד האלט ניט נאר אין איין קלערערען, נאר אין איין א י ב ע ר קלערערען, דער א פ ש ר הערט ניט אויף איהם צו נאגען. אין יעדער גרויסער שמחה גנב'עט זיך ווי א גיפטיגער שלאנג אריין דער „אפשר" און פערשטערט זי.

ווערט געבוירען א קינד, פאנגט דער פאטער אן איבערצוקלערערען: אפשר וועט דאס קינד זיך ניט האדעווען ווי עס בעדארף צו זיין, אפשר וועט עס ארונטער פון דרך הישר און וועט האבען פון איהם מעהר צער ווי נחמה. פיהרט א מוטער איהר טאכטער צו דער חופה, האלט זי אין איין וויינען. איהר טאכטער קומט איצט אריין אין א נייער וועלט, זי פאנגט אן צו פיהרען א נייע לעבען, אפשר... אפשר וועט דאס לעבען ברייינגען מעהר צרות ווי גליק, מעהר ליידען ווי פריידען.

ראש השנה און יום כפור לעבט דער איד איבער א וועלט מיט גע־דאנקען. אין זיין מח שטויסען זיך צוזאמען, ווי די כוואליעס פון ים, פערשידענע געפיהלען: שרעק און בטחון, חרטה און בעשלאסענקייט, יאוש און האפענונג. דער גרונד־געדאנק, דער לייט מאטיוו פון אט די אלע נשמה־בעוועגונגען איז די מורא פאר דאס אונבעוואוסטע, די אונזיכער־קייט מיט דעם שפעטער, דער מי יחיה ומי ימות, דער מי בחרב ומי ברעב; די אלע אנדערע געדאנקען און רעיונות זיינען בלויז ניואנסען, בעגלייטונגען פון אט דעם לייט־מאטיוו, וואס געהט דורך ווי א רויטער פאדים דורך אלע תפילות, פיוטים און שפיגעלט זיך אב אין די נגונים.

א חוץ ביי ונתנה תוקף, זיינען זעהר שטארק די מאמענטען ביים שופר בלאזען.

צום שופר בלאזען מוזען קומען אלע, אלט און יונג, קליין און גרויס. די קראנקע לאזען איבער די בעט, די אמען — די זויגלינגע, אפילו די דיענסט־מיידלעך לאזען איבער דעם צימעס, טהוען אן א ווייסען פאר־טוך און קומען צו זייערע באלעבאסטעס אין דער וויבערשער שול הע־רען שופר בלאזען.

דא דארף מען בייקומען דעם ערגסטען שונא, דעם אונזעהבארען שווארצען פיינד, דעם מקטרג, דעם שטן, און אלע מוזען זיין דערביי, קיי־נער טאר נים פעהלען.

אום צו קענען שלאגען דעם שונא דארף קודם כל בעשאפען ווערען אן אלגעמיינע שטימונג, א מלחמה שטימונג. דאס ווערט געטהאן דורך דעם למנצח, וואס יעדערער מוז איבערזאגען זיבען מאל נאכאנאנד.

אין בית המדרש איז שטיל. אלע שטעהען מיט די טליתים איבער די קעפ, מיט'ן פנים צום מזרח און ווארטען. די קליינע קינדער שטעהען לעבען די טאטעס, וועלכע היליען זיי איין מיט זייערע טליתים.

עס עפענט זיך די טיר פון בית המדרש און לייכטע לאנגזאמע טריט שניידען דורך די שטילקייט. דאס קומט רבי שלום וואלף דער בעל תוקע פון מקוה, וואו ער איז זיך טובל פאר די תקיעות.

עס דויערט נים לאנג און שלום וואלף שטעהט שוין אויפ'ן בימה אין זאקען, אנגעטהאן אין א קלאר־ווייסען קיטעל און איינגעוויקעלט אין א גרויסען טלית. אין עזרת נשים בעוועגען זיך ווייסע ליילעכער— תכריכים, וועלכע לעבעדיגע מענשען האבען אנגעטהאן. עס דוכט זיך, אז אויך טויטע האבען זיך אויפגעהויבען פון זייערע קברים און געקומען אין זייערע תכריכים הערען שופר צווישען די לעבעדיגע.

רבי שלום וואלף הויבט אן מיט א וויינענדיגער, הייזעריגער שטים, אין וועלכער עס האט זיך געפיהלט אי געבעט, אי רחמנות, אי גבורה:

למנצח בנגינות מזמור שיר...

און גלייך נאר, ווי שלום וואלף האט ארויסגעזאגט די ערשטע ווערטער, האט די גאנצע עדה אידען אנגעפאנגען צו זאגען דעם למנצח.

ווי אין א ברויזיגען, שטורעמדיגען ים, וואו פערשידענע כוואליעס מישען זיך אינאיינעם אוים און לאזען ארוים א מאדנעם גערויש, אזוי האבען זיך די פערשידענע הונדערטער שטימען דורכגעמישט אין איין שטארקען שאלען, וואס איז בעגלייט געווארען מיט ביטערע געוויינען און שלוכצען, וועלכע האבען זיך געטראגען פון דער ווייבערשער שול. קיין איין־איינציג ווארט, קיין איין־איינציג שטים האט מען אין דעם

שאלען און דעם גאנצען מענשליכען זשומען ניט געקענט אונטערשיי־דען. אלעס איז געווען דורכגעמישט און דורכגעפלאכטען אין איינעם.

מיט איין מאל האט דאס תהילים זאגען אויפגעהערט. דער ווייבער־שער געוויין איז אבגעהאקט געווארען. אין בית המדרש איז צוריק גע־ווארען שטיל, נאך שטילער ווי פריהער. די עלטערע האבען איינגעהאלטען דעם אטעם און די קינדער האבען מורא געהאט ארויסצולאזען א פיפס. די הערצער האבען געקלאפט. דער עולם איז געשטאנען אין ציטערנים און געדולדיג געווארט...

שלום וואלף האט זיך אויסגעהוסט און ווען אלע האבען געפיהלט, אז ער האט שוין ארייגעשטעלט דעם שופר אין מויל, האט דער בעל שחרית, רבי ישראל צעסנעס, וועלכער איז אויפגעשטאנען פינף אזייגער אין דער פריה און פון דאן אן זיך ניט אוועקגעזעצט, וועלכער איז דריי שעה נאכאנאנד געשטאנען פאר'ן עמוד און געדאווענט שחרית — פלוצלונג א געשריי געגעבען מיט גרויס גבורה:

תק־י־עה ! !

און שלום וואלף לאזט ארויס פון שופר א קלאהרע לאנגע תקיעה, פאר וועלכער דער שטן האט געמוזט צוטומעלט ווערען.

ש־ב־רי־ם...

סופלירט ווייטער רבי ישראל מיט א שטארקען באסאווען קול.

און ר' שלום וואלף צוהאקט אזוי קונציג דעם לאנגען טאן פון דער תקיעה אין קליינע טיילען און ענטפערט דורכ'ן שופר אויף רבי ישראל'ס סיגנאל.

— תרועה ! !

שרייט ווייטער רבי ישראל מיט מעהר שטאלץ און מיט מעהר כח, מיט'ן פולען בעוואוסטזיין, אז אט־אט ליעגט דער שטן א צו'הרג'ע־טער, א דערשלאגענער אויף דער ערד, אז ער וועט שוין קיין פתחון פה ניט האבען.

און רבי שלום וואלף צוהאקט די תקיעה אין נאך קלענערע פיצינקע

טײלבעלער, אזוי אז פון אײן גאנצע תקיעה האט זיך בעקומען א סך צו־בראכענע, פערטיל תקיעות.

און אזוי האט רבי ישראל געזאגט מיט ווערטער און רבי שלום וואלף האט געבלאזען מיט'ן שופר די אלע תקיעות און די שברים'ס און די תרועות, וועלכע שטעהען אין מחזור, ביז דער לעצטער תקיעה גדולה, פון וועלכער דער שטן איז אזוי מבולבל געווארען, אז ער האט שוין מעהר קײן תקומה ניט געהאט...

שבת שובה.

שבת שובה האָט פערנומען א בעזונדערן אָרט אין דעם נשמה־לעבען פון אונזערע טאַטעס און זיידעס.

אויב ס'וואָלט געווען מעגליך פאַרצושטעלען די געפיהלען און איבער־לעבענישען פון די עשרת ימי שובה אין א פלאַסטישער, בולט'ער פאָרמע, וואָלט איך געזאָגט, אז שבת שובה איז א גרין, ווייך, חן'עווריג פעלד צווישען צוויי גרויסע, ריעזיגע בערג; א שעהן, רוהיג פליסענד טייכעל, וואָס פעראייניגט צוויי מעכטיגע, ברויזענדיגע שטראָמען.

צווישען דעם שאַלען פון די טראָמפּייטען, צווישען די הויכע, שריי־ענדיגע, פּיעל קולות'דיגע תפילות און תחנונים פון ראש השנה און יום כפור איז שבת שובה די קול דממה דקה, די שטילע, רוהיגע אינערלי־כע שטים, וואָס בלייבט אין האַרצען און געהט ניט ארויס אין דער אויסערליכער וועלט.

שבת שובה איז דער טאָג פון חשבון הנפש: דער טאָג, ווען מען פערטיפט זיך אין זיך אליין, ווען די גאַנצע אויסערליכע וועלט, די אלע מעשים און פּאַסירונגען פון יאָהר ווערען קאָפּירט און איבערגעמאָס־טען אין דעם „איך", אין דעם חדרי חדרים פון דער נשמה, וואו עס ליע־גען בעהאַלטען די גרעסטע סודות, די טיפסטע געהיימניסען פון לעבען.

דער קטיגור מיט'ן סניגור, דער אנקלעגער און דער פערטיידיגער האָבען לכבוד שבת שובה אָבגעלאָזען זייערע טענות און וכוחים צווישען זיך, גאָט אליין האָט אויסגעטהאָן זיינע ריכטער־קליידער, די מלחמות צווישען שטן און דעם מליץ יושר זיינען געקומען צו א שטילשטאַנד און די גע'משפּט'ע, וועלכע זיצען אויפ'ן אָנקלאָגע־באַנק, האָבען צייט אליין

צו בעטראכטען זייערע מעשים, אבצואווענען דאס גוטע און דאס שלעכ־טע, מאכען א סך הכל פון דעם פערגאנגענעם יאהר, חרטה האבען אויף דאס בייזע און ווידערקעהרען זיך צוריק צו גאט, צו דעם סוד און תכלית פון דער בריאה...

שובה בנים שובבים לד׳ אלהיכם...

קומט צוריק, קעהרט זיך אום צו אייער גאט...

שבת שובה רעדט דער איד ניט ארויס, וואס ער פיהלט. א י נ ע ו ו ע־נ י ג, אין הארצען פלאגט איהם דער געפיהל פון חרטה. די חרטה איז צו־שטארק, מען זאל זי אבשוואכען מיט ווערטער; זי איז צו־הייליג פער־שוואכט צו ווערען דורך דער בעריהרונג מיט דער אויסענוועלט.

שבת שובה הערט אויף דער איד צו זיין א טייל פון א רבים, א פרט פון א כלל, זיין אייגען יחיד׳יש וועלטעל ווערט ברייט און גרויס. ער פער־טיעפט זיך אין זיינע אייגענע געדאנקען; ער איז זיך מתבודד אין זיינע אייגענע רעיונות; ער בעטראכט דעם מהלך, די בעציהונג פון איהם צו גאט און קלעהרט וועגען מיטלען ווי זיך צו דערנעהנטערען, זיין נשמה זאל ניט ארומבלאנדזשען איינזאם און עלענד אויף דעם עולם התעה, זי זאל בעסער קומען צו איהר תכלית, צו איהר מקור.

די אויסערליכע נאטור, וואס רינגעלט ארום דעם מענשען אין דער צייט פון די עשרת ימי שובה. איז אין הסכם מיט דעם אידענס רעיונות און מחשבות. דעם אידענס נשמה איז אין א געוויסען זין אן אבשפיגלונג פון דער אויסערליכער נאטור.

אין דער צייט פון יאהר געזעגענט זיך אב דער זומער מיט גאט׳ס וועלטל. די זון לייכט, אבער ווארעמט שוין ניט אזוי ווי אין די זומער־טעג. די גרינע בלעטער אויף די בוימער זיינען פערטריקענט, פערדארט. יעדער בלאז פון ווינט רייסט זיי אראב פון די צווייגען, וואו זיי זיינען געוואק־סען און בעקומען זייער יניקה, און פערטראגט זיי ערגעץ־וואו אין א טייך, אין א בלאטע, וואו זיי ווערען אהן רחמנות פערפוילט און פערוואריםט. די זשומענדיגע, פון בלום צו בלום פליהענדע זומער־פויגעלעך און ביה־נען, וועלכע טראגען אין זייערע פליגלען די זריעה פון טויזענדער לע־בענס, זיינען פערשוואונדען. די נאטור האט שוין איבערגעלעבט איהר

ליעבע־צייט: זי האט שוין בעזארגט פאר דאס קומענדיג יאהר א סך נייע בעשעפענישען: זי ווערט עלטער, הערט אויף צו זיין לייכטזיניג; זי ווארפט אוועק איהר קינדיש שטיפערישען, קאקעטישען שמייכעל פון פריה־לינג, איהר חן׳עוודיגע, גרינגע הילע פון זומער; זי ווערט לייטישער, שטאלצער און בעגעגענט ניט מיט א ליעבליך, קאקעטיש פנים. קעגען דעם פריהלינגס געזאנג, דעם שיר השירים פון ליעבע און לעבען, פערשפרייט זיך אין דער נאטור דער הערבסט, די קהלת שטימונג, וואס מאכט מיט דעם הבל חבלים הכל הבל חוזק פון די יוגענדליכע טרוימען און האפ־נונגען. אלעס שטארבט אב פאר די אויגען. די איינציגע וואס בלייבען לעבען זיינען די מיט נאדלען בעדעקטע סאסנעס אין וואלד, אבער זיי האבען קיינמאל זיך ניט געפוצט מיט בלומען; זיי האבען קיינמאל ניט געשטיפט מיט די ביהנען.

אין די לעצטע טעג פון זומער האט די גאנצע נאטור א מין חשבון הנפש. מיט א סקעפטישען שמייכעל בעטראכט זי די תענוגים פון לע־בען און דאס לעבען גופא. אט האבען אויפ׳ן פעלד געוואקסען אזעלכע שעהנע, גרינע, הויכע און בייכיגע זאנגען, וועלכע האבען זיך אזוי שעהן, אזוי הארמאניש, אזוי פרום געשאקעלט און געשעפטשעט אזא הייליגע תפלה צום אלמעכטיגען: אין מיטען דערינען איז געקומען דער שניטער און האט אהן רחמנות זיי ארונטערגעהאקט מיט זיין שארפער, שטאלענער קאסע און האט איבערגעלאזען בלויז שטעכעדיגע גרודעס. אט האבען פויגעלעך מיט אזוי פיעל טרחה, מיט אזוי פיעל קונסט און געשמאק גע־בויט נעסטען פאר זייערע קליינינקע עופה׳לעך אין די ווינקלען פון די הויכע פענסטער אין שול און אין טיפלע, להבדיל, און דא קומט דער גלעזער און צושטערט, אפשר ניט ווילענדיג, אין איין הרף עין די חדשים לאנגע ארבייט פון די פויגלען. אט זיינען אין די גערטנער געהאנגען אויף די קליינע קוסטעס שעהנע, פארביגע, אלערליי קאלירענדיגע בלומען, פון וועלכע עס האט זיך געטראגען א שטארקער, בשמים׳דיגער ארא־מאט און בעגינען איז געקומען דער פראסט און האט פון זיי געמאכט א תל.

אומעטום, וואו מען זאל זיך ניט קערען און ווענדען, בעגעגענט מען פערדארבענע, צושטערנדע כחות, וואס מאכען א חורבן פון אלעס, וואס האט מיט א קורצע צייט צוריק אזוי געבליהט. אן אונזעהבארע האנד פערדארבט דעם לעבענס - זאפט, וואס האט אט גאר ניט לאנג צוריק זיך געגאסען אין אלע בוימער און גראזען און געבראכט מיט זיך פרישקייט, יוגענד און שעהנקייט.

צוויי וועלטען שטויסען זיך צוזאמען אנפאנג תשרי; צוויי צייטען, די יוגענד און עלטער, בעגעגענען זיך; דאס לעבען און טויט האלטען מלחמה צווישען זיך. דער פרעהליכער, ווארעמער זומער אנטלויפט פאר דעם נאסען, כמורעדיגען הערבסט; די יוגענד טרעט אב פאר דעם עלטער; דאס לעבען ווערט בעזיעגט פון טויט.

אזוינע איבערקעהרענישען און ענדערונגען, וועלכע קומען פאר צווי־שען זומער און ווינטער, מוזען בעשאפען ביים מענשען א מין סקעפטי־ציזם, א בטול היש און מען פאנגט אן צו זוכען דעם תכלית פון „זיין" ניט דא, אויף אונזער קליינער וועלטל, נאר ערגעץ־וואו אנדערש, וואו די ערדישע צושטערענדע כחות האבען קיין שליטה ניט.

דער גלות האט ביים אידען ענטוויקעלט א מעהר ערנסטע, פילא־זאפישע בעציהונג צו דער ארומיגער וועלט און צו זיך אליין און אין די טעג פון חשבון הנפש פאנגט ער אן טיעף צו בעגרייפען די ווערטער:

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר.

דענקער שרייען ניט, ליארמען ניט, פילדערען ניט, זיי אנטלוי־פען פון די געוועהנליכע טאג־טעגליכע שמועסען, זיי פערשליסען זיך אין זייער אייגען וועלט — אין א וועלט פון ספעקוליאציאנען, פון השערות און געדאנקען. שבת שובה איז יעדער פשוט'ער איד א דענקער, און דע־ריבער האט מען אין אונזערע שטעדטלעך בעגעגענט אין דעם טאג אזוי פיעל פערטראכטע, פערטיפטע מענשען, וועלכע זיינען זיך געגאנגען אזוי שטיל, געלאסען, רוהיג פון הויז אין שול און פון שול אין הויז.

די פערטראכטע און זיך'דיגע שטימונג פלעגט אנהאלטען ביז נאך מנחה.

נאך מנחה איז דער רב ארויף צום ארון קדוש, וואו דער שמש האט שוין פון פריהער אוועקגעשטעלט א שטענדער, האט דערלאנגט א קוש דעם לאנגען ווייס־אטלאסענעם פרוכת און האט אנגעפאנגען זיין שבת שובה׳דיגע דרשה.

די דרשה איז געווען פול מיט מוסר. דער רב האט אהן רחמנות געשטראפט דעם עולם פאר די בעגאנגענע און ניט בעגאנגענע חטאים, פאר די עבירות, וואס מען האט געטהאן במזיד און בשוגג. דער רב האט גע׳מוסר׳ט און געוויינט און דער עולם, דער מענערשער, ווי דער ווייבערשער, האט געוויינט צוזאמען מיט איהם, געוויינט אויפ׳ן קול, ווי אמת׳ע בעלי תשובות, וואס האבען א טיעפע חרטה פאר די עבר׳דיגע זינד. די גרויסע פאטשיילקעס מיט ווייסע בארטען זיינען דורך און דורך נאס געווארען פון די טרערען, וועלכע האבען גערונען פון די אויגען־קוואלען אהן אן אויפהער.

די דרשה, דורכגענעצט מיט די געוויינען, האט געדויערט ביז א קורצע ווײלע פאר מעריב, אזוי, אז עס איז נאך געבליבען צייט פאר שלמה תהלים־זאגער ארייננצוכאפען אן אשרי תמימי דרך און פאר די אנגע׳יחסן׳טע שטאדט בעלי דעות צו זאגען מבינות אויף דעם רב׳ס מוסר.

ערב יום כפור.

ווי א שונד־וואָרט אין א הייליגער, געטליכער דראמא, ווי א ביליגער וויץ אין א גייסטרייכער פּאָעטישער שעפונג קלינגט דאָס כפּרות שלאָ־גען פון ערב יום כפּור. דאָס גרילצען און קוויטשען פון די הינער און העהנער, ווען מען בינדט זיי צו כפּרות, זייער פּאַכען מיט די פליגעל, ווען מען דרעהט זיי געבונדענערהייד ארום קאָפּ, די פעדערען וואָס פלי־הען ארום בעת מעשה אין הויז, ווי דער גאנצער נאָרישער זה חליפתי, זה תמורתי, זה כפּרתי, ברייגגען אריין א מאָדנע דיסהאַרמאָניע, א דיסאָנאַנס אין דער שעהנער, געטליכער שטימונג, וואָס הערשט אין די עשרת ימי שובה.

ווילד, באַרבאַריש, עקעלדיג האָט אויסגעזעהן דער געהעפּט, וואו מען האָט געקוילעט די כפּרות.

ווי איך האָב געהאסט דעם שוחט, ווען ער האָט געהאַלטען אין דער לינקער האַנד די הוהן, וואָס האָט זיך געריסען, געוואָרפען מיט אלע כחות און זיך געוועהרט מיט איהרע פרייע פליגלען קעגען איהר תליון און אין דער רעכטער האַנד דעם שאַרפען, קליינעם חליפ׳ל! ווי פיינד איך האָב איהם געהאַט, ווען ער האָט ארונטערגעבויגען די הוהנ׳ס קעפּעל צו איהר רוקען, אויסגעצופּט די פעדערלעך פון איהר העלזעל און געמאַכט מיט דעם חליף כיט־כיט...

איינמאָל, געדענק איך, בין איך מיטגעלאָפען צום שוחט זעהן ווי ער קוילעט די כפּרות, ניט מעהר ווי איין מאָל, אבער דאָס איז גענוג גע־ווען, אז עס זאָל ביי מיר בלייבען איינגעוואָרצעלט אן אייביגע שנאה צום חוכר, וואָס האָט פערקויפט פאַר פינף קאָפּיקעס קאַראַבקע געלד די

צעטעלעך, אַהן וועלכע דער שוחט האָט ניט געקוילעט, און נאָך מעהר צום שוחט גופא, וועלכער האָט אַהן רחמנות געשניטען די העלזועלעך און געשאָכטען אויף רעכטס און לינקס די אונשולדיגע עופות, וועמענס ווארעמע בלוט עס האָט זיך געגאָסען און גענאָסען צוזאמען מיט זייער לעבען.

ווי פּאסט זיך אָט די איבערבלייבעכץ פון געצענדינעריי אין אזעלכע הייליגע, געהויבענע טעג? ! ווי קומט דאָס שוחט׳ן, דאָס פערניכטען פון אזוי פיעל לעבענס אום ערב יום־כפור? !

אָבער ניט לאנג האָט דאָס כפרות־שלאָגען געשטערט די שטימונג פון די עשרת ימי שובה. נאָך די כפרות האָט די ערנסטע, מאוים׳דיגע שטימונג צוריק פערנומען איהר פּלאַץ.

נאָך האלבען טאָג, ווען די הערבסט זון איז נאָך געשטאַנען הויך אין הימעל, האָבען זיך געצויגען פון פערשיעדענע זייטען שורות מענשען מיט לאנגע וואקסענע ליכט אין די הענד אין בית המדרש צו דאַוונען מנחה מיט׳ן אל חטא.

אין אריינגאנג פון בית המדרש, אין די „פּאָלעס“, וואו עס איז א גאַנץ יאָהר אַנגעשטעלט קאסטענס אלטע שמות, זיינען געווען לאנגע און שמאָלע טישען, בעדעקט מיט זויבערע טישטעכער, אויף וועלכע עס זיינען געשטאַנען א סך קערות. די גבאים פון בית המדרש זיינען געזעסען אויבען אַן ביי אַן אָפענעם פנקס, נעבען די ערשטע קערה און געחשבונ׳ט די נדרים, וויפיעל איטליכער איז שולדיג פאר די עליות און סתם כבודים. יעדע חברה האָט געהאט א בלייענע קערה, וואו עס האָבען אלע ווילע געקלונגען מטבעות, קופּערנע און זילבערנע, וואָס יעדער מנחה־דאַוונער האט אריינגעוואָרפען. צווישען אלע קערות איז אויך געשטאַנען א קערה פאר דעם שבת־גוי, פאר דעם ליכטלעשער, אונטער דער השגחה פון איהם, פון דעם שבת־גוי גופא.

דער שבת־גוי איז געווען א מין אידישע אינסטיטוציאָן, א טייל פון אידישען לעבען און איז געווען בערעכטיגט צו אידישע געלד אזוי ווי אלע אידישע ענינים.

די עלטערע אידען האבען נאכדעם, ווי זיי האבען אבגעצאהלט זייע־רע חובות און אויסגעטיילט געלד אין די פערשיעדענע קערות, זיך אריינ־גע'גנב'עט אין זייטען־שטיבעל, וואו אבא דער שמש איז געשטאנען און געשלאגען מלקות. אויף אן אויסגעשפרייטער ראגאזשע האבען זיך זעכציג־זיעבעציג יעהריגע אידען געלעגט אויף די קניה, די קאפ ארונ־טערגעבויגען צו דער ערד, די אויגען פערמאכט, און האבען געזאגט ודוי. דער בעל ודוי שעפצעט מיט כונה אשמנו, בגדנו גזלנו... און ניט זיך ביי יעדען ווארט א קלאפ אין הארצען און אויפ'ן רוקען שמייסט אבא דער שמש מיט'ן רימען. אבא צעהלט אויך מיט כונה יעדע מלקה. ער איז געווען א גרויסער מקפיד, אבא דער שמש, אז עס זאל חס וחלילה ניט גע־מינערט ווערען פון די ניין און דרייסיג מלקות.

איז איין זקן אויפגעשטאנען, לייגט זיך אן אנדערער און זאגט אויך ודוי און קריגט אויך מלקות פון אבא דעם שמש, וועלכער האט מיט פערגלאצטע אויגען געשלאגען און געצעהלט, געצעהלט און גע־שלאגען.

נאך די מלקות האט מען זיך אנגעפאנגען צו בעטען איינע די אנ־דערע מחילה.

יום כפור איז נאר מכפר עבירות פון בין אדם למקום, אבער ניט פון בין אדם לחברו. פאר די עולות, וואס מען איז בעגאנגען קעגען מענשען, מוזען די געקריוודעטע, די מענשען גופא מוחל זיין. נאט קען דערביי גאר ניט העלפען.

— זייט מיר מוחל, רבי ישראל! איך בין אפשר אמאל ניט געווען אויסגעהיט מיט מיינע לעפצען קעגען אייך. איך האב חרטה און בעט אייך מחילה! — האט רבי נאטעל, ווי א פערזינדיגטער, זיך געבעטען ביי זיין משניות־חבר, רבי ישראל, מיט וועמען ער פלעגט אפט חולק זיין אין א פשט, אין א רש"י.

— איך בין אייך מוחל במחילה גמורה, רבי נאטל, — האט רבי ישראל מיט'ן גאנצען הארצען געענטפערט.

— אפשר קענט איהר מיך אויך מוחל זיין, רבי נאטל, איך בין געווען צו האסטיג, צו גיך געווארען אין כעס, — בעט זיך גלייך רבי

ישראל מיט גרוים הכנעה ביי רבי נאטל׳ען.

— במחילה גמורה... רבי ישראל! במחילה גמורה... — האט רבי נאטל געזאגט אזוי ערנסט אבער אזוי ווייך, אזוי צארט, ווי א פאטער צו זיין קינד.

רבי נאטל איז געווען אן איש תמים. ער פלעגט זיצען יום ולילה אין חברה תורה קלויז און לערנען. אויסער פאר דברי תורה זיינען זיינע ליפען געווען א גאנצען טאג געשלאסען. אויף זיין הוצאה, וואס איז בע־שטאנען פון א פאר בערלינקעס א וואך, פלעגט פערדיענען זיין אשת חייל, לאה דבורה די הענדלערקע. איהרע פערדיענסטען פלעגען קלעקען נים נאר פאר זיי אליין, נאר עס פלעגט נאך ארונטערקומען אמאל פאר אן אורח, וואס רבי נאטל פלעגט אפט מיטברייננגען פון קלויז.

ביי רבי נאטל׳ען איז געווען א מנהג, ניט ארויסצולאזען אן אורח הונגעריג. מיט דריי סעודות, וואס זיינען בעשטאנען פון צוויי פיימענע פארווע בייגעל און א גלאז מילך, פלעגט ער יעדען אורח מוזען מכבד זיין.

האט עס אמאל געטראפען, אז לאה־דבורה האט א גאנצען טאג קיין איין פרוטה ניט פערדיענט און עס איז ניט געווען וואס אנצובייסען, איז רבי נאטל אריבערגעגאנגען צום גביר פון שטעדטעל און געבעטען א נדבה, ניט פאר זיך חלילה, ער האט פיינד געהאט קצבה און פלעגט בעסער אונטערהונגערען איידער אנצוקומען צו מענשען. עס איז אבער ביי איהם געווען אן אורח, וואס טאר ניט אוועקגעהן הונגעריג פון זיין הויז, און אט צוליעב דער מצוה פון הכנסת אורחים פלעגט ער בעטען ביים גביר א פאר גראשען.

דער גביר פלעגט גאנץ אפט אין כעס ווערען אויף רבי נאטל׳ען, פארוואס ער דרעהט איהם די קאפ.

ערב יום כפור, נאכדעם, ווי ער האט זיך געלאזט שלאגען מלקות און זיך איבערגעבעטען מיט זיין חבר רבי ישראל, פלעגט רבי נאטל אוועק צום גביר און איינגעבויגענערהייד, מיט א וויינענדיגען קול האט ער געבעטען מחילה ביים נגיד.

ע ר, רבי נאָטל, האָט געבעטען מחילה ביים קאַרגען גביר...

* * *

נאָכ'ן מחילה בעטען האָט מען געאײַלט אהיים צו דער סעודה המפסקת.

אין דער היים האָט שוין געהערשט די גאַנצע יום־כפור אטמאָס־פערע. דער טיש איז געווען געדעקט מיט א צאַרטען ווייסען טישטוך, וואו עס זיינען געשטאַנען די גלאַנציג אָבגעשייערטע זילבערנע לייכ־טערס. אין די לייכטערס זיינען געווען אריינגעשטעקט גרויסע וואקסע־נע אָדער סטעאַרין ליכט. די מאכלים זיינען געווען געקליבענע און לייכ־טע. פון לאָקשען און דעם כפרות־עוף איז די סעודה בעשטאַנען. אויף די קונציג געפלאָכטענע קיטקעס איז געווען אויסגעשפרייט דאָס ווייסע, אַטלאַסענע אויסגענייהטע חלה־דעקעל. די מאַמע איז געווען אָנגעטהאָן אין ריינע, געפּלעטע ווייסע קליידער, די מיידלעך, וואָס האָבען צו כל נדרי געדאַרפט בלייבען אין הויז, זיינען געווען אין זייערע מאָרגען־קליידער, די אינגלאַך ריין ארומגעוואַשען און אויסגעפּוצט. די מחזורים — דער ווייבערשער מיט'ן עברי טייטש און דער מענערשער מיט פּרושים — זיינען געלעגען אויף א צווייטען טישעל שוין אָנגעגרייט. אויפ'ן זעל־בען טישעל איז אויך געלעגען דעם טאַטענס טלית און קיטעל.

ביים עסען זיינען אַלע געזעסען שטיל און פערטראַכט. די ווער־טער זיינען געווען געצעהלטע, די נויטיגסטע און זיינען ארויסגעזאָגט געוואָרען לאַנגזאַם, ווייך, מיט א בעזונדערער צערטליכקייט. איטלי־כער איז געווען פערטיעפט אין די געדאַנקען. די געזיכטער האָבען אָב־געשפּיגעלט דעם אינערליכען נשמה־צושטאַנד. א שטראָם מיט געפיה־לען און רעיונות האָט געפליסט אין מח. די רעיונות זיינען געווען פער־שיעדענע, טיילמאָל ענטגעגענגעזעצטע. מורא און האָפנונג, צווייפעל און בטחון האָבען זיך דורכגעמישט. מען איז געזעסען שווייגענדיג און געוואַרט אויף דעם גרעסטען און הייליגסטען טאָג פון יאָהר, אויף דעם יום גדול ונורא, ווען דער פּסק דין, דער אורטייל איבער'ן לעבען און טייט, איבער געזונד און פּרנסה דאַרף ארויסגעטראָגען ווערען.

וואָס וועט זיין איבעראיאָהר אין דער צייט? — האָט יע־דער איינציגער פאר זיך געטראכט. וועט אויך איבעראיאָהר די גאנצע פאמיליע זיצען אינאיינעם און פערפאסטען, אָדער... אָדער... ווער ווייס? און שווערע, פינסטערע, שווארצע פאַרשטעלונגען פאנגען אָן ארויפצו־קומען אויף דעם געדאנק און דאָס הארץ הויבט אָן צו קלעמען, צו צי־הען, עס ווערט דורכגענומען מיט מורא פאר די צוקונפט. מען שטארקט זיך ניט צו טראכטען, ניט אויסטייטשען שלעכט, ניט אריינגעבען דעם זינען אין מויל אריין. פאַרשטעלונגען, האלבע, צופיצעלטע פאַרשטעלונגען שטויסען זיך צוזאמען און עס בעקומט זיך א מישמאש פון געדאנקען און איבערלעבענישען, אן איבערבליק אויף דאָס פערגאנגען יאָהר, א מטושטש'ער בליק אין דעם אונבעוואוסטען צוקונפטיגען יאָהר.

וואָס ווערט אין דער קורצער צייט פון דער ערב יום־כפור'דיגער סעודה המפסקת ניט דורכגעזיפּט אין מח?

מעהר ווי ביי אַלעמען איז דאָס הארץ געווען פערדריקט און פער־קלעמט ביי דער מאַמען. די מאמע האָט, משמעות, טיעפער איבערגע־לעבט די ספיקות, די אונבעוואוסטקייטען, וואָס האָבען אזוי גענאָגט און געצופּט די נשמה. זי האָט געקוקט אויף דעם טאַטען און די קינדער און געטראכט. לאנג טראכטען און פערבאָרגען א י ן ז י ך די פערשיע־דענע געפיהלען איז פאר איהר געווען אונמעגליך, זי איז געווען צו שוואַך דערצו און גלייך נאָר ווי מען האָט אָנגעפאנגען צו בענשען האָט זי אָנ־געפאנגען צו וויינען אויף'ן קול. ווי שרעקליך, ווי הארצרייסענד עס איז געווען דער מאַמעס געוויין נאָכ'ן פערפאסטען, ביים בענשען! א גאנצער ים פון ניט קלאָהרע, מטושטישע געפיהלען האָבען זיך אָבגעשפּיגעלט אין דער מאַמעס טרעהרען און דער וואָלקען, וואָס איז שוין פון פריהער אָן געלעגען אויפ'ן טאַטענס פנים, איז געוואָרען נאָך טונקעלער און די שויע־רע מעלאַנכאָליע, וואָס האָט געדריקט די קינדער אויפ'ן הארצען, איז גע־וואָרען נאָך שווערער.

נאָכ'ן בענשען, ווען די זון האָט זיך אָנגעפאנגען צו קלייבען צו איהר נאַכטרוה, האָט דער טאַטע ארונטערגענומען די שיך פון די פיס, האָט

אנגעטהאן דעם קיטעל, זיך איינגעוויקעלט אין טלית, און זיך גענומען קלייבען אין בית־המדרש אריין.

די מאמע מיט די קינדער זיינען אוועק צום זיידען זיך בענשען. אהן דעם זיידענס ברכה האט קיינער פון די קינדער ניט געוואגט צו געהן אין בית המדרש.

ביים זיידען איז שטוב האבען זיך אלע אייניקלעך צוזאמענגעטראָפען. ביי אנדערע ימים טובים פלעגען אזוינע בעגעגענישען פון די אייניקלעך פיהרען צו שטיפערייען, צו געשרייען, וועלכע זיינען ניט געווארען שטיל ביז די גרויסע האבען זיך ניט אריינגעמישט און געמאכט א פשרה.

ביי דער בעגעגעניש ערב יום־כפור האט זיך די קליינוואַרג פעראַלטען רוהיג, מיט דרך ארץ, קיינער האט זיך ניט ערלויבט צו הויבען א הויכען קול און צו מאכען אן איבעריגע בעוועגונג.

דער זיידע איז געשטאַנען אנגעטהאן אין טלית און קיטעל. דער העלער פייער פון די אנגעצונדענע גרויסע ליכט האט בעלויכטען אין דעם דונקעלען צימער זיין געקנייטשט פנים. די אויסגעגעבענע טעכטער און שניר, וועלכע האבען זיך גלייך נאך די כפרות איבערגעבעטען, זיינען געזעסען און געווארט ביז דער זיידע וועט זיי געבען א וואונק. די אייניקלעך זיינען געשטאַנען נעבען די מוטערס און האבען מיט א מאָדנעם יראת הכבוד געקוקט אויפ׳ן זיידען, וועלכער איז אויסגעוואקסען אין א הייליגען.

מיר האבען זיך געפיהלט רוהיגער, זיכערער ביים זיידען אין הויז. מיר האבען געוואוסט, אז דער זיידע וועט אונז חס ושלום ניט ווינשען קיין שלעכטס, ער וועט אונז בענשען, און דעם זיידענס א ברכה וועט געוויס מקוים ווערען.

בסדר, נאכ׳ן עלטער נאך, איז יעדער צוגעגאנגען צום זיידען. פריהער די טעכטער און די שניר און דערנאך די אייניקלעך.

דער זיידע האט אויפגעהויבען זיינע מאָגערע, ציטערענדיגע הענד, האט זיי ארויפגעלעגט אויפ׳ן קאָפּ און האט מיט כונה, מיט׳ן גאנצען הארצען געבענשט.

ווען מיר האבען פערלאזען דעם זיידענס הויז איז דער ראנד פון הימעל געווען רויט ווי פייער. אויף די שטילע גאסען האבען מיר אויף יעדען טריט בעגעגענט מאנסלייט אין טלית און קיטעל, יונגע פרויען אין ווייס־אטלעסענע הילעס, די עלטערע, די באבעס, איינגעדעקט אין ווייסע לײלעכער.

אלע זיינען געגאנגען אין בית המדרש צו כל נדרי...

נעילה.

ניט לאנג איז געבליבען ביז דעם ענד פון די ימים נוראים. ניט מעהר ווי קנאפע צוויי שעה. דער אורטייל, דער גזר דין איז שוין ארויסגעטראגען געווארען. דער מזל פון יעדער בעשעפעניש, אריינגערעכענט אויף דעם מענשען, איז שוין אנגעשריבען און כמעט פער'חתמ'ט. קיין גרויסע ענדערונג קען שוין אין משפט ניט פארקומען. האט די פמליא של מעלה ארויסגעטראגען א פסק „זכאי" אויף אימיצען, וועט דער שטן שוין געוויס מעהר קיין שליטה ניט האבען עס צו פערוואנדלען אין א „חייב". די, ווידער, וועלכע זיינען אבגע'משפט געווארען, ביי וועמען דער גזר דין איז געוועזען „חייב", וועלען נאר אין גאנץ זעלטענע פאלען, אין אויסנאהמס־פאלען, קענען פועל'ן ביי דעם מלך מלכי המלכים, ער זאל משנה הדין זיין.

גאט ברוך הוא איז געוויס בארעמהערציג, אן אל רחום וחנון און טהוט פיעל חסד מיט די מענשען־קינדער; אין דער עלפטער שעה קען ער דאס „חייב" פערוואנדלען אין א „זכאי". מיט מאנכע טהוט ער דאס. ער שענקט זיי זיין גנאד, זיין חסד. דאס קען אבער נאר זיין מיט יחידים, מיט איינציגע. בכלל וועלען שוין קיינע פערענדערונגען ניט פארקומען. ווי פערשריבען, אזוי וועט ווערען פער'חתמ'עט.

די גאנצע עדה פיהלט אן ערלייכטערונג. די גאנצע פירכטערליכע, מאויים'דיגע פראצעדורע פון משפט איז שוין פערביי. נאך דעם שטורם קומט א שטילקייט. די שווערע כמארעס, וואס האבען ווי בליי געדריקט אויפ'ן הארצען אומגעפעהר זעקס וואכען צייט, פאנגען שוין אן

צו פערשווינדען. עס ווערט לייכטער, פרייער. די מרה שחורה טרעט אַב. אויפ'ן געמיטה ווערט ליכטיגער.

די אונזיכערע שיף, וואָס האָט געמוזט דורכשניידען אין די לעצטע טעג אַזאַ שטורמדיגען, קאָכעדיגען ים, דערנעהנטערט זיך שוין צום ברעג. זי שווימט שוין אויפ'ן גלאַטען, רוהיגען וואסער. ניטאָ מעהר קיין וויינען, קיין טרערען גיסען. וויפיעל עס זיינען געווען — זיינען שוין אויסגערונען געוואָרען פריהער. עס קלעמט שוין ניט אַזוי פאַר'ן הארצען. די שווערע משא איז אַרונטער. עס איז געוואָרען גרינגער.

די שטימונג האָט אויפגעהערט צו זיין שוואַרץ, געדריקט. זי איז אָבער ניט געוואָרען וואָכעדיג, קליינליך. די נעילה־שטימונג איז די שעהנסטע און די הייליגסטע, וואָס אונזערע טאַטעס האָבען אין זייער צייט דורכגעלעבט.

צו נעילה איז די נשמה ריין, ווי אין קדשי קדשים פון משכן. זי איז שעהן ווי די שכינה. זי איז צאַרט ווי דאָס געוועב פון די יריעות. דאָס שווערע, דאָס מגושם'דיגע איז אַרונטערגעוואַשען געוואָרען דורך די טרע־רען, אין וועלכע מען האָט זיך אַזוי לאַנג געבאָדען. דער גאַנצער „איך" איז אויסגעלייטערט געוואָרען. די טהירישע ליידענשאַפטען און תאוות זיינען ווי ווילד־גראָז אויסגעוואָרצעלט געוואָרען פון דער נשמה. די נשמה האָט זיך בעפרייט פון גוף. אַ מלאך האָט זיך אין איהר בעזעצט און איז אַרויף מיט איהר אין די הימלען.

וואָס פיהלט מען אין אַזאַ צייט? אין אַזאַ צייט ווילט זיך צוזאַמען מיט די מלאכים זינגען אַ ליעד, אַ לויב־ליעד, אַ שבח צו דעם בורא, וואָס האָט בעשאַפען אַלע וועלטען, אַלע חיות און פלאַנצונגען, איבער וועלכע ער האָט געלאָזט קעניגען דעם מענש. דער בין השמשות פערשטאַרקט די הויכע, פּאָעטישע פיהלונג. דער צאַנקענדיגער פלאַם פון די וואַקסענע ליכט, וואָס האַלטען ביים אויסגעהן, פלאַנצט איין אין דער נשמה, צוזאַ־מען מיט דעם בין השמשות, אַ שטילע, רוהיגע בענקעניש.

די נעילה־שטימונג קען ניט אויסגעדריקט ווערען דורך ווערטער, ניט דורך ליניען און פאַרבען. קולטור־מיטלען זיינען ניט גענוג אויסצודריי־קען אַזאַ שטאַרקע, גייסטרייכע, הויך־פּאָעטישע פיהלונג, וואָס עס הערשט

אין אזוינע מאמענטען. געזאנג — איז דער איינציגער וועג, ווי ארויסצו־טראגען דרויסען דאס, וואס מען פיהלט אין אזא צייט.

און דער עולם פאנגט אן צו זינגען...

דער ניגון פון נעילה־קדיש איז צוזאמענגעזעצט פון איינפאכע פשוט'ע טענער, אבער ווי שעהן, ווי הערליך אט די פשוט'ע טענער קלינ־גען! קיין סימפאניע אין דער וועלט קען ניט איבערגעבען אזא טיף־רע־ליגיעזע, אזא פאטעטיש־געהויבענע בין השמשות שטימונג, ווי דער גע־זאנג ביים קדיש פון נעילה.

דער נגון פון נעילה קדיש איז דאס אידישסטע געזאנג, וואס מיר פערמאגען. כל נדרי איז בעשאפען געווארען אין פערלויף פון דער גע־שיכטע. די טענער פון נעילה־קדיש זיינען קיינמאל ניט בעשאפען גע־ווארען. זיי זיינען געבוירען געווארען צוזאמען מיט דעם אידען. אין איהם פיהלט זיך אונזער אריענטאלישע אבשטאמונג, אונזער לאנגער גלות און די האפנונג אויף שפעטער. ווען מען זינגט דעם נעילה־קדיש לעבט מען איבער ניט דעם בין־השמשות פון טאג, נאר דעם בין־השמשות פון יאהר, דעם בין־השמשות פון גאנצען לעבען.

דער נעילה נגון גלעט און צערטעלט די נשמה. עס ווערט פון איהם אזוי זיס, אזוי מחיה'דיג, דאס עס ווילט זיך, אז ער זאל דויערן אהן אן ענד. מען וואלט זיך געפיהלט גליקליך, אויב די וועלט וואלט זיך אב־געשטעלט אט ביים זינגען פון'ם נעילה־קדיש און ווייטער זיך ניט גע־ריהרט.

ווען דער רב פון אונזער שטעדטעל, רבי יאנקעלע חריף, האט מיט זיין זיסען, בנעימות'דיגען, הארציגען קול אנגעפאנגען צו זינגען דעם נעילה־קדיש מיט דער בעגלייטונג פון דעם חזן'ס משוררים, וואס האבען ארומגערינגעלט דעם עמוד, בעלויכטען מיט די לעצטע שטראהלען פון דער יום־כפור־דיגער זון, האט זיך געדוכט, אז די מלאכים פון הימעל זיינען ארונטער מיט זייער גאנצער הימעלשער קאפעליע און געהאלפען מיטזינגען.

דער הונגער, די מידקייט און די גאנצע אנגעשטרענגטקייט פון דעם וויינען און זאגען זיינען אוועק ווי א רויך. מען איז מיטגעריסען און פער־

כאפט געווארען מיט דער שעהנער מעלאדיע. ווי א זיסער עלעקטרישער שטראם איז יעדער טאן דורכגעלאפען דורך די נערוועו, וועלכע האבען זיך פשוט געטרייסעלט, געציטערט, ווי די סטרונעס פון א פידעל.

צוויי מאל אין יאהר פלעגט דער רב אנטלייהען פון חזן זיינע משוררים: שמחת תורה צו די הקפות און יום כפור צו נעילה. פון לאנגע צייטען איז געווארען א מנהג, אז דער שליח צבור פון נעילה זאל זיין דער גרעסטער איד, דער רב. די משוררים גופא האבען זיך דעמאלט געפיהלט הייליגער אונטער דעם רב'ס השגחה און האבען געזונגען ניט געצוואונגענערהייט, נאר מיט'ן גאנצען הארצען און מיט דער גאנצער נשמה.

נעילה איז דער קדשי קדשים פון די ימים נוראים. דער נעילה נגון— דער שיר השירים פון אלע תפילות. מאמענטענווייז הערט מען אפילו אויף צו טראכטען וועגען דעם גזר דין, וואס דארף איצט פער'חתמ'עט ווערען. מען פערגעסט זיך אן דעם מארגען. די צייט איז אזוי שעהן, אז מען פערגעסט אן אלעס. מען ווערט פערכאפט מיט איהר שעהנקייט. גאט איז הייליג, די מלאכים זיינען הייליג, די וועלט איז הייליג און דער מענש איז הייליג....

די טויערן פון די הימלען זיינען אין דער צייט אפען. ניטא קיין מחיצה צווישען אידען און די מלאכים. דער איד פיהלט די התקרבות צו דער שכינה און וואלט וועלען זיך מתדבק זיין, אויף אייביג פערבלייבען מיט איהר, מיט דער שכינה.

עס קלינגט דעריבער אזוי אויפריכטיג, אזוי שעהן, אזוי ריין דער יחביאנו בצל ידו תחת כנפי השכינה.

צו נעילה איז קענטיג אן אמת'ע התפשטות הגשמיות. אין יענער צייט איז דער איד אינגאנצען אויסגעטהאן פון די ערדישע גלוסטען און תשוקות. זיין גייסט שוועבט אין א סביבה פון הוילע רוחניות, אין אן עולם שכלו טוב, אין א הימעלישער וועלט, וואו מען לעבט אייביג, וואו דער מלאך המות האט קיין שליטה ניט; אין א וועלט פון אמת, צדק און יושר. דער נצוץ, דער געטליכער פונק, איז משפיע, גיט אריין חיות, הגם מען האט שוין איבער א מעת־לעת גארנישט אין מויל געהאט; ער וואו־

רעמט און לייכט, ניט געקוקט, וואס די זון איז שוין כמעט אונטערגע־גאנגען און די נאכט שאטענס שפרינגען ארום אויף די אינווענייגסטע ווענט פון בית המדרש.

צו נעילה הערט גאט אויף צו זיין דער ריכטער. ער ווערט דער סימ־באל פון הייליגקייט.

דער המלך הקדוש וועגט אריבער דעם דיין אמת, דעם אל קנא ונוקם.

און ווי גאט איז הייליג, אזוי איז אויך הייליג זיין פאלק ישראל!

יעדער פשוט'ער איד פון א גאנץ יאהר ווערט צו נעילה געהייליגט, פיעל, זעהר פיעל וואלטען אין אזא צייט ביישטעהן דעם נסיון און זיך מקריב זיין על קדוש השם.

נעילה האט אזוי פערכאפט דעם עולם, אז קיינער האט ניט בע־מערקט ווי די זון איז פערגאנגען. איין־איינציגער שטראהל בלאנדזשעט נאך ארום אויף דער ערד, וואס איז שוין איינגעהילט מיט דער טונקע־לער נאכט־היליע. די ליכט, וואס האבען געברענט איבער פיער און צוואנציג שעה, האלטען שוין ביים אויסגעהן. דער פלאם פון די אויסגע־הענדיגע וואקסענע ליכט שפרינגט און טאנצט שטארק נערוועאיש און די אידען אין די ווייסע קיטלען און די טליתים, און די אידענעם אין די ווייסע לייכער דארטען אין עזרת נשים שטעהען נאך אויף די פיס. דער ארון קודש איז נאך אפען און די ספרי תורות אין די ווייסע העמדלעך קו־קען ארונטער אויף די מתפללים.

דער גרויסער טאג מוז נאך פערענדיגט ווערען מיט א תקיעה.

אויף דער תקיעה ווארטען אלע מיט אונגעדולד, מיט שרעק. מען ווייס, אז די תקיעה קען שוין קיין זאך ניט מתקן זיין. עס איז שוין פער־שריבען און פער'חתמ'עט. דער גרויסער משפט איז צו ענד. דער פסק דין איז שוין ארויסגעטראגען. די תקיעה וועט אבער בכלל ווייזען וואס פאר א פסק דין די עדה אידען האבען געקראגען. דארטען אויבען איז טאקע שוין אלעם בעשלאסען געווארען, צי „חייב“, צי „זכאי“, אבער דא אויף דער ערד ווייס מען נאך ניט פון דעם פסק.

מעהר ווי אלע ציטערט ר' שלום וואלף דער בעל־תוקע. ער וואלט וועלען די תקיעה זאל זיין א קלארע, א ריינע, אהן א פגימה, אבער ווער וויים... ער איז דאך ניט מעהר ווי א שליח. די תקיעה וועט נאר לאזען הערען דאס, וואס עס איז אבגע'פסק'ענט געווארען אויבען.

אט שטעהט ער שוין אויפ'ן בימה. די ליפען זיינען פערטריקענט, די הענט ציטערען. ער שטארקט זיך אבער. ער האט בטחון, אז אלץ איז דארטען גוט. גאט איז דאך אן אל רחום וחנון.

עס ווערט שטיל. יעדערער האלט איין דעם אטעם. רבי ישראל צעס־נעם גיט א געשריי מיט זיין בעקאנטען באסאווען קול: תקיעה!

און רבי שלום־וואלף בלאזט מיט'ן שופר.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ער האט זיך ניט פערהיקעט. די תקיעה איז ארויס א קלארע.

„ז כ א י", „נ י ט ש ו ל ד י ג" הייסט עס. אזוי האט מען גע־פסק'ענט אויבען! אלע פאנגען אן צו אטעמען פריי. אויפ'ן הארצען ווערט פרעהליך. די שווערע אנשטרענגונג פון די ימים נוראים פערשווינדט און מען שרייט אוים מיט הויכע, קלינגענדיגע שטימען:

לשנה הבאה בירושלים.

* *

גלייך נאך נעילה איז זיך דער ווייבערשער עולם צוגאנגען אהיים און די מענער זיינען געבליבען אין שוהל ביז איבער מעריב.

נאך מעריב איז שוין די נייע האלבע לבנה ווי א סערפ געהאנגען איבער'ן שול־הויף און דער עולם האט זיך געשטעלט איהר מקדיש זיין...

לעבעדיג, מונטער האט מען זיך איינע די אנדערע געזאגט און גע־ענטפערט: שלום עליכם, עליכם שלום...

— א גוטען חודש, א גוטען יאהר!

— גם אתם!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אין דער היים איז געווען ליכטיג, ווארעם, פרעהליך. דער גרויסער, בייכיגער סאמאוואר איז געשטאנען אויפ'ן טיש. הייסע, גליהענדע קווה־

לען זיינען געפאלען פון זיין קוימען אויפ'ן מעשענעם טאץ. דאס וואסער האט פרעהליך געזידט און געקאכט. מען האט זיך דערצעהלט וועגען תענית און די נגונים. קרובים, שכנים און אזוי גוטע פריינד זיינען געקומען געוואר ווערען וואס מען מאכט.

נאך דער סעודה האבען זיך אלע אוועקגעלאזען צום זיידען, וועלכער האט אבגעפאסט שפעטער ווי אלע און צווישען די געריכטען האט ער און דער אורח און די אייניקלעך אנגעפאנגען צו זינגען דעם „הדו", דעם פרעהליכען יום־טוב'דיגען זמר פון שמחת בית השואבה.

*　　*

אין זעלבען אווענד פון מוצאי יום כפור, פאר האלבע נאכט, איז אריינגעשלאגען געווארען דער ערשטער צוואק פאר דער סוכה.

סוכות.

אבגעריסען איז דער איד פון דער נאטור. ער איז ווייט פון די פעל־דער און וועלדער, וואו מען קען פריי אטהעמען און פריי הנאה האבען פון די ברייטע לאנדשאפטען. דעו חוש פאר די שעהנע נאטור איז אבער ביי איהם ניט פערטעמפט געווארען. דער לאנגער גלות האט ניט געקענט פערדארבען דעם שעהנקייטס געפיהל, וואס ליגט איינגעווארצעלט טיעף אין דער נשמה.

ביי יעדער געלעגענהייט זיך צו בעגעגענען פנים אל פנים מיט דער נאטור אדער מיט א טייל פון איהר קלייבט דער איד נחת. ער קוועלט אז, ווען ער קען זיך ארויסרייסען פון שטוב און זיין אונטער׳ן בלויזען הימעל. ער האט האלד די מצוות, וואס רופען ארוים די זכרונות פון דער אלטער פערגאנגענהייט, פון יענע צייטען, ווען ער איז געזעסען תחת גפנו ותחת תאנתו.

פון אלע ימים טובים איז סכות דער פרעהליכסטער. סכות איז דער חג האסיף, דער ערנטע־פעסט.

ביי אלע פעלקער איז א גרויסער יום טוב נאכ׳ן שניט, ווען מען פיהרט ארונטער די גארבען פון פעלד. מען פרעהט זיך מיט דער מוטער־נאטור, וואס ערנעהרט אלע בעשעפעניששען: די פיש אין וואסער, די פוי־געל אין דער לופט און די חיות מיט׳ן מענשען אויף דער יבשה.

דער איד איז זיך אויך משמח נאך דעם, ווי די תבואה איז שוין אראבגענומען פון פעלד. אין זיין זכרון טראגט זיך דער איד אריבער אין יענע אלטע גוטע צייטען, ווען מען פלעגט אליין בעארבייטען די ערד, ווען מען פלעגט אליין אקערן, אליין זעען, אליין שניידען און אליין אריינ־

פיהרען די תבואה אין שייער.

דער איד וויל ניט טראכטען פון דעם אנקומענדיגען קאלטען, נאַסען ווינטער, ווען דער מוח וועט שטארק דארען אויף דער ביטערער חיונה, ער וויל פערגעסען אַז דער נאָהנטער צוקונפט און פאנטאזירט פון דער אלטער, גאַנץ אלטער פערגאנגענהייט, ווען אלע תבואות זיינען שוין געווען אונטער'ן דאך, ווען די ווענד פון די זאסיקעס האבען זיך געבויגען אונטער די דיקע, פעטע זאנגען, ווען מען איז מיט דער חיונה פאר א גאַנץ יאָהר שוין געווען בעזאָרגט, ווען אלע ברכות פון ויתן לך זיינען מקויים געוואָרען.

די סוכה דערמאַנט אַז יענע שעהנע, גוטע, גליקליכע צייטען. ער זיצט דעריבער אין איהר מיט פערגעניגען, ניט געקוקט, וואָס דער הערבסט ווינד רייסט זיך אריין דורך די שפאַלטען פון די דינע ווענטלעך, וועלכע זיינען צונויפגעשלאָגען געוואָרען פון אלטע ברעטלעך און שפענדלעך.

דער סכך דריקט ניט אַזוי אויפ'ן קאָפּ, ווי די סטעליע אין די הייזער, און ניט געקוקט, וואָס די פענסטער זיינען אין סוכה קיינמאָל ניט אזוי געראָטען, דאָך פיהלט זיך אין איהר דער פרומער איד גאַנץ הרחבה־דיג. אפילו דער אויפגעקלעהרטער, דער משכיל, האָט ליעב די סוכה. ערשטענס דערפאר, וואָס זי דערמאַנט דאָס שעהנע נאַטור־לעבען און, צווייטענס, ווייל זי, די סוכה, איז דער סימבאָל, די עמבלעם פון איצטיגען גלות, פון דעם נע־ונד לעבען.

וואלגערען זיך דען ניט די אידען ארום אין פערלויף פון צוויי טויזענד יאָהר אין לייכטע, ווינדיגע, אויף גיך אויפגעשטעלטע סוכות? האָט דען אונזער גאַנצעס לעבען ניט מעהר וואלקענס ווי זונען־שיין?

אונזערע טאַטעס האָבען דעריבער מיט גרויס חשק געקלאפט די ברעטלעך, געשלאָגען די צוועקעס פאר די זיעבען־טעגיגע געצעלטען און מיר, אינגלעך, פלעגען שלעפּען דעם סכך מיט'ן גאַנצען כח און העלפען דעקען די אידישע סוכה, וואו עס בעדארף זיין מעהר שאָטען ווי ליכט...

אפשר נאָך מעהר ווי די סוכה זיינען אונזערע טאַטעס געווען ליעב דער אתרוג מיט'ן לולב, די הדסים מיט די הושענות. ווי ציטריג דער אתרוג איז געווען ביים טאַטען? ווי ער האָט איהם געצערטעלט, עס זאָל

חס וחלילה אויף איהם קיין שטויבעלע ניט פאלען? ווי ער האט איהם געוויקעלט אין די פאקעלעס, וואס האבען אזוי געשמעקט מיט ציטראנען אראמאט און געבראכט א גרוס פון ארץ ישראל — דאס לאנד פון די פאטערס.

א מוטער ציטערט איבער איהר בן־יחיד'ל ניט אזוי פיעל, ווי אונזערע טאטעס פלעגען ציטערען איבער דעם אתרוג, דעם מהודר, וואס האט געמוזט זיין גאנץ, אהן א ברעקעל פגימה, אפילו ווי א שפילקע קעפעל, וואס האט בעדארפט האבען א פרוכטיגע, געלע פארב, א שעהנעם געוואוקס און א שעהנעם, ארויסגעוואקסענעם פטום.

מיר, קליינע וועוועריקעס, פלעגען ערב סכות ניט טארען זיך צוריהרען צום קאמאד, וואו עס איז געשטאנען די זילבערנע פושקע, אין וועלכער עס איז געלעגען גאנץ בעקוועם איינגעוויקעלט אין פאקעלעס מיט'ן פטום ארויף דער מהודר'דיגער אתרוג.

די מאמע האט אויך געהאט ניט ווייניג צרות פון אתרוג. זי האט געמוזט אויפפאסען, אז עס זאל אין צימער, וואו דער אתרוג איז געלעגען, ניט זיין צו ליכטיג און צו פינסטער, ניט צו טרוקען און צו נאס. זי האט אבער ניט געזשאלעוועט איהר ארבייט און אבגעהיט די טעמפעראטור און די ליכט. זי האט געוואוסט, אז דער טאטע איז א גרויסער מקפיד צו האבען אן אתרוג א מהודר, א שעהנס, א פיינס און פלעגט טאקע אליין אויך קלייבען נחת פון איהם, פון מהודר.

אין אן אנדער ווינקעל פון צימער, וואו דער אתרוג איז געלעגען, איז געשטאנען א דייזקע וואסער, וואו עס זיינען געווען איינגעטונקט ביז א דריטעל, פונקט אזוי ווי דער אתרוגים סוחר האט גע'פסק'ענט, די הדסים.

די הדסים האבען געמוזט זיין לכל הפחות דריי טפחים פון אויבען, תלתא בקן אחת. די דריי בלעטלעך, וואס האבען ארומגערינגעלט דעם שטאנגעל, האבען געמוזט ארויסגעהן פון איין נעסט.

אויף א קליינעם טישעל זיינען געלעגען אויף האלב־פייכטע מאך די ערבות (הושענות), וואס דער קברות איד פלעגט אנרייסען נעבען בית עולם. אנגעשפארט אין טישעל איז געשטאנען דער לולב — דער צענטער פון דעם גאנצען הייליגען בוקעט.

דער לולב מוז זיין א ירוק, א גרינער, א היי־יאַהריגער. מיט א יבש, מיט א פערטריקענטען, מיט א פאַראַיאָהריגען לולב פלעגט מען זיך בענו־צען נאָר על פי הדחק, אין א צייט, ווען קיינע אנדערע זיינען ניט געווען.

די בלעטער פון לולב זיינען געווען פליישיגע, זאַפטיגע, דורכגע־זעטיגט מיט דעם פעטען שטאַרקען פלאַנצען־זאַפט. עס האָט פון זיי גע־שפּריצט א פרישקייט, עס האָט זיך געפיהלט אן אנגענעהמער געזונדער אראָמאַט. אויבען האָט דער לולב געמוזט זיין גאַנץ. די צוויי צענטראַלע בלעטער, וואָס וואַקסען פריהער פּאַראַלעל איינע קעגען די אנדערע און געהען זיך שפּעטער פאַרנאַנדער אין ענטגעגענגעזעצטע ריכטונגען, האָ־בען געמוזט זיין צוזאַמענגעוואַקסען. א סדוק, א געשפּאַלטענער לולב, איז פּסול און מען טאָר אויף איהם קיין ברכה ניט מאַכען.

מיט א טאָג פריהער איידער רבי שלמה זלמן פלעגט דאַרפען געהן אַנקוקען דעם „אתרוג" (אונטער'ן "אתרוג" האָט געהייסען דער גאַנצער געשטעל: דער אתרוג גופא, דער לולב און די הדסים), פלעגט ער פּאַמע־ליך דורכקוקען זיינע ברילען, אויב זיי זיינען גאַנץ, זיי גוט אויסווישען מיט דער פּאַטשיילע און זיי האַלטען אַנגעגרייט.

ביים קלייבען דעם אתרוג פלעגט ער אונטערזוכען און נאָכזעהן יע־דען פּינטעלע, יעדע שטויבעלע, וואָס איז געלעגען אויפ'ן אתרוג. אליין פלעגט רבי שלמה זלמן ניט געהן קויפען אן אתרוג. ער האָט זיך ניט אַנ־געטרויט אזא וויכטיגע ארבייט, פלעגט ער מיטנעהמען מבינים, וואָס ליי־דען ניט פון שנופּען, רחמנא לצלן, וואָס האָבען א גוטען חוש הריח און ביי וועמען עס טרעהרט ניט פון די אויגען, וואָס האָבען א גוטען חוש הריאה.

ניט אזוי גיך פלעגט רבי שלמה זלמן ענדיגען מיט'ן אתרוגים סוחר. ער האָט געמוזט אפריהער פונאַנדערוויקלען אלע אתרוגים, זיי אויסליי־גען אין א רייהע איינער קעגען די אנדערע און אָבוועגען די מעלות און חסרונות פון יעדען בעזונדער. דער אויסערוועהלטער אתרוג האָט בע־דאַרפט זיין דער גרעסטער מהודר פון קאַסטען.

ווען דער אתרוג איז שוין געלעגען ביי רבי שלמה זלמן אין הויז אלס זיין אייגענטום, האָט די גאַנצע שטעדטעל געוואוסט, אז רבי שלמה

זלמן האָט איינגעהאַנדעלט דעם טייערסטען אתרוג, דעם שענסטען מהודר.

רבי העשיל, איינער פון די פּני, וואָס האָט אויך געהאַט א חזקה צו האָבען א גרויסען מהדר, האָט שטאַרק מקנה געווען רבי שלמה זלמן'ען פאַר דאָס גליק, וואָס איז איהם אריינגעפאַלען.

אין דער פריה צום דאַוונען, איז רבי העשיל צוגעגאַנגען צו רבי שלמה זלמן'ען און האָט, אזוי ווי ער ווייס פון קיין זאַך ניט, א פרעג גע־טהאָן:

— האָט איהר שוין געזעהן אן אתרוג ביי ליבע דעם רבי'נס?

— שוין געענדיגט, ברוך השם, מיט איהם געבענטשט פאַר מנחה — ענטפערט רבי שלמה זלמן מיט ניט ווייניג שטאָלץ.

— נו, א מהודר? — פרעגט ווייטער רבי העשיל.

— שייך א מהודר, א מהודר שבמהודרים, א מובחר שבמובחרים! אן אמת'ער ארץ־ישראל'ניק און א פּטום ווי ביי א קאַראַפּירער. היינט א מראה! היינט דער גדול! פּש... אן אמת'ע צאַצקע. דער כהן־גדול אליין האָט געמעגט מיט איהם בענשען. ווילט איהר אפשר א קוק טהאָן אויף איהם, רבי העשיל?

— מהיכי תיתי. פאַרוואָס ניט, לאָמיך טאַקע אויך אָנקוקען אייער מציאה — האָט רבי העשיל געענטפערט מיט אביסעלע קנאה, פאַר וואָס רבי שלמה זלמן האָט אויסגעכאַפּט דעם בעסטען מהודר.

ביי רבי שלמה זלמן'ן אין שטוב האָט מען קודם כל זיך גוט אויס־געשנייצט די נעזער, געוואַשען די הענד, גוט, טרוקען זיי אָבגעווישט און אנטהוענדיג די ברילען אויף'ן נאָז, האָט מען אָנגעפאַנגען צו קוקען אויף'ן מהודר. רבי שלמה זלמן מיט נחת און מיט גאוה און רבי העשיל מיט ער־נערנים און מיט קנאה...

דעם ערשטען טאָג סכות פלעגען די עלטערע אידען אויפשטעהן צו־זאַמען מיט די ערשטע שטראַהלען פון דער מאָרגען־זון, פלעגען ארויס־נעהמען דעם אתרוג און איהם איבערלעגען אין צאַרטע ווייסע וואַטע. די הדסים זיינען ארויסגענומען געוואָרען פון דייזשקע און צוזאַמען מיט די הושענות האָט מען זיי ארומגעבונדען אונטען ארום דעם לולב. די הדסים

מיט די הושענות האָט מען בעהעפט צום לולב מיט רינגעלעך אדער מיט א הדס, וואָס די אינגלעך פלעגען קונציג אויספלעכטען פון לולב־בלעטער.

אז אלעס איז געווען צונויפגעשטעלט, איז מען אריין אין סוכה בענ־שען אתרוג.

אין סוכה איז געווען קאלט. דער פערפרוירענער מארגען־טהוי האָט ערשט אנגעפאנגען אבצוגעהן און האָט געטריפט פון׳ם סכך, וואָס האָט ארויסגעגעבען א שטארקען וואלד־ריח.

אין איין האנד דעם אתרוג, אין דער צווייטער דעם לולב, האָבען אונ־זערע אידען מיט גרויס כונה געמאכט די ברכה שהחיינו.

דער סכך־דאך, דער שעהנער גרינער פאלמען־צווייג, די פרישע דריי בלעטערדיגע מירטען און די שעהנע פרי, דער אתרוג גופא. האָבען זעהר שטארק אבגעפרישט אין זכרון די אלטע טרוימען פון א לעבען נאָהענט צו דער נאַטור.

נאָכ׳ן טאָטען איז געגאנגען די מאמע בענשען אתרוג. אליין א גע־לערענטע, האָט זי געוואוסט, אז דער אתרוג מוז אנהאלטען זיין מהודר׳־דיג פנים ביז הושענה רבה, און האָט אויפגעפאסט איהרע הענד זאָלען זיין טרוקען בעת זי נעהמט דעם אתרוג.

צרות פלעגט זיין מיט דער דיענסט־מיידעל, וועלכע האָט געמוזט ניט נור וואשען, נאָר שייערען די הענד א היבשע צייט איידער מען האָט איהר אויף א רגע אנגעטרויט דעם אתרוג.

— זיינען דיינע הענד ריין? פלעגט די באלעבאָסטע נעהמען צום דאָפראָס דאָס מיידעל, וואָס איז געשטאנען ביים ארייגאנג אין סוכה, זיך געווישט מיט׳ן פארטוך די נאָז און געוואַרט ביז וואנעט עס וועט קומען איהר צייט צו בענשען אתרוג.

— ריין ווי גאָלד — האָט זי מיט שטאָלץ געענטפערט.

— ווייז אַקאָרשט — האָט די באלעבאָסטע זיך געוואָלט אליין אי־בערציינגען. — וואָס מיינסטו, דאָס איז א בולבע, אָן עפּיל, א בארנע איז דאָס? דאָס איז דאָך אן אתרוג! — פלעגט די באלעבאָסטע בע׳טעמ׳ען איהר געניויע אונטערזוכונג.

אין בית־המדרש האט יעדער נכבד געטראָגען דעם אתרוג אליין. שטאָלץ איז געווען רבי שלמה זלמן, ווען ער איז געגאַנגען מיט דעם מאַנ־טעל אויף די פּלייצעס, אין דער רעכטער האנד די זילבערנע פּושקע מיט׳ן אתרוג און אין דער לינקער האנד — דעם לולב. נור א געליעבטער, וואס טראָגט א בוקעט שעהנע, פרישע בלומען צו זיין געליעבטע, קאָן פער־שטעהן, וואָס יעדער פרומער איד האָט געפיהלט, ווען ער איז זיך געגאַנ־גען מיט׳ן אתרוג און לולב אין בית־המדרש.

ביי דעם „אנא“ פון הלל איז געווען שעהן צו זעהן, ווי די לולבים האָבען זיך בעוועגט אזוי סימעטריש אין מזרח און מערב, אין צפון און דרום, אויבען און אונטען. דער גאנצער בית המדרש איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין א גרין הויז מיט די שעהנסטע טראָפּישע פלאַנצונגען.

נאָך שעהנער איז די פּראָצעסיאָן, די הקפות ביים הושענות זאָגען. די ספר תורה איז געשטאַנען אויף׳ן בימה ארומגערינגעלט מיט א בעוועג־ליכען פּרעכטיגען רינג פון יונגע, גרינע, שעהנע פּאַלמען־צווייגען, וואו די בלעטער האָבען ארויסגעלאָזען א געהיימניספולען גערויש.

אין קאַלטען בית־המדרש האָט מען אָט איצט, הערבסט־צייט, דער־פיהלט דעם בשמים׳דיגען, פּיעל־ריחות׳דיגען פריהלינג.

הושענה רבה.

ווען איהר בלעטערט דורך א פנקס פון די חברות: משכיל אל דל, סומך נופלים, לחם עניים, בקור חולים און דאס גלייכען, וועט איהר שטענדיג געפינען אין דער רשימה פון די הכנסות א גרויסע סומע געלד פאר „הושענות".

יעדע חברה פלעגט בארגען און לייהען און מאכען מעהר הוצאות וויפיעל מזומן עס איז פאראן ביים נאמן אויף דעם חשבון פון הושענות־אויסטראגען.

די הושענות זיינען געוועזן די בעסטע סחורה, פון וועלכער א חברה האט געקענט מאכען רוחים, און די נאכט פון הושענה רבה איז געוועזן די פאסיגסטע צייט דערצו.

פאר דעם שעהנעם סימבאלישען נאמען אליין, וואס די האלב אב־געוועלקטע קליינע ווערבעס האבען זוכה געווען, פערדיענען זיי, מען זאל מיט זיי האנדלען ניט פאר פריוואטע עסקים, נאר פאר חברות, וואס זייער צוועק איז אויסצוהעלפען, אונטערצושטיצען א נויט בעדערפטיגען.

די הושענות האבען בעסער ווי טויזענדע דרשות ערוועקט דעם רחמנות געפיהל און ארויסגערופען דעם געדאנק, אז איין מענש מוז דעם צווייטען ארויסהעלפען אין דער צייט פון נויט.

דער איד פערשטעהט גאנץ גוט, אז אום גאט זאל איהם העלפען, דארף ער, וואס וויינט און בעט זיך: „הושענה!", קודם אליין העלפען אנ־אנדערן. מען קען ניט האבען פערשטאכענע אויגען און קומען בעטען

הילף, בעת מען וויל אליין ניט העלפען. ווייל מען אז גאָט זאָל זיין צו אונז גוט, דאַרפען מיר זיין גוט צו לייטען.

„העלף אונז, גאָט!", שרייען די אידען אום הושענה רבה.

„העלפט זיך איינע די אנדערע", רופט אָן אינעראליכע שטים.

און מען העלפט זיך טאַקע אויס.

הושענה רבה איז געווען דער הילפס־טאָג ביי אונזערע טאַטעס און זיידעס. אין דער צייט האָט יעדערער געפיהלט זיינע התחייבות'ן, זיי־נע פליכטען צו זיינע מיט־מענשען און האָט געהאָלפען מיט א פולער האנד און מיט א גאנצען הארצען.

די ווערבעס, די הושענות זיינען פערבונדען מיט א וויכטיגען קאַ־פיטעל פון דער אידישער פערגאנגענהייט. איינע פון די שעהנסטע בלעט־טער איז אין אונזער דיקען היסטאָרישען בוך דורך זיי פערשריבען גע־וואָרען.

אין דעם גלות בבל, נאָך דעם חורבן פון ערשטען בית המקדש, ווען מען האָט אונז פערטריבען פון אונזער לאַנד און מיר האבען געמוזט זיך ארומוואלגערן אין א גלות־לאנד, ארום די טייכען פון אונזערע אונטער־דריקער, און אין דער שטיל וויינען אויף אונזער פערלוירען היים, אויף ציון, האָבען מיר אויף די ווערבעס אויפגעהאנגען אונזערע פידלען.

ניט אויף בלומען האָבען מיר אויפגעהאנגען אונזערע אינסטרו־מענטען פון פרייד, ניט אויף הויכע ביימער האָבען מיר געלייגט אונזע־רע האָפנונגען, נאָר אויף די אָרעמע, מאָגערע, פערדאַרטע ווערבעס.

על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו...

די איינפאכע ווערבעס, די וואָס וואַקסען פאזע טייך, אונטער'ן בארג, די, אויף וועלכע מען טרעט אָהן רחמנות, ברייגנען מעהר טרייסט צו דער אידישער צוואוועהטאָגטער נשמה, ווי די הויכע דעמבעס, וועלכע פערררייסען דעם קאָפּ...

ווען אונזערע טאַטעס האָבען בעדאַרפט קלייבען געלד, האָבען זיי ד'עריבער גענומען א פּאַק ווערבעס אונטער'ן אָרעם און מיט זיי געגאַנגען פון הויז צו הויז.

מעו האט געהאלפען מיט הושענות אום הושענה רבה...

אין דער נאכט פון הושענה רבה איז די גאנצע שטעדטעל געווען אויף די פיס. קיינער איז ניט געשלאפען: אלעמען האט זיך געוואלט זעהן ווי דער הימעל שפאלט זיך. ווער וואלט דאס ווען פערשלאפען אזא וויכטיגען מאמענט, אזא גרויסע געלעגענהייט אין לעבען?

די עלטערע אידען זיינען געזעסען אין בית המדרש און געזאגט דעם תקון. די באלעבאסטעס האבען זיך א גאנצע נאכט געפארקעט אין קיך. די קליינע אינגלעך פלעגען ארומלויפען אויפ'ן שול־הויף אוןווארטען מיט גרויס אונגעדולד אויף דער רגע, ווען מלאך מיכאל וועט ארונטערקוקען אויף דער ערד. די יונגע־לייט — זיי האבען געטהאן די וויכטיגסטע ארבייט: זיי האבען אויסגעטראגען הושענות פאר זייערע חברות.

* * *

צוויי אזייגער באגינען.

די נאכט איז קאלט אבער פריש. אויף דעם קלארען געשטערנטען הימעל שווימט שטאלץ די לבנה. זי איז אינגאנצען ענטפלעקט מיט איהר ליכטיג פנים. ערגעץ וואו שטעהט א פערטראכטער איד אוןווארט אויף דער רגע, ווען אלע זיינע בקשות קענען ערפילט ווערען. דערווייל זוכט ער אין דער לבנה יהושע בן נון'ס פרצוף. פון די ליכטיגע שולען און בתי מדרשים טראגט זיך א געמיש פון פערשידענע אלערהאנדיגע שטימען. אין די סוכות, וועלכע זיינען בעגאסען מיט דער לבנה ליכט, ליגט א מאדנע געהיימנים. די נאדלען פון דעם סכך היטען אב זעהר שטארק, אז אין זיי זאל אריינקומען וואס ווייניגער ליכט. אין די הייזער זיינען אנגעצונדען אלע לאמפען און פרעהליכע, קלינגענדיגע פרויען שטימען מישען זיך דורך מיט דעם אפטען קלינגען פון די זילבערנע לעפעל, גאפעל־מעסער און אנדערע געשיר.

ליכטיגער ווי אומעטום איז ביי יאָסעל רבי שלמה'ס. די באַלע־באָסטע, פיינעל רבי יאָסעל'ס, האָט זיך אויף אַ ווײַלע צוגעלעגט. רבי יאָסעל אַליין איז אין בית המדרש ביים תקון. געבליבען אין דער היים איז רבקה, די יונגע כלה, רבי יאָסעל'ס מיזינקע. זי פּוצט אויף די הויז מיט אַלע קליפּערלעך. אויף דעם גרויסען רונדען טיש האָט זי אויסגע־שפּרייט דעם צאַרט־ווײַסען ליינענעם טישטוך, וואָס איהר פאָטער האָט געבראַכט ערב יום טוב פון מקום. אויפ'ן טישטוך שטעלט זי אויס אַלע גאָלדענע און זילבערנע געשיר מיט משקה און טאָרט און פערשידענע איינגעמאַכטסען. זי אַליין איז שעהן פערקעמט און אָנגעטהאָן אין איהר שעהנסטער מאַרגען־קלייד. זי איז אַביסעלע נערוועזיש. איהר נערוועזיטעט קומט אָבער ניט פון פערדרוס, נאָר פון פרייד. איהר האַרץ קלאַפּט פרעהליכער ווי געוועהנליך. ווען די דיענסט, וואָס העלפט איהר „גרייטען דעם טיש" געהט אַריין אין קיך, כאַפּט זי זיך צו צום שפּיגעל און מאַכט צורעכט די האָר, איהר זאָל בעסער קליידען. אַהן בעזונדערע כונות צום זינגען מורמעלט זי אונטער אַ שמחת תורה'דיגען נגון. איהר גאַנצעם וועזען ציטערט און זינגט. מינוטענווייז פערטראַכט זי זיך און ווערט טרױעריג. דער איצטיגער הושענה רבה איז דער לעצטער פאַר איהר חתונה, ווער זי פועל'ן ביים רבונו של עולם, וואָס זי פערלאַנגט?... דיזע ספקות האַלטען אָבער לאַנג ניט אָן. זיי ווערען בטל בששים, זיי פערשווינדען אין ים פון פרעהליכע געדאַנקען, וואָס הויבען זיך ווי הויכע כוואַליעס אין איהר מח.

אויף וועמען וואַרט זי?

זי וואַרט אויף איהר חתן, דעם וואָלאָזינ'יק, וואָס איז געקומען צו איהר אויף יום טוב צו־גאַסט.

די וואַילע בחורים און די יונגעלייט פון שטעדטעל האָבען איהם אַריינגענומען אין זייער חברותא, צו געהן אויסטראָגען הושענות פאַר דער חברה לחם עניים.

איהר חתן האָט זיך אַזוי ווי אַלע אַנדערע יונגעלייט פון די נכבדים אָנגעטהאָן אין אַ צילינדער־הוט און אין אַ וואַרעמען שאַטען־פּעלץ, וואָס

ער האָט מיטגעבראַכט. ער האָט אויך געטראָגן די גאָלדענע קייט מיט דעם גאָלדענעם זייגער, וואָס איהר פאָטער האָט איהם געגעבען אין די חתן מתנות.

ווי שעהן, ווי חנ'עווריג ער, איהר חתן, זעהט אויס?... אזוי וועט ער אויך אויסזעהן אונטער דער חופה — האָט זיך רבקה געטראַכט — ווען זי מיט איהרע עלטערען, מיט די מחותנים וועלען ארום איהם מאכען די הקפות. זי וועט איהם דאן ניט קענען זעהן. איהר פנים וועט זיין פער־דעקט. אבער אזוי, פונקט אזוי וועט ער זיין אָנגעטהאָן...

זי הערט פון דער ווייטענס א פרעהליכען „גוט יום טוב" און איהר בלוט פאנגט אָן געשווינדער צו קלאפען אין איהרע שלייפען. זי האָרכט זיך צו ביים פענסטער... יא, דאָס זיינען זיי, דאָס איז ער... זי דער־קענט זייערע שטימען... אָט געהען זיי שוין.

א פרעהליכער קלאפען אין טיר. ישראל דעם רב'ס שרייט אוים אין דער הויך, אז מען האָט געקענט דערהערען אויף דער צעהנטער גאס: „פתחו שערים!"

— ויבא „גוי" — רופט זיך אָב איינער פון דער חברה.

אלע צולאכען זיך.

רבקה כאפט א גיכען קוק אין שפיגעל און לויפט אנטקעגען עפענען די טיר.

— גוט יום טוב, כלה! א גמר חתימה טובה!

— גוט יום טוב, גוט יאָהר — ענטפערט רבקה מיט'ן גאנצען האר־צען און איהרע בליקען בעגעגענען זיך מיט די בליקען פון איהר חתן, וואָס האָט געטראָגען א גאנצען מולטערל מיט הושענות. די חתן־כלה פער־שעהמען זיך...

— אָה, משקה! כבוד! — שרייט אויס ישראל דעם רב'ס און נעהמט זיך גלייך אָנגיסען א כוס.

אלע טהוען איהם נאָך.

די כלה סארווערט און שטעלט אונטער יעדען א שטיק טאָרט צו פערבייסען.

— לחיים! — שרייט אויס ישראל. — לחיים כלה־לעבען!

— טרינקט געזונטערהייד — ענטפערט רבקה מיט נחת.

— און דעם חתן לאזט איהר אוים? — פרעגט איינער.

— וואס הייסט? לחיים חתן־לעבען!

— לחיים טובים!

האט איהר שוין פערקויפט דער כלה הושענות? — פרעגט חיים'ל אברהם'ס, וואס האט געהאלטען די רויטע פאטשיילע מיט די געלד.

דער חתן נעהמט ארוים א בינטעל הושענות און דערלאנגט דער כלה.

די כלה האט דאס צוגענומען מיט א ליעבליכען שמייכעל, ווי דעם פרעכטיגסטען בוקעט בלומען און האט מנדר געווען פאר דער חברה חי מאל חי גילדען.

חי מאל חי! — שרייט חיים'ל אוים אין דער הויך, דער חתן זאל טאקע וויסען, וואס פאר א ברילאנטענע הארץ זיין כלה האט.

— זאל זייז צום לעבען — ענטפערען אלע מיט אמאל און מען נעהמט זיך ווייטער צום טיש מיט די כבוד.

מען טרינקט לחיים'ס, מען זינגט פרעהליכע נגונים און ניט בעמערקט פאר זיך אליין האט מען פערקאשערט די רעק און געטאנצט א קארעהאד מיט דעם חתן און מיט דער כלה. פון דעם טאנץ האט זיך פייגעל די מחותנת'טע אויפגעכאפט און האט מיט גרויס נחמה צוגעזעהן, ווי איהר טאכטער טאנצט צוזאמען מיט איהר חתן א כשר'ן טאנץ, א טאנץ לשם מצוה.

זי האט ארייגעווארפען אין דער פאטשיילע נאך אמאל חי און זיך איינגעפלאכטען אין רקוד'ל...

שמחת תורה.

שמיני עצרת בייטאג, ווען דער עלטערער עולם, וואס איז נאך ניט געווען אויסגערוהט פון דער הושענה רבה נאכט, האט זיך אויף א ווײַלע צוגעלעגט, כדי ניט צו זיין שלעפעריג ביי די הקפות, האט זיך אין די גאַסען פון שטעדטעל געהערט א לעבעדיגער אינגעלשער געזאנג, וואס איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון הונדערטער דינע גרילצענדע שטימען.

דער געזאנג איז געווען א צושפיעל צו א מין סאלא, וואס זלמן דער מלמד האט מיט זיין הייזעריגען פערשטיקטען קול געזונגען.

זלמן איז געווען א דרדקי־מלמד אין דער תלמוד תורה. אזוי ווי אין תלמוד תורה איז קיינמאל קיין געלד ניט געווען, פלעגט זלמן קיין שכר לימוד ניט קריגען און איהם פלעגט אויסקומען צו הונגערן מעהר ווי איין מאל א טאג.

— ווער וויים, וואס פון מיר וואלט געווארען — פלעגט זלמן אליין מודה זיין — ווען מיין טאטע, זכרונו לברכה, וואלט מיר ניט געלאזען די הויז. מיט'ן עסען קען מען ווי עס איז נאך דורכקומען. איז ניטא קיין ווארעמעס פערדרויכערט מען די ליולקע. די ליולקע איז פונקט אזוי ווי עסען. זי פערשלאגט דעם הונגער. אבער צו וואלגערען זיך בשכנות, זאל גאט אויסהיטען. געלויבט און געדאנקט דער השם יתברך דערפאר— פלעגט זלמן ענדיגען זיין שמועס, אויפהויבענדיג זיינע הענד צום הימעל.

„די הויז", וואס זלמן דער מלמד האט געקראגען בירושה, איז געשטאנען פאזע טייך. ערב פסח, „ווען די קריעם פלעגען געהן" איז זיין „הויז" געווען די ערשטע כפרה פערפלייצט צו ווערען. דאס מאטעריאל,

פון וועלכען זי איז געווען אויפגעבויט, איז אויך ניט געווען אזוי פויי־געלדיג. זי איז געווען אויפגעבויט פון ברעטלעך און פערפוילטע באל־קענס, אויף וועלכע דער שימעל האט זיך גאנץ הרחבה'דיג איינגעוואר־צעלט. צווישען די פענסטער און די ווענד זיינען געווען לעכער, וועלכע זיינען ווינטער־צייט געווען פערשטאפט מיט לופּעטעס.

דער ווינד פלעגט זיך אין „הויז" גאנץ ברייטליך ארומשפּאצירען און דורכנעהמען די ביינער פון זלמן'ען אליין און פון זיין ווייב.

— ווען גאט וועט אונז העלפען — האט תמיד געהאפט זלמן'ס ווייב, די מלמד'יכע — וועלען מיר קודם צורעכט מאכען אונזער הויז, דער ווינד זאל דארטען ניט אזוי שטארק בלאזען...

קיין פלאץ האט די „הויז" ארום זיך ניט געהאט און עס איז ניט גע־ווען וואו אויפצושטעלען א סוכה, פלעגט זלמן געהן עסען אין זיין שכן'ס סוכה.

אין די זיבען טעג פון סוכות פלעגט זיך זלמן פּשוט מחיה זיין. דער ווינד האט אין שכן'ס סוכה ניט אזוי שטארק געבלאזען, ווי ביי זיך אין דער היים.

שמיני עצרת נאכ'ן דאווענען, ביים אבזאגען דעם לעצטען „יהי רצון" אין סוכה, ווען ער האט בעדארפט געהן אין זיין אייגען „הויז", פלעגט ער נעהמען אן איבעריגען לחיים און אנפאנגען צו זינגען מיט גרויס התלהבות:

קד־ש־נו במצ־ו־תי־ך

ותן חל־ק־נו בתו־ר־תי־ך...

די חדר־אינגלעך האבען שוין געוואוסט זלמן'ס מנהג, האבען זיי איהם אבגעוואַרט ביים סוכה און זיינען דערנאך צוזאמען מיט איהם געגאנגען אין אלע גאסען און געזונגען מיט איהם:

קדשנו במצותיך

ותן חלקנו בתורתיך...

אי,אי, אי.

אין דער צייט, ווען זלמן מיט די קינדער האבען נאך געהאלטען אין מיטען זינגען, האט מען זיך שוין אנגעפאנגען צו קלייבען ביי רבי שמחה

מאיר׳ס, דעם גבאי ראשון פון חברה קדישא.

צוערשט זיינען געקומען די גבאים, די „זקנים" און אלע אנדערע בעלי התמנות׳ן. שפעטער האבען אנגעפאנגען צו קומען אלע חברה לייט, וועל־כע האבען זיך געזעצט ארום די גרויסע, ווייס געגרייטע טישען, אויף וועלכע עס זיינען געשטאנען פלעשלעך מיט משקה און גרויסע בעקענס מיט אבגעקאכטע באב.

אזוי ווי רייז־קאשע האט ניט געטארט פעהלען אויף א סיום, אזוי האט אבגעקאכטע באב געמוזט זיין אויף יעדער שמחה פון חברה קדישא.

די סארוועדס פון דער שמחה זיינען געוועזען די קברות־לייט און די שמשים. זיי האבען יעדען חברה־מאן דערלאנגט די פלעשלעך, אנגענא־סען די גלעזלעך, געטיילט די לעקעך און פאנאנדערגעשטעלט די טאשען אבגעקאכטע באב.

צווישען די שמשים האט מעהר ווי אלע געארבייט זושע קאפיטאן.

זושע קאפיטאן האבען די רעקרוטען־כאפער אבגעריסען פון זיין מאַ־מע׳ן די אלמנה, ווען ער איז נאך ניט אלט געוועזען זעקס יאהר. די אלטע לייט, וואס האבען געדענקט די גאנצע געשיכטע, האבען נאך עד היום ניט געקענט פערגעסען די בלוטיגע רציחה פון די „כאפערס", וועלכע האבען ניט געהערט חיה די אלמנה׳ס געוויינען און יללה׳ס, ווען מען האט פון איהרע הענד צוגענומען איהר קינד.

— אזא רציחה — האבען זיי דערצעהלט — איז גאר ניט געהערט געווארען.

די אונגליקליכע חיה האט זיך אנגעטשעפעט אן די רעדער פון וואַ־גען, וואו איהר קינד איז געווען געזעסען שוין אבצושיקען אין אויעזד. אבער דער רעקרוטען כאפער האט איהר דערלאנגט א שמיץ מיט׳ן בייטש. זי איז געבליבען אין חלשות און איהר קינד איז אבגעפיהרט געווארען..

נאך פינף און צוואנציג יאהר איז זושע געקומען אן אויסגעדיענטער מיט מעדאלען זוכען זיין אלטע מוטער. זי איז שוין אבער צו זיין גרויסען ועהטאג לאנג געלעגען אויפ׳ן בית־עולם.

זושע האט אנגעפאנגען אפט צו געהן אויפ׳ן קבר פון זיין מאמען.

דער בית־עולם איז געווארען זיין ליעבלינגס־ארט, וואו ער האט פער־בראכט דעם גרעסטען טייל פון טאג.

ווען אין שטעדטעל האט מען זיך דערוואוסט, אז זושע חיה'ס איז צוריקגעקומען א איד, ניט קוקענדיג אויף די געברענטע צרות, וואס ער האט געהאט אויסצושטעהן פאר זיין אידישקייט, האט מען איהם אנגע־פאנגען שטארק מקרב צו זיין. מען האט גענומען א מלמד, איהם אויסגע־לערענט דאוונען און צו מאכען די ברכה, ווען ער וועט עולה לתורה זיין און מען האט אנגעפאנגען זוכען פאר איהם א פרנסה.

פון אלע פרנסות האט זיך זושע אליין אויסגעקליבען צו זיין א שמש אין חברה קדישא.

— איך וועל קענען געהן אפט אויפ'ן בית עולם... זיין אויפ'ן קבר פון מיין מאמען — האט זושע ערקלערט, פאר וואס איהם געפעלט דוקא די שמשות פון דער חברה קדישא.

פאר זיינע מעדאלען און אויך דערפאר, וואס אלע האבען גע־וואוסט, אז ער וואלט געקענט ווערען א פאלקאווניק, ווען ער וואלט זיך גע'שמד'ט, האט די שטעדטעל זושע'ן א נאמען געגעבען: „זושע קא־פיטאן".

אויף יעדער שמחה פון חברה קדישא פלעגט זיך זושע משמח זיין מעהר ווי אלע. ער האט געמאכט לחיים'ס איינס נאך די אנדערע. א לחיים לכבוד דעם גבאי ראשון, א לחיים לכבוד דעם גבאי שני, א לחיים פאר די זקנים און לחיים'ס פאר אלע חברה־לייט.

זושע האט געטרונקען, ווייל ער האט געוואוסט, אז עס איז א מצוה צו טרינקען אויף א שמחה.

זושע האט געקענט יעדען חברה־מאן בעזונדער און האט געוואוסט יעדענס פלאץ, ווי נאהענט ער דארף זיצען נעבען גבאי ראשון.

— בארעך אבע (ברוך הבא) ר' יצחק! — פלעגט דער ערשטער אויסשרייען מיט א שטארקען באסאווען קול, ווען איצעל דער דיין האט זיך בעוויזען אין טהיר.

— בארעך־אבע, בארעך־אבע! (ברוך הבא, ברוך הבא) כאפט אונ־טער דער עולם. א גערודער, אלע פאנגען זיך אן צו רוקען מיט די שטוהלען,

אבער עס דויערט ניט לאנג און זושע קאפיטאן מאכט א סדר און טיילט ווידער פאנאנדער די אבגעקאכטע באב.

דער עולם האט געטרונקען, געגעסען אבגעקאכטע באב און געזונגען די תפילה פון נעילה:

יחבאנו בצל ידו...

א גרויסע לעבעדיגקייט פלעגט אריינברייננגען רבי נחמיה, דער פאר־א־יאהריגער גבאי ראשון*).

רבי נחמיה איז געווען א גרויסער הוליאק און פלעגט שוין קומען אנגעסנאשקעטערהייד צו דעם יורש פון זיין גבאי ראשון שטוהל. רבי נחמיה האט בטבע געהאט א גוט הארץ און פלעגט קיין מאל ניט שרייען אויף די שמשים. זושע קאפיטאן איז ביי איהם געווען א גאנצער בן־בית. ער פלעגט דארט עסען און טרינקען, העלפען איהם דעקען די סוכה און איהם אויסטראגען שלוח־מנות. רבי נחמיה האט זושען שטארק מתקרב געווען.

גלייך נור ווי רבי נחמיה האט זיך בעוויזען, האבען שוין אלע געוואוסט, אז דא וועט ווערען לעבעדיג.

— ג־ר־ט י־ו־ם ט־ו־ב! — שרייט רבי נחמיה אוים מיט א הויבען לאנגען קול.

— גוט יום טוב, גוט יאהר! —ענטפערען אלע אידען מיט דעם זעלבען ניגון, ווי רבי נחמיה.

און איידער רבי נחמיה איז צו צו מזרח־וואנד, וואו דער גבאי ראשון איז געזעסען, האט זושע קאפיטאן איהם אונטערגערוקט א כוס.

רבי נחמיה טהוט אוים זיין צילינדער־הוט — דעם זעלבען, וועלכען ער האט געטראגען אונטער דער חופה מיט א יאהר פופציג צוריק, נעהמט ארונטער דעם מאנטעל פון די פלייצעס, בלייבט אין יארמולקע און אין די אטלעסענע קאפאטע, נעהמט דעם כוס פון זושען און שרייט אוים פרעהליך:

---

*) נאך די תקנות, וואס עס זיינען פערשריבען אין פנקס פון דער חברה קדישא, טאר דער גבאי ראשון ניט זיין מעהר ווי איין יאהר.

— לחיים, רבותי, לחיים גבאי ראשון!

— לחיים, לחיים רבי נחמיה — ענטפערט דער גבאי מיט א האר־ציגען שמייכעל.

— לחיים לכל המסובין בכאן — שרייט רבי נחמיה נאך העכער אויס און די חברה־לייט ענטפערען:

— לחיים טובים ולשלום.

— השם יתברך זאל געבען, מיר זאלען זיין איבער א יאהר אין ירושלים! — ווינשעוועט רבי נחמיה.

— און דארטען וועלען מיר טרינקען כפל כפליים — ענטפערט איי־נער א יונגער חברה־מאן, מיט גרויס התפעלות.

— כיציאת מצרים — הערען זיך קולות.

— ונאמר לחיים — פערענדיגט רבי נחמיה מיט'ן נגון פון חתן תורה, אויפהויבענדיג דעם כוס צום עולם.

און דער עולם ענטפערט ווייטער:

— לחיים טובים ולשלום!!!

רבי נחמיה פאנגט אן אויסצושפרייטען די הענד צום הימעל און זינגט:

וואס מיר זיינען, זיינען מיר
אבי אידען זיינען מיר,
און וואס מיר טהוען, טהוען מיר

דער גאנצער עולם כאפט אונטער:

אבי אתרוג בענשען מיר.

רבי נחמיה:

וואס מיר זיינען, זיינען מיר
אבי אידען זיינען מיר,
און וואס מיר טהוען, טהוען מיר

דער גאנצער עולם:

אבי ברכות זאגען מיר.

ביים דריטען פערז ענטפערען אלע:

אבי גומל בענשען מיר.

און אזוי געהט מען דורך דעם גאנצען אליף בית.

איידער רבי נחמיה האט געענדיגט דעם גאנצען זמר איז געווארען אין שטוב א גרויסער טומעל. אלע חברה־לייט האבען זיך אויפגעהויבען לכבוד דעם רב, וואס איז געקומען אבגעבען כבוד דעם גבאי ראשון און איבערהויפט די גאנצע חברה קדישא.

ווען דער רב איז אריין מיט דעם פרעהליכען גוט־יום־טוב! האבען איהם רבי נחמיה, דער גבאי און זושע קאפיטאן און די אנדערע הוליאקעס בעגעגענט טאנצענדיג.

דערווייל האט שוין זלמן דער מלמד און זיין גאנצער אינגעלשער כאהר, וואס איז אנגעוואקסען ביז א פאר הונדערט קיין עין הרע, שוין בעוויזען דורכצוגעהן אלע גאסען און איז געקומען צום גבאי.

אלע האבען מיט פרעהליכע פנים'ער בעגעגענט זלמן'ען מיט די קליינע חברה־לייט און דער רב אליין, א לוסטיגער מענש, האט אין דער הויך אויסגעשריען

צאן קדשים!

און ר' זלמן מיט די קינדער האבען געענטפערט:

מע—ע—ע!

מעהר פון אלעמען איז אריין אין התלהבות זושע קאפיטאן. קיין בעל אידיש איז ער ניט געווען און די ליעדער מיט ווערטער האט ער ניט גע־קענט מיטזינגען. דערפאר אבער האט ער געשריען און געברומט העכער ווי אלע דעם

מע! מע! מע!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ווען עס איז געקומען די צייט פון מעריב זיינען שוין אלע טישטיכער געווען ארונטערגעשלעפט פון די גרויסע טישען, די טאשען באב איבערגעקעהרט פון רבי נחמיה'ס האפקעס, און דער עולם האט זיך אנגעפאנגען מכין צו זיין צו פיהרען דעם גבאי און דעם רב און די אלע נכבדי העיר אין שוהל אריין.

געפיהרט האט מען דעם גבאי דורכ'ן מארק־פלאץ, אונטער חופה־שטענגלאך. די חופה־שטענגלאך האבען געטראגען די שמשים. דער גאנ־

צער עולם איז געגאנגען טאנצענדיג. מען האט געטאנצט און געזונגען.

דער פיהרער פון דעם גאנצען פאראד איז געווען זושע קאפיטאן.

נאך זושען זיינען געגאנגען רבי נחמיה און רבי ישראל צעסנעס און האבען געזונגען דעם פרעהליכען נגון פון רבי עלינקע לידא'ר. דער גאנ־צער עולם האט געפליעסקעט מיט די הענד און אונטערגעבאמקעט. צווי־שען איין נגון און צווייטען נגון פלעגט זושע קאפיטאן שרייען מיט זיין טיעפען באסאָווען לייבען־קול, וואס האט זיך געהערט כמעט איבער דער גאנצער שטעדטעל:

— פוי, פוי, פוי!

דער פוי איז געווען די איינציגע גייסטיגע ירושה, וואס ער האט מיטגעבראכט פון דער צייט, ווען ער איז געווען א סאלדאט. ער האט פערצידישט דעם קול פון אן אראמאטען־שאס און איהם אויסגענוצט אום שמחת־תורה.

פון צייט צו צייט האט דער רב איבערגעריסען דעם געזאנג מיט זיין

צאן קדשים!

און דער גאנצער עולם האט ווידער אבגעענטפערט:

מע—מ—ע!

אין שוהל איז דער גאנצער פרעהליכער עולם אריין טאנצענדיג און זינגענדיג. א גרויסע רוישענדיגע מענשען־כוואליע האט פערפלייצט אין איין הרף־עין דעם בית־המדרש. מען האט זיך געהויבען און געבאמקעט אלע צוזאמען און יעדער פאר זיך, ביז וואנען דער חזן האט מיט זיינע משוררים און מיט דער גאנצער עדה אנגעפאנגען צו זינגען דעם שמחת־תורה'דיגען ברכו...

הערבסט.

הערבסט.

דער הימעל וויינט. די ערד איז קויטיג און נאס. ווינטען און רעגענס האלטען צווישען זיך מלחמה איבער דער ממשלה פון שטעדטעל. אדער עס פליוכעט דער רעגען, אדער עס פייפט דער ווינט. ווערט מען פטור פון איין אנשיקעניש, קומט די צווייטע. איבער דער שטעדטעל איז אויסגעגאסען א מין טרויער. זי איז אינגאנצען איינגעהילט אין שווארצען. די הייזער זעהען אויס ווי פערלאזענע ניט־בעוואוינטע חורבות, וואו ניט־גוטע האבען געבויט זייערע נעסטען. פערזונקען אין בלאטע, פערשווארצט און פער׳חשכ׳ט פון פייכטקייט, קוקען די הייזער אויף די אויסערליכע וועלט מיט א מאדנער קראנקהאפטער גלייכגילטיגקייט. ניטא קיין ברעקעל שיין אין די מוטנע, פערטרערטע פענסטער. אלץ איז פערכמורעט און פעריאמערט.

די מענשען איז שטעדטעל בעוועגען זיך ווי שאטענס. דורכגעווייקט פון נעץ און דורכגענומען פון קעלט געהען זיי ארום איינגעהויקערט, איינגעקארטשעט, אזוי ווי זיי וואלטען וועלען זיך בעהאלטען אין זייערע מלבושים פון דער בייזער, צארנדיגער נאטור, וואס גיסט אויס כלי חמתה אויפ׳ן מענשען. אין די הייזער איז גרוי, טונקעל. די ווענט נאס. אויף דער פאדלאגע שטעהען שיסלען, וועלכע נעהמען אריין די טראפענס, וואס טריפען פון דער סטעליע אזוי רעגעלמעסיג ווי דער טיק־טאק פון וואנט־זייגער. א ריח פון פערפוילטקייט און שימעל דערפיהלט מען,

וועז מען קומט אריין פון דרויסען אין שטוב. דער אטהעם ווערט פער־כאפט און מען פאנגט אן צו הוסטען.

די הייזעריגע, פערשטיקטע הוסטען־שטים איז א בלאסער ווידער־קול, וואס רייסט זיך ארויס פון דעם אידענ'ס ברוסט, אויף דער טויט־שטי־מונג, וואס הערשט איבעראל. דער הייזעריגער הוסט איז דער לייט־מאטיוו פון דעם אידישען לעבען אין די זאמוטע און ליטווישע שטעדט־לעך הערבסט־צייט. אומעטום הערט זיך דער מאנאטאנער, לאנגווייליגער הוסט. דרויסען, אין די קראמען, אין די הייזער, אין די בתי מדרשים און שוהלען — אומעטום פערפאלגט אייך דער הוסט. אפילו שלאפען ביי־נאכט לאזט ער אייך ניט. דער הוסט איז דער אויסדרוק פון דער קאלע־מוטנעקייט, וואס דריקט אויפ'ן הארצען.

דער אידישער דלות, וואס איז א גאנץ יאהר ווי עס איז בעהאל־טען, קריכט אין הערבסט ארויס פון די פערשטעקטע ווינקעלעך. מיט אן אויפגעהויבענעם קאפ שפאצירט ער פראנק און פריי אין דער אידי־שער שטעדטעל.

די נאסע, קאלטע פאגאדעס קומען פריהער איידער עס איז פאראן די מעגליכקייט זיך צו נייהען ווינטערדיגע בגדים. אין שטוב איז פונקט אזוי קאלט ווי דרויסען. נאר אייניגע נגידים קענען בעוויזען צו בריי־נגען א קלאפטער האלץ און א וואגען טארף. אנדערע געוועהנליכע אידען מוזען האבען געדולד און ווארטען ביז די וועג וועט זיך שטעלען און די פויערים וועלען ניט זיין אזעלכע טייערע יעקעלעך. ווען די וועג איז שלעכט זיינען זיי גאנצע יחסנים און ווילען א רענדעל א לייט.

די שלעכטע וועגען! זיי קוילען איינגאנצען אוועק. א גאנצען זומער איז דער פויער פערנומען אויפ'ן פעלד און קומט ניט אין שטאדט. די פדיונות זיינען זעהר מאגערע. עס קריכט די אויגען פון קאפ ארויס איי־ער מען זעהט אן א צורת מטבע. אלץ ווערט אבגעלעגט אויף הערבסט.

הערבסט האט דער פויער זיינע תבואות אונטער'ן דאך, איז פריי־ער אין א קאפיקע און די שטעדטעל וואלט אריינקריגען מעהר לייזונג, איז אבער די צרה מיט די „וועגען". די ערלים ווילען זיך ניט מוסר נפש זיין צו קומען אין שטאדט אין אזעלכע וועטערען. א צער בעלי חיים

אויף די פערד... דער פדיון איז שוואך און אז דער פדיון איז שוואך קען מען אפילו קיין גמילת חסד ניט קריגען און אהן א גמילת חסד... זאל גאט שומר ומציל זיין...

איז נאך ווייניג די אייגענע צרות, טא קומען נאך צו זייטיגע צרות, צרות הכלל. אט ליעגט א שכנ'טע מיט פערטריקענטע ליפען אויפ'ן טוי־טען־בעט און עס איז ניטא קיין אייגענער, וועלכער זאל איהר דערלאנ־גען כאטש א לעפעל היהנערשע זופ. אט געהען כיענע דעם שוחט'ס קינדערלעך ארום קרועה בלואה און האבען קיין שיכעלעך ניט אנצוטהאן צו געהן אין חדר. אט האט יאשקע דער שמייסער אבגעלאזען דעם שדוך מיט יאכע דער בלינדער'ס פערזעסענער מויד, וואס קהל האט קוים מיט צרות צונויפגעפיהרט, ווייל פסח־נאטע דער מלוה פוילט זיך אבצושטע־קען די ק"ן רובל נדן, וואס ער האט גענומען ביי יאכען אויף א שטר עסקא. איז דאס נאך ווייניג, איז געקומען הירשע דער חוכר און האט דערצעהלט דעם רב, אז איינער, וואס וועט געווים קיין ליגען ניט זאגען, האט אליין מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווי מאטע דעם קצב'ס בענאק האט זיך געשושקעט מיט לאה'קע די גרעטוואשערקע'ס חצופישע מעכטערל און ביידע זיינען שפעטער אוועק אין דער רויטע קרעטשמע.. ער קען שווערען, ער קען געבען זיין האנט — עס איז דאך נאריש, ער וועט דאך א תקיעת כף ניט געבען—אז דאס איז אמת... וואס איז דער חידוש, אז עס איז אזא קינדער איבערגאנג און וואס אזויפיעל יונגע קינפעטאַ־רינס געהן פאר דער צייט אוועק פון דער וועלט!

און דא קומט נאך אן דער פריזיוו. דער פריזיוו פלעגט דעם טונ־קעלען גרויען הימעל נאך טונקעלער מאכען. די אומעטיגע טעג נאך שווע־רער מאכען. די געוויינען, די יללות פון די מוטערס, וועמעס קינדער עס דארפען פאהרען „זיך שטעלען", האבען דורכגעלעכערט דאס הארץ. דער שרעק פאר'ן פריסטאוו'ס איבערפאלען און פאר בערקע איצעלע'ס צונג... האט אזוי צוטרייסעלט די נערוועו, אז מען האט פשוט ניט געוואוסט אויף וואסער וועלט מען איז. דער ארון קודש איז תמיד געווען בעלא־גערט פון די אומגליקליכע מאמעס, וועלכע זיינען געקומען בעטען רחמים

ביי דעם, וואס די הענט ניט געוואשען, ער זאל דורך א נס מציל זיין זייערע קינדער פון גוי'אישע הענט.

די מאמעס האבען געבראכען די הענט, געשריען מיט אלע זייערע כחות און איבער די כחות און דער גאנצער עולם האט זיי מיטגעפיהלט. די אייגענע דאגות חיונה זיינען פערשטעלט געווארען מיט דעם ווייבען, צארטען רחמנות געפיהל, וואס האט אזוי געצויגען און גענאגט פאר'ן הארצען. דער רחמנות געפיהל האט ארויסגעפיהרט דעם אידען פון זיין אייגענער צרה'דיגער וועלטעל אין א העכרע און שעהנערע וועלט, וואו דער מענשליכער „איך" איז ברייטער, גרעסער און דערהויבענער, ווי דער „איך" פון דעם טאג־טעגליכען לעבען.

דער איד האט זיך אין הערבסט דערהויבען צו א גרויסען אידעא־ליסט מיט אווארעם הארץ און א ברייטער נשמה. ער האט זיך אנגעפאנ־גען מעהר פעראינטערעסירען מיט זיינע מיטמענשען, ווי מיט זיך אליין.

אלע חברות, ווי די חברה מתיר אסורים, לחם עניים, סומך נופלים און בקור חולים פלעגען בענייט ווערען אין די לאנגע פינסטערע הערבסט אווענדען, וועלכע זיינען תמיד געווען פערנומען מיט אסיפות.

די אסיפות פלעגען פארקומען אדער ביים רב, אדער אין די זייטענ־שטיבלעך פון בית המדרש. אין בית המדרש האט דעם אידען הערבסט־צייט שטארק געצויגען. דא האט ער פערגעסען אן זיין שווערען לעבען, אן זיינע צאהלונגען און וועקסלען, אן זיין קאלטע, נאסע דירה, און האט געקליבען נחת פון דעם לעבעדיגען, קלינגענדיגען „תנו רבנן", וואס האט פערהילכט די גאנצע לופט.

דער גמרא נגון פלעגט דערווארעמען דעם אידענ'ס נשמה, איהם מאכען פיהלען לייכט און גוטמוטליך. וואס שווערער עס האט דעם אי־דען געפרעסט דער יאך פון חיונה, אלץ פרייער האט ער זיך געפיהלט ביי דער גמרא; וואס ענגער עס איז איהם געווארען אין קראם, אלץ פריי־ער האט ער זיך געפיהלט צווישען אביי'ען און רבא'ן, צווישען רבי ישמעל'ן און רבי עקיבא'ן, וועלכע האבען איהם רייך געמאכט מיט א ים פון געדאנקען.

ווי שטערן אין א פינסטערע נאכט האבען די שולען און די בתי־מדרשים בעלויכטען דעם אידישען פערכמורעטען הערבסט. ווי די שטראהלען פון דער זון האבען זיי געווארעמט דאס צוּוועהטאגט אידיש הארץ. אין די הייליגע ערטער האט דער איד ארונטערגעווארפען פון זיך די וואכעדיגע, קלייגליכע דאגות חיונה. ער איז געווארען אן „אויבערמענש“, א מענש מיט א גרויסע און ברייטע געדאנקען־וועלט.

דרך ארץ פאר די האלב איינגעפאלענע ניט ליכטיגע אידישע שולען! אכטונג פאר די אלטע גמרא'ס! דאס איז געווען דער נר תמיד פון אידישען פער'חושב'טען לעבען אין ליטא.

חנוכה.

דער כמורנער, רעגענדיגער און ווינדיגער הערבסט האט זיך געענדיגט. דרויסען איז קאלט, אבער טרוקען. דער געפרוירענער שנעע כרוסקעט אונטער די פיס. דער מארק־פלאץ איז אנגעשטעלט מיט שליטענס, וועלכע בעוועגען זיך אזוי גלאט, אזוי שטיל און בנעימות'דיג און קראכען ניט און קרעכצען ניט ווי די רעדער ארום די אקסען פון א וואגען. די פדיונות זיינען ניט צו פערזינדיגען. די גוטע שליטוועג ברייננגט א סך פויערים פון די ארומיגע דערפער. מען לייזט, מען ווערט פטור פון די אלטע צאהלונגען און מען מאכט נייע. עס רודעלט זיך אויפ'ן מארק, אין קראם. מען איז ניט אזוי זשעדנע אויף א רובעל.

קלינגט עס אין טאמבאנק איז לייכטער אויפ'ן הארצען. די הערבסטיגע פערוואלקענדיגע פנים'ער ווערען ליכטיגער. מען הערט אויף צו פיהלען קאלאמוטנע. די צוקהאכענע, צודרומסקעטע מענשען ווערען אויסגעגלייכט. פאר דער צייט האט מען זיך שוין אנגעגרייט מיט ווינטערדיגע קליידער, מיט וואליקעס און די קעלטען נעהמען ניט אזוי דורך אלע אברים. פערקעהרט, מען שלינגט מיט אן אפענעם מויל די מחיה'דיגע טרוקענע פראסטיגע לופט. אין שטוב זיינען שוין אריינגעשטעלט די טאפעלטע פענסטער, די לעבער אין די לובעס זיינען פערקאלכט און די טיר איז ארומגעזעהן מיט שטיקער אלטע פעלץ, וועלכע לאזען קיין ווינד ניט דורך. דער אויווען האט זיך שוין צוגעוואהנט צו דעם טארף און האט אויפגעהערט צו טשאדען. אגב איז דער מקח פון א וואגען האלץ געווארען קלענער און עס איז קיין אונגליק ניט אין גאנצען ניט צו הייצען מיט טארף.

די בראַזעווע האַלץ גיבען צו אַזאַ געשמאַקע געזונדע וואַרעמקייט, אַז אַלע גליעדער ווערען אויסגעצויגען און אָבגעפרישט, ווען מען קומט אַריין פונ׳ם קאַלטען דרויסען אין דער וואַרימער שטוב. איבערהויפּט איז א מחיה צו זיצען אין דער היים, ווען דער לאָמפּ רויכערט ניט און גיט א העלען פלאַם.

די צאָהלונגען זיינען ברוך השם אָבגעפּטר׳ט. אין שטוב איז וואַרעם און ליכטיג. וואָס וויל דען א איד מעהר? געלויבט דער די הענד ניט געוואַשען דערפאַר...

מען זיצט ביי אַן אָפענער גמרא, ביי אַן אויסגעשפּרייטען „הצפירה“ אָדער אַזוי ביי א ספר מיט דעם לאַנגען צוביק אין מויל און מען דערצעהלט מעשות וועגען אנטיוכס הרשע, וואָס האָט אַזוי געפּייניגט אונזערע עלטערען און געוואָלט זיי פערטיליגען, ביז וואַנען עס זיינען אויפגעשטאַנען די חשמונאים, וועלכע האָבען מיט א הויפען גבורים אַרונטערגעוואָרפען דעם יאָך פון די יונים. מען רעדט וועגען דעם וויטען עבר און אויף די געדאַנקען קומט אַרויף דער היינט...

— פאַר וואָס בעוויזט זיך איצט ניט א יהודה המכבי — טראַכט זיך יעדער — וועלכער זאָל מיט אַזאַ גבורה און מסירת נפש אונז בעפרייען פון די יונים, פון די צוררי ישראל?

די טאַטעס און די רבי׳ס פלעגען חנוכה צייט זיין אַזוי אויפגעלעגט, אַז זיי האָבען זיך ניט געמאַכט קוקענדיג אויף די מעשים, וואָס מיר פלעגען אָבטהאָן אויפ׳ן גליטש.

דער טייך איז געוועזן פערפרוירען און מיר פלעגען אויפ׳ן גלאָזיגען אייז איבערקעהרען וועלטען. אַלערליי קונצען האָבען מיר דאָרטען דורכגעמאַכט. מיר פלעגען זיך גליטשען אויף די זייטען און אויף די שפּיצען פון די קנאָפּעל, וואָס איז געוועזן בעשלאָגען מיט פּאָדקאָוועס. א חוץ דעם זיינען מיר געוועזן גרויסע מאַדים׳ס אויף א ויאמר דוד גליטש, אויף א קדושה גליטש און אויף אַז עושה שלום גליטש, וואו מען פלעגט זיך אַזוי גיך איבערקוליען און שעהמען אויסצוזאָגען, אַז מען האָט געקראָגען א זעץ, אַז פונקען זיינען געפלויגען פון די אויגען.

אין געוועהנליכע צייטען פלעגען מיר פאר אזעלכע „מעשים תעתועים" קריגען אָנגעבראכען די ביינער פון רבי'ן. חנוכה־צייט האָט ער זיך ניט געמאכט וויסענדיג און האָט געקוקט אויף אַלע אונזערע שטיפע־רייען דורך די פינגער.

— עה, זאָלען זיי אויך וויסען, וואָס חנוכה בעדייט, זאָלען זיי אויך וויסען, אז עס איז אמאָל געווען א יהודה, א מתתיהו בן יוחנן כהן גדול!

— פלעגט דער רבי אזוי גוטמוטהיג ענטפערען, ווען מען פלעגט איהם קו־מען דערצעהלען, אז מיר קעהרען איבער דעם טייך און אז א פולק שקצים לויערט אויף אונז אָנצופאלען.

דער רבי האָט געוואוסט, אז ס'איז קיין סכנה ניט, אז חנוכה צייט זיינען מיר פול מיט גבורה, פאַרט אייניקלאך פון די חשמונאים, אין אונ־זערע אָדערען פליסט דאָך די בלוט פון יהודה המכבי. מיר וועלען שוין די שקצים ווי עס איז בייקומען. ער פלעגט אונז דעריבער ניט דערעסען מיט די געוועהנליכע שאלות ו ו א ו, וואו מיר זיינען געווען, ו ו אָ ס מיר האָבען געטהאָן און אז. וו.

אגב אורחא האָט דער רבי זיך סתם מיט אונז ניט געוואָלט איינרייסען, ווייל ער האָט געוואוסט, אז מיר דארפען איהם בריינגען חנוכה־געלד. ער האָט אונז ניט געטשעפעט אפילו ווען ער האָט בעמערקט, אז מיר פיהרען גרויסע מסחרים מיט די גאָרן. גאנץ אָפט פלעגט דער רבי גופא נעהמען אויספּרובירען אויפ'ן טיש דעם גאָר, ווי ער געהט און אויב די אותיות „נ. ג. ה. ש." (נס גדול היה שם) זיינען קלאָהר.

חנוכה האָט יעדען איד אָנגעפיהלט מיט שטאָלץ, מיט מוטה, מיט קאמף־לוסט און מיט גבורה. די אלטע חשמונאים, די גרויסע גבורים האָבען איינגעפלאנצט א שטארקע האָפנונג אויף א גוטער צוקונפט. אויב אנטיוכס הרשע האָט ניט געקענט אבמעקען דעם אידישען נאָמען פון דער ערד, וועט קיין אנדער צורר דאָס געוויס ניט קענען טהאָן. עס שלומערן כחות אין אידישען פאָלק, וועלכע ערוואכען אין צייט פון א גרויס גע־פאהר. די אידישע ליכט, די אמת'ע, ריינע, הייליגע ליכט קען קיינמאָל ניט אויסגעלאָשען ווערען פון די רשעים. איין קריגעל אויל איז תמיד בעהאלטען אין די חדרי חדרים פון דעם אידישען פאָלק, אין די טיעפסטע

טיפענישען פון דער אידישער נשמה. און אויב אלע אנדערע אוילען זיי־
נען טמא, פעראומרייניגט, ווען דורך א נס דאס קליין קריגעל אויל ברע־
נען און לייכטען דעם פינסטערען וועג אין גלות...

דאס פאלק פון מכבים דארף זיך ניט מייאש זיין — האט יעדער
איינציגער בעוואוסטזיניג אדער אונבעוואוסטזיניג בעשלאסען אין די
חנוכה־טעג.

אנגע'יחסן'ט מיט דעם אלטען עבר און בעפליגעלט מיט האפנונגען
אויף דער צוקונפט, האט דער איד שטאלץ געטראגען די חנוכה ליכטלעך,
וועלכע דערצעהלען אזעלכע שעהנע, היילינע מעשות פון אידישע העלדען...

די ערנסטע אנגעשטרענגטקייט פון דעם אידישען לעבען איז חנוכה ניט
געווען צו בעמערקען. אלע האבען זיך געפיהלט ווי נאך א זיעג איבער'ן
שונא. פריי, אונאבהענגיג און הרחבה'דיג האט זיך יעדערער געפיהלט.
די אידישע נשמה יתירה איז געווען קענטיג אפילו אין מיטען וואך.

דער האנדעל און די געוועהנליכע טעגליכע עסקים האבען ניט אויפ־
געהערט, אבער עס איז געווען צו בעמערקען, אז א חוץ דעם האנדעל איז
פאראן נאך עפעס אין דער אידישער וועלטעל. אלע זיינען געווען גוטמו־
טהיג און האבען גענומען דאס לעבען לייכט אהן די געוועהנליכע דאגות
און עגמת־נפש.

אין די וואך פון חנוכה איז מען געגאנגען בעסער אנגעטהאן. די שעה־
נע יונגעלייט האבען געטראגען זייערע שאטען־פעלצען. די קראמען פלע־
גען פערמאכט ווערען פריהער, און ווען די אשת חיל פון געשעפט איז
געווען די מאמע, פלעגט מען די קראם פערמאכען פאר מעריב. די מאמע
האט געמוזט הערען ווי דער טאטע בענשט חנוכה־ליכט און איז שוין גע־
בליבען אין הויז דעם גאנצען אבענד, ווען קרובים, שכנים און סתם גוטע
פריינד פלעגען קומען צוגעהן שמועסען אביסעל.

דער טאטע איז געווען פערטיעפט אין א שאך. דער יונגער דור האט
געמאכט אן „אקע” און די קליינוואַרג האט געשפיעלט אין דריידיל.

אזייגער אכט־ניין האבען זיך אלע געזעצט ארום טיש צום בולוועס־
קוגעל, וואס האט געמוזט זיין געראטען לכבוד חנוכה.

גוטמוטהיג איז מען געזעסען ארום טיש און געשמועסט... דער איד האט ליעב צו שמועסען, סתם אזוי זיך, וועגען אלץ און וועגען קיין זאך ניט. א גאנץ יאהר איז ניטא ווען צו שמועסען. חנוכה איז דא געגוג צייט דערויף. אפילו אברהם הירש דער שמש, וואס פלעגט פורים ניט וועלען פערבלייבען אן איבעריגע רגע אין שטוב נאכדעם. ווי ער האט געקראגען זיין פורים־געלד, פלעגט חנוכה ארונטערבויגען דעם הויכען פעלצענעם קראגען, אויסלעשען זיין גרויסע לאמטערן, זיך זעצען ביים טיש, נעהמען א לחיים, פערדרעהען א באנקרוטקע, און שמועסען.

— חנוכה איז גרוים גענוג... און איך'ל בעווייזען — פלעגט אברהם הירש ענטפערען, ווען מען האט איהם געפרעגט, אפשר האט ער קיין צייט ניט.

הלכה האט מען חנוכה וועניג וואס געלערענט. אפילו די ישיבה־בחורים, וואס האבען געקראגען „טעג" פאר'ן לערנען, פלעגען אויך חנוכה בטלן די צייט אין שטיפערייען און אין לצנות.

פון אבענד פלעגען די ישיבה בחורים ארויפקלעטערען אויף די ווייבערשע שוהל און מאכען א קערטעל.

די גבאים, דער ראש ישיבה און אפילו דער רב האבען דערפון געוואוסט און האבען זיך ניט געמאכט וויסענדיג. און ווען זעליג יעקעס, א בייזער איד, פלעגט זיך צושרייען, אז די אפיקורסים, ימח שמם, עפענען ניט א ספר און שפיעלען גאנצע נעכט אין קארטען, אז מען דארף די „קארטיאזשניקעס", די טריף־פסול'ניקעס, געבען רוק און לענד און ארויסטרייבען פאדסטראי פון שטאדט, האבען די גוטע יונגע לייט, די מוסמכים, איהם בערוהיגט:

— נישקשה, נישקשה, היינט איז חנוכה און א ישיבה בחור מעג אויך הנאה האבען פון חנוכה — האט מען איינגעשטילט דעם כעסן זעליג יעקעס.

דער גרעסטער טאג פון חנוכה איז געווען די פינפטע ליכטעל.

די פינפטע ליכטעל האט מען אלעמען געמוזט אויסצאהלען חנוכה־געלד. דאס איז געווען דער לעצטער טערמין און עס האט ניט געטארט אבגעלייגט ווערען.

גלייך נאָכ'ן דאַוונען פלעגען מיר, קליינע מזיקים, זיך אָנטהאָן אין אונזערע וואַרעמע בגדים. אַרום קאָפּ פלעגט די דיענסט־מיידעל אונז אַרומבינדען דעם „באַשליק", אויף די הענטלעך פלעגט זי אונז אָנטהאָן די וואַרעמע וואָלענע פויסטענע הענטשקעס, וואָס זיינען געווען אָנגע־קניפּט אָן אַ שנור צוטראָגען אַרום האַלז, כדי זיי ניט צו פערלירען, און נאָכדעם ווי מען האָט אונז אָנגעזאָגט, מיר זאָלען ניט פערקריכען אויפ'ן טייך און ניט מאַכען קיין עושה שלום גליטש, וואו מען קען זיך חלילה צושלאָגען די קעפּעל, האָבען מיר זיך אָוועקגעלאָזען צו די קרובים נאָך חנוכה געלד.

קודם כל זיינען מיר געגאַנגען צום זיידען, נאָכדעם צום פעטער יאַנקעל־יאַשע, שפּעטער צו דער מוהמע ברײינע, און אַזוי פלעגען מיר קיינעם פון די קרובים ניט אויסלאָזען.

פון דער מוהמע ברײינע האָבען מיר געהאַט ווייניג נחת.

איידער זי פלעגט אונז געבען די בערלינקע חנוכה־געלט, פלעגט זי אונז אַרויסציהען די עצמות מיט איהרע שאלות: וואָס די מאַמע מאַכט, וואָס דער טאַטע טהוט, ווער עס איז נעכטען אָווענד ביי אונז געווען, מיט וואָס די מאַמע האָט מכבד געווען נעכטען די געסט, צי יענטע די פליקערקע האָט שוין צוגעשיקט די גאַנז פאַר גריבענעס אויף פרייטאָג, צו די מאַמע האָט אויף היינט געהייסען פערריבען אין איינגען אַ בולוועס קוגעל, צי אַברהם־הירש דער שמש האָט שוין איינגעמאָנט זיינע חנוכה־געלד און אַז וו. איז דאָס נאָך געווען ווייניג, פלעגט זי אַראָבנעהמען די באַשליקען און אונז מכבד זיין מיט איהרע געראָטענע לאַטקעס, וועלכע „צוגעהן אין מויל".

די מוהמע האָט אויך געוואָלט אונז אליין אויסטהאָן די פעלצלעך, אָבער דאָס האָבען מיר איהר ניט געלאָזען. מיר האָבען זיך מקדים גע־ווען און עס אליין געטהאָן. מיר האָבען דאָס געטהאָן ניט דערפאַר, ווייל מיר האָבען ניט געוואָלט מטריח זיין אַן עלטערען מענשען, נאָר פּשוט דערפאַר, ווייל ווען די מוהמע וואָלט אונז אויסגעטהאָן די פעלצלעך, וואָלט זי זיי אַזוי געראָטען אָוועקגעלעגט אויפ'ן זאַפּע, אַז אונזער חנוכה־געלט,

וואָס מיר האָבען געקראָגען פון פעטער יאַנקעל־יאָשע און פון זיידען וואָלט זיך ארויסגעקייקעלט פון די קעשענעס.

ווען מיר זיינען שוין, ברוך השם, געזעסען ארום טיש און געוואָלט נעהמען די לאַטקעס, האָט די מוהמע ברײנע אונז אזש אין פנים אריין אריינגערוקט איהר פאַרטוך, פון וועלכען עס האָבען זיך געהערט אלערליי ריחות און האָט אונז ארומגעווישט די נעזלעך (עס רעדט זיך אזוי „גע־ווישט". אין אמת'ן האָט זי, די מוהמע, מיט איהר פאַרטוך אונז אויס־געדרעהט די נעזלעך. אויב דער נעזעל איז ניט געווען אזוי טרוקען, האָט זי איהם נאָך מעהר פערשמירט). אזא טבע האָט זי שוין געהאַט די מוהמע ברײנע: זי האָט געמוזט ארומווישען מיט'ן פאַרטוך, וואָס האָט איהר געדיענט אויף פאַר א האַנטוך און פאַר א נאָז־טיכעל, איהר אייגען נאָז און די נעזלעך פון די קינדער פאַר'ן עסען, צי מען האָט געדאַרפט צי ניט.

מיר פלעגען זיצען אויף שפּילקעס און האָבען זיך ניט געקענט דער־וואַרטען די רגע, ביז וואַנעט זי האָט אריינגעשטעקט די האַנט אין פאַר־טוך־קעשענע און אונז אויסגעטיילט די חנוכה געלט.

גלייך נאָר ווי מיר האָבען געקראָגען די חנוכה־געלט, האָבען מיר ווי א פייל פון בויגען פערלאָזען די מוהמע'ס שטוב, כדי זי זאָל ניט פער־וואַרפען מיט ווייטערדיגע שאלות און טענות.

צוריקלויפענדיג פון דער מוהמען האָבען מיר די הענטלעך ניט גע־האַלטען אין די הענדטשקעס, נאָר אין די קעשענס פון אונזערע פעלצלעך. וואו די חנוכה־געלט איז געלעגען. מיר זיינען ניט געגאַנגען, נאָר געשפּרונ־גען און מיר האָבען געהאַט אן אמת'ע הנאה פון דעם קלונג, וואָס די חנוכה געלט האָט ארויסגעגעבען ביי יעדען שפּרונג, ווען די מטבעות האָבען זיך אָבגעשלאָגען צווישען זיך אין קעשענע, וואָס איז געווען פער־מאַכט מיט די הענטלעך.

אויך פאַר דעם עלטערען דור איז די פינפטע ליכטעל געווען א גרויי־סער טאָג. די פינפטע ליכטעל איז געווען דער קאָנצערט־אָוונד פון יאָהר. דעם אָוונער פלעגט דער חזן מיט די משוררים בענשען חנוכה ליכט אין בית המדרש. און ניט נאָר דער חזן, אויך די שטאָדטישע קאַפּעליע

פלעגט שפיעלען אלערליי פרעהליכע נגונים אין בית המדרש נאך „הנרות הללו“.

דער בית המדרש פלעגט זיין געפאקט ביז הינטער די טירען. דער עולם איז געווען יום־טוב׳דיג אויפגעלייגט. מען האט זיך געוויצעלט צו־ליעב אנטיוכוס׳עס מפלה און גערעדט וועגען די איצטיגע רדיפות, און געוואונשען, אז די איצטיגע אנטיוכוסעס זאלען האבען דיזעלביגע מפלה, ווי יענער אנטיוכס. דער חזן האט מיט דער בעגלייטונג פון די משוררים ניט נאר געדאווענט מעריב, נאר האט אויסגעזונגען דעם גאנצען אידי־שען רעפערטואר.

דעם חזנ׳ס חנוכה ליכט בענשען איז געווען איינגעפלאכטען אין א מערקווירדיג שעהנעם זמר, וואס האט געהאט א מאדנע מתיקות. הייגט דאס געזאנג פון „הנרות הללו“! דאס איז געווען א שטימונגספולער שטאלצער און לעבעדיגער נגון, א זיעג מארש, וואס פלעגט שפעטער ווערען איבערגעזונגען אויף חתונות און אלע אנדערע שמחות.

אין דער צייט, ווען דער חזן האט געוזהט האט געשפיעלט די קא־פעליע מאטיווען פון טריאומף, פון נצחון. די קאפעליע האט אויך מכבד געווען מיט די בעסטע נגונים, וואס זי האט פערמאגט.

דער פאלקס־קאנצערט, אדער ווי מען האט דאס גערופען „דעם חזנ׳ס חנוכה ליכט בענשען“ האט געדויערט ביז האלבע נאכט, און דער עולם, אן אויפגעלייגטער, שטאלצער, זיעגרייכער, איז זיך צוגאנגען מיט גרויס הרחבה אהיים, אנגעזעטיגט מיט נחת.

די לעצטע דריי טעג, ווען דער טאטע האט געבענשט חנוכה־ליכט, האבען די קינדער איבערגעזונגען דעם „הנרות הללו“, ווי דער חזן האט געזונגען צו די פינפטע ליכטעל אין בית המדרש.

דער טאטע מיט די קינדער האבען געזונגען „הנרות הללו“. די מאמע האט געגרייט דעם טיש פאר דער אייגענער פאמיליע און פאר די געסט, וואס האבען בעדארפט קומען און די חנוכה ליכטלעך האבען העל געברענט און אבגעשיינט אויפ׳ן פענסטער.

קליין זיינען געווען די חנוכה ליכטלעך, אבער א גרויסען מהלך פון אונזער געשיכטע האבען זיי בעלויכטען. זיי האבען אונז געפיהרט צוריק צו דער צייט, פון וועלכער מיר זיינען שוין אבגעגאנגען איבער צוויי טויזענד יאהר. און ווי זונען שטראהלען אויף פערטריקענטע גראזען האבען די עראינערונגען פון יענער צייט אבגעפרישט און אבגעלעבט דאס אומעטיג פער'חושך'ט לעבען אין דעם לאנגען אידישען גלות.

חמשה עשר בשבט.

קליין איז געווען די ממשות׳דיגע וועלטל, וואו אונזערע טאטעס האבען טאג איין, טאג אויס געשלעפט דעם שווערען יאך פון פרנסה, אבער גרויס און ברייט איז געווען די גייסטיגע וועלט, וואו זיי האבען אין דער ווירקליכקייט געלעבט. די וועלט, וואו זיי האבען געשעפט פערגעניגען און גענאסען פון לעבען מיט׳ן פולען האנד, איז געווען פאנטאסטיש און האט נור עקזיסטירט אין דער פארשטעלונג, אין דער איינבילדונגס־קראפט, אבער דאס האט ניט געשטערט דעם גענוס און דעם תענוג. די מאטעריעלע, די גשמיות׳דיגע וועלט פערשאפט איבערהויפט ווייניג פערגעניגען פון דעם העברען זארט. ווייל מען באמת געניסען פון לע־בען, טא מוז מען זיך אברייסען פון דער ערד, פון דער שווארצער, וואס־בעדיגער ערד און פליהען מיט די פליגלען פון דער פאנטאזיע הויך, הויך צו דעם בלויען הימעל און צו דער העלער זונן...

די פאנטאסטישע וועלט האט ניט קיין גרענעצען, זי האט ניט קיין פערבאטענע ווינקעלעך, דארטען זענען ניט פאראן קיין תקנות, קיין גע־זעצען און קיין פארשריפטען, וואוהין צו געהן און וואו דער איינגאנג איז פערבאטען, מען קען דארטען בויען די טייערסטע פאלאצען, מען קען דארטען שפאצירען אין די בלומענרייכסטע גערטנער און קיינער שטערט אייך ניט צו פלאנצען די שעהנסטע אלעיען.

ניט אלע זענען, געוועהנליך, ביכולת זיך אבצורייסען פון דער ממשות׳דיגער, מגושם׳דיגער וועלט, ניט אלע זענען אינשטאנד צו פליה־הען. על פי רוב ווערען די מענשען געבוירען אהן פליגלען און זענען גע־צוואונגען דאס גאנצע לעבען צו ק ר י כ ע ן אויף דער ערד. קריכע־דיגע בעשעפעניסען קענען ניט פליהען און די מעהרסטע מענשען געהערן צו דעם מין „קריכעדיגע“...

אונזערע גוטע און פרומע טאטעס זענען יא געווען בעפליגעלט מיט דער פאנטאזיע, זיי האבען געקענט ביי זיך אויסארבייטען א בטול היש. איז די איצטיגע וועלט זיי ניט געפעלן געווען, האבען זיי זיך געשאפען א צווייטע וועלט, א וועלט וואס האט ניט צו טהאן מיט'ן גשמיות'דיגען לעבען, א וועלט פון הוילע גוטס, א וועלט וואו מען קען שטענדיג הנאה האבען פון דער זיוו השכינה.

איז די געגענווארט שווארץ, גרוי, וואכעדיג, אהן ליניען, אהן פארבען און אהן קאלירען האבען זיי ביי זיך געפועלט אין גאנצען ניט האבען צו טהאן מיט איהר און האבען געבויט וועלטען מיט דעם מאטעריאל פון דער אלטער פערגאנגענהייט און פון דער ווייטער צוקונפט. און אט די וועלטען זענען געווען גרוים, שעהן, פאעטיש שעהן און האבען פערשאפט פיעל מעהר תענוג, ווי די ארומיגע וועלט, וואס מיר קענען משיג זיין מיט אונזערע חושים.

האט דער גלות בערויבט פון אידען זיינע פעלדער און וועלדער, זיינע תבואות און פירות — האט ער אנגעפאנגען זיך בולט'ר פארשטעלען אין זיין פאנטאזיע דאס לאנד, וואס רינט מילך און האניג און האט אנגעפאנגען איבערצולעבען די שעהנקייטען פון דער נאטור, אזוי ווי זי וואלט איהם אט דא ארומגערינגעלט.

האט דער איד ניט געהאט קיין געלעגענהייט צו ליבען די נאטור לייךענשאפטליך, מיט פלייש און בלוט, ווי דאס נארמאלע נאטור־קינד, האט ער איהר אנגעפאנגען צו ליבען פלאטאניש, האט ער איהר אנגעפאנגען צו פערגעטערן... און ביי יעדער עראינערונג אן דער געטין־נאטור איז דער איד געווארען יום טוב'דיג געשטימט.

חמשה עשר בשבט איז געווען איינער פון די טעג, ווען עס האט זיך געפיהלט אין שטעדטל די שטימונג פון א נאטור־פאלק, ווען אונזערע אידען האבען אין זייער פאנטאזיע זיך פארגעשטעלט, אז זיי זענען ארומגענומען מיט אלערליי בוימער; מיט הויכע צעדערן און מיט די טייערסטע אוילבערטען און אז זיי זעהן ווי אט די אלע טייערע ליבע בוימער ערוואכען פון דעם ווינטער־שלאף און פאנגען פון דער ניי אן צו שפראצען.

חמשה עשר בשבט איז ראש השנה לאלנות.

די נאטור ערוואכט צו א נייעם לעבען... דער פריהלינג קומט!

אויפ'ן גאס איז, אמת, נאך שרעקליך קאלט. די גאנצע שטעדטל איז פערשנייט און איינגעפרוירען. די פרעסט זענען מאויים'דיג אבער אין דער אידישער נשמה ווערט ווארעם און ליכטיג פון דעם ערשטען שטראהל, וואס די פריהלינגס־זונן שיקט אויף דער קאלטער, אייזיגער ערד.

דער איד זעהט, ווי אין ז י י ן וועלט, אין זיין פאנטאסטישע וועלט, פאנגען די פעלדער אן צו גרינען, די בוימער לאזען ארויס קנאס־פען, ער שפירט דעם ריח ניחוח פון די וויינגערטנער און פון די אתרוגים־פלאנצונגען און איהם ווערט ליכטיגער, פרישער אויפ'ן געמיטה.

חמשה עשר בשבט איז דער ערשטער אנזאגער פון פריהלינג און א מין פאעטישע, אונבעוואוסטע בענקעניש פאנגט אן אזוי אנגענעהם צו ציהען פאר'ן הארצען און צו וועקען דעם געפיהל, אז מען פערגעסט אן דעם קאלטען ווינטער און מען ווערט אריבערגעטראגען אין יענע אייביג זוניגע לענדער... דארטען...

וואו די ציטראָנען בליהען...

בעזונדערס גוט אויפגעלייגט איז מען חמשה עשר בשבט געווען אין חדר און אין דער ישיבה.

אין חדר האט יעטווידער איינגעל געבראכט באקסער, ראזשינקעס מיט מאנדלען און אנדערע פירות, און דער רבי האט זיי אלע צונויף געמישט אין איין קופה און שפעטער איינגעטיילט די קינדער, וועלכע זענען גע־זעסען ארום די גרויסע טישען מיט דרך ארץ און געווארט... א גלייכע מאס פון יעדען מין. ארעם און רייך — אלע האבען נעקראגען א גלייכען חלק.

דער רבי האט צוגעשפילעט די דיקע וועסט, זיין קאלע מאגערע ברוסט זאל זיך נים ארויסזעהן, האט ארויפגעהויבען די יארמולקע העכער אויפ'ן קאפ, האט אנגעטהאן די היטעל, וואס האט פערדעקט די גאנצע קאפ און א האלבע יארמולקע, און נאכדעם ווי ער האט געוואשען די הענד און איינגעדעקט מיט זיין מאנטעל זיינע פלייצעס, האט ער זיך געזעצט

אויף זיין געוועהנליכען ארט און האט מיט גרויס כונה געמאכט די ברכה אויף יעדען מין בעזונדער.

נאך'ן רבין האט יעטווידער אינגעל איבערגע'חזר'ט מיט א הויכען קלינגענדיגען קול'כעל די זעלביגע ברכות און האט טועם טעם געווען פון די פירות.

א גרויסער יריד איז געווארען אין חדר, ווען פראדע די באב אידענע פלעגט זיך בעווייזען אין טיהר מיט איהרע צוויי גרויסע קערב. אין די געוועהנליכע טעג פלעגט פראדע פערקויפען אבגעקאכטע באב, אבגעקאכטע ארבעס, אינגבערלעך, אווענדלעך און פערשידענערליי איינגעמאכצען. חמשה עשר בשבט איז איהר הויפט סחורה געווען באקסער.

— אמת'ע, ארץ־ישראל'דיגע, זאל דער אויבערשטער מיר אזוי העלפען, ווי זיי זענען כשרה, ארץ־ישראל'דיגע באקסער, הלואי זאל איך נאך אויפגעריכט ווערען און זוכה זיין צו קומען דארטען, וואו די באקסער האט געוואקסען — פלעגט פראדע יעדען חמשה עשר בשבט איבער־חזר'ן דעם זעלביגען פזמון.

און מיר זענען בעפאלען פראדעס קערב ווי ביהנען ארום האניג און מיר האבען געקויפט באקסער פאר גראשענס, פאר פיים'ס און פאר קאפיקעס.

מיר האבען געקויפט און געגעסען מיט גרויס כונה די באקסער, וואס וואקסט אין ארץ ישראל אזוי פיעל, אז ציגען גריזשען זיי פראנק און פריי.

אה, ווי מיר האבען דעמאלט מקנא געווען די ארץ ישראל'דיגע ציגען !...

חמשה עשר בשבט איז געווען דער טאג, ווען מען פלעגט געוועהנליך מאכען די התחלות און די סיום'ס.

האט א כתה בעדארפט אנפאנגען לערנען חומש, אדער גמרא, אין מיטען ווינטער, פלעגט די התחלה אבגעלייגט ווערען אויף חמשה עשר בשבט. דאסגלייכען פלעגט מען אבלייגען א סיום אויפ'ן פרק ביז דעם טאג. ביי אזא פאסירונג פלעגען קומען אין חדר די תלמידים'ס עלטערן. די טאטעס האבען געקליבען נחת פון די „אויסריידען", און די

מאטעם האבען געוויינט פאר שמחה, דאס זיי האבען זוכה געווען מגדל צו זיין זייערע קינדער לתורה.

א חוץ באקסער און אנדערע ארץ ישראל'דיגע פרות, פלעגען די עלטערן דעמאלט אויסטיילען פאר'ן גאנצען חדר לעקעך און בראנפען.

אין ישיבה האט מען חמשה עשר בשבט דערשפירט, אז עס קומט דער סוף זמן און אז דער קומענדער זמן וועט זיין זומער און ניט ווינטער.

אזוי ווי חמשה עשר באב פלעגט מען אנפאנגען צו לערנען ביסלעבווייז גמרא ביינאכט, אזוי פלעגט מען אום חמשה עשר בשבט אנפאנגען צו בטלן די צייט ביי נאכט מיט פערשידענע ענינים, אבי ניט צו לערנען.

עס האט זיך שוין ניט איינגעזעסען ביי דער גמרא און דאס הארץ האט זיך געריסען ערגעץ אנדערשוואו. די נשמה האט געלעכצט נאך אן ענדערונג, נאך א שטיקעל שמחה'לע, נאך א האפקע, וואו דער גאנצער גוף זאל זיך עפעס א שטארקען טרייסעל געבען.

די לבנה, די קאלטע שטאלצע לבנה פלעגט אין די טעג אנפאנגען אריינצוקריכען ארום צעהן, עלף ביי נאכט אין דער ישיבה און האט עפעס גערופען און געשלעפט מיט א געהיימניספולער קראפט פון דעם ענגען בית המדרש.

חמשה עשר בשבט פון אוועגד האבען די ישיבה בחורים אוועקגעלייגט זייערע גמרות און האבען אנגעפאנגען זיך מסדר צו זיין צום פורים שפיל.

פורים.

פון אלע אידישע ימים טובים איז פורים נעהנטער צום היינטיגען אידען.

פורים איז איבערהויפט ניט קיין יום טוב, נור א שמחה.

א יום טוב איז א פייערליכע ערינערונג פון אמאליגע צייטען, אן אבקלאנג פון א וויכטיגער גרויסער פאסירונג, וואס איז פארגעקומען אין לעבען פון דער נאציאן.

די היסטארישע פאסירונג, צוליב וועלכער אידען מאכען אלע יאהר פורים, איז ניט אזוי אונגעהייער וויכטיג. אונזער גאנצער יחוס פון יענער צייט איז, וואס אחשורוש איז געוועזן א מלך טפש, א מענש אהן א כאראקטער און דערצו א גרויסער בעל תאוה. צווישען די אידישע קינדער האט זיך איינגעפונען א שעהן מיידל, וואס האט געקראגען חן אין די אויגען פון דעם נארישען קעניג, און האט איהם אזוי אונטערגעטעניגט אונטער איהר ווילען, אז ער האט שפעטער געטהאן אלעס, וואס זי האט פון איהם פערלאנגט.

די גאנצע מגלת אסתר איז געבויט אויף א צופעליגען עפיזאד, וואס איז ניט פערבונדען מיט דער אידישער נשמה. מיר זעהען דא ניט גרויסע אידישע גבורות. אפילו דאס, וואס מרדכי איז עולה לגדולה געווען און איז געווארען א שני למלך און פלעגט געהן אין קעניגליכע קליידער, איז אויך ניט אזוי וויכטיג, דאס אידען זאלן יעדען יאהר מאכען א יום טוב צוליב דעם. די גאנצע פורים געשיכטע איז צונויפגעפלאכטען פון גליקליכע צופאלען, וואס האבען געקענט יא זיין און ניט זיין. עס ליגען ניט אין דער געשיכטע גרויסע חכמות, מיט וועלכע טויזענדע און טויזענדע דורות זאלען קענען אזוי שטארק שטאלצירען. דער ספור המעשה גופא האט ניט אין זיך די עלעמענטען, דורך וועלכע זי זאל קענען ווערען פער־

היילינגט. ניטא דא די גרויסקייט פון דעם אידישען נביא און מיר זעהען דא ניט די מסירת נפש פונ'ם אידישען גבור.

און דאך איז פורים ליעב יעדען אידען.

פורים איז ניט א הייליגע צייט נור א פרעהליכע צייט. פורים איז זיך דער איד משמח, ניט ווייל עס איז א מצוה זיך משמח צו זיין, נור ווייל עס איז א תענוג, א פערגעניגען זיך משמח צו זיין און זיך אנטרינקען עד דלא ידעי בין ארור המן לברוך מרדכי.

המן און מרדכי זענען ניט צוויי היסטארישע טיפען, נור טיפען פון דער געגענווארט.

המן'ען בעגעגענען מיר היינט, פונקט ווי מיר האבען איהם בעגעגנט מיט טויזענד יאהר און מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק, און מיר בעגעגענען איהם אין אלע לענדער, וואו עס איז פאראן א מרדכי היהודי, א איד וואס האט זיין אייגענעם גאט, זיינע אייגענע מנהגים און לעבט זיך אויף זיין אייגענעם שטייגער.

המן'ס מסירה, אז עס איז פאראן איין פאלק, וואס איז צוזעעט און צושפרייט צווישען די פעלקער אין אלע מדינות, א פאלק וואס האט זיך זיינע אייגענע געזעצע — אנדערע געזעצע ווי ביי אלע פעלקער*) און מען דארף עס ניט דולדען, — אט די גרויסע מסירה הערען מיר טאג טעגליך אויך אין היינטיגע צייטען.

דער איד פאלט אבער ניט ארונטער ביי זיך, ער איז זיכער, אז סוף כל סוף מוז דער איינגע'עקשנ'טער מרדכי בייקומען די המן'ס, וועלכע וועלען קריגען זייער מפלה און עס וועט ווייטער זיין ליהודים... און ער איז זיך דעריבער משמח מיט זיין גאנצען הארצען.

דער איד לאכט, ער מאכט חוזק פון די המן'ס, וועלכע ווילען אבמעקען דאס פאלק ישראל און פערגעסט ניט דערביי אז זיינע ארעמע, עלענדע קרובים, וועלכע נויטיגען זיך אין זיין הילף.

---

*) ישנו עם אחד מפזר ומפרד בין העמים בכל מדינות מלכותך ודתיהם שנות מכל עם... ולמלך אין שוה להניחם.

פורים ווייזט דער איד ארויס ניט נור זיין גרויסע נשמה, נור אויך זיין ברייט הארץ. א קמצן, א קארגער, א קליינליכבער מענש קען פון פורים קיין הנאה ניט האבען.

אויף המן׳ס מפלה קען זיך נור יענער פרעהען, וועלכער איז אויך מקיים דעם מנהג פון שלוח מנות און מתנות לאביונים.

און דער איד אין דער ליטווישער שטעדטל האט מקיים געוועז דעם מנהג פון מתנות לאביונים ניט נעצוואונגענערהייט, ניט אלס נדבן, אלס וואהלטעטער, נור אלס אן אמת׳ר געפיהלפולער מענש מיט א ווארעם הארץ, וואס איז פול מיט ליעבע, אמת׳ע, ווארעמע ליעבע צו די יעניגע, וועמען דאס לעבען האט ניט אזוי געצערטעלט.

ביי אונזער זיידען אין שטוב איז פורים אין דער פריה געוועז א גאנ־צער יריד. די ארטיקלען, וואס זענען געוועז בעשטימט פאר שלוח מנות, זענען געלעגען אויף אלע טישען. די ארטיקלען זענען געוועז פערשידענע פון אלערליי מינים און זענען געווען צוגעפאסט צו די בעדערפנישען פון די קרובים, פאר וועמען זיי זענען געוועז בעשטימט. דער זיידע און די באבע האבען געוואוסט, ווי עם לעבען די ארעמע קרובים און גוטע פריינד און האבען געקויפט פאר זיי דאס, וואס זיי דארפען.

פאר דער עלטער מוהמען איז געלעגען א הארבאנד, פאר דער מוה־מען — א שייטעל, פאר דבורה די אלמנה — „צייג" צו נייהען איהרע קינ־דערלעך קליידער, פאר איין קרובה׳ס קינדער — שיכעלאך, פאר א צווייטע קרובה׳ס קינדער — זעקעלעך, פאר׳ן רב א פלאש וויין, פאר׳ן דיין א פלאש בראנפען, פאר׳ן מלמד — טיי און צוקער, און פאר דער ארעמער שכנ׳טע — א חודש דירה געלד.

א חוץ די ארטיקלען האט דער זיידע אין טעלער, וואו עס איז גע־לעגען דער שלוח מנות פאר יעדען קרוב אדער קרובה, געמוזט צולייגען אן אפעלסין, א ציטראן און אבגעקאכטע באב און די באבע האט פון איהר זייט אריינגעלעגט אין יעדען טעלער א המן־טאש און פורים־צאצ־קעס פאר די קליינע קינדער, וואס איז בעשטאנען פון קראכמאלדיגע מענשעלעך, גמרא׳לעך, מגילה׳לעך און פידעלעך.

איינפּאַקען די שלוח מנות פלעגט דער פעטער בערע, וועלכער איז געווען א מאַדים גוט אַרומצובינדען דעם טעלער מיט דער גרויסער פאַטשיילע אַזוי, אַז כאַצע דער אונטערשמש׳ל, וואָס איז ניט געווען בעוואוסט פאַר א גערעטענער יונגער מאַן, זאָל ברענגען דעם פּעקעל מתנות און עס זאָל ניט פעהלען א האָר דאַרטען.

די איינציקלעך צווישען זיך פלעגען אויך שיקען איינע די אַנדערע שלוח מנות אין בלינדע טאַשען, פערמאַכט מיט טיכלעך, אבער די טיכלעך זיינען נור געווען פאַר לייטען. ביי זיך גופא האָבען מיר געוואוסט פון א פריהער, וואָס פאַר א שלוח מנות עס ליגט אונטער׳ן טיכעל. מיר פלעגען שוין ערב פורים צווישען זיך אָבמאַכען, וואָס פאַר א שלוח מנות מיר וועלען זיך איינע די אַנדערע שיקען.

ניט אזוי לייכט פלעגען מיר צווישען זיך משוה ווערען וועגען דעם שלוח מנות. האָט איינער פון אונזער כתה אסתר־תענית מודיע געווען, אַז ער וויל קריגען דוד המלך׳ס פידעלע, וואָס מענדע דער מאַרק איד בעט א פיים א שטיק, האָבען אַלע געוועלט דוקא אָט אַזא פידעלע און מען האָט געמוזט וואַרפען צווישען זיך גורל, וועמען אָט אַזא שלוח מנות זאָל אָנקומען. און פורים גופא איז אויך ניט אַזוי אַריבער גלאַט ביי אונז. אַנדערע פלעגען אָבנאַרען און אַנשטאָט א פידעלע פלעגט מען אין טאַש געפינען א האַלבען המן - טאַש מיט באָב... דאָס פלעגט פיהרען צו געוויינען און צו ברוגז׳ן, וואָס האָבען אָנגעהאַלטען ביז שושן־פורים, ווען מען איז צוריק געוואָרען חבר.

אין שטוב אויפ׳ן טיש איז א גאַנצען טאָג געשטאַנען דער הייסער סאַמאָוואַר מיט א גרויסע שיסעל אָבגעקאָכטע באָב, א פלעשעלע משקה און אייגענע געבאַקטע המן טאַשען צו פערבייסען.

דאָס איז ניט געווען אָנגעגרייט פאַר דער פאַמיליע, נור פאַר אַלע גוטע פריינד און סתם בעקאַנטע, וועלכע פלעגען אַריינקומען פון גאַס אביסעל פערברייננען.

די געסט האָבען ניט געוואַרט מען זאָל זיי מכבד זיין. פורים — האָבען זיי געוואוסט — דאַרף מען ניט וואַרטען אויף כבוד, מען מוז אַליין נעהמען און הנאה האָבען פון המן׳ס מפּלה.

ארום מנחה־צייט האָט זיך שוין איבער׳ן שטעדטל געהערט דער געזאנג פון די פורים־שפּילער, וועלכע זענען געגאנגען פון הויז צו הויז און געשפּילט און געזונגען.

ושתי׳ן האָבען מיר, פערשטעהט זיך, ניט אזוי שטארק ליעב געהאַט, און ווען חייקע די גרעטוואַשערקע, וואָס האָט אויסגעזעהן פּונקט אזוי ווי ושתי מיט א רויטען געזונדען פּנים, האָט אָנגעפאנגען צו זינגען: „איך ושתי המלכה, די ווייב פון אחשורוש"... האָט זי ביי אונז גאַנץ ווייניג אויסגענומען, דערפאַר האָט געפונען לייטזעליגקייט אין אונזערע אויגען יאנקעל דעם פוהרמאַנ׳ס יונגע ווייבעל, וואָס האָט אויסגעזעהן מיט איהר גרינגעם פּנים אַט אזוי ווי אסתר המלכה.

אויסגעריסענע יאָהרען האָט פון אונז געהאַט שיקע דעם קצב׳ס, ער האָט אָנגעטהון א פּאָר אלטע סאָלדאַטסקע שטיוועל מיט קלינגענדיגע שפּאָרענס, א פּאָר גרויסע פערדרעהטע וואָנצעס און א דרייעקיגע הוט — דאָס איז געווען המן הרשע. ער, שיקע, האָט נעבעך געהאַט ניט ווייניג אויסצושטעהן פאַר זיינע פּאָר גראָשען. יעטווידער, וואָס האָט נור געהאַט גאָט אין הארצען, האָט זיך נוקם געווען אָן המן׳ן. ווער א שטורכע, ווער א בוכצע, ווער א קניפּ, ווער א שפּיי, — אלע האָבען געהאַלטען פאַר א גרויסע מצוה אָנצוטהון המנ׳ן אלערליי נגיפות. דער גליקליכסטער פון די פורים שפּילער איז געווען ברוך׳קע, יענטע די טורקערקעס זוהן. ער האָט געטראָגען א לאַנגען ווייסען פלאַקסענעם באָרד, אַ יאַרמולקע אונטער׳ן היטעל און א הייקער — דער אמת׳ר מרדכי. אזוי ווי אסתר האָט געמוזט זיין א גרינגע, אזוי האָט מרדכי געמוזט האָבען א הייקער.

מרדכי האָט מיט זיין געזאַנג שטארק אויסגענומען און איהם פלעגט מען טאַקי אויך אריינרוקען אין האַנד די מטבע פורים געלד...

די אמת׳ע שמחה האָט זיך אָנגעפאנגען פון אָוועגד ביי דער סעודה, צו וועלכער עס זענען געקומען אלע קרובים, די רייכע ווי די אָרעמע, אפילו די גאַנץ ווייטע אָרעמע קרובים.

אויפ'ן טיש זענען געשטאַנען די זילבערנע און גאָלדערנע כלים, די לאַמפּען האָבען העל געלויכטען, פון טיינעכץ האָט געשלאָגען אַ פּאַרע און די אייגענע און די געסט האָבען פּערצעהלט חכמות און געלאַכט, געלאַכט גוטמוטהיג, אויפ'ן קול, מיט'ן גאַנצען הארצען. עס איז געווען פרעהליך אין הויז, ווארעם אין דער נשמה און לייכט אויפ'ן געמיטה.

מעהר ווי המן אליין האָבען פאַר דעם ציעלברעט פון די וויצען גע־דיענט די עשרת בני המן פון אמאָל און היינט.

יעדען צורר פון דער איצטיגער צייט האָט מען צוגערעכענט צו המן'ס משפּחה.

האָט זיך אַבגעדוכט, אז דער צורר איז אַ גרויסער, אַ דיקער, אַ גראָ־בער האָט מען איהם אַ נאָמען געגעבען פּרשנדתא. איז ער געווען אַ קליי־נער, אַ מאָגערער, אַ נידעריגער האָט מען איהם געקרויגט מיט'ן נאָמען ויזתא. פאַר יעדען צורר האָט מען געפונען דעם פּאַסענדען נאָמען. אפילו דלפון און אשפתא האָבען געהאַט נאָכפאָלגער. האָט מען געוואוסט, אז אַ געוויסע פּריצ'טע איז אַ מרשעת — האָט מען איהר בעטיטעלט מיט'ן נאָמען זרת, און מען האָט איהר — אין די געדאַנקען פּערשטעהט זיך — מכבד געווען מיט דער זעלביגער פּאַמוניצע...

פּורים אבענד אין אַ אידישער הויז איז ניט געווען קיין גרויסער תענוג צו זיין אַ צורר ישראל. מען האָט איהם אריינגעזאָגט אויף אַן עכט אידישען שטייגער.

נאָך דער סעודה איז מען אוועק צום ראש ישיבה, וואו די ישיבה בחורים האָבען אויפגעפיהרט דעם „שפּיעל“.

פּורים זענען די ישיבה לייט געווען די העלדען פון טאָג. דער סוף פון זמן האָט זיך שוין אָנגעהויבען. דער ראש ישיבה האָט אויפגעהערט צו זאָגען אלע טאָג דעם שעור און דער משגיח האָט שוין ניט געהאַט אזא שליטא אויף די ארעמע בחורים, וועלכע האָבען זיך געקליבען מיט זייער אָנגעזאַמעלטער תורה און מאָגען קראַנקהייטען פון די „טעג“ צוריק אהיים.

די ישיבה בחורים איז געווען גוט אויפ'ן הארצען און ווען זיי איז געווען גוט האָבען זיי געזונגען און געזאָגט גלייכווערטלעך אין גראַ־

מען. און זינגען און זאגען האבען די פעהיגע אידישע בחורים געקענט. זיי זענען געווען פעהיג צו אלץ. מאנכע זענען געווען בעשאנקען פון דער נאטור מיט אמת'ע טאלאנטען. א גאנץ יאהר האבען זיי עס ניט געקענט ארויסווייזען. פורים איז געווען זייער צייט. דעמאלט האבען זיי ארויס־געזאגט און ארויסגעזונגען אלץ, וואס זיי דריקט אויפ'ן הארצען. זיי האָ־בען ניט געשאנעוועט די באלעבאסטעס, וואו זיי האבען געגעסען „טעג", דעם ראש ישיבה פאר זיינע גרויסע פלפולים, דעם משגיח פאר זיינע מסירות, די ראש ישיבה'טע פאר איהר „באק" און אזוי אלעמען. דעם ראש ישיבה'ס מיידלעך האבען, פערקעהרט, געהאט א גוטע מערכה. מיט זיי האבען די ישיבה לייט געלעבט גוט, בייזע צינגער פלעגען זאגען „צו גוט" און ווען מען האט בעדארפט אין „שפיל" האבען און אשה, פלע־גען די ישיבה לייט קריגען קליידלעך ביים רבין'ס טעכטער.

אין די גרויסע ישיבות ווי אין וואלאזין און טעלז פלעגען די ישיבה־לייט אויסקלייבען פון זיך א פורים רב. דער פורים רב האט [illegible] גע־קעניגט אין דער ישיבה. ער פלעגט זיך אנטהון אין א לאנגע זיידענע קאַ־פאטע, זיך ארומבינדען מיט א גארטעל, אויפ'ן קאפ א שטריימעל, מיט א בארד און פאות — פונקט אזוי ווי דער אמת'ער רב אדער ראש ישיבה פון א גאנץ יאהר.

פורים צו דער סעודה פלעגט דער פורים רב זאגען דעם שעור און דער אמת'ר ראש ישיבה פלעגט זיצען ארום טיש ווי א געוועהנליכער ישיבה בחור און הערן דעם פלפול פון זיין תלמיד, וואס טראגט חיינט זיינע קליידער...

דער נוסח און דער נגון פון דעם פורים'דיגען פלפול איז געווען ווי א גאנץ יאהר, אבער דער תוך, דער אינהאלט איז געווען א לצנות'דיגער און איז געווען צוגעפאסט צו די פאראנדקעס פון דער ישיבה.

אלע שוואכקייטען פון ראש ישיבה און די משגיחים זענען געווארען אין דעם פלפול אבגעלאכט און דער ראש ישיבה האט קלאר געקענט זעהן פון פלפול, ווי די ישיבה לייט האלטען פון זיינע לומדות און וואס זיי דענקען פון זיין פיהרונג.

אנדערע מאָל פּלעגט דער ראש ישיבה דאַרפֿן אויסהערן א שאַרפֿע שניידענדע קריטיק איבער זיך, אבער ער האָט געמוזט גוטמוטהיג שווייגען און לאַכען.

— וואָס דענקט איהר, רבי, פון דעם „בלאַט גמרא“, וואָס די שקצים האָבען דאָ היינט געלערנט? — האָט א פרעג געטהון יאשעל רבי זיסעלס, א יונגער מאַן אויף קעסט, וואָס האָט זיך געשניטען צו זיין א משגיח אין דער ישיבה.

און דער ראש ישיבה האָט מיט זיין ברייטען גוטהאַרציגען זיסען שמייכעל געענטפערט:

— נצחוני, בני, נצחוני...*)

אין דעם „שפּיעל“ פון די ישיבה בחורים האָט תמיד געמוזט זיין א קראַנקער אויפ'ן בעט, א חולה מסוכן, פערשטעהט זיך, א מלאך המות און א מלאך הדומה. דער מלאך המות און מלאך הדומה האָבעןביידע געטראָגען לאַנגע פלאַקסענע בערד, און האָבען געהאַט א פנים פון וואַלד גזלנים. אויב אין די הויכע טאַקטורענע היטלען וואָלט די ליכט, וואָס דאָרטען איז געשטאַנען ווי אין א לאַמטערן, ניט בעלויכטען די אויסגעשניטענע אותיות: אויף איין היטעל „מ ל א ך ה מ ו ת“ און אויף דעם צווייטען „מ ל ך ה ד ו מ ה“ — וואָלט געווען זעהר שווער צו דערקענען אַט די „מלאכים“.

לעבען „מלאך המות“ איז געלעגען א הילצערנער שווערד, וואָס ער האָט אויסגענוצט צו „יציאת נשמה“ פון דעם זינדיגען מענש.

ווען די שפּילער האָבען זיך בעדאַרפט פערשטעלען אין זייערע קליידער, האָט מען אַרונטערגעדרעהט דעם לאָמפּ. דער פינסטערער צימער האָט געדינט פאַר דאָס היינטיגע „הינטערקוליסען“. ווען דער חולה איז שוין געלעגען אויף דעם רביצינ'ס שלאָפבאַנק, איינגעדעקט מיט דעם ראש ישיבה'ס שלאָף־ראָק, און האָט געקרעכצעט און דער מלאך המות מיט'ן מלאך הדומה זענען שוין געווען אַנגעגרייט, האָט מען דעם לאָמפּ אבי־

---

*) איך דיינק, אַז די מסכתא פורים און אַלע אַנדערע עהנליכע מסכתא'ס, פול מיט לצנות, זענען געווען די פלפולים פון דעם פורים רב.

סעל ארויפגעדרעהט און אין דעם האלב פינסטערן צימער, וואו עס זע־נען געשטאנען די ישיבה לייט און די געסט, האט דער מלאך המות אנגעפאנגען צו זינגען מיט א בייזען קול:

דו רשע, דו טמא, דו חוטא, דו אפיקורס!
וואס איז געווען אום פסח דיינע עבירות?

און דער קראנקער, נעבעך, ליגט אויף זיין טויטען בעט און ענט־פערט מיט א וויינענדיגער שטים, פול מיט חרטה און ודוי.

אום פסח, אום פסח, אום פסח
האב איך אנגעמאכט א גאנצען חושך.

דער מלאך המות פרעגט ווייטער:

דו רשע, דו טמא, דו חוטא, דו אפיקורס,
וואס איז געווען אום שבועות דיינע עבירות?

און דער קראנקער מוז אזוי אבגעבען א דין וחשבון פון אלע עבירות, וואס ער האט אבגעטהאן אין די ימים טובים.

דער מלאך המות האט סוף כל סוף מיט זיין שווערד געמאכט אן ענד פון דעם זינדיגען מענשען און איז נעלם געווארען, דורכשטויסענ־דיג זיך דורכ'ן גאנצען עולם, און דער מלאך הדומה האט אנגעקלאפט אויפ'ן קבר (דעם קבר האט מען ניט געזעהן, נור מען איז זיך משער געווען, אז דער טויטער ליגט שוין אין קבר) און געפרעגט:

— רשע, ווי הייסטו!?

---

* * *

ווען דער שפיל איז שוין געווען צו ענד, און דער זינדיגער מענש

האָט בעדאַרפט אַריין אין גיהנום, האָט מען אַרויפגעדרעהט דעם לאָמפּ און דאָס האָט געהייסען, אַז דער פאָרהאַנג לאָזט זיך אַרונטער....

נאָכ'ן שפּיעל האָבען די ישיבה לייט געזונגען, געזאָגט גראַמען, געטאַנצט מיט'ן ראש-ישיבה, מיט דעם ראש-ישיבה'ס אידענע, מיט דעם ראש-ישיבה'ס טעכטער, און האָבען זיך משמח געווען ביז טאָג.

שבת בראשית

שבת בראשית האָט פאַר אונזערע אידישע אידען אין די שטעדט און שטעדטלעך פון ליטא און זאַמוט געדיענט אַלס אַן איבערגאַנג פון יום-טוב צו וואָך, פון פּאָעזיע צו פּראָזאַ, פון רוחניות צו גשמיות.

די געהויבענע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין דער צייט פון שמחת בית-השואבה, וואו דער איד פלעגט וועלען פאַרגעסען די געגענוואַרט און לעבען אין אַ לעגענדאַרישער סביבה פונ׳ם עבר אָדער אין אַ פאַנטאַסטישער סביבה פונ׳ם עתיד, האָט זיך ניט געקענט ענדיגען מיט איין מאָל. דאָס וואָכעדיג לעבען פון דער גהעטאָ איז געווען אַזוי מאָנאָטאָן, אַזוי גרוי, אַז עס וואָלט געווען אַ צו-גרויסער קלאַפּ, ווען עס וואָלט מיט אַמאָל, פלוצלינג געקומען אָהן געוויסע הכנות. צווישען דעם פרעהליכען שמחת-תורה ניגון ביי די הקפות און דעם אומעטיגען, וויינענדיגען, וואָכענדיגען „והוא רחום״, איז אַזאַ געוואַלדיגער אונטערשייד, אַזאַ מהלך, אַז עס איז פּשוט נויטיג געווען אַ מיטעל רינג, אַ סטאַנציע, וואָס זאָל די ביידע אַנטקעגענגעזעצטע שטימונגען פאַראייניגען.

דער שבת-בראשית איז געווען דערצו ווי צוגעפּאַסט.

פון איין זייט איז דער שבת בראשית געווען אַ מין פאָרטזעצונג פון דעם זמן שמחתנו, פון די הוליאַנקע-טעג, ווען עס איז געווען אַ מצוה ניט צו זיין ניכטער, אויסגערעכענט, מיושב׳דיג, ווי אַלע טעג פון אַ גאַנץ יאָהר. פון דער אַנדער זייט איז עס געווען אַן אָנפאַנג פון אַ נייעם וואָכעדיגען, כמורעדיגען, לאַנגווייליגען לעבען, וואו איין טאָג איז גלייך צום צווייטען טאָג, איין וואָך צו דער צווייטער וואָך, אָהן פאַר־ען און אָהן קאָלירען.

די מקום׳שע זיצער, די גבירים פון שטעדטעל, וועלכע פלעגען קומען אויף יום-טוב אהיים, פלעגען ניט פאַרלאָזען די שטעדטעל ביז נאָך שבת-בראשית, און דאָס האָט געהייסען, אַז מיט די גמילות-חסדים, וואָס זיי האָבען אויסגעטיילט, איז ניט געווען אַזאַ איילעניש. מען האָט יום-טוב ניט באַדאַרפט טראַכטען און קנייטשען דעם שטערען, ווי זיי אָפּצוגעבען.

— עס איז נאָך צייט, — פלעגט אברהם איצע חיה שרה׳ס, וואָס איז געווען דער גרעסטער מאדים אין שטעדטעל אַריינצוקריגען אַ פּאָר גמילות-חסדים פון די יום-טוב׳דיגע געסט — עס איז נאָך צייט צו דרע-העז דעם קאָפּ. עס איז נאָך ניט געווען שבת-בראשית און מען פּאַקט זיך נאָך ניט צו פאָהרען.

און אַז לייבע חיים׳ס, דער בעל-נחלה, איז געקומען צו זיינע שכנים איינמאָהנען דירה-געלד, וואָס איז אָפּגעלעגט געוואָרען ביז „נאָך יום-טוב״, גלייך אויף מאָרגען פון שמחת-תורה, פלעגט ער קריגען אַ גוטען אָפּשניט.

— זעה נאָר, זעה נאָר, — פלעגט מאַטלע, זיין שכנה, אויס׳בטל׳ען צו איהם אַלע איהרע בייזע חלומות, — זעה נאָר, ווי ער האָט דאָס קיין צייט ניט. מען זעהט ניט אַ פּרוטה לייזונג אין קראָם, עס איז נאָך ניט געווען שבת-בראשית, און ער קען זיך נאָך ניט דערוואַרטען צו צאַפּען בלוט פאַר זיין חורבה!...

אַז לייבע פלעגט געהן פאַר׳מסר׳ען מאַטלען פאַר איהר מאַן, רבי בנימין מאַטלעס, וואָס איז כל ימיו געווען ביי זיין אשת-חיל אויף קעסט, און איהם פרעגען, ווי אַזוי ער, אַזאַ פיינער איד, אַ למדן, קען אויסקומען מיט אַזאַ ארורה, וואָס האָט, ניט פאַר קיין אידען געדאַכט, אַזאַ גרויסען צונג און אַזאַ לויז מויל, פלעגט רבי בנימין אָנהויבען צו קעמען מיט זיינע ברודיגע נעגעל זיין לאַנגען באָרד און זיך אַזוי מיושב׳דיג אויסזינגען מיט אַ גמרא-ניגון:

— און טאַקע, מה-רעש? זי איז טאַקע ניט מעהר ווי אַ האַסטיגע אידענע, אַן אשה אַ כעסנית, וואָס האָט קיין דרך-ארץ ניט פאַר אַ חשוב׳ען אידען, אָבער וואָס שטעהט איהר אַזוי אָן מיט דירה-געלד, וואָס האָט איהר אין אמת׳ען קיין צייט ניט? וואַרט, אַז השם יתברך וועט געבען,

אז מיר וועלען געזונד זיין נאָך שבת בראשית, וועלען מיר דעמאָלט זעהן.

פסח דער מלוה, וואָס איז שטענדיג געווען אַ גרויסער טרוד ערב יום-טוב, ווען מען פלעגט קומען אַרויסנעהמען די משכנות, און אסרו-חג, ווען מען פלעגט קומען מיט אַ היתר-עסקא זיי צוריק פאַרזעצען, פלעגט אויף מאָרגען נאָך שמחת-תורה זיך ניט איילען קומען אַזוי גיך אַהיים. ער האָט געוואוסט, אַז מען ווען ניט קומען פאַר'משכנ'ען די זילבערנע גאָפּעל און מעסער ביז נאָך שבת-בראשית.

איבערהויפּט איז דער שבת-בראשית געווען אַ שטיק ישועה פאַר גרונם דעם דרדקי-מלמד.

גרונם האָט ניט געהאַט קיין נאָמען פאַר אַ גרויסען בעל-פּועל. בין-הזמנים און אפילו חול-המועד סוכות, ווען אַלע מלמדים האָבען שוין גע-האַט פאַרפּולט זייער קנעלונג, פלעגט נאָך ביי גרונם'ען אפילו קיין סימן ניט זיין. ער האָט זיך אָבער קיינמאָל ניט באַקלאָגט. ער איז געווען אַ גרויסער בעל-בטחון. ער האָט געוואוסט, אַז דער די הענד ניט געוואַשען, וואָס זאָרגט פאַר יעדער פליגעלע אין דער לופט, פאַר יעדער פיש אין וואַסער, און פאַר יעדער גרעזעלע אויף דער ערד, וועט זיכער איהם ניט פאַרלאָזען. שוין פופציג יאָהר ביז הונדערט און צוואַנציג, ווי ער לעבט אויף דער וועלט; שוין צוויי און דרייסיג יאָהר נאָך זיין חתונה מיט שפּרינצען, און גאָט האָט אויף איהם רחמנות. ער פאַרלאָזט איהם ניט. אמת טאַקע, שפּרינצע האָט אַ שטעכעניש אין זייט און הוסט אַזוי, אַז ס'איז אַ רחמנות אויף איהר צו קוקען, זי פאַרקייכט זיך און ווערט גרין און בלוי, ווי זייער בת-יחידה ע"ה, זאָל זי האָבען אַ ליכטיגען גן-עדן, וואָס וואָלט אפשר געקענט געראַטעוועט ווערען, ווען זי וואָלט געהאַט אַ וואָרי-מע, ניט קיין נאַסע דירה, אַלע טאָג אַ ביסעלע היהנער-זופּ און אַ פּאָר מאָל אין וואָך אַ שטיקעלע פרישע הוהן. אָבער דאָך, גאָט איז אַ פאָטער, ער פאַרלאָזט ניט... ער האָט אים ביז איצט ניט פאַרלאָזען און וועט אויך ווייטער ניט פאַרלאָזען.

שפּרינצע, הגם אַ טייערע כשר'ע אידענע, איז, משמעות, ניט געווען אַזאַ גרויסע בעל-בטחון'טע. זי האָט געוואוסט, אַז עס איז ניטאָ מיט וואָס צו באַצאָהלען דעם שוסטער, געהט מען מיט צוריסענע שיך, אָט

ווי עס איז געווען מיט גיטעלע׳ן, ווען זי האָט צום ערשטען מאָל אין חשון אָנגעפאַנגען צו הוסטען... אוי, יענער טאָג... פאַרטראַכט זי זיך, אַזוי ווי זי וואָלט טענה׳ען מיט זיך אַליין, ווען זי וואָלט געוואוסט, וואָלט זי גלייך צום דאָקטאָר געלאָפען... זי וואָלט דאָך פאַר אַ דיענסט געגאַנגען, איהר לעצטען קאָפּ-קישען פאַר׳משכון׳ט. זי וואָלט דאָך איבער די היי-זער געבעטעלט... נדבות געקליבען... מסתמא איז אַזוי באַשערט — ענט-פערט זיך אליין שפּרינצע — גאָט נעמט צו די כשר׳ע נשמות, די פרומע טייבעלעך, און אונז, זינדיגע, לאָזט ער איבער!

„ניכאַי וואָלט געווען פאַרקעהרט“ — פאַלט ווייטער אריין ביי איהר אַ זינדיגער געדאַנק, וועלכען שפּרינצע זוכט צו פאַרטרייבען און איהרע אויסגעלאָשענע, טרעהרענדיגע אויגען ווערען גרויס, אַנגעצונדען מיט אַ מאָדנעם, ניט געוועהנליכען פייער. זי פאַרהוסט זיך.

אָט די שפּרינצע, וואָס האָט אויף מאָרגען נאָך יום-טוב שטאַרק אָנ-געפאַנגען צו פיהלען דעם גרויסען דלות, פלעגט צושטעהן צו איהר מאַן מיט קשיות:

— נו, גרונם, וואָס וועט זיין, נאָך קיין אָנהויב ניטאָ. ביי אַלע מלמדים גיסט זיך שוין איבער די ליפּען, און ביי דיר פאַנגט זיך נאָך גאָר ניט אָן, וואו... וואו וועט מען נעהמען צו — — —

דער הוסט לאָזט זי ניט דערענדיגען...

— משומדת׳טע! — פלעגט גרונם זיך צושרייען אויף שפּרינ-צע׳ן — גלויבסט גאָר ניט אין גאָט ברוך הוא? האָסט גאָר קיין בטחון ניט? ניט אומזיסט שטראָפט ער אונז! — און אוועקרוקענדיג אָן אַ זייט דעם וואָכעדיגען קרופּניק, וואָס שפּרינצע האָט פאַר איהם אוועק-געשטעלט, האָט ער אויסגעשריען:

— זעהסט ניט, אַז עס איז נאָך יום-טוב, עס איז דאָך נאָך ניט געווען שבת-בראשית!

און שפּרינצע האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט, ווי צו גלויבען, אַז עס איז נאָך יום-טוב. הגם גאָלדע די קרעמערקע האָט איהר שוין גלייך אין דער פריה געגעבען אָנצוהערען, אַז יום-טוב איז שוין אוועק און זי קען שוין מעהר ניט געבען אויף באָרג.

מעהר ווי אלע מאל איז דער שבת-בראשית געווען אנגעלעגט אין א יאהר, ווען שמחת-תורה איז אויסגעפאלען פרייטאג. דער שבת-בראשית פלעגט דעמאלט ווערען גערעכענט פאר א דריטען טאג יום-טוב. און יום-טוב האבען אונזערע אידען ליעב געהאט. דאס איז געווען די צייט, ווען דאס אידיש הארץ פלעגט זיך אנווארימען פון דער וואכעדיגער קאלטקייט, ווען די אידישע נשמה פלעגט זיך דערהויבען איבער דער גרויער אלטעגליכקייט. וואס גרויער און פארבלאזער דאס וואכעדיג לעבען איז געווען, אלץ הייליגער און טייערער איז געווען דער יום-טוב, ווען די נשמה-יתירה פלעגט פארלאזען דעם כסא-הכבוד אט דארטען אין הימעל און ארונטערקומען וואוינען אין די אידישע הייזער, וואו זי האט געלויכטען און געווארימט און פארשאפט אזא גרויסען תענוג.

דערמיט אפשר ערקלעהרט זיך, וואס דער יום-טוב סוכות איז אין אמת'ען געווען א זמן-שמחתנו. די קדושת-החג, די הייליגקייט און די געהויבענקייט פון יום-טוב, איז געווען מעהר בולט אין דעם אנפאנג פון הערבסט, א צייט, ווען אין דרויסען איז געווען קאלט, נאס און ווינטיג.

און שווער איז געווען דעם אידען זיך צו שיידען מיט דער סוכות-וואך, וואס האט ארייננעבראכט אזוי פיעל אמת'ע, ריינע, גייסטיגע פרעהליכקייט אין זיינע געצעלטען. דער לעצטער טאג, שמחת-תורה, איז געווען דער לעצטער פלאם פון א שעהנער ליכט, וואס האט געהאלטען ביים אויסגעהן און האט דעריבער איבערגעלאזען א שטארקען, טיעפע-רען איינדרוק.

די גרעסטע הוליאקעס פון שטעדטעל, ווי נחמיה דער שמש, הערשע לייב פון מארק-פלאץ און אייזיק דער פאקער, זיינען געווען אין זייער אמת'ער ראליע ערשט שמחת-תורה נאכ'ן דאווענען. דעמאלט פלעגען זיי מיט אנדערע חברה-לייט געהן פון הויז צו הויז און מיט די אייגענע הענד ארויסנעהמען פון אויווען דעם טייגעכטס, וואס האט געדיענט פאר א פארבייסענס צו די „לחיים'ס“, וועלכע מען פלעגט אין יעדער הויז מאכען. די דיענסט, וואס האט ביי דעם טייגעכטס שווער געארבייט א גאנצען טאג, איז געווען שטארק אונצופריעדען און פלעגט אפילו ווע-

לען פאַרשפּאַרען די טיר פאַר די שמחת-תורה געסט, וועלכע זיינען שוין געפאַלען פון די פיס, אָבער די בעל-הבית'טע פלעגט דאָס ניט דערלאָזען.

— היינט מעגען אַלע הנאה האָבען פון דעם טייגעכטס — פלעגט רייזעל ר' חיים'ס ערקלעהרען דער דיענסט. — היינט, פאַרשטעהסטו מיך, איז שמחת-תורה, און אַלע מוזען נעהמען אין מויל אריין און האָבען וואָס צו פאַרבייסען, פאַרשטעהסטו!

און ווען די דיענסט האָט דאָס ניט געקענט פאַרשטעהן, פלעגט רייזעל איהר איינגעהמען מיט אַזוינע רייד:

— אדרבא, זאָל טאַקע אייזיק דער פּאַקער אויך אַמאָל הנאה האָבען פון אַ גוטען טייגעכטס, זאָל ער אויך וויסען, אַז דו ביסט אַ גרויסע בריה! זיין אָפּגעגעבענער זוהן, איצקע, דאַרף שוין באַלד קומען פון טיעף ראָסעי — פאַרשטעהסטו...

דער שטאַרקסטער טאָן פון דעם אכט-טאָגיגען יום-טוב'דיגען ניגון פלעגט זיך הערען שמחת-תורה צו מנחה, ווען דער טאָג האָט אָנגעפאַנגען צו פאַרגעהן.

די רוהיגע, מיושב'דיגע, שטענדיג-ניכטערע בעלי-בתים זיינען שוין געשטאַנען אין בית-המדרש און געשמועסט איבער די שלעכטע מאַרק-טעג, צוליעב די בלאָטעס, וואָס לאָזען ניט אַן ערל אריינקומען אין שטאָדט. די הוליאַקעס האָבען פון דער דאגת-חיונה ניט געוואָלט וויסען. ביי זיי האָט נאָך געהאַלטען אין רעכטען ברען. זייערע קולות און געזאַנגען האָבען זיך געהערט איבער'ן גאַנצען שטעדטעל. אַז זיי האָבען שוין אויסגעליידיגט אַלע פּאַלומישעקעס און פאַרטיג געוואָרען מיט די טייגעכטסען, זיינען זיי געגאַנגען אין בית-המדרש צו מנחה.

געגאַנגען זיינען זיי ניט אַליין. אַלע אינגלעך פון שטעדטעל זיינען מיט זיי מיטגעגאַנגען. און געגאַנגען איז מען געאַרעמט, איינגעפלאָכטען איינער אינ'ם אַנדערען, גרויס און קליין, אַלט און יונג, אָט ווי אין אַ וואַלד, וואו הויכע, גרויסע, לאַנגיעהריגע בוימער זיינען איינגעפלאָכטען און ארומגערינגעלט מיט יונגגע, קליינע, זאַפטע צווייגלעך. דער זעכ-ציג-יאָהריגער נחמיה דער שמש איז געגאַנגען אָנגעשפּאַרט אויף חיים'קע שלמה'ס — אַ גמרא-אינגעל פון אַ יאָהר צוועלף; הירשע לייב מיט'ן

גרויען באָרד, פון דער שטאָדטישער פּני, איז געגאַנגען אַרומגענומען מיט ישראל'יקע דעם שטאָדט-משוגענעם, וואָס האָט געהאַט זיין דירה אין הקדש, און מרדכי שמואל דער גמרא-מלמד, וואָס פלעגט אַ גאַנץ יאָהר וואַרפען אַן אימה אויף די אינגלעך פון שטעדטעל, האָט זיך געפיהרט פאַר'ן האַנד מיט די אַבט-יאָהריגע חומש-אינגלעך פון דער תלמוד-תורה. אייזיק דער פּאַקער האָט זיך אויף די פיס ניט געקענט האַלטען און צוויי חברה-לייט האָבען איהם געמוזט פיהרען אונטער די אָרעמס. די היטלען זיינען געווען פאַרדרעהט אַן אַ זייט, די מאַנטלען איבערגעקעהרט, אויף די רעק און די וועסטען זיינען געווען אויסגעגאָסען די יום-טוב'דיגע מאכלים, פון וועלכע עס האָט זיך געטראָגען דער לאָקשען-ריח... און אַזוי האָט מען זיך דערשלעפּט ביז אין בית-המדרש.

דאָס מנחה-דאַווענען איז געווען באַגלייט מיט פאַרשיידענע פרעהלי-כע האָפּקעס און ניגונים. אָבער אין דעם „עושה שלום" געזאַנג האָט זיך שוין געפיהלט דער איין-טאָניגער, איינאַרטיגער, ניכטערער „והוא רחום" ניגון, וואָס האָט געלאָזט וויסען, אַז יום-טוב האָט זיך שוין געענדיגט און אַז עס הויבען זיך שוין אָן די וואָכעדיגע דאגות...

די נשמה-יתירה האָט פאַרלאָזען די אידישע הייזער. די רשעים זיינען צוריק אַוועק אין גיהנום און פאַר'ן אידען האָבען זיך אָנגעפאַנגען פינס-טערע, לאַנגווייליגע טעג פון אַ שווערען לעבען.

אַ שבת-בראשית, וואָס איז אויסגעפאַלען אויף מאָרגען נאָך יום-טוב, האָט געמאַכט לייכטער דעם איבערגאַנג פון אַזא שעהנער, ליכטיגער צייט צו די טונקעלע, קאַלעמוטנעדיגע הערבסט-טעג.

ל״ג בעומר

ווי פויגעלעך אין א שטייג האָבן מיר זיך געפיהלט אין ספירה-צייט.

דער פריהלינג מיט זיינע ליכטיגע גאָלדענע טעג און זילבערנע נעכט איז אָנגעקומען פון ערגעץ די ווייטע, וואַרימע לענדער און האָט זיך בהרחבה׳דיג אויסגעשפרייט איבער׳ן שטעדטעל.

פון די אַרומיגע גערטנער און פעלדער, וואָס זיינען געעפענט געוואָרען דורכ׳ן פויערים אַקער, האָט געשלאָגען אַ רויהער, אָבער געזונטער, מחיה׳דיגער ריח, וואָס האָט געשטאַרקט און אָפגעפרישט די גלידער.

אונז, חדר-אינגלעך, האָט זיך געריסען דרויסען — אָט דאָרטען, וואו די געלע און רויטע בלימלעך האָבען זיך אָנגעפאַנגען צו באַווייזען. עס האָט זיך שטאַרק געוואָלט אַ לויף טאָן אויפ׳ן ברייטען פלאַץ נעבען טיפלע, וואו די טויבען קומען צופליהען פּיקען קערנער. פאַר די שקצים, וועלכע האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרעסערע בעלי-בתים אויף דעם פלאַץ און מיט וועלכע מיר האָבען תמיד געפיהרט מלחמות, איז ניט געווען וואָס מורא צו האָבען. זיי זיינען אַלע געווען פאַרנומען אין די דערפער ביי דער אַרבייט. אין די דערבייאיגע וועלדער, וואו די נאַקעטע ביימער האָבען זיך אָנגעפאַנגען צו באַדעקען מיט יונגע, צאַרטע, גרינע בלעטער, האָט אונז געשלעפט אַ מאָדנער, פאַרבאָרגענער, געהיימניספולער כח.

מיר האָבען אָבער ניט געטאָרט פאַרלאָזען דעם חדר, וואו מיר זיינען געזעסען פון פריה ביז ביי-נאַכט.

— אין ספירה-טעג — האָט דער רבי געזאָגט — מוז מען זיין אומע-טיג און מען טאָר ניט לויפען און שפּילען.

פאַרוואָס מוזען מיר, חדר-אינגלעך, זיין אומעטיג אין אזא צייט, ווען די זון שיינט אריין דורכ'ן פענסטער? פאַרוואָס טאָרען מיר קיין הויכען קול ניט אויפהויבען, דוקא ווען מען קען מאַכען אזעלכע גוטע פייפלעך פון די גרינע ווימצקעס, וואָס האָבען געוואַקסען ביים טייך? פאַרוואָס טאָר זיך אויף אונזערע ליפּען קיין שמייכעל ניט באַווייזען, דוקא ווען דער שבת-גוי „פּאַטויטוועס" האָט שוין אָנגעטאָן זיין גרויסע איינגעשמירטע שטרויענע קאַפּורע? *) — אזוינע זאַכען האָט אונזער קינדערשער מח ניט געקאָנט פאַרנעהמען.

דער רבי, על כל פּנים, האָט געהייסען אומעטיג זיין, און מיר האָבען איהם געמוזט פאָלגען.

מיר זיינען געווען אומעטיג, הגם די שעהנע ליכטיגע טעג האָבען אריינגעבראַכט אזוי פיעל פרעהליכקייט.

מיר האָבען געמוזט זיין טרויעריג, הגם אונזערע הערצער זיינען גע-ווען פול מיט לעבען און האָפנונגען.

מיר האָבען ניט געטאָרט אויפהויבען א הויכען קול, הגם אונזער גאַנצעס וועזען האָט געזונגען, צוזאַמען מיט דעם גאַנצען כאָהר פון פריהלינג.

מיר האָבען געמוזט האַלטען די אויגען אַראָפּגעלאָזען צו דער ערד, הגם דער קלאָהרער הימעל איבער אונזערע קעפּ האָט צו אונז שטאַרק געוואונקען.

האָט איהר אַמאָל געזעהן, וואָס פאַר א פּנים גרינע צווייגען האָבען, ווען מען בינדט זיי צו מיט א שטריק און מען לאָזט זיי זיך ניט בויגען צו דער ליכט, צו די זון-שטראַהלען?

האָט איהר אַמאָל געזעהן קנאָספּען, וועלכע קענען ניט פאַנאַנדער-וויקלען זייערע שעהנע בלעטער, ווייל מען האָט זיי באַרויבט פון דער נוי-טיגער פייכטקייט?

---

*) קאַפּעליוש.

די לעבענס-כחות ווערען אין זיי ניט פאַרשוואונדען. זיי קלויבען זיך, זיי זאַמלען זיך און וואַרטען אויף דער רגע, ווען זיי וועלען קענען מיט אַמאָל זיך אַ גאַס טאָן אויף גאָט'ס וועלטעל.

וואָס גרעסער עס איז געווען דער אומעט אין די ספירה-טעג, **אַלץ** שטאַרקער איז געוואָרען דער חשק צו געניסען פון פריהלינג.

וואָס לענגער מיר פלעגען זיצען אין חדר, אַלץ מיט ווייניגער **גע-**דולד האָבען מיר געוואַרט אויף דעם גרויסען און שעהנעם און פרייען טאָג — אויף ל״ג-בעומר.

ל״ג-בעומר איז געווען דער טאָג, ווען דער גרויסער און קליינער עולם אין אונזערע שטעדטלעך האָבען באַגעגענט דעם פריהלינג — די צייט פון ליעבע און לעבען.

ל״ג-בעומר האָט די גאַנצע שטעדטעל געהאַט אַ יום-טוב'דיגען אויסזעהן. אין דעם טאָג זיינען געשריבען געוואָרען תנאים'ס, געשטעלט געוואָרען חופות און די גאַנצע שטעדטעל איז געווען מלא שמחה. אויפ'ן גאַס זיינען אַרומגעלאָפען פאַרשמאַיעט מחותנים מיט אָפּגעשוירענע קעפּ און אויסגעקעמטע פאות; מחותנת'טעס אין זיידענע קליידער און טער-קישע טיכער אויף זייערע פלייצעס. די מיידלעך זיינען געווען אָנגעטאָן אין לייכטע ווייסע אַטלאַסענע קליידער און האָבען ווי יונגע סערנעס געאיילט, געלאָפען באַגלייטען זייערע אַ חבר'טע אין אַ נייע וועלט — אין אַ וועלט, וואָס איז פול מיט סודות, וואָס ציהט און שטויסט אָפּ — אַ וועלט, פון וועלכער נאָר די מאַמעס קענען דערצעהלען. די יונגע-לייט זיינען געזעסען אין גרויסע וועגען, אָנגעטאָן אין זייערע שבת'דיגע מלבושים, און אונטער דעם שפּיעלען פון דער שטאָדטישער קאַפּעליע, זיינען זיי געפאָהרען מקבל-פּנים זיין דעם חתן, וואָס קומט פון אַן אַנ-דער שטאָדט.

פון פריה ביז נאַכט האָבען זיך איבער'ן שטעדטעל געטראָגען די כשופ'דיגע טענער פון חיים דער כלי-זמר'ס פידעל, וואָס איז אייניגע וואָכען נאָכאַנאַנד געהאַנגען אויפ'ן וואַנד אָהן באַוועגונג. חיים דער כלי-זמר גופא, ווי די איבעריגע חברה פון זיין קאַפּעליע, זיינען געווען זעהר אָנגעלעגט. זיי זיינען, משמעות, געווען גליקליך, וואָס זיי האָבען

א געלעגענהייט ארויסצושפּילען אַלץ וואָס זיי האָבען געהאַט אויפ'ן הארצען דורך זייערע „כלים", אויף וועלכע עס האָט זיך אין ספירה-טעג אָנגעקליבען אַזוי פיעל שטויב.

ווי פּאַראַליזירטע מענשען, וועלכע האָבען מיט אַמאָל צוריקגעקראָגען זייער לשון, האָט זיך די גאַנצע קאַפּעליע געפּיהלט ל"ג-בעומר און זי האָט אָפּגעגעבען פאַר דעם חסד א זמר צו גאָט ברוך הוא. פרעהליכע, לעבעדיגע, קרעפטיגע ניגונים, וואָס זיינען געוועזן אין האַרמאָניע מיט דער גאַנצער ארומיגער נאַטור, האָבען זיך צוגאָסען איבער אַלע ווינקעלעך פון שטעדטעל, וואו זיי האָבען געפונען א האַרציגען, הילכיגען ווידער-קול.

מעהר ווי די גרויסע האָט פון ל"ג-בעומר גענאָסען אונזער קינדער-שער עולם. ל"ג-בעומר איז געווען אונזער טאָג, אונזער יום-טוב.

אין דעם טאָג זיינען מיר ארויס פון שטוב און האָבען זיך געפּיהלט ווי פרייע וואַלד-פויגעלעך, וואָס שפּרינגען, לויפען, פליהען פון איין צווייג אויפ'ן צווייטען צווייג, ניט פרעגענדיג ביי קיינעם קיין דעה.

מיר זיינען ארויס פון געפּאַנגענשאַפט און געוואָרען א טייל פון דער פרייער נאַטור, וואָס אַנטפּלעקט זיך אין פריהלינג אין פאַרשידענאַרטיגע פאָרמען און פאַרבען.

אין חדר זיינען מיר געקומען אָנגעלאָדען מיט „האָב און גוטס" און באוואָפענט מיט פייל-און-בויגען, וועלכער איז געמאַכט געוואָרען פון די האיאָהריגע יונגע צווייגלעך. אייער און זאַלץ און א כלי פאַר „שולע" האָט איטליכער חבר געמוזט מיט זיך מיטברענגען. אָהן דעם האָט מען פשוט ניט געקענט האָבען א חלק אין דער סעודת-מצוה פון רבי שמעון בן יוחאי, אויף וועלכער דער רבי אַליין האָט געסאַרווערט.

די איבריגע מאכלים זיינען ניט געווען א חוב, נאָר א רשות. זיי זיינען שוין געווען אָפּהענגיג פון דעם „עקאָנאָמישען צושטאַנד" פון דעם אינגעלים עלטערען.

בעת דער רבי האָט, מיט דער הילף פון דער רביצין, געמאַכט די הכנות, האָבען מיר דערווייל אויסגעפּרובירט אונזערע פייל-און-בויגענס,

געזעהן, ווער עס איז אַ בעסערער שיסער און ווער עס קען בעסער טרעפען אין ציעל. מיר האָבען, הייסט עס, אין דער צייט געמאַכט „מיליטערישע איבונגען". אנדערע פון אונזער כתה האָבען דערוויילע אריינגעכאַפּט אַ „קלעמענדער", וואָס איז אין די געוועהנליכע טעג געווען שטאַרק פאַר-באָטען פון רביין.

— קלעמינדריק — פלעגט דער רבי טענה'ן — פאַסט זיך פאַר שקצים, פאַר ערלים: מלכים, מלכות, פרינצען, פויערים; דאָס איז אַן ענין פאַר זיי, פאַר די אומות-העולם, אָבער ניט פאַר אידישע קינדער, להבדיל.

— אידישע קינדער טאָרען אין גלות קיין מלחמות ניט פיהרען און דארפען ניט האָבען קיין קיסרים און מלכים. דאָס איז געווען די גאַנצע צרה מיט רבי עקיבא'ס תלמידים — פלעגט דער רבי שטענדיג ענדיגען זיין מוסר, ווען ער פלעגט אונז כאַפּען שפּיעלען אין „קלעמענדעריק" — ווייל זיי האָבען גענומען פיהרען אַ מלחמה קעגען די רוימער. זיי זיינען דעריבער אַלע אויסגעשטאָרבען.

ל"ג-בעומר, ווען דער מלאך-המות האָט אויפגעהערט צו האָבען אַ שליטה אויף רבי עקיבא'ס תלמידים, איז דער קלעמענדריק געווען אַ כשר'ער שפּיעל; בפרט נאָך, ווען מען טראָגט אויף זיך אַזעלכע זיכערע כלי-זיין ווי דעם פיילענבויגען, פון וועלכען די פלשתים זיינען פארטיליגט געוואָרען.

אַז מיר האָבען געזעהן פון דער ווייטענס, ווי שמעיה דער בעל-עגלה שלעפּט זיך מיט זיין קליאַטשע, זיינען מיר איהם געלאָפען מקבל-פנים זיין. ניט אַזוי איהם, שמעיה'ן, גופא, ווי די קליאַטשע, מיט וועלכע מיר האָבען זיך געהאַלטען פאַר שטיקלעך מחותנים. פלעגט אונז אויספעהלען אַ פאָר האָר, האָבען מיר געוואוסט, אַז מיר קענען עס קריגען ביי שמעיה'ס קליאַטשע. זי, די קליאַטשע, פלעגט אויסשטעלען איהר פערדיש פנים און אויפהויבען איהר עק — אַזוי ווי זי וואָלט זאָגען: אָט, נאַט, קינדער-לעך, רייסט, צופּט פון אַן אָרעמער, אומגליקליכער, הונגעריגער באַשע-פעניש, וויפיעל אייער הארץ געלוסט... נאָך יעדען אויסגעריסענעם האָר פלעגט זי געבען אַ קליינעם בריק מיט דעם הינטערשטען פוס — און דערמיט האָט זיך געענדיגט איהר פּראָטעסט.

מיר, פון אונזער זייט, זיינען ניט געווען קיין כפוי-טובה. פאר דער-פאר, וואס זי האט זיך ניט שטארק געבריקעט ביים צופּען די האר, פלעגען מיר גנב'ענען לעבלעך ברויט פון דער היים, און אנדערש מאל א קליין זעקעל קלייען, און אונטערטראגען צו איהר קארטעט. פון שמעיה'ס קעסט אליין וואלט זי שוין לאנג געהאט אויסגעצויגען איהרע פיס.

געהאלפען דעם רבי'ן ארייגלייגען דעם זעקעל מיט די אייער און מיט די זאלץ און די אנדערע געריכטען פאר דער סעודה, האבען מיר זיך געלאזען אין וועג אריין — אט אויף דעם וועג, וואס האט זיך געצויגען צווישען פעלדער און גערטנער פון שטאדט ביז'ן סאמע וואלד.

נאר יענער, וואס געהט אויפ'ן וועג פון תפיסה צו פרייהייט, קען פיהלען דאס, וואס מיר האבען דורכגעלעבט, ווען מיר זיינען געגאנגען ל"ג-בעומר אין וואלד.

וואס מעהר מיר האבען זיך דערנעהנטערט צום וואלד, אלץ שטאר-קער האבען אנגעפאנגען צו קלאפּען אונזערע הערצער, אלץ געשווינדער האט אנגעפאנגען צו לויפען אונזער בלוט אין די אדערען. אונז האט זיך געוואלט זיין וואס גיכער אט דארטען, וואוהין מיר רייסען זיך שוין אזוי לאנג-לאנג. ווי א בחור זיין געליעבטע, האבען מיר מיט אונזערע יונגע ארעמס געוואלט ארומנעמען דעם גאנצען וואלד, וואו די ערד איז אזוי פריש און גרין, וואו פון די צווייגען ריח'ט ווי פון דעם טייערסטען הדס, וואו די בוימער גיבען פון זיך אזא זיסען געטראנק און זיי גופא סוד'ען זיך, שאקלען זיך, ווי זיי וואלטען שיקען א תפלה צום רבונו של עולם.

אין וואלד, זיינען מיר, פארשטעהט זיך, אנגעקומען א ביסעל פריהער, ווי אונזער פראוויאנט-וואגען, אויף וועלכען דער רבי איז געזעסען אין איין יארמולקע, מיט אן אפען געשפּילעטען קאפטאן און האט זיך גע-שמועסט מכח קהל'ישע ענינים מיט שמעיה דעם בעל-עגלה, וואס איז נעגאנגען צו-פוס, טריט ביי טריט מיט זיין קליאטשע.

אונזער אנקומען אין וואלד האבען מיר געלאזט וויסען דורכ'ן שיסען מיט'ן פיילענבויגען און א הילכיגען הורא ; דער וואלד מיט זיינע איינ-

וואוינער האָט אונז פונקט אַזוי פרעהליך געענטפערט, און מיר האָבען זיך אָנגעפאַנגען צו פּיהלען גאַנץ היימיש.

ווען דער רבי מיט'ן וואָגען איז אָנגעקומען, האָבען מיר קודם-כל אויסגעשטעלט אונזערע כלים אונטער די בוימער, וועלכע האָבען גע-קוועלט מיט „שולע". שמעיה האָט אַרונטערגענומען דעם זעקעל היי, אויף וועלכען דער רבי איז געזעסען, האָט אויסגעפּאַקט דעם באַגאַזש מיט די מאכלים און עס איבערגעגעבען צו איהם, דעם רבי'ן, ער זאָל פון דעם קיין אויג ניט אַראָפּלאָזען.

דער רבי האָט אָבער שמעיה'ס באַפעהל ניט געקאָנט אויספיהרען. ער איז, משמעות, פאַר'שכור'ט געוואָרען פונ'ם שטאַרקען ריח ניחוח, וואָס האָט דורך דער נאָז זיך צוגאָסען איבער'ן גאַנצען גוף און איז אַנט-שלאָפען געוואָרען...

רוהיג איז זיך אונזער רבי געשלאָפען ל"ג-בעומר אין גאָט'ס שעהן וועלטעל, וואו די ערד האָט איהם געדיענט פאַר אַ געלעגער און דער הימעל פאַר אַ צודעק.

אין דער צייט, ווען דער רבי איז געשלאָפען, זיינען מיר אַרומגע-לאָפען ווי יונגע זשרעבטשיקעס איבער'ן וואַלד, געשפּרונגען ווי די האָזען, געקלעטערט איבער די צווייגען, ווי די וועווערקעס, געשפּיעלט אין „שלי שלך", זיך אונטערגערוקט איינער דעם צווייטען ביינקעלעך, זיך געשטעלט אויפ'ן קאָפּ, געגאַנגען אויף די הענד, געמאַכט אַלערליי העויות און קונצען — אָט ווי די פויגעל, וואָס האָבען געבויט זייערע נעסטען דאָרטען אין דער הויך, אויף די קרוינען פון די בוימער, וואו זיי זינגען פאַר אונז אַזאַ שעהנעם ליעבליכען „ברוך הבא".

אַז דער רבי האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער מיט אַ ווייכען קול אונז צוגערופען, און נאָכדעם, ווי מיר האָבען אַלע געוואַשען די הענד און געמאַכט „על נטילת ידים", האָבען מיר זיך געזעצט געניסען פון דער סעודה.

דער רבי האָט אַלעמען איינגעטיילט גלייכע חלקים, ניט רעכענענדיג, צי איינער האָט געבראַכט פאַר דער סעודה מעהר, צי איינער ווייניגער. ווי אמת'ע מענשען-קינדער, פאַר וועמען די מוטער-נאַטור גרייט אָן אַזוי

פיעל גוטע און זיסע מתנות, האָבען מיר אַלע גלייך הנאה געהאַט פון דער סעודת רבי שמעון בן יוחאי, ביי וועלכער דער רבי האָט אונז דער-צעהלט אַזעלכע שעהנע מעשיות וועגען דעם גרויסען צדיק רבי עקיבא און זיינע פיער און צוואַנציג טויזענד תלמידים.

ווען די זון האָט זיך אָנגעפאַנגען צו באַהאַלטען הינטער די שפּיצען פון די בוימער, האָבען מיר זיך געלאָזט געהן צוריק אין שטאָדט.

אויף מאָרגען, ווען מיר זיינען געקומען צוריק אין חדר אָהן דעם פיילענבויגען, האָבען מיר שוין אָנגעפאַנגען צו וואַרטען אויף דעם טאָג, ווען מיר וועלען ווידער פאָהרען אין וואַלד נאָך גרינס לכבוד שבועות.

דער רבי פלעגט נאָך ל"ג-בעומר אָנפאַנגען שטאַרק צו ניסען.

— צו-שטאַרק געוועזן דער ריח אין וואַלד — פלעגט דער רבי זיך אַזוי ווי פאַרענטפערען, פאַרוואָס ער ניסט אַזוי פיעל. — געכאַפּט אַ קאַטער...

היימישע אידען

א מעשה וועגן רבי ישראל סאלאנטער

אויב מען וויל זיך בעקאנען מיט די זיטען און מנהגים פון א געוויסער שטאדט, דארף מען קודם כל אויסהערען די לעגענדען און די מעשות, וואס ווערען דערצעהלט פון די גרויסע מענשען, מיט וועלכע די שטאדט שטאלצירט.

אין די מעשות, וואס געהען איבער פון מויל צו מויל, שפיגלען זיך אב די כאראקטערען, די אידעאלען און די זיטען פון פאלק.

די מעשות ווערען דערצעהלט מיט דעם צוועק צו אידעאליזירען א געוויסע פערזאן, איהר ארויסצושטעלען אין די בעסטע פארבען, כדי אנדערע זאלען ארויסנעמען א ביישפיעל און נאכטהאן דעם העלד, וועגען וועלכען די פאלקס-מעשות ווערען דערצעהלט.

יעדע שטעדטעל האט זיך איהר ליעבלינג, איהרע גרויסע מענשען, איבער וועלכע עס ווערען דערצעהלט פערשידענעמעשות, וואס ווייזען זייער גרויסקייט.

אויב די מעשות זיינען אמת אדער ניט, אויב זיי שטיצען זיך אויף פאקטען אדער זיינען א רעזולטאט פון א רייכער פאנטאזיע — איז אן אנדער פראגע. דאס איז אויך פאר אונז ניט וויכטיג. די הויפט זאך איז, וואס די נשמה פון פאלק, זיין גלויבען, זיין אבערגלויבען און זיינע מדות זעהען זיך אט אין די מעשות גאנץ בולט ארויס. פון די מעשות קען מען זעהן וואס דאס פאלק האט ליעב און וואס פיינט, צו וואס עס בעציהט זיך מיט אכטונג און צו וואס מיט פעראכטונג.

איינער פון די גרעסטע מענשען אין אונזער שטעדטעל, פון וועמען

מען האט דערצעהלט מעשות, איז געווען דער בעוואוסטער רבי ישראל סאלאנטער.

רבי ישראל סאלאנטער איז ביי אונז אין שטעדטעל געבוירען גע־ווארען. דא האט ער פערבראכט זיינע בחור־יאהרען, דא האט ער חתונה געהאט און געווען אן איידעם אויף קעסט.

שפעטער ווען ער איז שוין געווארען בעריהמט אלס א גדול בישראל, ווען ער האט שוין געהאט זיין בעוואוסטע ישיבה און אפילו ווען ער האט שוין ארויסגעגעבען זיין בעוואוסטען רעליגיעז־אידיש־פילאזאפישען זשורנאל „התבונה", פלעגט ער אויך קומען גאנץ אפט צו אונז אין זאגער, וואו זיינע עלטערען, ברידער און די גאנצע פאמיליע האבען געלעבט.

פערעכענט אלס א רשכבה"ג*) האט די שטעדטעל זיך שטארק מיחס געווען מיט איהם, זי האט איהם ליעב געהאט און פלעגט ארום זיין נאמען פלעכטען א קרוין מיט הייליגע מעשים־טובים. אונזער שטעדטעל איז געווען שטארק אייפערזיכטיג אויף דער שטעדטעל סאלאנט, וואס האט זוכה געווען, אז דער גרויסער גאון זאל זיך רופען מיט איהר נאמען. די עלטערע שטאדט־לייט פלעגען איהם קיין מאל ניט רופען רבי ישראל סא־לאנטער, נאר רבי ישראל'קע רבי וועלוועלס. מיט דעם נאמען האבען די פאטריאטען פון אונזער שטעדטעל געוואלט ווייזען, אז זיי זיינען גרעסערע מחותנים מיט רבי ישראל'ן, ווי סאלאנט. זיי ווייסען אויך ווער זיין פאטער איז געווען, און ניט נאר ער, אפילו זיין פאטער איז אויך געווען אונזערער א בן עיר.

אט איז א מעשה, וואס עס געהט ביי אונז אין שטעדטעל ארום וועגען רבי ישראל סאלאנטער.

דאס האט פאסירט — אזוי ווערט דערצעהלט — אין יאהר תק"צ... דריי יאהר נאך דער כאליערע, ניט היינט געדאכט, ניט פאר קיין אידען געדאכט... — אין איינע פון די נסיעות, ווען רבי ישראל'ינ'קע איז געקור־

---

*) דאס איז פערקירצט, א ראשי תיבות און מאכט: רבן של כל בני הגולה, דער רבי פון אלע גלות־קינדער — אזא טיטול פלעגט געגעבען ווערען נאר די גאנץ גרויסע גאונים, וועלכע זיינען געווען בעריהמט בכל תפוצות ישראל.

מען אבגעגעבן כבוד אם. דער פאטער רבי וועלוועלע, איז שוין געווען א שוכן עפר און זיין נשמה הקדושה — עס איז שוין געווען נאכ׳ן יאהר — האט צוזאמען מיט אלע אנדערע נשמות פון די צדיקים גערוהט לעבען כסא הכבוד.

געקומען אין שטעדטעל איז דער מאור הגולה אלול־צייט מיט דער דעה צו זיין אויפ׳ן ריינעם ארט אויף קבר־אבות.

די רביצין, די אלטע „צדקניות, זכרונה לברכה, האט פערלאנגט אז רבי ישראלינ׳קע זאל בלייבען מיט איהר איבער ראש־השנה און יום כפור.

ע ר האט כידוע קיין מאל ניט ווידערגעשפענסטיגט זיין מוטערס רצון און איז געבליבען אויף די עשרת ימי תשובה.

דער רב פון שטאדט, רבי צמח׳ל נרו יאיר, איז אלס מרא דאתרא געגאנגען אין שליחות צו רבי ישראלינ׳קען און איהם געבעטען האלטען א דרוש אין גרויסען בית המדרש צו כל נדרי.

דער גאון האט ערפילט די בקשה פון רב און האט מבטיח געווען צו געבען א דרשה.

עס איז איבעריג צו ריידען, אז דער בית המדרש איז צו דעם כל נדרי געווען איבערגעפאקט, מלא אין אלע ווינקלאך. מען איז געשטאנען א קאפ אויף א קאפ כדי צו הערען דעם גאונ׳ס דרוש.

רבי ישראלינ׳קע איז ניט נאר געווען א גרויסער גאון, א מורא׳דיגער בקי און חריף, נאר אויך א גוואלדיגער בעל־דרשן. ער האט געהאט א פה מפיק מרגליות, ווי פערל פלעגען זיך די ווערטער שיטען פון זיין מויל. ער איז געווען א לוקח לבבות, ער פלעגט בפועל ממש פאנגען הערצער מיט זיינע רייד. זיינע דרשות האבען געהאט א טעם גן־עדן. ווען ער פלעגט ריידען, פלעגט ווערען אזוי מחייה׳דיג, אזוי לייכט אויפ׳ן הארצען, און די נשמה פלעגט אזוי דערהויבען ווערען, דאס מען האט פערגעסען אלע מגושם׳דיגע דאגות פון טאג און אן אויסגעלויטערטער איז מען צוזאמען מיט איהם אריין אין אנאנדער וועלט, אין א וועלט פון הויכע רוחניות.

פאר שקיעת החמה, פאר זונען־אונטערגאנג, איז שוין דער גרויסער עולם געשטאנען אנגעטהאן אין די ווייסע קיטלען און מיט די טליתים

איבער'ן קאָפּ און געוואָרט מיט גרויס אונגעדולד אויפ'ן גאון.

דער גאון האָט זיך אבער פערשפּעטיגט... די זון האלט שוין ביים אונטערגעהן. איהרע לעצטע שטראַהלען, וואָס קומען פון מעריב־זייט מישען זיך דורך מיט דעם צאַנקענדיגען דונקעלען פלאַם פון די וואקסענע ליכט, עס קומט דער בין־השמשות און ע ר איז נאָך ניטאָ.

דער עולם ווערט אומרוהיג, אָבער מען שווייגט. מען האָט מורא ארויסצורעדען די איבערקלעהרענישען וואָס פרעסען אויפ'ן הארצען. אין אזא צייט? ווער ווייס וואָס פאַר א שפּיצעל דער שטן קען אָבטהאָן.

די נאַכט־שאָטענס פאנגען זיך שוין אָן צו בעווייזען, עס איז שוין א צייט נאָך תפלה זכה און ע ר איז נאָך ניטאָ.

דער רב האָט דאָן ארונטערגענומען דעם טלית פון קאָפּ, אָנגעטהאָן דאָס שטריימעל און איז בכבודו ובעצמו אוועק זעהן, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט רבי ישראלינ'קען.

ביי דער מוטער אין דער היים איז דער רב געוואָר געוואָרען, אז דער גאון האָט שוין לאנג גענומען די ברכה פון דער צדקניות און האָט פערלאָזען די הויז צו געהן אין בית־המדרש.

א פּחד איז בעפאַלען דעם רב. ער האָט אָבער קיינעם קיין וואָרט ניט געזאָגט און האָט געאיילט צוריק אין בית־המדרש, אפשר וועט ער איצט דעם גאון דאָרט געפינען.

אין בית־המדרש איז זיין שרעק נאָך גרעסער געוואָרען. דער גאון איז דאָרטען נים געוועזן און ביי די מתפללים האָבען די צייהן געקלאַפּט פון אימה.

אָט, אָט געהט אוועק דער לעצטער רויטער שטראַהל און עס וועט זיין עובר זמן צו זאָגען כל נדרי, אָבער פון גאון, אין קול ואין עונה.

כל נדרי, וואָלט מען שוין ווי עס איז אָבגעזאָגט אָהן איהם, האָט ער שוין אָבער פון פריהער אָנגענומען דעם כבוד צו שטעהן ביי דער רעכטער האנט פון חזן לעבען עמוד מיט דער ספר־תורה און זאָגען פאַר כל נדרי על דעת הקהל...

ווי אזוי קען מען דאָס אָבנעהמען דעם כבוד פון א י ה ם און געבען אן אַנדערען?

אין אלע שוהלען און קלויזען האלט מען אין מיטען מעריב, מען האט שוין אבגעזאגט בקול רם: ברוך שם כבוד מלכתו... אבער אין בית־המדרש איז נאך פאר כל־נדרי. דער גאון איז נאך ניטא און אהן איהם וויל קיינער ניט עפענען דעם ארון־קודש און ארויסנעהמען די ספר־תורה.

נאך א לאנגען שטילשווייגען האט דער רב זיך געווענדעט מיט זיין פנים, וואס איז געווען בלאס ווי ביי א בר־מינן, צו מעריב זייט און האט מיט א ציטריגער שטים געזאגט: רבותי! דער גאון איז ניטא, ווייס השם יתברך, וואס מיט איהם האט חס וחלילה פאסירט. מעגליך אז ער איז דא געווארען א קרבן פאר אונזערע זינד, ובקדושי אקדש... מיר מוזען מפסיק זיין און געהן זוכען דעם גאון...

דער עולם האט זיך צוטיילט אין מנינים־ווייז און האט זיך אוועקגעלאזט אין אלע גאסען און געהעפטען זעהן אפשר האט וואו עס איז מיט'ן גאון, חלילה, געטראפען — דאס טאר מען פון מויל ניט ניט ארויסריידען — א סיבה.

שוין צעהן א זייגער ביינאכט. די שלוחים זיינען געקומען צו־ריק, אבער פון גאון קיין שום ידיעה...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

מיט אמאל האט זיך האסטיג געעפענט די טהיר פון בית המדרש און איינער פון די לעצטע פאר שלוחים, וואס זיינען געגאנגען זוכען דעם גאון, איז מיט גרויס אימפעט אריינגעלאפען און האט אויסגעשריען מיט גרויס פרייד: דער גאון געהט.

דער גאנצער עולם האט ארומגערינגעלט דעם אנזאגער און מיט טשיקאווע געזיכטער געווארט, ער זאל דערצעהלען וואו זיי האבען גע־פונען דעם גאון און וואס עס האט מיט איהם פאסירט.

דער מבשר האט ניט געלאזט לאנג ווארטען און האט אנגעהויבען:

— מיר האבען דעם גאון געפונען אויף דעם גוי'ס גארטען, ער האט דארטען געהאלטען דער אלמנה'ס קוה פאר די הערנער און איהר גע־שלעפט פון דעם נכרי'ס פלאץ.

און איידער דער עולם האָט נאָך פּאַספּעיעט זיך ארויפצוואַרפען מיט שאלות און קשיות, האָט ער פאָרטגעזעצט:

דער גאון האָט געזאָגט, אז דאָס פערהיטען אן אָרעמאַן פון א היזק איז מעהר מצוה ווי צו זאָגען כל נדרי. „שטעלט אייך פאָר — האָט דער אָנזאָגער איבערגעגעבען רבי ישראלינ'קעס ווערטער — שטעלט זיך פאָר, וואָס עס וואָלט פּאַסירט, ווען איך וואָלט זיך ניט געמאַכט וויסענדיג פון דער גאַנצער געשיכטע און די בהמה וואָלט געבליבען אין גוי'ס גאָר־טען. דער ערל וואָלט איהר געוויס שפּעטער פערנומען און איינגעשפּאַרט. די אָרעמע אלמנה נעבעך וואָלט דאַן ניט געהאַט די מילך פאַר איהרע קונדען און איהרע עופה'לעך וואָלטען געהונגערט. ווי מיינט איהר? וואָלט דאָס ניחא געווען דעם רחום וחנון?

פאַר דאָס ניט זאָגען כל נדרי אין דער צייט וועט מיר גאָט מוחל זיין, ער וועט אָבער ניט מוחל זיין א מענשען, וואָס האָט געקענט און ניט פערהיט אן אָרעמע אלמנה און עלענדע יתומים פון הונגער און נויט.

אין אָנפאַנג שטאַרק צוטומעלט, איז דער עולם ביסלעכווייז געקור־מען צו זיך פון דעם איבערגעלעבטען שרעק און דעמאָלט האָט מען אָנ־געפאַנגען צו פערשטעהן און צו שאַצען רבי ישראלינ'קעס גרויסקייט.

דער קעלמער מגיד

איבער די מגידים האט מען זיך שטענדיג לוסטיג געמאכט. זיי זיי־נען תמיד געווען דער ציעל־ברעט, אין וועלכען די „אויפגעקלעהרטע" פלעגען ווארפען זייערע לצנות ווערטלעך.

אין דער השכלה צייט, אין דעם „שטורם און דראנג פעריאד" האָ־בען די משכילים בעטראכט די מגידים פאר גרויסע אייטערביילען, וואָס דאַרפען אויסגעשניטען ווערען פון אידישען קערפער.

בלעטערט דורך די ווערק פון יהודה ליב גאָרדאָן, פון פרץ סמאָלענס־קין און פון אונזער זיידען רבי מענדעלי מוכר ספרים, און איהר וועט זעהען, מיט וואָס פאר א פאנאטיזם זיי האָבען זיך גענומען פערטיליגען די פערשידענע בעלי דרשה'ר און מגידים.

מלמדים און מגידים זיינען געווען זידעל־ווערטער, מיט וועלכע מען האט בעטיטעלט די בטלנים, די לא יוצלח'ס, די שלים־מזל'ניקעס און איבערהויפט אלע די, וועלכע האבען פערקערפערט אין זיך דאָס אלטע, די שטויב, די פערפוילטקייט פון דער אידישער גאס.

אזא בעציהונג צו די מגידים מצד די פאקעל־טרעגער אין דער השכלה צייט איז געווים ניט קיין גערעכטע.

אלס א רעאקציע קעגען דעם פאנאטיזם, וואָס ס'האט געהערשט אין דער געטאָ, אלס א פראָטעסט קעגען די פלפולים און פשט'לעך, מיט וועל־כע די בעסטע קעפ זיינען געווען פערנומען, איז אזא בעציהונג ער־קלעהרליך. דער היסטאָרישער אמת פאָדערט אבער א גאנץ אנדערע בע־ציהונג צו די מגידים פון דער פריהערדיגער צייט.

די מגידים בכלל זיינען ניט געווען שנארערס, פאראזיטען און סתם מקבלים, ווי זיי ווערען געשילדערט אין די ביכער פון דער אויפקלעהרונגס־צייט. זיי זיינען געווען אגיטאטארס, פראפעסיאנעלע רעדנער, וועמען דער אינערליכער אינסטינקט האט געטריבען צו געהן פון שטאדט צו שטאדט, פון קלויז צו קלויז און ריידען און זאגען און דערצעהלען פאר'ן עולם אזוינע זאכען, וואס זיינען פאר איהם, פאר דעם עולם, נויטיג.

עס איז אמת, אז ס'זיינען צווישען די מגידים געווען מאוס'ע ברואים, חנפים, בעטלער לויט זייער טבע און ערציהונג, אבער וואו וועט איהר ניט געפינען קיין פסולת? וואס פאר אן אינסטיטוציאן איז דאס ריין פון דער בלאטע, וואס רופט ארוים אן עקעל?

אין אלגעמיין האבען די מגידים מיט זיך פארגעשטעלט זעהר שעה־נע, פעהיגע, טיילמאל טאלאנטפולע מענשען, וועלכע זיינען געווען בע־גייסטערט פאר אגעווי סע אידעע און איהר געפרעדיגט מיט זייער רע־דענס־קראפט.

אונזערע אגיטאטארען פון דער רעוואלוציאנערער צייט, ווי די אלע אנדערע רעדנער אין די בעוועגונגען, זיינען אין אמת'ן דיזעלביגע מגידים, דיזעלביגע בעלי דרשה'ר, פון וועמען מען האט זיך ערלויבט אזוי פיעל חוזק צו מאכען.

די צייטען זיינען, פערשטעהט זיך, אנדערע, די אידעען זיינען אנ־דערע, אבער די רעדנער, די אגיטאטארען אלס די פערשפרייטער פון די אידעען זיינען אין עצם די אלטע מגידים, אפשר וויינינער נאאיוו, מיט וויינינער תמימות.

א מגיז אהן א מגיד האט געהאט אזא פנים ווי אן ארגאניזאציאן אהן א רעדנער. איבערהויפט זיינען די מגידים געווען שטארק בעשעפטיגט אין די אלול־טעג, ווען יעדער איד און יעדע אידענע האבען עפעס גע־וואלט הערען אביסעל מוסר, וואס זאל דערהויבען די נשמה. אין די אלול־טעג האט יעדערער זיך אבגעריסען, ווי בעשעפטיגט ער איז גע־ווען, פון זיין טאג־טעגליכער ארבייט און געלאפען אין קלויז אדער אין מניז הערען דעם מגיד.

דער מגיד האט געזאגט זאכען, וואס יעדערער האט געפיהלט, אבער האט ניט געקענט ארויסרעדען. ער האט שעהן דערצעהלט מעשיות פון צדיקים און גאונים, אז עס איז געווען א חיות צו הערען. דער עיקר אין א מגיד'ס דרשה זיינען אבער געווען די משלים. די משלים, ווען זיי זיינען דערצעהלט געווארען אין א שעהנער, קלארער, נגון'דיגער שפראך, מיט וועלכער די מגידים האבען זיך מייסטענס אויסגעצייכענט, פלעגען מאכען דעם טיעפסטען איינדרוק אויף די צוהערער. די משלים זיינען געווען די בעסטע פארם ווי אזוי צו ערקלערען, צו פאפולאריזירען א געוויסען ענין. איבערהויפט האט געקוואלען פון די משלים דער ווייבערשער עולם, וועלכער פלעגט זיצען אויבען אין עזרת נשים און שלינגען יעדעס ווארט פון א משל, וואס דער מגיד פלעגט מיט אזא שעהנעם נגון דערצעהלען.

איז דער מגיד געווען מיט טאלענט, פלעגען זיינע משלים זיך ארומטראגען איבער'ן שטעדטעל אפילו נאך דעם, ווי ער האט די שטעדטעל פערלאזען.

די משלים פון גאנץ גרויסע טאלענטען, ווי א שטייגער פון דובנא'ר מגיד, פלעגען דערצעהלט און איבערדערצעהלט ווערען אין אלע שטעדט און שטעדטלעך, וואו אידען האבען זיך נאר געפונען.

עס וועט ניט זיין קיין גוזמא, ווען מיר וועלען בעהויפטען, אז דער דובנא'ר מגיד איז געווען דער פאפולערסטער און דער בעליעבטסטער מענש אין דער געטא אין פערלויף פון צעהנדליגע און צעהנדליגע יאהרען. דער איד האט ליעב פארשטעלונגען, אילוזיאנען, בילדער, און די משלים האבען אמבעסטען בעפרידיגט זיין בעגעהר און זיין פאנטאזיע.

אין דער ליטא איז אין צווייטען העלפט פון פאריגען יאהרהונדערט געווען זעהר בערימט דער קעלמער מגיד, פון וועמען יהודא ליב גארדאן האט אין זיינע שריפטען אזוי פיעל חוזק געמאכט.

דער קעלמער מגיד איז אהן צווייפעל געווען איינער פון די טאלאנטפולסטע מענשען, וועלכע די אידישע געטא אין ליטא האט אין נייצעהנטען יאהרהונדערט ארויסגעגעבען.

זיין מערקווירדיג בעגייסטערט פּנים איז נאָך איצט אויסגעקריצט אין מיין זכרון: אויגען האָט ער געהאַט גרויסע, שווארצע און זיי האָבען געברענט מיט דעם הייליגען נביא'שען פייער; די באקען איינגעפאַלען, דער שטערן א הויכער און פול מיט קנייטשען; די אויבערשטע העלפט פון זיין קאָפּ איז געווען ניט אינ'ם ערך גרעסער און ברייטער ווי די אונטערשטע און די צוויי ניט שטארק לאנגע און ניט געקרייזעלטע פּאות, וואָס זיינען ארויסגעקראָכען פון אונטער דער אלטמאָדישער יארמולקע, זיינען געהאנגען אין דער לופט; צווישען זיי און צווישען די איינגעפאלענע באקען איז געווען א ליידיגער אָרט; א גרויסער תכלת'ענער טלית קטן האָט צוגעדעקט זיין שמאָלע, מאָגערע ברוסט, וואו עס האָט געקלאפּט א ווארעם הארץ, פול מיט רחמנות און מיטלייד צום פאָלק ישראל און צו יעדען איד בפרט.

דער קעלמער מגיד איז געווען א הויכע מאָראַלישע פּערזענליכקייט. אין די דינים פון בין אדם לחבירו איז ער געווען א גרעסערער מקפּיד ווי אין די דינים פון בין אָדם למקום. אין פערלויף פון גאנצע צוויי דורות איז ער יעדעס יאָהר דורכגעפאָהרען אלע שטעדט און שטעדטלעך פון ליטא. אין דער קערה פלעגט זיך צונויפקלייבען א סך געלט פאר איהם, אָבער אליין איז ער שטענדיג געווען אן אביון. אלץ וואָס ער האָט געמאכט, פלעגט ער אויסטיילען אויף ישיבות און אונטערשטיצען אָרעמע יתומים. זיינע מגידות איז ניט געווען פאר איהם א מיטעל צו מאכען געלט, נאָר זי האָט געדיענט אלס מיטעל ווי אזוי צו פערשפּרייטען די מאָמרי חז"ל און די הייליגע תורה. אין די אָרעמע שטעדטלעך פלעגט ער פאר קיין פאל ניט נעהמען געלט פאר'ן „זאָגען". קומען אָבער פלעגט ער דאָרטען אזוי ווי אין די רייכע שטעדט.

דער קעלמער מגיד פלעגט שטראָפען און מוסר'ן דעם זינדיגען עולם. ער האָט ניט געקענט פערטראָגען עבירות און האָט געהאט גרויס רחמנות אויפ'ן בעל עבירה'ניק. זיין פּאָרשטעלונגס־קראפט איז געווען אן אויסערגעוועהנליכע און דאָס בילד פון גהינום מיט אלע גליהענדע קאלכאויוועגס און מיט די פייערדיגע אייזערנע ריטער איז איהם שטענדיג גע־

שטאַנען פאַר די אויגען. ער האָט געגלויבט, טיעף געגלויבט, אַז אַ מחלל שבת'ניק וועט מען ברענען און בראָטען און איהם ארומשיקען כף־הקלע פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטען און האָט רחמנות געהאַט אויף איהם.

בעשאַנקען פון דער נאַטור מיט אַ שטאַרקען רעדנער טאַלאַנט, מיט אַ פייערדיגען טעמפּעראַמענט און מיט אַ קינסטלערישער שילדערונג־קראַפט, פלעגט ער בעשרייבען די שבע מדורי גהינום מיט די בולט'סטע שטריכען. די ווייבער פלעגען בוכשטעבליך צוגעהן פון געוויין, ווען דער קעלמער מגיד פלעגט מוסר'ן דעם עולם. זיי פלעגען חלש'ן פון שרעק, ווען זיי האָבען געהערט זיינע שילדערונגען פון גהינום. אפילו די שטאַרקע הערצער, וועלכע האָבען געלאַכט פון די בעל בכיה'ס, פלעגען ווערען דורכגענומען מיט אַ מאָדנער מורא. זיי האָבען געציטערט ווי אַ בלאַט אויפ'ן ווינד, ווען זיי האָבען געהערט דעם קעלמער'ס שטראָף רייד. ווער וויים? מעגליך, אַז ווען דער קעלמער מגיד וואָלט געלעבט אין אַן אַנדער סביבה און וואָלט זיינע שילדערונגען איבערגעגעבען אויפ'ן פּאַפּיער, וואָלטען מיר אפשר געהאַט אַ צווייטע דאַנטע'ס „אינפערנאָ".

דער כסא הכבוד, וואָס ווערט בעוואַכט פון די מלאכים און בעלויכ־טען פון דער שכינה, איז פאַר דעם קעלמער מגיד געווען דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע, וואָס עס איז פאַראַן אין אַלע דריי הונדערט און צעהן וועלטען. זיצען לעבען כסא הכבוד, וואו די שכינה רוהט, זיין אין איין חברה מיט מלאך מיכאל און מלאך גבריאל, הערען ווי די מלאכים זינגען שירה, ווי משה רבינו לערנט תורה, ווי אהרן הכהן זאָגט די ברכה, ווי דוד המלך שפּיעלט אויפ'ן פידעל — איז פאַר דעם קעלמער מגיד געווען די העכסטע מדרגה פון גליק. וואָס פאַר אַ בעדייטונג האָבען די קייזערליכע טראָגען קעגען איין שטאַפּעל פון דעם כסא הכבוד? וואָס פאַר אַ ווערדע האָבען די גאָלדענע קרוינען פון די ערדישע הערשער קעגען דעם כתר של תורה? און ווי קליין זיינען די קעניגען אַליין קעגען דעם מלך מלכי המלכים?

דער קעלמער מגיד האָט ליעב געהאַט די אידען מיט זיין גאַנצער ברייט און ווייך הארץ. ער האָט זיי געוואונשען גליק און האָט גע־

וואַלט, אַז זיי זאָלען זוכה זיין צו שטעהען לעבען כסא הכבוד. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז אַ פּראַצענטניק, אַ מקפּח שכר שכיר און אַ מחלל שבת'ניק קענען צום כסא הכבוד פאַר קיין פאַל ניט צוקומען און ער האָט רחמנות געהאַט אויף זיי. ער האָט זיי געשטראָפט, געזידעלט, פאַר וואָס זיי האָבען אַזעלכע שוואכע הערצער און לאָזען זיך גובר זיין פון יצר הרע, פאַרוואָס זיי פערשפּיעלען איבער אַ שטיקעל עולם הזה אַלע ש"י עולמות. ער האָט באמת דאָס ניט געקענט פערשטעהן און פלעגט מיט זיין גאַנצען טעמפּעראַמענט זיך אַרויפוואַרפען אויף די זינדיגע. זיין גאַנצען גליהענדען צאָרן פלעגט ער אויף זיי אויסגיסען.

מעהר פון אַלע פלעגען פון קעלמער מגיד אויסגעריסען ווערען די רייכע בעל עבירה'ניקעס. צו די רייכע האָט ער איבערהויפּט געפיהלט אַן אינסטינקטיווע שנאה. און ווען ער האָט נאָך געהערט, אַז אַט די רייכע האָבען שטיינערנע הערצער און אייזגעהאַלטענע הענט, פלעגט ער זיך אויף זיי אַרויפוואַרפען אין זיינע דרשות מיט אַזעלכע ווערטער, אַז זיי איז געוואָרען פינסטער און ביטער. זיי פלעגען שפּעטער די אויגען ניט קענען ווייזען.

די רייכע האָבען טאַקע דעריבער שטאַרק ניט ליעב געהאַט דעם קעלמער מגיד און אין יעדער שטעדטעל קען מען געפינען אַלטע לייט, וועלכע געדענקען, ווי אַזוי דער אָדער יענער קאַרגער גביר האָט אונטער־גע'מסור'ט אויף דעם קעלמער מגיד פאַר זיינע הייסע שטראָף־רייד און ווי אַזוי דער קעלמער מגיד פלעגט בדרך נס נצול ווערען פון גוי'שקע הענט...

אַ דין-תורה מיט'ן רבונו של עולם

אין שטעדטעל איז חושך. אַ מאָרגע מרה-שחורה איז געווען אויסגעגאָסען אויף אַלעמענס געזיכטער. די אידען און די אידענעס האָבען זיך אָהן מוטה און אָהן כח באַוועגט איבער די גאַסען, ווי שאָטענס. אפילו די חדר-קינדער האָבען מורא געהאַט צו געבען אַ הויכען פּיפּס. קיינער האָט ניט געקוקט דעם צווייטען אין פּנים אַריין. פון צייט צו צייט האָט אַ אידענע איבערגעריסען די דריקענדיגע שטילקייט מיט דער פראַגע:

— וואָס הערט זיך? וואָס האָט דער פּראָפעסאָר געזאָגט?

— איין גאָט קען העלפען! — האָט מיט אַ טיפען האַרצרייסענדיגען זיפץ געענטפערט אַסנע רבי צמח'ס. — זי איז ביי גאָט אין די הענד. ער, ער איז דער גרעסטער דאָקטאָר...

— רבונו של עולם! שיק דיין רפואה שלמה פאַר דער כשר'ער נשמה! — האָט אַסנע אויפגעהויבען איהרע אויגען און די הענט צום הימעל און זיך געבעטען מיט אַ וויינענדיגער שטים.

שוין אַ וואָך צייט, ווי רחל'ע, איצעל אַברהם'ציקס איינציגע טאָכטער, ראַנגעלט זיך מיט'ן טויט. זי ליגט אין קינפּעט מיט איהר ערשטלינג און דער האָבען איז געווען אַ צו-שווערער.

רחל'ע איז געווען זעהר באַליעבט אין שטעדטעל פאַר איהר גוט האַרץ און אָפענער האַנט. איהר נדבה איז אַלע מאָל געווען די גרעסטע אין אַ קאָלעקציע און איהרער אַ גמילת-חסד איז אַלע מאָל געווען אין דער מאָס און אין דער צייט. פון איהר שטוב פלעגט קיינער ניט אַוועק-

געהן אַ הונגעריגער און אַ נאַקעטער. זי האָט נאָך זייט זי לעבט קיינעם ניט אָפּגעזאָגט אין אַ טובה. דערצו איז זי געווען אַ גרויסע ענו'טע און פלעגט זיך ניט שעהמען ארומצוגעהן מיט די אָרעמע, אַזוי ווי מיט די רייכע.

מיידעלוויז, ווען איהר מאַמע, זכרונה לברכה, האָט נאָך געלעבט און איהר פאָטער האָט געפיהרט זיין הויז אויפ'ן גרויסען שטייגער, טאַקע ווי עס פּאַסט פאַר אַזאַ עושר און חכם ווי רבי איצעל אברהם'ציקס איז געווען, פלעגען די גרעסטע רבנים און גאונים שיקען שדכנים און קומען אליין גופא אָנקוקען רחל'ען, די באַריהמטע יפת־תואר און בעלת מדות טובות, פאַר זייערע זיהן.

אלעמען האָט זיך געוואָלט מתחתן זיין מיט רחל'ען און אריינגעבען זייערע קינדער צו רבי איצלען אין הויז, וואו עס איז געווען תורה און גדולה אין איין אָרט.

רבי איצעל איז אָבער געווען אַ גרויסער אויסקלייבער און האָט זיך ניט באַנוגענט מיט יחוס אליין. ער האָט פאַר זיין רחל'ען געוואָלט קריגען אי יחוס, אי תורה, אי מעשים טובים.

— מיין רחל'ע איז דאָס ווערט — פלעגט רבי איצעל אַזוי מיט הרחבה זאָגען צו די, וועלכע פלעגען קומען זיך שדכנ'ען, — איהר ווייסט גאָר ניט, וואָס פאַר אַ גאָלדען קינד דאָס איז, וואָס פאַר אַ גוט הארץ זי האָט!

דער גליקליכער, וואָס איז זוכה געווען צו ווערען רחל'עס חתן, האָט אין אמת'ן געהאַט אין זיך אַלע מעלות. ער האָט גע'ש'ם'ט פאַר אַן עלוי, איז געווען אַ משכיל און האָט געשטאַמט פון ווילנער גאון'ס משפחה.

ווען רבי איצעל מיט זיין ווייב, דבורה, האָבען געפיהרט רחל'ען צו דער חופּה, איז די גאַנצע שטעדטעל נאָכגעגאַנגען און זי געבענשט מיט אַ הארציגען אמת'דיגען מזל־טוב.

דאָ איז ניט געגאַנגען צו דער חופּה רבי איצעל'ס טאָכטער. דאָ איז געגאַנגען רחל'ע די בת־יחידה פון שטעדטעל.

די חתונה גופא איז געווען די שעהנסטע און די גרעסטע, וואָס די שטעדטעל האָט ווען עס איז אָנגעזעהן. אַלט און יונג האָבען זיך משמח

געווען. די אָרעמע-לייט האָבען קיינמאָל ניט געהאַט אַזאַ גוטע וואָך, ווי די וואָך פון רחל'יעס חתונה. דבורה רבי איצעל'ס און רבי איצעל גופא האָבען געטיילט צדקה אויף רעכטס און אויף לינקס. אפילו די אָרעמע ערלים האָט מען ניט פאַרטיילט. רחל'יעס שעהנקייט איז אויך געווען באַוואוסט צווישען די גוים און ווען רחל'יע האָט חתונה געהאַט, איז דער פּריץ גופא געקומען צו רבי איצלען אין שטוב, איהם אָפּגעגעבען מזל-טוב און אגב אַ קוק טאָן אויף רחל'יעס חתן, אויף וועמען ער האָט גע-וואַרפען בליקען פול מיט האַס און קנאה...

נאָך רחל'יעס חתונה האָט זיך דער שלים-מזל אָנגעפאַנגען צוטשעפּען צו רבי איצלען.

זיין זוהן, דער חתן-בחור, וואָס האָט געלערענט אין דער גרויסער ישיבה, אין רב'ס שיעור און האָט געהאַט אַ נאָמען פאַר אַ וואויל-לערנער, האָט זיך צונאָמענגעטראָפען מיט אַ חברה טריף-פסול'ניקעס, און זיי האָ-בען איהם אַרונטערגעפיהרט פון וועג. ער האָט אויפגעהערט צו לערנען און איז געוואָרען אַ כל-בו. מען האָט אפילו אונטערגעשמועסט, אַז ער רויכערט פּאַפּיראָסען אום שבת.

רבי איצעל און דבורה, זיין ווייב, האָבען דאָס געהאַלטען פאַר בלויזע רכילות. זיי האָבען זיך ניט געקענט פאָרשטעלען, אַז זייער זוהן זאָל זיין אַרויס לתרבות רעה. רבי איצעל האָט זיך געקליבען אַליין אַריבער-צופאָהרען אין ישיבה און זיך דורכריידען מיט'ן רב און מיט'ן ראש-ישיבה. ער האָט זיך שוין געהאַט געקליבען אין וועג אַריין. בינו-לבינו איז אָנגעקומען די בשורה רעה, אַז דער זוהן איז אַנטלאָפען אין בער-לין דאָרטען צו ווערען אַ סטודענט, אַ מחלל-שבת'ניק...

רבי איצעל האָט קריעה געריסען און זיך געזעצט שבעה נאָך זיין לעבעדיגען זוהן.

דבורה האָט פון עגמת-נפש אָנגעפאַנגען צו קרענקען, זי האָט גע-קראָגען אַ האַרץ-פעהלער און איז אין אַ פּאָר חדשים אַרום געשטאָרבען.

איצעל האָט דעמאָלט אָפּגעגעבען זיין גאַנץ פאַרמעגען און זיינע עסקים צו זיין איידעם, רחל'יעס מאַן. רחל'יע איז געוואָרען די בעל-הבית'טע פון הויז. גרויס איז געווען די שמחה ביי רבי איצלען, ווען ער

האָט זיך דערוואוסט, אַז רחל׳ע איז אין די אומשטענדען...

— הלואי זאָל זיין אַ אינגעל, אַ קדיש נאָך הונדערט-און-צוואַנציג יאָהר, — האָט זיך רבי איצעל אין דער שטיל געוואונשען. כאָטש אַ שטיקעל נחמה פאַר דער וואונד, וואָס איז נאָך ניט געווען ביי איהם פאַרהיילט, זייט זיין בן-יחיד איז פאַר איהם אָפּגעשטאָרבען.

רבי איצעל האָט געוואַרט מיט גרויס אומגעדולד אויף די טעג, ווען רחל׳ע וועט געלעגען ווערען. ער האָט געצעהלט די מינוטען, די רגע׳ס און האָט שוין ביי זיך אָפּגעמאַכט, וואָס פאַר אַ נאָמען מען זאָל דעם קינד געבען.

צום אומגליק איז רחל׳ע געווען אַ שווערע געווינערין. דאָס קינד האָט מען געמוזט אַרויסנעהמען אַ טויטס און זי אַליין האָט געקראָגען אַ מין קדחת, אַז אַלע דאָקטוירים האָבען איהר אָפּגעזאָגט.

רבי איצעל איז געווען אַ גרויסער בעל-בטחון אין דעם די הענט ניט געוואַשען. ער האָט ניט געהאַלטען פון די שטודירטע דאָקטוירים. עס איז נאָר דאָ איין רופא חולים, וואָס ער איז אויך אַ רחום וחנון און ער דאַרף שיקען זיין רפואה שלמה.

ער האָט דערפאַר געזוכט מפייס צו זיין אָט דעם רופא עליון. ער האָט געטיילט נדבות נאָך מעהר ווי אַלע מאָל, האָט געלאָזט מעסטען פעלד, האָט געדונגען די עשרה בטלנים, זיי זאָלען לערנען און פועל׳ען ביי דער פמליא של מעלה, מען זאָל דאַרטען מלמד זכות זיין אויף רחל׳ען, האָט צונויפגעזאַמעלט אַלע תלמוד-תורה קינדער און האָט מיט זיי געמאַכט אַ פדיון, אפשר וועלען די תחנונים פון די תינוקות של בית רבן פועל׳ן ביים רבונו של עולם, ער זאָל פאַרלענגערען די יאָהרען פון רחל׳ען. עס האָט אָבער קיין זאַך ניט געהאָלפען. מען האָט איהר שוין משנה השם געווען און איהר מוסף געווען דעם נאָמען „חיה“, אָבער די היץ ווערט אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער און רחל׳ע האָט אפילו אויפ-געהערט צו ריידען ווי אַ מענש, זי האָט אָנגעהויבען צו פּלאַפּלען...

קרובים און גוטע פריינד האָבען קוים גע״פועל׳ט ביי רבי איצלען, מען זאָל רופען פון מקום דעם פּראָפעסאָר.

— עס איז טאַקע אמת, אַז דער איינציגער דאָקטאָר איז דער, וואָס

זיצט אין הימעל, אָבער ער מוז דאָך שיקען זיין רפואה דורך אַ שליח. אפשר וועט אין אַ גוטער, מזל'דיגער שעה דער פּראָפעסאָר זיין דער שליח. וואָס איז? עס טרעפט דען ניט אַזוינע זאַכען?!

אַזוינע טענות האָט מען געמוזט האָבען מיט רבי איצלען, ביז וואַנעט ער איז מרוצה געוואָרען צו שיקען נאָכ'ן פּראָפעסאָר.

ווען דער פּראָפעסאָר איז געקומען, האָט רחל'ע שוין געהאַלטען ביי דער גסיסה. ער האָט געזאָגט, אַז מען האָט איהם גערופען צו־שפּעט און ער קען גאָר ניט העלפען.

די גאַנצע שטעדטעל האָט געוויינט, געבעטען רחמים ביי דעם אויבערשטען, אָבער גאָט איז געווען טויב צו די געוויינען און די תפילות. רחל'ען איז געוואָרען אַלץ ערגער און ערגער.

דעם אָוועגד פאַר דער פּטירה האָט רבי איצעל מיט קיינעם קיין וואָרט ניט אויסגערעדט. ער האָט זיך פאַרשלאָסען אין חדר, וואו ער פלעגט אַלע טאָג לערנען דעם בלאַט גמרא און האָט קיינעם צו זיך ניט אַריינגעלאָזען.

אַלע האָבען זיך געוואונדערט, וואָס מיט רבי איצלען איז געוואָרען.

מען איז געוואָר געוואָרען, אַז רבי איצעל האָט אויף מאָרגען פריה גע־הייסען אָנצינדען אין דער מנורה פון עמוד צוויי גרויסע וועקסענע ליכט און אַז ער איז בין מנחה למעריב אַרומגעלאָפען ביי אַלע מלמדים פון תלמוד־תורה, זיי זאָלען הייסען די קינדער זיין מאָרגען באַגינען אין בית־המדרש. ער האָט אויך גערופען די עשרה בטלנים זיי זאָלען דאָרטען קומען. ער דאַרף זיי האָבען פאַר עדות, האָט ער געזאָגט.

וואָס עדות, ווען עדות — האָט מען ניט געוואוסט. נאָר, אַז רבי איצעל בעט, מוז מען טהאָן זיין ווילען.

אַלע זיינען אויף מאָרגען אין דער פריה געקומען אין בית־המדרש. די עשרה בטלנים האָבען געדאַווענט מיט כונה און די תלמוד־תורה קינ־דער האָבען געזאָגט תהלים.

ביים ערשטען מנין, איז רבי איצעל אַריין אין בית־המדרש, אָנגע־טהאָן אין טלית און תפילין און ניט ריידענדיג אַ וואָרט, איז ער אַרויף צום ארון־קודש. ער האָט מיט כעס אויפגעהויבען דעם פּרוכת, געעפענט

די טיהרלעך און האָט מיט אַן אויפפאָדערענדיגען קול הויך אויסגע-שריען:

— איך, יצחק בן אברהם, מק"ק נ., רוף אַרויס דעם אל קנא ונוקם, צו אַ דין-תורה!...

...איך פאַרלאַנג פון דיר, רבונו של עולם, דו זאָלסט מיר זאָגען מה פשעי ומה חטאתי? וואָס האָב איך אַזוי געזינדיגט, איך זאָל אַזוי געשטראָפט ווערען?...

...מיין ווייב, די צדקנית, דבורה, איז נפטר געוואָרען פאַר איהר צייט, מיין איין איינציגער זוהן איז נאָך ערגער ווי געשטאָרבען, און איצט שיקסטו דעם מלאך-המות אַוועקצורייסען פון מיר מיין רחל'ען!

...איך פאָדער דיך אַרויס צום דין... און איך וויל, דו זאָלסט פאַר דער עדה אידען און פאַר די לוחות-הברית לאָזען הערען מיינע זינד...

...תורה הקדושה! — האָט רבי איצעל זיך געווענדעט צו די ספרי-תורות אין ארון-הקודש — תורה הקדושה! פאַרנעהמט מיינע טענות און זאָל דער רבונו של עולם לאָזען וויסען מיינע חטאים...

...כשר'ע אידען! — האָט זיך רבי איצעל צוגעקעהרט מיט פנים צו די עשרה בטלנים און אַנדערע מתפללים, — האָב איך אימיצען פון אייך ווען געקריוודעט? פאַר'מסר'ט מיך איצטער פאַר דער תורה הקדושה, זי מוז איצט אַלעם וויסען...

...תינוקות של בית רבן! — טענה'ט רבי איצעל צו די קינדער — האָב איך אפשר אייך שלעכטס געטהאָן. קומט און דערצעהלט... זאָגט עדות... וואָס-זשע שווייגט איהר, זאָגט עדות פאַר מיר, ניין, ניט פאַר מיר, פאַר רחל'ען...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דער גאַנצער עולם איז געשטאַנען אין שרעק און האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. די גרויסע וועקסענע ליכט האָבען מורה-שחורה'דיג גע-ברענט און געשוויגען. די ספרי-תורות האָבען געקוקט גלייכגילטיג און זיינען ניט געריהרט געוואָרען פון רבי איצעל'ס טענות... און דער רבונו של עולם איז אפילו צום דין-תורה ניט געקומען...

רחל'ע איז נפטר געוואָרען, בשעת רבי איצעל האָט פאָרגעלעגט זיינע טענות צום רבונו של עולם. ווען ער האָט, נאָך דער דין-תורה, אויפ'ן וועג אהיים, זיך דערוואוסט פון רחל'עס פטירה, איז ער צוריק אריין אין בית-המדרש, זיך געשטעלט קעגען ארון-קודש און אין דער הויך מיט כונה געמאכט די ברכה:

ברוך דיין האמת.

נתן דער וועכטער

נאָך האַלבע נאַכט.

די שטעדטעל איז איינגעהילט אין א דיקער פינסטערניש. די דעכער פון די הייזער קוקען ארויס פון אונטער דעם פינסטערען צודעק און גיבען צו דער שטעדטעל א מאָדנעם געהיימניספולען, מורא׳דיגען אויס-זעהן. אַלע שלאָפען. די בעלי-מלאכות האָבען זיך א גאַנצען טאָג געגוג אָנגעארבייט אין די ווארשטאַטען. די סוחרים און קרעמער האָבען ניט וועניגער געדאגה׳ט און געטראַכט ביז זייער מוח איז געוואָרען מיעד. זיי זאמלען איצט, אין דער רוהיגער נאַכט, אָן נייע כחות פאר דעם מאָר-גען, ווען מען וועט ווייטער מוזען האַווען, שמאַיען, לויפען און דאגה׳ען ווי דעם טאָג איבערצולעבען. אפילו די וואוילע יונגען, וואָס זיצען ביז שפעט אין אָוועגט און שפּיעלען אין קאָרטען און טהוען אנדערע ניט-שעהנע זאכען, רוהען שוין אויך אויס זייערע ביינער.

א מאוים׳דיגע קבר-שטילקייט הערשט ארום און ארום. די שטיל-קייט מאַכט די פינסטערניש נאָך שטארקער און געדיכטער. די שטערען ליגען ערגעץ-וואו באַהאַלטען הינטער די נאַכט-שאָטענס און די לבנה האָט משמעות מורא איינע אַליין צו ווייזען איהר פנים אין אזא פינס-טערער וועלט, וואָס איז פול מיט סודות... אין די הייזער זיינען די ליכט שוין לאַנג אויסגעגאַנגען, די לאָמפען ארונטערגעדרעהט. מעגליך, אז ערגעץ אין א צימער ברענט מיט א ציטער׳דיגען, אומעטיגען, מרה-שחורה׳דיגען פייערל א קליין לעמפעל ביי א קינד׳ס וויגעלע, אָבער דרויסען איז דאָס ניט צו זעהן. די פענסטער זיינען פארמאַכט מיט די

לאַדענם און די קליינע חלב'נע ליכטלעך און פייערלעך קענען דורך זיי זיך ניט דורכרייסען. אין אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר פלעגט פון צייט צו צייט זיך באַווייזען אַ שוואַכער, בלאַסער שימער אויף די שויבען פון בית-המדרש, וואו רבי חייקעל דער מלמד פלעגט קומען אָבריכטען „חצות“, אָבער איצט ליגט רבי חייקעל שוין אייניגע וואָכען אין בעט — גאָט ברוך הוא זאָל איהם שיקען אַ רפואה שלמה, הלואי רבונו של עולם, אַ טייערער איד, אַ צדיק, אָבגעהיט כחוט השערה — און קיין אַנדערער, וואָס זאָל האָבען חשק איבערצורייסען דעם רעכטען געשמאַקען שלאָף און קומען זאָגען דעם תיקון חצות אין בית-המדרש איז ניטאָ ווער. מילא במילא איז דאָרטען פינסטער, חושך-פינסטער.

אָבער הערט!

אַן אומעטיגער, שלעפעריגער, מעלאַנכאָליש-זיסער ניגון טראָגט זיך פון עפּעס אַ ווינקעל-גאַס. דער ניגון שניידט דורך די דרויסענדיגע דיקע פינסטערניש און פילט אָן די שלאָפעדיגע הייזער מיט האַרציגע קלאַנ-גען, בעי'חנ'ט מיט אַ זעלטענער מתיקות. די אומרוהיגע עופה'לעך אין די וויגען האָבען עס גלייך דערהערט און האָבען אויפגעהערט צו וויינען. די מוטערס, וואָס האָבען, אונטער דעם שלאָף אויף זייערע האַלב-פאַרמאַכטע אויגען, צוגעטוליעט זייערע בריסט צו די קינדערשע מיילכלעך, האָבען פרייער אָבגעאָטהעמט, הערענדיג דעם שעהנעם, מחיה'דיגען קול, וואָס נעמט אזוי פאַר'ן האַרצען.

אין דעם ניגון זיינען איינגעפלאָכטען ווערטער, וואָס גיבען איהם צו נאָך מעהר חן, מעהר זיסקייט. אין אָנפאַנג קען מען די ווערטער ניט אזוי גוט הערען, אָבער וואָס ווייטער אַלץ דייטליכער און קלעהרער ווערען זיי.

אַ שטים זינגט:

שומרים, וועכטער!
הערט מיך אויס!
ווער איז דאָ?
איך איינער,
אָרעמער שומר,

פאַרוואָגעלט איז
פון מיר די נאַכט.
דער שלאָף ברעכט מיר
מיינע ביינער.
צי בין איך דען
פון אייזען געמאַכט?

דאָס האָט געזונגען נתן דער וועכטער.

סוף יעדען חודש, אין די פינסטערע נעכט, סיי ווינטער, סיי זומער, פלעגט מען הערען פון גרויסע גנבות אין שטעדטעל. ביי אימיצען אין קראָם איז מען אריין דורכ'ן פענסטער און אָפּענגעבראָכען דעם טאָמ־באַנק און ארויסגענומען ביז דעם לעצטען גראָשען. ביי אַ צווייטען איז מען אריין דורכ'ן טיהר און מען האָט אויסגעליידיגט די פּאָליצעס ביז אַ האָר; ביי אַ דריטען האָבען די גנבים געהאַט די חוצפה אריינצוברעכען זיך אין הויז, וואו אַלע האָבען געשלאָפען, און צוגענומען דאָס לעצטע ביסעל גאָלד און זילבער. ביי איצע דעם מלוה פלעגען זיי, אַט די גנבים, זיך ניט שעהמען כמעט יעדען יאָהר אויסצוראַמען פּרעמדע האָב און גוטס, וואָס איז געווען ביי איהם פאַר'משכונ'ט. וואָס דאַרפט איהר מעהר? ער מעג גומל בענשען, וואָס ער איז לעבען געבליבען. אַ קשיא אויף אַ מעשה. אַ גנב איז דאָך אַ גזלן, און ווען ער וואָלט זיך אויפגע־כאַפּט אין מיטען, וואָלט ער שוין געוויס קיין לעבעדיגער פון זייערע הענט ניט ארויס.

בקיצור, די גנבים, אמת'ע און אויסגעטראַכטע, האָבען געוואָרפען אַן אימה אויף אַלעמען.

עס פלעגט, פאַרשטעהט זיך, ווערען אַ בהלה און די גאַנצע שטעדטעל פלעגט געהן כאַדאָראָם.

קומען זיך צוגעהן די באַלעבאַטים און מען רעדט, און מען שרייט, און מען ליאַרעמט, און מען פּילדערט, און מען רופט אסיפות, וואו מען איז זיך מישב וואָס צו טהון, ווי אויסצוהיטען די שטאָדט פון גנבות.

אויף די אסיפות פלעגט מען קודם־כל מתרה זיין פסח־הירש'ן דעם גובה און שמעון דעם סאָטניק, וואָס פלעגען קריגען זייערע שכירות פון

קאראָבקע-געלד, אַז מען וועט געהן צום אוריאַדניק און איהם דערצעהלען, אַז זיי זיינען שולדיג אין די גנבות. מילא שמעון דער סאָטניק, וואָס איז געווען מיט'ן אוריאַדניק אַ גאַנצער שמעלקע, פלעגט זיך ווייניג וואָס אָב-עסען דערפון דאָס האַרץ. פאַרקעהרט, ער פלעגט אַ טופע געבען מיט די פיס צו די „פּני", וואָס האָבען געהאַט גרויסע, דערוואַקסענע זיהן, וועלכע זיינען שוין געשטאַנען, אָדער דאַרפען נאָך שטעהן צום פּריזיוו, און זיי געבען אַזאַ גאָב, אַז זיי זיינען געוואָרען שטיל ווי קאַטינקעס און האָבען אָנגעפאַנגען צו ריידען צו איהם מיט גרויס דרך-ארץ, ווי מען רעדט צו אמת'ע „נאַטשאַלסטוואָ". אונטער די אויגען פלעגט מען טאַקי אויס'בטל'ן אויף איהם אַלע בייזע חלומות, איהם אויסרופען אַלעס, וואָס אין קאָרט שטעהט, אָבער אין די אויגען פלעגט מען איהם שוין רופען „רבי שמעון".

דעם גאַנצען כעס פלעגט מען דעמאָלט אויסלאָזען צו פּסח הירש'ן, וואָס איז געווען אַ שטיקעל יודע ספר, און האָט ניט געהאַט אַזאַ לאַנגען צונג...

פּסח הירשע האָט זיך פאַרטיידיגט און האָט באַשיינפּערליך באוויזען, אַז ניט ער איז שולדיג אין די גנבות, נאָר די בעלי-בתים גופא, וואָס פוילען זיך צו געהן אויפ'ן קאַראַאול. ער פלעגט זיך שווערען מיט אַזעלכע שבועות, אַז מען וואָלט געקענט גלויבען אַ משומד, דאָס ער טראָגט זיך אַרום מיט דעם קאַראַאול-שטעקען ווי אַ שוסטער צו הויז, פון איינעם צום צווייטען, און קיינער וויל איהם אפילו אין האַנט ניט נעהמען.

— וואו איז נתן, נתן דער שוסטער! וואָס לאָזט ער זיך אַזוי בעטען! — האָבען זיך געהערט קולות אויף דער אסיפה.

— געהט, פּסח הירשע, תיכף צו נתן'ן און לאָזט איהם וויסען, אַז קהל בעט איהם, ער זאָל קומען צו דער אסיפה. אָבער געהט, מאַרודעט ניט, אָבער טאַקי גלייך! — האָט אברהם טאָדע דער גבאי באַפוילען פּסח הירשע'ן, מיט אַ בייזען קול.

— איך געה, איך געה, רבי אברהם, — האָט פּסח הירשע מיט אונטערטעניגקייט געהאָרכט דעם גבאי'ס באַפעהל.

נתן דער שוסטער, אָדער, ווי מען האָט איהם שפּעטער גערופען, „נתן דער וועכטער", האָט געהאַט אייניגע פּרנסות. קודם-כל פלעגט ער

פארלאטענען אלטע שיך און שטיוועל. אבער הגם ער פלעגט דאוונען אין שוסטערשען מנין, האבען די אמת'ע שוסטערים איהם ניט געהאלטען פאר זייערען א גלייכבארעכטיגטען חבר. „עך מ'ר א שוסטער, א לאטוטניק, אבער ניט קיין בעל-מלאכה" — פלעגט יאשע דער קאמאשען-מאכער, דער פיהרער פון מנין, דורך א מאך מיט דער האנד מבטל זיין נתן'ען.

אחוץ דעם, פלעגט נתן, ימים-נוראים, זיין איינער פון דעם חזנ'ס משוררים. ער האט געהאט א שעהנע קול-נגינה, און די מבינ'ים האבען געזאגט, אז אויב ער וואלט ניט געווען קליינערהייט אזא שגץ און וואלט געוואלט לערנען, און ווען זיין טאטע ע"ה וואלט איהם ניט צוגענומען אזוי גיך פון חדר, וואלט ער געקענט ווערען א גרויסער חזן. ער האט טייערע כלים: א ברוסט, א האלז, א נגינה, א געהער, אבער וואס איז די פעולה, אז ער אליין טויג אויף כפרות, אז ער איז שוואך אויף עברי, אזוי שוואך, אז עס איז א בזיון איהם צוצולאזען צום עמוד. עס איז פשוט א חלול הקדוש.

זומער, שניט-צייט, פלעגט נתן אוועקווארפען זיין ווארשטאט און געהן אין די ארומיגע דערפער ארויסהעלפען די פויערים ביים ארונטער-נעהמען די תבואות פון פעלד.

— איך האב ליעב די פעלד-ארבייט, — פלעגט נתן שטענדיג זא-גען. — אונטער'ן בלויזען הימעל, אויף דער פרייער לופט איז א מחיה צו זיין. עס ארבייט זיך בעסער און עס זינגט זיך בעסער. הלואי וואלט מיר גאט געהאלפען, איך וואלט געקויפט א נחלה און וואלט קיינמאל ניט געבענקט נאכ'ן שטאדט.

דער חשק צו זיין לעבען פעלדער און וועלדער איז ביי נתן'ען געווען שטארק, ווען ער איז נאך געווען א קליין איינגעל. ער פלעגט ניט קענען איינזיצען אין חדר און גלייך עפעס פלעגט ער אנטלויפען הינטערן שטאדט, זיך איינהערען ווי דער פאסטוך פייפט מיט זיין פייפעל, פלעגט רייסען בלומען אויף די לאנקעס, קוליען זיך אין וואלד ארום די בוימער. קיין זאך האט איהם דערפון ניט געקענט אבהאלטען, ניט דעם רבינ'ס קאנטשיק, ניט דעם טאטענ'ס קללות און סטושאקעס.

— עפעס א מין כשוף, א ניט-גוטער, רחמנא-לצלן, זיצט אין נאס-

קען — פלעגט זיין טאטע זיך באקלאָגען. ער קען פאר קיין פאל ניט איינזיצען אין חדר. עס ציהט איהם אַלץ דרויסען, צום וואלד און צום פעלד, צו די פאסטוכער, צו די שקצים...

ניט זעהענדיג קיין מזל-ברכה אין נאָסקעס לערנען, האָט זיין טאטע, מיט א וועהטאָג אין הארצען, איהם אינגאנצען אָבגענומען פון חדר און אָבגעגעבען צו א שוסטער.

אָבער אויך צו שוסטעריי האָט ער ניט געטויגט. עס פלעגט זיך איהם אויך אין ווארשטאט ניט איינזיצען, און ווען עס פלעגט זיך מאכען א שטיקעל שמחה'לע אין שטעדטעל, א סיום, א התחלת התורה, א חתונה, א חנוכה-ליכט בענשען, פלעגט נאָסקע שטענדיג מיטלויפען מיט די כלי-זמר אָדער מיט'ן חזן.

נאָך זיין טאטע-מאמעס טויט האָט נתן זיך אינגאנצען אוועקגעלאָזען. ער פלעגט ליגען אין דאָרף מעהר ווי אין שטאָדט, ביי די גוים מעהר ווי ביי אידען. זיין חיונה — מ'שטיינס געזאָגט — פלעגט ער מאכען פון פרנסות, אין וועלכע עס זיינען געווען ווייניג ברכות. סוף-כל-סוף האָט קהל באשלאָסען איהם צו מאכען פאר א שומר, פאר'ן שטאָדט-וועכטער.

נתן האָט די נייע קהל'שע פרנסה גערן אָנגענומען.

ער האָט הנאה געהאט צו זיין א וועכטער. ער פלעגט ליעב האָבען צו שפּרייזען איינער אליין פון איין גאס צו דער צווייטער, פון איין עק שטאָדט ביז דעם צווייטען. ער פלעגט ליעב האָבען צו חלומ'ען, צו פארטראכטען זיך איבער זיין גוטע מאמע און בייזען טאטען, וואָס זענען אזוי פריה געשטאָרבען און איהם איבערגעלאָזען א יתום, איינער אליין, עלענד ווי א שטיין. ער פלעגט זיך דערמאָנען אָן זיין רבי'ן מיט'ן קאנטשיק. און ווען און וואו קען מען נאָך בעסער טראכטען, ווי אין מיטען דער נאכט, בעת עס איז פינסטער, רוהיג, שטיל?

נתן פלעגט אויך שטארק ליעב האָבען צו זעהן ווי די טויבען, וואָס האָבען זייערע נעסטען אין די הויכע פענסטער פון דער טיפלע, לאָזען זיך ארונטער, יעדען באגינען, ווען דער מארגען-שטערען הענגט נאָך אין דער הויך, אויפ'ן מארק-פלאץ און פיקען דאָרטען די צושפּרייטע

קערנער. נתן האָט פון קינדערווייז אָן הנאה געהאַט צו זעהן, ווי די טויבען פליהען, ווי זיי וואַרפען זיך אין דער לופט מיט זייערע פליגלען, ווי זיי וואָרקענען און ווי זיי שטעהן און געהן. פאַר דעם האָט מען איהם אין חדר טאַקי א נאָמען געגעבען: „נאַסקע דער טויבען-כאַפּער“.

אָבער מעהר ווי אַלץ האָט נתנ׳ען געצויגען צו זיין א וועכטער, פּשוט דערפאַר, ווייל מען קען פראַנק און פריי זיך אויסזינגען. א וועכטער מוז זינגען. ער איז ניט מחויב צו קענען עברי, אָבער זינגען דאַרף ער קענען אזוי ווי א חזן, להבדיל. און נתן פלעגט טאַקי אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט אויפ׳ן הארצען, אויסזינגען אין לידלעך, צו וועלכע ער פלעגט אליין צופּאַסען א מעלאָדיע.

אַז ער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין מאַמע׳ן, אָן דעם רבי׳ן און אָן דעם חדר, פלעגט ער זינגען:

שרייט א מאַ־מע —
געה אין חדר,
געה, מיין תכשיט,
לערנען תורה.
אַז דער רבי וועט קומען
און זאָגען, אַז דו קענסט דעם שעור,
א שעהנע טייבעלע וועט דיר די מאַמע קויפען.
צו די טייבעלע האָב איך געגלוסט,
אין די נאַרישקייט האָב איך געהאָפט,
מיט פאַלשע האָפנונגען האָב איך געלעבט
און האָב געהאָפט גאָר אומזיסט.
מיינע שונאים זאָלען אַזוי לעבען,
ווי מען האָט מיר א טייבעלע געגעבען.
די טייבעלע איז באַלד ווי א חלום פאַרפלויגען
און זי האָט זיך אין א קאַנטשיק פאַרשטעלט,
דער קאַנטשיק האָט מיר געעפענט די אויגען,
אַז דער רבי און א חדר איז דאָ אויף דער וועלט.

מאַנכעס מאָל פלעגט נתנ'ען שטאַרק פאַרדריסען, פאַר וואָס, ער, אַן אביון שבאביונים, וואָס האָט קיינמאָל ניט וואָס אָנצוטהון, זאָל זיין מחויב צו היטען פרעמדע האָב און גוטס. ער פלעגט דעמאָלט זיך שטאַרק באַקלאָגען אויף זיין ביטערען מזל. דעם כעס זיינעם האָט ער אויסגע־דריקט אין זיין וועכטער-ליעד, מיט וועלכען מוטערס פלעגען אויך איינ־שלעפערען זייערע קינדער:

איך איינער,
אָרעמער שומר,
פאַרוואָגעלט איז
פון מיר די נאַכט.
דער שלאָף ברעכט מיר
מיינע ביינער,
צי בין איך דען
פון אייזען געמאַכט.

רבי אבא דער בית-דין שמש

א קליין געוויקסיגער איינגעבויגענער איד, מיט א גרויסער, לאנגער שווערער באָרד, וואָס האָט, הפנים, געצויגען זיין קאָפּ צו דער ערד. אין איין האנט א גרויסער ראָרענער שטעקען און אין דער צווייטער א פיער-עקיגע לאַמטערן, וואו עס האָט אזוי אומעטיג, מרה-שחורה'דיג געברענט א חלב'נע ליכט, פלעגט רבי אבא אין דער סליחות-נאכט, צוויי א זייגער פארטאָג, ארומגעהן פון הויז צו הויז און קלאַפּען אין די לאַדענס.

מיט א דיקען, גרויען און מאוויים'דיגען קול האָט ער געוועקט יעדען איינעם פון זיין טיעפען שלאָף און איהם גערופען צו עבודת-הבורא, צו גאָט'ס דיענסט.

— שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות! — פלעגט רבי אבא ארויס-ברומען א באַפעהל, אזוי ווי דער שעריף, להבדיל, גיט ארויס א באפעהל צו דעם געפאנגענעם, ער זאָל מוחל זיין אויפשטעהן און זיין גרייט צו געהן צום משפט אין געריכטס-הויז, וואו דער ריכטער זיצט און ווארט שוין אויף איהם...

רבי אבא, דער בית-דין שמש, איז געווען די נוצליכסטע פארשוין ביי אונז אין שטעדטעל. אָהן איהם פלעגט מען פשוט זיך ניט קענען באגעהן. קיין ענין פלעגט אָהן איהם ניט קענען דורכגעפיהרט ווערען.

האָט אימיצער געפראוועט א תנאים אָדער א חתונה, האָט מען גע-מוזט אָנקומען צו רבי אבא'ן, ער זאָל רופען די מחותנים אין צייט און געהן איינלאדען די איבעריגע געסט. אויף א ברית האָט זיך קיינער ניט געריהרט פון אָרט, ניט דער בעל הסנדק, ניט דער מוהל, ניט דער

מוציא, ניט די קוואטערס און ניט אפילו אליהו הנביא גופא, וואָס האָט געמוזט זיין דערביי, ווי דאָס קינד ווערט געיאידישט — קיינער האָט זיך ניט געריהרט, איידער רבי אבא פלעגט ניט אויסרופען.

רבי אבא פלעגט צושטעלען ווײַן צו קידוש און צו הבדלה. ער פלעגט שבת צו נאַכט דער ערשטער אָנצינדען די הבדלה-ליכט. ער פלעגט דאַר-פען נאָך הבדלה געבען די קינדער א זופּ וויין פון בעכער און א שמעק פון דעם הדס. ער פלעגט פארזאָרגען מיט הושענות פאר'ן לולב אויף סוכות און שפּעטער אויף צו שלאָגען הושענא רבה. ביי איהם פלעגען די אינג-לעך איינהאַנדלען די בעסטע דריידלעך פאר חנוכה און די גרילצענדסטע המן-גרעגערס פאר פורים.

אויף פסח פלעגט רבי אבא פאנאנדערטראָגען מרור און חרוסת. אז מען פלעגט ערב יום-כפור דארפען שלאָגען מלקות, האָט ניט קיין אנדערער ווי רבי אבא געהאַלטען דעם קאנטשיק אין האנד און געצעהלט...

איז געווען, רחמנא לצלן, א חולה אין שטעדטעל, וואָס האָט גע-האַלטען ביים גוסס'ן און מען האָט געמוזט מאכען א פדיון, איז רבי אבא געווען דער יעניגער, וואָס האָט פאנאנדערגעטיילט צווישען די ישיבה-בחורים און די פרושים די תקון'ס פ א ר ' ן „זאָגען" און דאָס פדיון-געלד נ אָ כ ' ן „זאָגען".

איז, להבדיל בין חיים למות, דער חולה נפטר געוואָרען, פלעגט רבי אבא זיין דער ערשטער אויף דער לויה און קלאַפּען מיט דער „צדקה תציל ממות" פושקע.

איז אימיצער געשטאָרבען און האָט ניט איבערגעלאָזען קיין קינדער, פלעגט רבי אבא זיין דער קדיש-זאָגער. טאָמער האָט געפעהלט א צעהנ-טער צו א מנין, איז רבי אבא תמיד געווען אויפ'ן פּלאַץ.

ביי די קהל'שע ענינים איז שוין גאָר אָבגערעדט. דאָ האָט מען אפילו א מינוט ניט געקענט אויסקומען אָהן רבי אבא'ן. מען וואָלט פרייטאג אלע מאָל פארשפעטיגט צו קבלת-שבת, ווען רבי אבא וואָלט ניט געווען גערופען אין שוהל אריין. מען וואָלט ניט געוואוסט, ווען מען דארף זיך טובל זיין, ווען רבי אבא וואָלט ניט רופען, להבדיל, אין מרחץ אריין.

אָן אסיפה אָהן רבי אבא'ן האָט קיין שום טעם און ריח ניט געהאַט.

קיין חברה האָט ניט געקענט דורכפיהרען אַ ממשות'דיגען עסק, אויב רבי אבא איז ניט געווען דערביי. האָט מען באַדאַרפט אימיצען רופען צום רב צו אַ דין־תורה, איז רבי אבא, פאַרשטעהט זיך, געווען דער שליח. אז קהל האָט באַשלאָסען בסוד סודות, דאָס מען מוז אונטער־וואַרפען דעם מסור אַ גנבה, כדי פּטור צו ווערען פון איהם, ווייל ער מאַכט די „שטאָדט" אומגליקליך, האָט מען די ארבייט קיין אַנדערען ניט געקענט אַנפאַרטרויען אַ חוץ רבי אבא'ן. און רבי אבא פלעגט טאַקי די קהל'ישע שליחות דורכפיהרען, ווי אן אמת'ער מאַדים.

אויף דער קלפּי, ביים קלייבען נייע גבאים, איז רבי אבא געווען דער איינציגער, וועלכער האָט געוואוסט די סודות, וואָס קומען פאַר אויף דער אסיפה פון די בוררים, וואו עס ווערט באַשלאָסען דער מזל פון דעם אָדער יענעם גבאי, פון דעם אָדער יענעם נאמן. רבי אבא דער בית־דין שמש איז געווען דער ערשטער אין שטעדטעל, וועלכער האָט געוואוסט, אויף וועמען עס איז געפאַלען דער גורל פון די בוררים צו זיין דער גבאי ראשון, ווער דער גבאי שני און ווער עס זאָל אינגאַנצען בלייבען אָהן אַ התמנות.

האָט מען געכאַפּט אימיצען ביי אַ שטיקעל עבירה'לע, איז רבי אבא געווען דער יעניגער, וואָס האָט געוואוסט אַלע פּרטים, אַלע איינצעלהייטען פון דעם חטא, ניט אויסגערעדט זאָל עס זיין. ער האָט גענוי גע־געוואוסט וואו, ווען און ווי אַזוי דאָס אַלץ האָט גע־טראָפען.

ביי אַזא געשעהעניש, ווען די גאַנצע שטעדטעל איז געגאַנגען כּאָדראָם, האָט זיך רבי אבא געפיהלט ווי אַ פיש אין וואַסער. דעם גאַנצען טאָג איז ער געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסען געזעמעל מענשען, פאַר וועמען ער פלעגט ניט מיעד ווערען צו דערצעהלען די גאַנצע מעשה, פון אָנהויב ביז'ן סוף, מיט אַלע פיטשעווקעס, און דער עולם, וואָס איז באַשטאַנען פון אַלטע, גרויע אידען און יונגעלייטלעך, וועלכע זיינען נאָך געזעסען ביים שווער אויף קעסט, און פון עלטערע אידענעס מיט האַרבאַנדען אויף זייערע קעפּ און יונגע, אַקאַרשט חתונה

געהאַטע ווייבלעך, האָט געשלונגען די שפּייעכטס אין מויל און זיך צוגעהערט צו רבי אבאַ'ס דבורים מיט גרויס חשק.

און טאָמער האָט איינער אַ יונגערמאַנטשיק, אַ ליץ, אַ קונדס, זיך געמאַכט, אַז דער גאַנצער ענין לייגט זיך איהם ניט אויפ'ן שכל, און האָט בכיון אויסגעשטעלט אַ תמ'עוואַטען פּנים, אַז ער פאַרשטעהט דאָ ניט אַזוי קלאָהר, פּלעגט רבי אבא זיך ניט פוילען איבערצו'חזר'ען יום זה מכובד פון דאָס-ניי און ווידער דערצעהלען די גאַנצע מעשה פון אלף ביז תיו.

די שטערטעל אָהן אַ רבי אבא'ן וואָלט אויסגעקוקט, כדומה למשל, ווי אונזערע אַן אַמעריקאַנער שטאָדט אָהן זייגערס, דערצו נאָך אָהן צייטונגען, אָהן רעפּאָרטערס, אָהן דעטעקטיווס און אָהן פּאָליסלייט.

דורך רבי אבא דעם בית-דין שמש פלעגט מען געוואָהר ווערען ניט נאָר, וואָס עס טוט זיך אויף דער ווייסער וועלט, נאָר אויך וואָס עס קומט פאָר אויף דער שוואַרצער וועלט — אָט דאָרטען, וואו עס לויפען אַרום די מלאכי-חבלה...

רבי אבא איז געווען אַ נאָהענטער מחותן, אַן אייגענער מענש, אפילו צווישען די ניט-גוטע, צווישען די שדים און די שוואַרצע רוחות...

אָט נעהמט, למשל, אונזער אַלטע, אָפּגעברענטע שוהל אין אַ פינס-טערער, שטורעמדיגער נאַכט.

קיינער האָט דאָרט ניט געהאַט קיין צוטריט. לילית מיט איהר גאַנ-צער חבריא שדים האָט דאָרטען געמאַכט איהר געצעלט. עס איז פּשוט געווען אַן אימה דאָרטען פאַרבייצוגעהן. מען האָט געקענט זעהר לייכט געווען אַ נ'ע'ניזוק'ט ווערען. רבי אבא'ן האָט דאָס אָבער ניט אויסגעמאַכט.

רבי אבא האָט געוואוסט, ווי זיך צו באַגעהן מיט די ניט-גוטע, אפילו אין סאַמע פינסטערע נעכט. ער פלעגט, אַ שטייגער, פריהער אָנקלאַפּען מיט'ן שליסעל פון שוהל צעהן מאָל נאָכאַנאַנד אין טיר און דערביי גפּעס זאָגען אַזוינס, וואָס האָט צוטומעלט די מזיקים.

און עס איז טאַקי אַן אמת, אַז רבי אבא איז אין דער אָפּגעברענטער שוהל קיינמאָל ניט געוואָרען גע'ניזוק'ט. ער איז אַלע מאָל ניצול גע-וואָרען.

עס איז אפילו אַ סברא... וואָס זאָגען מיר אַ סברא — אַן אמת!
בערקע דער וואַסער-טרעגער האָט זיך געשוואָרען מיט אַזעלכע שבועות, אַז מען וואָלט געקענט גלויבען אפילו אַ משומד, דאָס ער האָט געהערט... וואָס ער ווייס עס פאַר געווים, אימיצער האָט איהם אַליין דערצעהלט, אַז רבי אבא פלעגט אינמיטען נאַכט עולה לתורה זיין אין שוהל.

— זיי, די ניט-גוטע, — אַזוי האָט בערקע דער וואַסער-טרעגער זיך געשוואָרען — פלעגען רבי אבא'ן מכבד זיין, זאָל גאָט שומר ומציל זיין, מיט אַן עליה. וואָלט דאָס ניט געווען רבי אבא, נאָר אַ פּשוט'ער בשר-ודם, וואָלט ער גלייך געשעדיגט געוואָרען. עס וואָלט גלייך, ביים „יעמוד", אַרויס פון איהם די נשמה. איז דאָך דאָס אָבער רבי אבאַן איהם, רבי אבא'ן, האָט דאָס אויף אַ האָר ניט געקימערט. ער האָט געוואוסט ווי צו מאַכען די ברכה און איז ניצול געוואָרען. והא ראיה — בזה הלשון פלעגט בערקע שטענדיג באַווייזען זיינע רייד, ווען ער האָט באַמערקט, אַז מען גלויבט איהם ניט אַזוי שטאַרק, — והא ראיה, אָט זעהט איהר דאָך! רבי אבא איז, אַ דאַנק דעם השם יתברך, געזונד און שטאַרק, ער עסט און טרינקט און געהט אַרום...

מיט רבי אבא'ן גופא האָט קיינער ניט גערעדט וועגען זיינע שייכות צו די ניט-גוטע, צו די שוואַרצע רוחות און די מזיקים. עס איז געווען אַ מורא צוריידען מכח דעם.

נאָך נויטיגער און וויכטיגער ווי פאַר ד ע ר וועלט איז רבי אבא געווען פאַר י ע נ ע ר וועלט. דאָס האָט מען באַשיינפּערליך געקענט זעהן ערב די ערשטע סליחות, ווען מען וואָלט, אַ ניט רבי אבא, פאַרשלאָפען.

סליחות-צייט האָט זיך רבי אבא אָנגעהויבען צו פיהלען, ווי אַ פּאַרמיטלער צווישען גאָט און מענש. ער האָט זיך געהאַלטען פאַר איינעם, וואָס האָט דורכצופיהרען אַ גרויסע הייליגע שליחות. ער פלעגט דאַמאָלס ניט סתם אַזוי ריידען, דערמאָנען, נאָר באַפעהלען:

— שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

די עלטערע אידען פון אונזער שטעדטעל האָבען געפאָלגט דעם באַפעהל און זיינען געגאַנגען. זיי פלעגען געהן נאָך איידער רבי אבא פלעגט זיי רופען.

אונזערע זיידעס האָבען גאַנץ גוט געוואוסט און פאַרשטאַנען די גרויסע ערנסטקייט פון דעם משפּט, וואו גאָט ברוך הוא אַליין זיצט אויפ'ן ריכטער-שטוהל און צעהלט איבער די מעשים פון יעדען איינ-ציגען באַזונדער, און זיי זיינען געגאַנגען, ניט וואַרטענדיג אויף די „פּאָוויעסטקע".

מען איז געגאַנגען ניט, חלילה, באַווייזען די אומשולד, ניט אָפּלייקענען די עדות, ניט מיט דעם געדאַנק זיך ריין צו וואַשען.

חס וחלילה!

מען האָט זיך שוין ערקלעהרט שולדיג, איידער מען האָט נאָך פאַר-געלייענט דעם באַשולדיגונגס-אַקט. שולדיג אין אַלע פּונקטען.

— מיר זיינען זינדיגע מענשען! אָבער דער רבונו של עולם איז אַן אל רחום וחנון, אַ גאָט, וואָס פאַרגיט, וואָס איז מוחל די זינד. און אונזערע זיידעס זיינען געגאַנגען בעטען ביי דעם באַרימהערציגען גאָט מחילה און סליחה.

זיי זיינען אויפגעשטאַנען אין מיטען דער נאַכט, ווען עס איז נאָך געווען פינסטער, חושך און געגאַנגען צו די סליחות...

די יונגעלייט אָבער, זעהט איהר, זיינען געווען גרויסע פוילענצער. איבערהויפּט די, ביי וועמען עס איז ניט געווען לאַנג נאָך דער חתונה... אַזוינע וואָלטען געוויס פאַרשלאָפען, ווען רבי אבא וואָלט זיי ניט געקלאַפּט אין לאָדען און באַפוילען:

— געהט צו די ערשטע סליחות!

דער מוכר-ספרים׳ניק

א איד מיט א נאָמען איז ביי אונז אין שטעדטעל געווען — יאַנקעל מוכר-ספרים׳ניק.

אַלע האָבען איהם געקענט, יונג און אַלט, ווייב און מאַן, קינד און קייט. זיין נאָמען איז געווען באַקאַנט ניט נאָר אין שטעדטעל גופא, נאָר אויך, און אפשר נאָך מעהר, אויפ׳ן „לאַנד" — אין די ארומיגע שטעדט-לעך און דערפער.

אַלע האָבען איהם גערופען „רבי" יאַנקעל, הגם די יונגעלייט פון שטעדטעל, וואָס האָבען געגעסען קעסט און זיך געלערענט אויף רבנות, האָבען לחלוטין איהם ניט געהאַלטען פאַר א למדן. זיי האָבען אונטער-געמורמעלט, אַז פאַר א בלאַט גמרא מיט רש״י און תוספות איז ער צו שוואַך, ער קען קוים מיט צרות דורכקריכען א פרק משניות. מעהר געהט עס ביי איהם ניט.

ווייבער און ישוב׳ניקעס האָבען, הפנים, פון זיינע לומדות יאָ גע-האַלטען. זיי פלעגען אָפט צו איהם קומען מיט א „שאלה", אָבער דער מוכר-ספרים׳ניק האָט אַזאַ אחריות ווי פסק׳ענען א שאלה אויף זיך ניט גענומען.

— געהט צום רב, געהט צום דיין. זיי וועלען אייך פסק׳נען. איך... איך בין ניט קיין מורא-הוראה. איך בין א פשוט׳ער מוכר-ספרים׳-ניק — פלעגט רבי יאַנקעל זיך אָפּשאָקלען פון די, וועלכע פלעגען זיך אָנזעצען אויף איהם.

אונזער רבי יאַנקעל איז געווען א שטילער, עהרליכער איד, א תמים

און האָט קיינמאָל ניט געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז ער איז מעהר ווי אַ פּראָסטער מוכר-ספרים'ניק. פאַר אַ לומדן האָט ער געהאַט אַ מוראַ'דיגען דרך-ארץ און פלעגט שטענדיג פאַר איהם זיך אויפהויבען. ער האָט ביי זיך געפיהלט, אַז דער לומדן האָט מעהר שייכות צו די ספרים, ווי ער, וואָס קויפט און פאַרקויפט זיי.

פון דער טבע אַ רוהיגער, אַ געדולדיגער, האָט רבי יאַנקעל קיינעם ניט אויפגעריסען די אויגען. קיינער איז איהם ניט געווען מקנא, וואָס ער האָט אַ הרחבה'דיגע חיונה.

אויף מאָרגען נאָכ'ן יאַריד, ווען רבי יאַנקעל האָט ניט פאַרבאָרגען, אַז דער פדיון איז, ברוך השם, געווען ניט קיין שלעכטער, הלואי אויף איבער אַ יאָהר, אַז מען זאָל דערלעבען, ניט ערגער, חלילה, זיינען אַלע געווען צופרידען. אַלע האָבען הנאה געהאַט פון דעם געדאַנק, אַז דער עולם קויפט ספרים.

קינדווייז אין חדר האָט זיך דער מוכר-ספרים'ניק ניט אויסגעצייכענט מיט אַן עלוי'אישען קאָפּ. ער איז אפילו ניט געווען פאַררעכענט צווישען די גוטע אינגלעך, וועגען וועלכע דער רבי פלעגט מיט גאוה דערצעהלען זייערע טאַטעס, אַז זיי האָבען אַ גוטען זכרון, אַ לייכטע תפיסה אָדער אַ שטאַרקע הבנה. ער האָט ניט געהאַט קיין גוטע קאָפּ, נאָר אַ גוטע טבע, אַ גוט האַרץ. דער רבי האָט איהם ליעב געהאַט דערפאַר, וואָס ער איז ניט געווען אַזאַ יונגאַטש, אַזאַ שגץ ווי אַלע אַנדערע קינדער, וועלכע פלעגען אָהן רחמנות אַזוי רייסען די ספרים.

יאַנקעל פלעגט ממש ניט קענען צוזעהן, ווי זיינער אַ חבר לעגט אַרויף אומגעלומפּערט דעם עלענבויגען אויף אַ חומש אָדער אַ גמרא. עס האָט איהם געקאָסט געזונט, ווען אַ ספר האָט זיך ארומגעוואַלגערט עפּעס ווי אַ ברעטעל, ווי אַ שפּענדעל.

— דאָס זיינען דאָך הייליגע ספרים, — האָט ער גע'מוסר'ט זיינ'ע חברים. — גרויסע צדיקים האָבען זיי געשריבען. אין זיי איז פאַראַן אַ מח, אַ נשמה, אַ זינד זיי צורייסען. אַ ספר איז, להבדיל, ווי אַ לע-בעדיגער מענש, אַז מען וואַרפט איהם אַרום און מען רייסט איהם, טוט איהם וועה, אַזוי ווי עס וואָלט רינען בלוט... מען טאָר דאָס ניט

טאָן... עס איז אַן עבירה... גאָט שטראָפט דערפאַר... „שמות“ זיינען אַזוי ווי טויטע, ווי בר מינן'ס, זיי מוזען קומען צו קבר-ישראל. מען איז זיי מקבר אויפ'ן בית-עלמין...

ווען אַלע קינדער פלעגען געהן, אָדער בעסער, לויפען פריי פון חדר און איבערלאָזען די סדורים, חומשים און גמרות צעוואָרפען, אויף די טישען און די בענק, פלעגט יאַנקעל נאָך איבערבלייבען און העלפען דעם רבי'ן זיי צונויפצולעגען אויפ'ן אָרט.

נאָך בר-מצוה, ווען יאַנקעל איז אַוועק אין ישיבה לערנען, און שפּעטער, בחור-ווייז, ווען ער איז געשטאַנען אין שדוכים, האָט ער ליעב געהאַט צו קויפען און צו קלייבען ספרים. ער האָט אויף זיי אויפגע-פּאַסט, ווי אויף קינדער. האָט זיי געהאַלטען ריין, ניט פאַרשטויבט. ער פלעגט קלייבען נחת, בעת ער פלעגט קוקען אויף זיי. איהם האָט זיך געדוכט, אַז ער געפינט זיך אין אַ מסיבה פון צדיקים און גאונים. אַז גאָט וועט העלפען — האָט ער זיך אַ נדר געטאָן — און וועט איהם שענקען אַ בכבוד'יגע פּרנסה, וועט ער קודם-כל זיך איינשאַפען אַן אַלמער מיט ספרים, און דוקא אין שעהנע לעדערנע איינבונדען. אַלס חתן האָט ער שטענדיג געטראַכט: „ניכאַי, וואָלטען די מחותנים שכל האָבען און געבען חתונה-מתנות ניט גאָלד און זילבער, נאָר ספרים...“

נאָך דער חתונה איז יאַנקעל געוואָרען אַ גרויסער טרוד אין דאגות חיונה, זיין האָפענונג צו קויפען אַן אַלמער מיט ספרים אַלס אַ צירונג אין הויז, איז ניט מקוים געוואָרען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און ער האָט זיין נדר אינגאַנצען אָנגעוואוירען. ער האָט אויס-געפּרובירט אַלערליי פּרנסות. פון מעהל-בייטלעריי ביז מלמדות, אָבער אומעטום איז ער געווען אַ גרויסער לא-יוצלח. עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז ער האָט פּשוט ניט געהאַט אַ פּרוטה ביי דער נשמה.

און גראָד דענסמאָל האָט זיך זיין יוגענד-חלום, צו זיין ארומגערינ-געלט מיט ספרים, לעבען אין זייער סביבה און אָטעמען מיט דער ספרים-לופט, אָנגעפאַנגען צו באַוואָהרען.

גוטע פריינד און קרובים האָבען זיך צוזאַמענגעלייגט, אויסגעליהען געלט און איהם געקויפט אַ מסחר פון ספרים.

פון דעמאָלט אָן האָט ער געקראָגען דעם אָנגעזעהענעם נאָמען: רבי יאַנקעל מוכר-ספרים'ניק.

אויף זיינע ספרים האָט רבי יאַנקעל געקוקט ניט ווי אויף פּשוט'ע סחורות, פון וועלכע מען קען האָבען רוחים, נאָר ווי אויף הייליגע חפצים, איבער וועלכע עס שוועבט דער גייסט פון צדיקים און מען טאָר זיך ניט צוריהרען צו זיי מיט ניט-געוואַשענע הענט. די גרויסע ספרים, די גמרות און די מפרשים, זיינען געשטאַנען ביי איהם אין דער הויך, אויף דער העכסטער פּאָליצע. ער האָט געקוקט אויף זיי פון אונטען ארויף. ער איז אין זייער תוכן, אין די סוגיות, ניט געווען באַ'הבנ'ט און האָט ניט גע-האַט קיין חשק אין זיי אריינצוקוקען. דערפאַר אָבער האָט ער גרויס הנאה געהאַט פון די משניות'ן, עין-יעקב'ס און מדרשים, וועלכע האָבען פאַרנומען די מיטעלסטע פּאָליצעס. זיי האָט ער גוט געקענט. האָט ליעב געהאַט זיי צו עפענען אפילו אין מיטען טאָג און אָפּזאָגען אַ „פּרק". ער האָט דעריבער זיי געוואָלט האָבען ביי דער האַנט. די תחינות און אַנ-דערע וויבערשע אַרטיקלען זיינען געלעגען אונטען, פאַררוקט ערגעץ אין אַ ווינקעל און האָט אויף זיי געקוקט פון אויבען אַראָפּ. די בעסטע קונים זיינען ביי איהם געווען די משניות-אידען, ניט ווייל זיי פלעגען געבען מעהר צו לייזען, נאָר פּשוט דערפאַר, וואָס ער האָט געקענט זיך מיט זיי דורכריידען, אריינוואַרפען אַ ווערטעל, אַ נייעם פּשט אין אַ משנה, וואו ער האָט זיך געפיהלט ווי ביי זיך אין דער היים.

דער מוכר-ספרים'ניק איז געבליבען אַ איד מיט אַ גוטער נאַטור, ניט קיין כעסן און פלעגט מיט דער גאַנצער שטעדטעל דורכקומען אויף אַ גוטען אופן.

און איהר דאַרפט וויסען זיין, אַז עס איז ניט געווען צו געפינען אימיצען אין שטעדטעל, וואָס זאָל ניט האָבען געפיהרט עסקים מיט רבי יאַנקעל מוכר-ספרים'ניק. ווער אַ גמרא, ווער אַ משניות. איינער האָט באַדאַרפט האָבען אַ חומש, אַ צווייטער אַ סידור, אַ תהלים — אַלע האָבען געמוזט אָנקומען צו רבי יאַנקעל מוכר-ספרים'ניק.

אמת טאַקע, די גרויסע ש"ס'ן מיט די ק"א פּירושים, וואָס די רייכע סוחרים, די נגידים פון שטעדטעל, פלעגען על-פּי רוב געבען אַ דרשה-

געשאַנק צו זייערע אָקאָרשט געוואָרענע איידעמס, פלעגט מען אויס־שרייבן אָדער אַליין ברייגגען פון מקום גופא, פון ווילנא, הייסט עס, וואו עס האָט זיך געפונען דער דרוק פון די אלמנה און די ברידער ראָם. אָבער אַזעלכע גרויסע קניות פלעגן פּאָרקומען נאָר אַמאָל אין אַ יאָהר. די געוועהנליכע ספרים און אַנדערע זאַכען, אָהן וועלכע מען וואָלט אַ טאָג ניט געקענט אויסקומען, אַ שטייגער, תפילין, מזוזות און ציצית, זיינען געקויפט געוואָרען ביי רבי יאַנקעל מוכר־ספרים'ניק.

רבי יאַנקעל פלעגט מיט אַלעמען פיהרען חשבונות. קרייד אָדער קויל פלעגט ער זעלטען ווען באַנוצען. ער האָט געדענקט זיינע חובות אויס־וויינינג, אויפ'ן קאָפּ.

און חובות האָט ער געהאַט אַ סך. פאַר מזומן האָט מען וויינינג וואָס געקויפט. די מעהרסטע עסקים זיינען געמאַכט געוואָרען אויף אויס־צוצאָהלען, אַ בערלינקע אָדער צוויי בערלינקעס אַ וואָך.

גאַנצע אַלמערס מיט ספרים זיינען אויף דעם אופן אָנגעפילט גע־וואָרען.

— אַ פּאָר רובל מיט אַמאָל איז טאַקע, ניט אויסגערעדט זאָל עס זיין, שווער אַרויסצונעהמען. די קינדערלעך, זאָלען לעבען, דאַרפען האָבען שיכעלעך, הויזעלעך, ארבע־כנפות'לעך, אַ זינד פון זיי אָפּצורייסען. אָבער אַ בערלינקע אַ וואָך זעהט זיך ניט אָן. די צייט לויפט, עס געהט אַוועק אַ פּאָר יאָהר און מען שאַפט זיך, גאָט צו דאַנקען, איין ספרים, — אַזוי פלעגען די אידענעס, וואָס האָבען גע'שם'ט פאַר גרויסע בריות, פאַר בעל־הבית'טעס, וואָס לעבען מיט אַ חשבון, מיט אַ תכלית, זיך באַריה־מען, ווען מען האָט זיי געפרעגט, ווי זיי האָבען געקענט צו וועגען בריינ־גען גרויסע אַלמערס מיט אַזעלכע שעהנע טייערע אַלערהאַנדיגע ספרים.

די וואָכערס פלעגט מען ברייגגען רבי יאַנקלען מיט'ן גוטען האַרצען, אָהן שום קרומע העוויות. מען האָט געוואוסט, אַז מיט יעדער בערלינקע וועט מען זיך איינבריינגען עולם הבא כפל כפלים, און מען איז געווען צופרידען מיט'ן גוטען געשעפט וואָס מען מאַכט מיט'ן רבונו של עולם, דורך רבי יאַנקלען.

וואָס זאָגען מיר, עולם הבא, און עולם הזה האָט מען וועניג געהאַט

פון די ספרים? מען פלעגט פשוט קלייבען נחת, ווען מען פלעגט א קוק געבען אויף די פּאַליצעס און זעהן די לעדערנע רוקענס מיט די רויטע פלעצלעך, פון וואַנען די גאָלדענע אותיות, ווי „צאינה וראינה", „סידור קרבן מנחה" פלעגען אזוי שטאָלץ ארויסקוקען. עס האָט זיך אין שטוב געפיהלט א מחיה, ליכטיג, ווארעם, אזוי ווי די שכינה וואָלט אריינשיינען...

— א שטוב אָהן ספרים קוקט אויס ווי א חורבה, א גרויל, א מורא דאַרטען צו זיין, — פלעגט יאַכע פרומע ר' איצע'ס, א יעהרליכער קונד, פאר וועמען רבי יאַנקעל האָט באַשטעלט דעם בעסטען גאַנג טייטש־חומשים, לערנען די אינגערע בעל־הבית'טעס, וועלכע האָבען נאָך ניט פארזוכט דעם תענוג צו האָבען א פּאַליצע מיט ספרים.

די חדר־אינגלעך זיינען געווען מיט רבי יאַנקלען גאַנץ נאָהענטע מחותנים. גאַנצע בני־בית זיינען זיי געווען אין זיין ספרים סקלאַד, וואו עס פלעגט שטענדיג שטעהן א טיש, אויף וועלכען עס זיינען געווען אויסגעלייגט סעזאָן־סחורות: חודש אלול און די ימים נוראים — אלערליי תחינות און מחזורים, בין הזמנים — די גרויסע אלף־בית'ן, אין די ניין טעג — קינות.

די חדר־אינגלעך זיינען טאַקע געווען די גרעסטע קונים פון די סעזאָן־ארטיקלען, א שטייגער — פּאָהנען אויף שמחת־תורה, גאָרן אויף חנוכה און גראַגערס אויף פורים. זיי פלעגען קומען צו רבי יאַנקלען אין געשעפט ווי „אייגענע מענשען".

רבי יאַנקעל איז געווען מיט דער יונגער חברה אויף א גוטען פוס ניט נאָר, ווייל זיי האָבען איהם גָעגעבען צו לייזען, נאָר נאָך מעהר דערפאר, וואָס זיי פלעגען איהם אויסהעלפען. אז זיין ווייב דינה איז געווען פארנומען מיט'ן אָנבייסען און ער פלעגט דארפען וואו עס איז געהן, פלעגט ער זיך אויף זיי פארלאָזען, זיי זאָלען אויפפאסען אויף זיינע ספרים. א חוץ דעם, פלעגט דער קליינער עולם איהם העלפען אויספאקען און איינפאקען די נייע רשימות. ער פלעגט דעריבער ניט מקפיד זיין אויף דער איבעריגער טרחה, וואָס די קליינע חברה פלעגען איהם פארשאפען מיט זייערע אָפטע חרטות.

אויב משה רבינו'ס פּנים אויף דער שמחת-תורה'דיגער פאָהן, וואָס האָט געקאָסט אַ קאָפּיקע, איז ניט געווען אַזוי אָנצוזעהן, אָדער אויב אהרן הכהן'ס ווייסע באָרד איז ניט געווען גענוג לאַנג, פלעגט מען אָפּ-ברייננען חזרה און רבי יאַנקעל האָט געגעבען אַן אַנדער פאָהן מיט הייליגע בילדער. דאָס זעלביגע פלעגען די קינדער — און רבי יאַנקעל גופא אויך — האַלטען פאַר אַ מקח טעות, אויב אין דער מגילת פורים איז ניט געווען קלאָר דאָס בילד, ווי אַזוי זרש איז מכבד המנ'ען מיט דער גרויסער פּאָמוניצע, אָדער אויב אַ חנוכה-דריידעל פלעגט אַ ביסעל אונטערהינקען און פלעגט ניט געהן ווי געשמירט. רבי יאַנקעל מוכר-ספרים'ניק פלעגט אַזוינע אַרטיקלען נעהמען צוריק אַלס חזרה. אַניט וואָלט עס געהייסען, אַז ער האָט די קינדער אָפּגענאַרט אין מעהר ווי אַ שתות, וואָס דאָס איז אַ גרויסע עבירה.

אַ טרוד פלעגט רבי יאַנקעל ווערען ראש חודש אלול, ווען ער האָט זיך אָנגעפאַנגען צוקלייבען איבער'ן לאַנד מיט אַ גאַנצען פּאַק מחזורים, סדורים, תחינות און מזוזות.

רבי יאַנקעל האָט שוין געהאַט אַ חזקה אויף אַ סך שטעדטלעך, וואו ער האָט געוואוסט, אַז מען וואַרט אויף איהם, ווי אויף אַ גוטען אידען.

גלייך נאָך דער ערשטער תקיעה, וואָס האָט ביי איהם אין די אויער-רען געקלונגען ווי אַ רוף צו טאָן אַרבייט פאַר גאָט, פאַר לייטען און פאַר זיך, פלעגט רבי יאַנקעל זיך אַוועקלאָזען אין וועג אַריין.

אויף די לאַנגע ניט גאַנץ ברייטע, וויים-זאַמדיגע דאָרפישע וועגען פון ליטא און זאַמוט פלעגט איהר גאַנץ אָפט זעהן אלול-צייט אַן אַלטען איינגעהויקערטען אידען מיט אַ גרויסען ראַרענעם שטעקען אין האַנד און אַ שווערען פּאַק אויפ'ן רוקען. מיט פאַמעליכדיגע אָבער זיכערע טריט, טיילמאָל אונטער אַ וואָלקען פון שטויב, האָט זיך דער איד אָהן מורא באַוועגט. זיין קאָפּ איז געווען געבויגען צו דער ערד, זיין פּנים באַדעקט מיט שוויים, אָבער זיין האַרץ איז געווען פול מיט בטחון צו דעם רואה ואינו נראה און אין זיינע אויגען האָבען געלויכטען פונקען פון אַ פייערדיגען גלויבען.

דאָס איז געווען אונזער מוכר-ספרים'ניק, וואָס איז פון אידישען

עולם אומעטום באַגעגענט געוואָרען מיט אַ ליעבליכען ווארימען „שלום עליכם". זיין מאָלצייט איז געווען אַ טרוקענער, זיין געלעגער אַ האַרטער. די זון האָט איהם געברענט בייטאָג און די קעלט האָט איהם דורכגענומען ביינאַכט. ער איז אָבער געווען צופרידען מיט זיין מזל און איז געווען גליקליך, וואָס דער, די הענד ניט געוואַשען, האָט איהם געשאָנקען כח צו טראָגען דעם פּאַק הייליגע ספרים, אין וועלכע די תנאים און אמוראים, צדיקים און גאונים האָבען אַריינגעגעבען זייערע גרויסע, הייליגע נשמות...

און ברייט האָט דער עם-הספר פון אונזערע שטעדטלעך געעפענט די טירען פון זיינע אכסניות — די שוהלען, בתי-מדרשים און קלויזען — פאַר דעם וואנדערענדיגען און בכבוד'יגען אורח, דעם מוכר-ספרים'ניק און זיין פּאַק סחורה.